

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİNDE DONANMA (711-1031)

Mehmet ÇİFTÇİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK

DOKTORA TEZİ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

AĞUSTOS - 2022

The logo features a red square with the word "ankara" in white lowercase letters. Below it, the letters "HBV" are written in a large, bold, white sans-serif font. The entire logo is set against a background of light gray diagonal stripes.

ankara
HBV

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİNDE DONANMA (711-1031)

Mehmet ÇİFTÇİ

DOKTORA TEZİ

TARİH ANA BİLİM DALI

ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

AĞUSTOS 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mehmet ÇİFTÇİ
16/08/2022

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİNDE DONANMA (711-1031)
(Doktora Tezi)

Mehmet ÇİFTÇİ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Ağustos 2022

ÖZET

Müslümanların Kuzey Afrika'yı fethetme başlangıçlarının üzerinden henüz bir asır geçmeden İslam orduları Atlas Okyanusu sahillerine ulaşmışlardır. 711 yılında Müslümanların İspanya ve Portekiz'i fethetmesiyle birlikte İber Yarımadasında sekiz yüzyıl süren İslam hâkimiyeti başlamıştır. İslam dünyasının geri kalanından denizle ayrılan Endülüs Emevî Devleti için ilk asırlarda bu durum düşmanlarından korunmanın bir vasıtası olurken yıkılış devirlerinde İslam dünyasından uzak kalmanın bir sembolü olmuştur. İslam fetihleri sonrasında Emevîler karadaki fetihlere ağırlık vermişler ve donanma öncelikli bir ihtiyaç olarak görülmemiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda Viking ve Fatımî tehlikesine karşı donanma gücü oluşturulmuş ve bu güç devletin yükseliş çağı olan X. yüzyılda Batı Akdeniz'de Hristiyan devletlere karşı üstünlüğünü sağlayan bir araç olmuştur. Almería ve Sevilla başta olmak üzere birçok şehirlerde oluşturulan deniz üsleri ve tersaneler deniz gücünün fizikî temelini oluştururken gerek Müslüman gerekse gayrimüslim Endülüs tebaası donanmanın insan kaynağını teşkil etmiştir. Çalışmamızda İslam öncesi ve İslam'ın ilk yıllarındaki denizcilik faaliyetlerinden kısaca bahsedilmiş ve sonrasında Endülüs'ün 711 yılından fethinden Endülüs Emevî Devleti'nin parçalandığı 1031 yılına kadar devlet kontrolü dışındaki deniz akınları ve özellikle Viking akınlarından sonra teşekkül eden resmî donanma faaliyetlerini incelemeye çalıştık. Donanma faaliyetlerine ek olarak donanmanın komuta ve personel yapısını, donanmada kullanılan gemileri, önde gelen liman ve tersaneleri, bu dönemde denizciliğe dair temel bilgileri de vermeye çalıştık. Endülüs Emevî Devleti'nin dağılmasından sonra oluşan devletlerin donanma faaliyetleri konumuzun dışında kalmıştır. Muhakkak ki bu zaman dilimi farklı bir araştırmaya konu olacaktır.

Bilim Kodu : 112404
Anahtar Kelimeler : Endülüs, İspanya, Vikingler, Fatmîler, Deniz Gücü, Almería, Tersane, Donanma
Sayfa Adedi : 210
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK

NAVAL POWER DURING THE ERA OF THE EMIRATE OF C RDOBA (711-1031)
(Ph.D. Thesis)

Mehmet ÇİFTCİ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
August 2022

ABSTRACT

Less than a century after the Muslims began to conquer North Africa, the Islamic armies reached the shores of the Atlantic Ocean. With the conquest of Spain and Portugal by Muslims in 711, an Islamic domination lasting eight centuries began in the Iberian Peninsula. For the Emirate of Córdoba, which had been separated from the rest of the Islamic world by the sea, it was a means of protection itself from its enemies in the first centuries, while it became a symbol of being away from the Islamic world during its collapse era. After the Islamic conquests, the Umayyads focused on the conquests on the land and organizing a navy was not seen as a basic target. However, in later times, a navy was created against the Viking and Fatimid threat, and this power became a tool that ensured Umayyad superiority over the Christian states in the Western Mediterranean in the 10th century during the apogee of the state. While the naval bases and shipyards established in many cities, especially in Almería and Seville, formed the physical basis of the naval power, both Muslim and non-Muslim Cordoban Umayyad subjects constituted the human resource of the navy. In our study, the maritime activities in the pre-Islamic and early years of Islam were briefly mentioned, and then we tried to examine the official naval activities that took place after the conquest of al-Andalus in 711 until 1031, when the Emirate of Córdoba was disintegrated. In addition to the activities of the navy, we tried to give basic knowledge about the command and personnel structure of the navy, the ships used in the navy, the leading ports and shipyards, and the maritime knowledge of the era. The naval activities of the states which emerged after the disintegration of the Emirate of Córdoba remained out of our subject. This timespan will probably be the subject of a different study.

Science Code : 112404

Key Words : al-Andalus, Spain, Vikings, Fatimids, Naval Power, Almer a, Shipyard,
Navy

Page Number : 210

Supervisor : Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK

TEŞEKKÜR

Doktora ders döneminden itibaren bana yol gösteren ve hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK'e, Arapça çalışmalarımda etkili yöntemlerle tahminimden daha hızlı ilerlememde emeği geçen hocalarım Doç. Dr. Murat ÖZCAN ve Doç. Dr. Yasin Murat DEMİR'e teşekkür etmeyi bir borç kabul ediyorum. Lisans eğitiminde aynı sıraları paylaştığım ve yüksek lisans yıllarımdan beri akademik çalışma yapmam için beni teşvik eden ve bugüne kadar her türlü yardımı bana cömertçe sunan kadim dostum Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY'un desteği her türlü takdirin üzerindedir. Doktora çalışmalarımda teknik anlamda desteğini esirgemeyen değerli dostum Dr. Sinan TARİFCİ'ye şükran borçluyum. Tezimin hazırlanmasında en başından beri bana hep sabırla destek olan ve ailenin yükünü sırtlanan kıymetli eşim Nazan ÇİFTÇİ'ye minnettarlığım sonsuzdur. Onun fedakârane desteği olmadan çalışmamın bitmesi mümkün olamazdı. Tezim için ihtiyaç duyduğum bazı kaynakların temininde bana yardım etmek için zamanını cömertçe harcayan değerli meslektaşım Tugay DURMUŞ'u anmadan geçemeyeceğim. Tezime son şeklini vermemde ve son okumalarda bana destek veren değerli meslektaşlarım Merve SUCU ve Bahar ASLAN'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. ENDÜLÜS'ÜN FETHİNE KADAR AKDENİZ VE ARAP-İSLAM DENİZCİLİĞİ	11
2.1. İslam'dan Önce Arabistan ve Deniz	11
2.2. İslam'ın İlk Yıllarında İslam Denizciliği	12
2.3. Endülüs'ün Fethine Kadar Emevî Devleti'nin Kuzey Afrika Kıyılarında Yayılışı	14
2.4. Endülüs'ün Fethinden Önce Orta ve Batı Akdeniz Adalarına Yapılan Seferler	17
2.5. Endülüs'ün Fethi ve Emevî Devleti'nin Yıkılışına Kadar Endülüs'te Denizcilik Faaliyetleri.....	19
2.6. Fetihten Önce Sebte Boğazı ve Çevresindeki Bölgelerin Durumu	19
2.7. Endülüs'ün Fethi ve Fetihte Donanmanın Rolü	22
2.7.1. Tarık Bin Ziyad'ın Gemileri Yakması Meselesi	25
3. ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NİN DOĞUŞU VE İLK DEVİRLERİNDE DONANMA	27
3.1. Endülüs'te Fetih Sonrası Denizcilik Faaliyetleri.....	27
3.2. Endülüs Emevî Devleti'nin Doğuşu.....	29
3.3. Devletin İlk Yıllarında Donanma	30
3.4. 798-813 Yıllarında Batı Akdeniz'de İslam Akınları	34

3.5. Rabaz İsyanı ve Girit'in Fethine Giden Yol	40
3.6. Sicilya'nın Fethi	46
3.6.1. Sicilya'nın Fethinde Endülüslü Müslüman Denizcilerin Faaliyetleri	47
3.7. Viking Tehlikesinin Ortaya Çıkışı	50
3.8. Endülüs'e İlk Viking Saldırısı	51
3.9. Endülüs'e İkinci Viking Saldırısı	56
3.10. Galiçya Seferi	58
3.11. Endülüs İçin Bir Ticaret Bölgesi Olarak Mağrib ve Deniz	59
3.12. VIII. ve IX. yüzyıllarda Endülüs ve Mağrib Devletleri Arasındaki İlişkilerin Genel Görünümü.....	60
3.13. Endülüs Donanmasının Müstakbel Merkezi Pechina'nın (Beccane) Kurulması ve Gelişimi	63
3.13.1. Beccane'ye Elvira Arapları ve Katalanların Saldırısı.....	68
3.13.2. Beccane'ye Yerleşen Bahriyyun Taifesinin Menşei	69
3.14. Güney Fransa'da Bir Müslüman Deniz Üssü: Fraxinetum	70
3.14.1. Endülüs Emevîleri ile Fraxinetum Arasındaki İlişkiler	73
3.15. Balear Adaları'nın Endülüs Emevî Hâkimiyetine Girmesi	75
3.15.1. İsam el-Havlanî'nin Balear Adalarını Fethi.	76
4. III. ABDURRAHMAN VE II. HAKEM DEVİRLERİNDE DONANMANIN YÜKSELİŞİ, BATI AKDENİZ VE MAĞRİB'DE ENDÜLÜS EMEVÎ HAKİMİYETİ.....	79
4.1. Ömer Bin Hafsun İsyanı'nın Bastırılması ve Endülüs Hilafetinin Teşekkülü	79
4.1.1. İsyanın Bastırılması Sürecinde Ömer bin Hafsun'un Denizden Tecrit Edilmesi.....	80
4.1.2. Sahil Bölgelerinin Devletin Hâkimiyetine Geçmesi	81

4.1.3. Endülüs Hilafeti'nin İlanı	82
4.2. Akdeniz'de Fatımîlerle Mücadele	83
4.2.1. Mağrib'de Fatımî Yayılması ve Emevî Tepkisi	85
4.2.2. Sebte'nin Emevî Donanması Tarafından Fethi	87
4.3. El-Meriyetü Beccane'nin Deniz Üssü Olarak Yükselişi ve Donanmanın Mağrib Seferleri	89
4.3.1. Emir in Beccane'ye Yeni Vali Ataması ve 933 Yılı Seferi	90
4.3.2. 934-935 Yılı Mağrib Olayları ve Donanmanın Faaliyetleri	92
4.3.3. 936 Yılı Mağrib Olayları ve Donanmanın Faaliyetleri.....	93
4.3.4. Haricî Ebu Yezid Mahled'in Fatımîlere Karşı İsyanı	94
4.4. Mağrib'de Emevî Gücünün Yükselişi ve Fatımîlerin Almería Baskını	95
4.4.1. Almería Baskını (955).....	96
4.4.2. Fatımîlerin Mağrib'deki Yeni Saldırıları (M. 958-959/H. 347-348) ..	101
4.5. Endülüs Emevîlerinin Hristiyan Devletlerle İlişkilerinde Donanmanın Rolü.....	101
4.5.1. Emevî Donanmasının 935 Yılı Frank Seferi.....	102
4.5.2. Emevî Donanmasının 940 Yılı Frank Seferi.....	103
4.5.3. Emevî Donanmasının 943 Yılı Frank Seferi.....	104
4.5.4. Donanmanın Gücünün Deniz Ticaretine Yansıması	106
4.6. II. Hakem Devri ve Donanmanın Siyasî İlişkilerdeki Rolü	107
4.6.1. Hasan bin Kannun'un İsyanının Bastırılması	108
4.7. Girit ve Fraxinetum'daki Endülüs Kökenli Devletçiklerin Ortadan Kalkması	111
4.7.1. Girit Adasında İslam Devleti'nin Varlığının Sona Ermesi.....	112
4.7.2. Fraxinetum'da İslam Hâkimiyetinin Sona Ermesi	115

4.8. Vikinglerin 966, 971 ve 972 Yıllarında Endülüs'e Karşı Başarısız Saldırı Girişimleri	117
4.8.1. Vikinglerin 971 Yılı Saldırısı.....	118
4.8.2. Vikinglerin 972 Yılı Saldırısı.....	119
4.9. II. Hakem'in Vefatından Endülüs Emevî Devletinin Parçalanmasına Kadarki Dönemde Donanma Faaliyetleri (976-1031)	121
4.9.1. Mansur Devrinde Hristiyan Devletlere Karşı Yapılan Seferlerde Donanmanın Rolü.....	123
4.9.2. Mansur Zamanında Mağrib Olayları ve Donanmanın Rolü	124
4.10. Endülüs Emevî Devletinin Parçalanması ve Donanmanın Tavâif-i Mulûk Devletleri Arasında Paylaşılması.....	125
5. ENDÜLÜS EMEVÎLERİNDE DONANMA TEŞKİLÂTI	129
5.1. Donanmanın Komuta ve Personel Yapısı	129
5.1.1. Donanmada Denizcilerin Menşei ve Sayısı.....	132
5.2. Gemi İnşaatı	134
5.2.1. Gemi İnşaatı ve Kullanılan Malzemeler	134
5.2.2. Endülüs Donanmasındaki Gemilerin Sayısı	138
5.3. Gemi Türleri	140
5.4. Önde Gelen Deniz Üsleri, Limanlar ve Tersaneler.....	150
5.5. Denizcilik Bilgisi.....	167
5.5.1. Teknik Bilgiler ve Gemi Seyir Sistemi	167
5.5.2. Hava Şartları ve Gemi Trafîği.....	169
5.5.3. Denizler İçin Kullanılan Coğrafi İsimlendirmeler.....	173
5.5.4. Bir Coğrafi Keşif Teşebbüsü: Maceracılar	173
5.6. Denizde Savaş Taktikleri.....	177
5.7. Sahil Güvenlik Sistemi	179

	Sayfa
6. SONUÇ	183
KAYNAKLAR.....	187
EKLER.....	201
EK-1. Harita-1	202
EK-2. Harita-2	203
EK-3. Harita-3	204
EK-4. Harita-4	205
EK-5. Harita-5	206
EK-6. Harita-6	207
EK-7. Harita-7	208
EK-8. Tablo-1	209
ÖZGEÇMİŞ	210

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

a.g.a.m.

Adı geçen ansiklopedi maddesi

a.g.e.

Adı geçen eser

a.g.m.

Adı geçen makale

b.

bin (Arapça “oğlu” manasında)

bkz.

Bakınız

çev.

Çeviren

C.

Cilt

dn.

Dipnot

ed.

Editör(ler)

H.

Hicrî

haz.

Hazırlayan

Hz.

Hazreti

M.

Miladî

nşr.

Neşreden

s.

Sayfa

S.

Sayı

TDVİA

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

t.y.

Tarih yok

1. GİRİŞ

Tarih boyunca etrafında büyük medeniyetler kurulmuş olan Akdeniz, Amerika'nın keşfine kadar dünyanın önemli bir ticaret, kültür ve siyaset mekânı olmuştur. İlk Çağ'da Fenike, Mısır, Yunan ve Roma uygarlıkları Akdeniz'i bir geçim vasıtası, ulaşım yolu, başka uygarlıklarla mücadelenin ve iletişimin bir vasıtası olarak kullanmışlardır. Dünyanın en büyük iç denizi sayılabilecek Akdeniz; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını hem birleştirmiş hem de birbirinden ayırmıştır. Bu yönüyle dünyadaki birçok denizden farklıdır. Amerika'nın keşfine kadar Atlas Okyanusu insanoğlu için bilinmezle dolu bir sonsuzluğu ifade etmektedir. İber Yarımadası ve Afrika'nın Mağrib bölgesi Orta Çağların dünyasında Eski Dünyada yaşayan insanlar için dünyanın batı sınırındır. Kavimler Göçü ve Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne geçmesi ile başlayan sürecin ardından Arap Yarımadasında doğan İslam 610-750 yılları arasında yani bir asırdan biraz fazla bir sürede adeta yıldırım hızıyla Fransa'dan Çin'e kadar olan alana hükmetmeye başlamıştır. Araplar İslam'dan önce ve İslam'ın ilk yıllarında denizcilik konusunda Akdeniz'in eski uygarlıkları kadar tecrübeli olmasalar da çok kısa bir zamanda Suriye sahillerinden Fransa'nın Akdeniz sahillerine kadar olan bir bölgeye sahip olmak itibarıyla denizcilik konusunda yeni bir yaklaşım geliştirmek durumunda kalmışlardır.

Hız. Osman devrinden itibaren bir donanma teşkiline giden Doğu Akdeniz adaları ve Akdeniz sahillerine akınlarda bulunan Müslümanlar nihayet Emevîler zamanında dönemin en güçlü devletlerinden biri olan ve güçlü bir deniz gücüne sahip Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u elli yıl gibi bir sürede üç defa kuşatacak bir güce ulaşmışlardır. İstanbul'un Marmara Denizi gibi korunaklı bir iç denizde yer aldığı ve İslam donanmalarının Suriye'deki üslerinden ne kadar uzak bir mesafeye gittiği dikkate alınırsa İstanbul fethedilememiş olsa bile Müslümanların denizcilikte ne kadar ilerlediği anlaşılabilir. Müslüman deniz gücü Doğu Akdeniz'de bu başarıları kaydederken Orta ve Batı Akdeniz'e doğru da ilerlemiştir. Libya ve Tunus VIII. yüzyılın başlarında İslam topraklarına katılmıştır. Nihayet aynı zaman diliminde Atlas Okyanusu'na varan İslam fatihleri kuzeye yönelerek güneybatıdaki İber Yarımadası üzerinden Avrupa kıtasına çıkmışlar ve Fransa ortalarına kadar

ilerlemişlerdir. Bu arada Sicilya, Sardinya, Korsika gibi adalara da akınlar yapmışlardır.

756 yılında Endülüs Emevî Devleti'nin kurulması ile Akdeniz sadece bir İslam-Hristiyanlık mücadele alanı olmanın da ötesinde iki Müslüman rakip devlet olan Abbasî-Emevî mücadelesinin de sahnesi olmuştur. X. yüzyılın başlarında Akdeniz'in güneyinde merkezî bir konumda kurulan Fatımî Devleti, İslam devletleri arasındaki rekabeti daha da girift hale getirmiştir. Fatımîlerin Emevîlerle ve Abbasîlerle mücadelesi yanında Sicilya ve Güney İtalya'da Bizans Devleti ile de savaşmıştır. Böylece İslam'ın doğuşundan üç asır Akdeniz, Müslüman devletlerin kendi aralarında ve Hristiyan devletlerle hâkimiyet mücadelesi verdikleri girift bir coğrafi alana dönüşmüştür.

Bu süreçte Akdeniz'in en batı ucunda bulunan Endülüs Emevîleri yerleştikleri büyük yarımada hükmetmek için kara savaşlarına ağırlık vermişlerdir. Ancak üç tarafı denizlerle çevrili bu kadar büyük bir alanın denizden savunulmaması değişik problemleri beraberinde getirmiştir. Her ne kadar ilk devirde kuzeydeki Hristiyan devletleri deniz yoluyla Endülüs ülkesine saldırmasa da Abbasîlerin Kurtuba'daki Emevî devletini ayaklanmalarla devirme girişimleri ve bunu yaparken denizi kullanmaları kıyıların önemini ortaya koymuştur. Nihayet Vikinglerin 844 yılındaki şok edici saldırısı ve 858-861 yılları arasında durumun tekrar yaşanması ve aynı yüzyılda Kuzey Afrika'da yükselişe geçen Fatımîlerin de Emevîlerin içindeki isyanları desteklemeye başlaması Kurtuba emirlerine donanmanın kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu kesin olarak göstermiştir. Bu sebeple II. Abdurrahman devrinden itibaren Sevilla başta olmak üzere tersaneler oluşturulmuş ya da eski devirlerden kalma tersaneler canlandırılmıştır. Donanmanın ciddi bir güç haline gelme süreci tedricidir. Zira mesele sadece liman ve gemi inşa etmek değil aynı zamanda deniz ordusunun insan kadrosunu da oluşturmaktır. Endülüs Emevî Devleti bu çerçevede hem Arap ve Berberilerden hem de yarımadanın Hristiyan tebaasından denizcileri donanmaya dahil etmeye başlamıştır. Zaten daha önce de var olan ve özellikle ülkenin doğu ve güneydoğu sahillerini mesken tutan bu gruplar esasen devletin isyanlarla çalkalandığı devirlerde kendi hesaplarına deniz akınları yapıyor ve bir nevi bir muhtariyete sahip olarak Kurtuba emirlerinin doğrudan kontrolü altına girmiyorlardı. III. Abdurrahman devrinde Mağrib'de Fatımîlerle girişilen mücadele

artık donanmanın kara ordusu ile aynı derecede bir güç haline gelmesini bir zaruret haline getirmiştir. Donanmanın güçlendirilmesi ile öncelikle ülke içi isyanlara gelen dış destekler kesilmiş ve sonra da Mağrib’de kabilelerle ilişki kurmak ve kıyılarda Fatimîlere karşı üs olarak kullanılabilecek limanları işgal etmek maksadıyla donanma çok yoğun seferler düzenlemiştir. Donanmanın güçlenmesi Hristiyan devletlere karşı da üstünlüğü beraberinde getirmiş ve Emevî donanması Batı Akdeniz’de çekinilen bir güç haline gelmiştir.

Endülüs Emevîleri yönünü Akdeniz’e çevirmiş bir devlet olmasına rağmen Atlas Okyanusu da ilgi alanları içinde olmuştur. Hem Viking saldırıları hem de bu uçsuz bucaksız su kütlesine duyulan korkuyla karışık merak duygusu Endülüslü denizcileri zaman zaman buranın ötesinde ne olduğunu keşfetmeye sevk etmiştir. Her ne kadar o dönemdeki coğrafya bilgisi ve gemilerin yeterince dayanıklı olmaması buna imkân vermese de keşif teşebbüsleri kayda değerdir.

II. Hakem devrinde donanma parlak günlerine devam etmiş ve Mağrib’de Emevî menfaatlerini korumaya devam etmiştir. Bu devirde bir asır önce ülkeye saldıran Vikingler tekrar sahneye çıkmış ancak bu defa karşılarında güçlü bir kıyı istihbarat ağı ve hızlı hareket eden bir donanma bulmuşlar ve ciddi saldırılar gerçekleştiremeden geri çekilmişlerdir. II. Hakem’den sonra çocuk yaşta ya da idarî bakımdan yetersiz halifeler başa geçmiş ve rakiplerini bertaraf eden hacib Mansur bu nedenle devletin asıl yöneticisi haline gelmiştir. Mansur kuzeydeki Hristiyan devletlere karşı seferlerinde hem Akdeniz hem de Atlas Okyanusu üzerinden harekete geçirdiği donanmadan istifade etmiştir. Hacibin vefatından sonra oğulları kısa süreli olarak babalarının yerine ülke idaresinde rol almışlarsa da bu durum devletin 1031 yılında parçalanmasına engel olamamıştır. Devlet dağıldıktan sonra donanmanın mirası Endülüs Emevîlerinden kopan devletçikler tarafından paylaşılmıştır.

İslam dünyasından denizle ayrılan Endülüs Müslümanları Kurtuba hilafetinin dağılmasından sonra yaklaşık beş asır daha yarımadada yaşamaya devam etmişler ancak uzun vadede Hristiyan krallıkları yarımadadaki Müslüman devletlerin siyasî varlığına son vermiştir. Bu sıralarda doğunun yükselen İslamî gücü Osmanlı Devleti, Batı Akdeniz çevresindeki Müslümanları İspanyol saldırılarından korumak için bu devletle neredeyse üç asır boyunca ateşkes olmaksızın devam eden amansız bir

mücadeleye girişmiş ancak ilginç bir biçimde Cezayir ve Tunus gibi bölgeler Osmanlılar tarafından İspanyol işgalinden kurtarılırken Endülüs'te kalan Müslümanlara arzu edilen yardım ulaştırılamamıştır. Deniz adeta Endülüs'ü İslam dünyasından koparmıştır.

Benzer bir biçimde Kıbrıs, Girit, Rodos, Sicilya, Balear Adaları ve Güney İtalya gibi İslam dünyasından denizle ayrılan bütün yerler Orta Çağın sonlarında Müslümanların elinden çıkmıştır. Hatta Kıbrıs, Girit ve Rodos gibi adalar Yeni Çağ'da Osmanlılarca tekrar İslam hâkimiyeti altına alınmasına rağmen sonunda yine kaybedilmiştir. Bu durum çok dikkat çekicidir. Zira Müslümanlar değişik dönemlerde denizlerde başarılı olmalarına rağmen Akdeniz'deki adaları Endülüs ve Güney İtalya gibi yarımadaları ellerinde tutamamışlardır. Hz. Ömer devrinde başlayan ve Endülüs'ün ilk fethedildiği yıllarda devam eden denize karşı soğukluk esasen hep devam etmiştir. İslam devletleri birkaç istisna dışında başkentlerini hep denizden uzak yerlere kurmuşlardır. Karada Müslümanlar karşısında büyük hezimetler yaşayan ve İslam'ın doğuşundan İstanbul'un fethine kadar karada hep gerileyen Bizans İmparatorluğu denizde ise her daim Müslümanları tehdit edebilecek bir güç olmaya devam etmiştir. Başkenti Müslümanlarca kuşatılan Bizans bir deniz gücü olmak manasında iki asır içinde hızla toparlanmış, Girit ve Kıbrıs Adasını Müslümanlardan geri almıştır.

Bu durumda Endülüs Emevî Devleti'nin donanma konusundaki ilgi ve çalışmalarının geç başlamasının İslam tarihinde de sık sık görülen bir eksiklik olduğunu söylemek pek de abartılı olmayacaktır. Öte yandan Orta Çağ'da İslam bölgelerindeki siyasî haritalardaki hızlı değişimler ve donanma için gereken kerestenin bu bölgelerde bol bulunmaması da deniz gücünün sekteye uğramasında etkili olmuştur.

Endülüs Emevî donanmasına fizikî ve örgütsel zemin teşkil eden unsurları tespit etme hususunda kaynakların istenen derecede olduğunu söylemek maalesef zordur. Bizans İmparatorluğu'nun İspanya'nın güney ve doğu sahillerine hakim olduğu 7. Yüzyıl başlarına kadar İber Yarımadasının Akdeniz sahilindeki limanlarının Doğu Akdeniz'deki Bizans limanları ile ticari ilişkileri mevcuttu ve dolayısıyla İber Yarımadasının bahsi geçen sahillerinde muhakkak ki liman tesisleri de bulunuyordu. Ancak yarımadaadaki Bizans siyasî ve askerî varlığı azaldıkça bu

ticarî bağlar da zayıflamıştır. Buna mukabil Güney İspanya'daki limanlar Mağrib'e yakınlık hasebiyle canlılıklarını kaybetmemişlerdir. Endülüs Emevî Devleti yeni tersane ve limanlar inşa ettikleri gibi kendilerinden önce Vizigot, Bizans ve Romalıların bıraktıkları limanları da kullanmışlar ve geliştirmişlerdir.

Endülüs ülkesinde kullanılan gemiler ve diğer teçhizatlar da köken ve isimlendirme olarak yine Bizans, Roma ve İslam devletlerinden alınmıştır. Maalesef Emevîlerden önceki döneme ait İslam denizciliği ve donanmaları hakkında eldeki bilgiler yetersizdir. Bilhassa İslam'ın ilk yüzyılında oluşturulan donanmaların teşkilatı hakkında doyurucu bilgiler yoktur. Ancak Abbasî, Şam Emevî ve Fatimî devletleri Endülüs Emevîlerinin selefi veya çağdaşı devletler olarak donanmanın teşkilatında etki sahibidir. Zira bahsi geçen İslam devletlerinin gerek donanma personelinin kullandığı unvanlar gerekse gemi türleri, silah ve teçhizatlarda benzer isimlendirmeler görülmüştür.

Çalışmamız Endülüs Emevî Devleti'nin siyasî hayatında donanma teşkilini zorunlu kılan sebepleri, donanmanın yer aldığı siyasî olayları ve donanma teşkilatını içine almaktadır. Süre olarak esasen 756 yılında devletin kuruluşundan 1031 yılında dağılmasına kadarki dönemi inceleme amacını taşımaktadır. Çalışmamız donanma merkezli olduğu için ticarî denizcilik faaliyetlerini kapsamak iddiasında değildir. Ancak donanmanın kuruluşundaki personel yapısının ifade edilmesi ve liman ve tersanelerin kuruluşu aşamasında şüphesiz yer yer deniz ticaretine dair bazı noktalara da az da olsa temas edilmiştir. Deniz ticareti zannımızca ayrı bir çalışma olabilecek bir konudur. Tezimizde donanmanın insan kaynağına temel olması ve bir tür askerî faaliyet sayılması itibarıyla devlet kontrolü dışındaki deniz akınları ve bunları düzenleyen denizci gruplardan da bahsedilmiştir. Endülüs Emevî donanmasına ek olarak ülkeden ayrılarak Girit, Sicilya ve Fraxinetum gibi başka bölgelerde siyasî yapılar kuran ya da başka Müslüman gruplara yardım eden Endülüslü denizcilerin faaliyetleri de askerî bir girişim olarak kabul edilmiş ve bu konulara da değinilmiştir.

Bu çerçevede çalışmamızın Birinci Bölümünde İslam öncesi devirlerden Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşuna kadarki Arapların denizcilik algısı ve faaliyetlerinden kısaca bahsedilmiştir.

İkinci Bölümde devletin kuruluş sürecinden III. Abdurrahman'ın emir olmasına kadar olan dönemdeki denizcilik faaliyetleri incelenmiştir.

Üçüncü Bölümde III. Abdurrahman'ın emir olmasından devletin dağılmasına kadarki dönemde donanmanın faaliyetleri incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise donanma teşkilatı, personel yapısı, kullanılan gemi çeşitleri, önde gelen deniz üsleri ve tersaneler ve kısaca bu dönemde sahip olunan denizcilik bilgisi incelenmiştir.

Tezimizde kullanılan telif ve tetkik eserler hakkında kısaca bilgi vermemiz gerekir. Endülüs Emevî döneminde ve sonraki asırlarda telif edilen tarih, coğrafya, tabakat, ensab türü eserler çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. İlaveten ilk asırlara ait Latince yazılmış Hristiyan kaynakları da denizcilik hususunda önemli ipuçları vermektedir. Modern dönemde ise İspanya, Portekiz ve Fransa başta olmak üzere Batı dünyasında genelde Endülüs, özelde ise Endülüs ve denizcilik konusunda çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Dönem eserleri içinde donanmayla ilgili önemli bilgiler veren kaynaklar mevcuttur. Emir III. Abdurrahman devrinde kaleme alınan ancak müellifi bilinmeyen **Ahbaru Mecmû'a** isimli eserde Tarık bin Ziyad'ın 711 yılında İspanya'yı fethinden III. Abdurrahman devrinin (912-961) sonuna kadar meydana gelen olaylardan bahsedilmekte ve donanmaya dair bazı bilgiler verilmektedir. XI. yüzyılda yaşayan Ebu Ubeyd el-Bekrî ise **el-Mesâlik ve'l-memâlik** isimli eserinde Endülüs coğrafyası ile ilgili bilgiler vermekte ve tabii olarak liman ve tersanelere de değinmektedir. Belazurî'nin **Fütuh el-Büldan** isimli eserinde ise Endülüs'ün fethinden önceki döneme dair deniz seferleriyle alakalı bilgiler mevcuttur.

İbn Haldun'un **Kitab el-İber** isimli eseri Endülüs Emevîlerinin parçalanmasından üç asırdan daha fazla bir zaman sonra yazılmış olmasına rağmen Mağrib tarihiyle ilgili çok değerli bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin büyük bir kısmı Batı Akdeniz etrafında seyahat ettiği İslam ülkeleriyle ilgili şahsî gözlemlerine, sözlü rivayetlere ve günümüze ulaşmamış bazı eserlerdeki bilgilere dayanması açısından çok önemlidir. XIV. yüzyılda Gırnata'da yaşayan ve Nasrîler devletinde vezirlik gibi önemli görevleri icra eden Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, **Amâl el-alâm fîmen bûyia kabl el-ihtilâm min mülûk el-İslam, el-İhâta fî Ahbari Gırnata** ve **Mi'yar el-ihiyar** isimli üç eserinde yine kendisinden önce yazılmış eserlerden aktardığı Endülüs Emevî donanmasına dair önemli bilgileri bize ulaştırmıştır. Coğrafyacı İbn Havkal,

Suret el-Arz isimli eserinde X. yüzyılda Mağrib, Balear Adaları ve Endülüs'e ait gözlemleri ile bize bölgedeki liman ve tersaneler hakkında bazı bilgiler bırakmıştır.

XI. yüzyılda Kurtuba'da yaşayan meşhur Endülüs tarihçisi İbn Hayyân el-Kurtubî ise donanmaya dair başka kaynaklarda ulaşamadığımız çok mühim bilgileri bize sunmuştur. **El-Muktebes** isimli kıymetli eserinin on cilt olduğu ifade edilmektedir. Ancak maalesef bu eserin sadece 2., 3., 5. ve 7. kısımları günümüze ulaşmıştır. 2. Kısım 796-846, 846-853, 846-881 yıllarını anlatan üç değişik versiyon halinde neşredilmiştir. Biz çalışmamızda el-Muktebes'in 2. Kısım için 796-846 yılları arasını anlatan bölümü ve 846-853 yılları arasını da içine alan 846-881 yılları arasını anlatan bölümü kullandık. Özellikle 5. ve 7. Kısımlarda donanma ile ilgili çok önemli ayrıntılar elimize ulaşmıştır. İbn Hayyân kendinden önceki asırdaki olayları yazarken X. yüzyıl tarihçisi Ahmed er-Razî'nin bugün elimizde olmayan **Ahbaru mülûki'l-Endelüs** adlı eserinden faydalanmıştır.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Endülüs'te ve daha sonra Mağrib'de yaşayan İbn İzârî'nin **el-Beyân el-Muğrib fî Ahbari el-Endelüs ve'l-Mağrib** isimli eseri civar bölgelerin tarihi ile ilgili kıymetli ayrıntıları ihtiva etmektedir. Müellif, Endülüs Emevilerinin donanma faaliyetleri hakkında önemli bilgileri bize ulaştırmıştır.

İbn Hayyân'ın çağdaşı olan ve muhtemelen onunla aynı kaynaklardan faydalanan el-Udrî de **Tersi' el-Ahbar** isimli eserinde önceki asırlardaki Endülüs donanma faaliyetlerine dair bilgiler sunmaktadır.

XIII. yüzyılda yaşayan tarihçi ve coğrafyacı İbn Said de **el-Muğrib fî hule'l-Mağrib** isimli eseriyle bize kaynaklık etmiştir. XII. ve XIII. yüzyıllarda yaşayan ünlü tarihçi İbnü'l-Esîr de **el-Kâmil fi't-Tarih** adlı meşhur eserinde konumuza dair bazı bilgileri bize sunmuştur. XII. yüzyılda Tunus'ta yaşayan İbnü'l-Kerdebus da **Kitab el-iktifa fi Tarih el-Hulefa** isimli eserinde bazı bilgileriyle bize ışık tutmuştur.

X. yüzyılda Kurtuba'da yaşayan İbnü'l-Kûtiyye'nin **Tarihu İftitah el-Endelüs** isimli fetihten X. yüzyıl başlarına kadar olan olayları anlatmakta ve eser Endülüs'ün fetih sürecinde deniz gücünün rolü ve ilk Viking saldırıları hakkında mühim ayrıntılar ihtiva etmektedir.

XII. yüzyılın meşhur coğrafyacısı el-İdrîsî, **Nüzhet el-müştâk fî ihtirâki el-âfâk** isimli eseriyle Mağrib ve Endülüs'ün liman şehirleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mağrib'de yaşayan coğrafyacı Himyerî ise **er-Ravz el-Mi'tar** ve **Sıfatu Ceziretu el-Endelüs** isimli eserlerinde Endülüs ve Mağrib'in limanları ve tersanelerine dair önemli kayıtları bize ulaştırmıştır.

Kaynaklarımız içinde diğerlerine nispetle çok geç bir dönemde yaşamış olan Mağribli tarihçi Makkarî muhtemelen XVII. yüzyıl başlarında yazdığı **Nefh et-tûb min gusn el-Endülüs er-râtûb** isimli eserinde önceki dönemlerden elde ettiği bilgileri günümüze ulaştırmıştır.

Şii tarihçiler İmâdüddin İdrîs'in **Tarih el-hulefâi'l-Fâtımiyyîn** ve Kadı Numan'ın **Kitabu İftitahu'd-da've** ve **el-Mecalis ve'l-Müsayerat** isimli eserleri Emevî ve Fatımî mücadelesinin Mağrib ve Akdeniz boyutu hakkında bazı mühim ipuçları sunmaktadır.

Yakut el-Hamevî'nin kaleme aldığı **Mu'cemü'l-büldân** ve müellifi meçhul **Zikru Bilad el-Endelüs** isimli eserler de Endülüs limanları hakkında bilgi vermektedir. Bunlar haricinde tetkik eserler ve ansiklopedi maddeleri de araştırmamıza katkı sağlamıştır.

Son iki yüzyılda gerek İslam ülkelerinde gerekse Batılı ülkelerde konuya dair birçok çalışma yapılmıştır. Konuya dair İslam dünyasında yapılan çalışmaların başlıcaları şöyle özetlenebilir. Abdülaziz Salim ve Ahmed Muhtar Abbadi'nin konuya dair birçok eseri olmakla birlikte en dikkat çekici olanları **Tarih el-bahriyyetu el-İslam fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs** ve **Tarih el-bahriyyetu el-İslam fi Mısır ve's-Şam** isimli eserlerdir. Salim'in **Tarihu medinetu el-Merriyyetu el-İslamiyye Kaidetu Ustul el-Endelüs** isimli eseri de Almería'nın kuruluşu ve gelişimi hakkında Arapça'da yazılmış en önemli eserlerden biridir. Yine Lübnanlı yazar Şekib Arslan'ın **el-Hulelü es-Sündüsiyye fi ahbar ve'l-asar el-Endelüsiyye** ve **Tarihu Gazavat el-Arab fi Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezair el-Bahr el-Mutavassıt** başlıklı eserleri konuya umumî bir bakış getirmek açısından önemlidir.

Mohammad Ballan'ın **Fraxinetum: An Islamic Frontier State in Tenth-Century Provence** isimli makalesi Fraxinetum'un tarihi hakkındaki en derli toplu

eserlerden biridir. Ferhad Deşravî'nin **El-Hilafetu el-Fatımîyye bi'l-Mağrib H. 296-365 - M. 909-975** isimli kitabı ve **La Crète dans le conflit entre Byzance et al-Mu'izz** başlıklı makalesi de Endülüs-Fatımî çatışmasını Fatımî tarafından görmek açısından önem taşımaktadır. Aly Mohamed Fahmy'nin **Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D** ve **Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D** başlıklı kitapları Doğu Akdeniz'e odaklanmakla birlikte yine de Endülüs denizciliğine dair bazı ipuçları sunmaktadır. İsam Salim ve Sisalim'in **Cüzur el-Endelüs el-mensiyye et-Tarih el-İslamî li-cüzur el-Balyar H. 89-685 - M. 708-1287** isimli eseri Balear Adalarındaki İslam hâkimiyeti hakkında derli toplu bilgiler sunmaktadır.

Batı Dünyasında yapılan çalışmaların ağırlığı İspanya ve Fransa'daki araştırmacılara aittir. Çalışmaların başlıcaları şöylece özetlenebilir. Yunan tarihçi Vassilios Christides'in **The Conquest of Crete by the Arabs (ca. 824): A Turning Point in the Struggle Between Byzantium and Islam** isimli eseri Girit'te Endülüslü denizcilerin kurduğu devletle ilgili kıymetli bilgiler içermektedir. XIX. yüzyılda yaşayan Hollandalı tarihçi, dil bilgini ve oryantalist Reinhart Dozy'nin İspanyolca'ya **Historia de los musulmanes de España hasta la conquista de los Almorávides** başlığıyla çevrilen eseri Murabıtların gelişine kadarki genel bir Endülüs tarihi şeklinde yazılmıştır. Aynı müellifin **Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le Moyen Age** isimli eseri Endülüs topraklarına yönelen Viking saldırıları ile bilgiler verirken **Le Calendrier de Cordoue de l'année 961** isimli eseri de Endülüs'te kullanılan bir takvim sistemini açıklayan Kitâb el-Envâ' isimli eserin tercümeli bir neşri şeklidir. Fransız alim Pierre Guichard'ın **Animation maritime et développement urbain des côtes de l'Europe orientale et du Languedoc au Xe siècle, en Occident et Orient au Xe siècle** isimli makalesi Batı Akdeniz ve Güney Fransa sahillerinin X. yüzyıldaki durumuna dair önemli ipuçları sunmakta, bir diğer makalesi **Le peuplement de la région de Valence aux deux premiers siècles de la domination musulmane** ise Doğu Endülüs sahillerinin ilk İslam fetihlerinden sonraki durumunu irdemelektedir. Aynı müellife ait **Les débuts de la piraterie andalouse en Méditerranée occidentale (798-813)** isimli makale ise İslam kaynaklarının çok bilgi vermediği Batı Akdeniz'de IX. yüzyıl başlarındaki İslam deniz akınlarına dair temel bir eserdir.

Ünlü Fransız tarihçi Évariste Lévi-Provençal'ın Endülüs ve Mağrib'e dair birçok eserleri bulunmakla beraber Fransızca'dan İspanyolca'ya çevirilen **Historia de España: España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba: 711-1031 de J.C.** ve **Historia de España: España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba: 711-1031 de J.C. - Instituciones, sociedad, cultura** isimli eserleri genel Endülüs tarihi açısından çok kıymetlidir ve birçok modern kaynağa da ilham vermiştir. İspanyol tarihçi Jorge Lirola Delgado'nun doktora tezi olarak hazırladığı ve sonradan yayımlanan **El poder naval de Al-Andalus en la época del califato omeya (siglo IV / X era cristiana)** adındaki eseri Endülüs Emevilerinde donanma ve deniz ticareti konularına dair temel eserlerden biri olarak yerini korumaktadır.

Yine Fransız tarihçi Christophe Picard'ın **Bahriyyün, émirs et califes: l'origine des équipages des flottes musulmanes en Méditerranée occidentale (VIIIe-Xe siècle)** isimli makalesi Endülüs donanmasının personel ihtiyacını karşılayan denizci grupların kökenlerine dair önemli bir eserdir. Aynı müellifin **La mer des califes. Une histoire de la Méditerranée musulmane** ve **La mer et les musulmans d'Occident au Moyen Âge - VIIIe-XIIIe siècle** isimli iki eseri Akdeniz'deki İslam deniz gücünün yükselişine dair yazılmış iki temel eser olma vasfına sahiptir. Yine İspanyol tarihçi Leopoldo Torres Balbás'ın Almería tarihi ve Endülüs tersanelerine dair **Almería islámica** ve **Atarazanas hispanomusulmanas** adındaki makaleleri dikkate değer eserlerdir.

Tezimizde kaynaklardan elde edilen bilgiler dönemin siyasî şartları, bölgenin coğrafyası dikkate alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Zaman zaman müelliflerin verdikleri bilgilerde muğlaklıklardan ve eserlerin tahkiki sırasında silinen ya da tam okunamayan yerlerden dolayı gerek bazı Arapça kelimelerin yazımı ve gerekse yabancı yer ve kişi isimlerinin Arapça yazımıyla ilgili net olmayan durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durumlarda en muhtemel ve en doğruya yakın isimlendirmeler yazılmıştır. Çalışmamızda birçok yer ismi ve limanlar zikredildiği için bahsi geçen bu yerler Haritalar bölümünde mümkün olduğunca gösterilmeye çalışılmıştır. Haritalara farklı tetkik eserlerden ve internet üzerinden ulaşılmıştır.

2. ENDÜLÜS'ÜN FETHİNE KADAR AKDENİZ VE ARAP-İSLAM DENİZCİLİĞİ

2.1. İslam'dan Önce Arabistan ve Deniz

610 yılında İslam'ın doğuşundan önce siyasî birlikten mahrum bir durumda bulunan Arap yarımadası dönemin en güçlü devletlerinden sayılan Bizans ve Sasanî İmparatorluklarının gölgesinde kalmış bir bölge izlenimi vermektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili büyük bir yarımada olan Arabistan hem aman vermez çöllerden hem de kabileciliğin sebep olduğu bölünmeye ve çatışmaya müsait sosyal yapısından dolayı siyasî bir bütünlükten uzaktı.¹ 3.237.500 km² kadar bir alana ve 8.500 km'den fazla bir sahil şeridine sahip yarımada'nın Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne kıyısı vardır.

VI. yüzyılda İran merkezli olarak varlığını devam ettiren Sasanî İmparatorluğu Arap yarımadasının doğu sahilindeki Basra Körfezine etkin bir güç olduğu gibi aynı yüzyılın ikinci yarısında yarımada'nın güneyindeki Yemen'e hâkim olmak için Doğu Afrika'dan bölgeye müdahale eden Aksum Krallığı ile mücadele etmiş ve bir Sasanî donanması Aden Körfezi'ne gönderilmiştir. İpek ticaretinin de etkili olduğu ve Hristiyan Habeşistanlıların Bizans'tan ve Himyerîlerin de Sasanîlerden yardım aldığı bu mücadele Sasanîlerin üstünlüğü ile sona ermiştir.²

Dönemin güçlü devletlerinin gölgesinde kalan yarımada'nın iç kısmının çöllerle kaplı olması ve burada göçebe hayat yaşayan ve denizden ziyade çöle odaklanan Arap toplumu da denizciliğin gelişmesini sekteye uğratmıştır. Demir başta olmak üzere madenlerin ve ağaç gibi kereste kaynaklarının azlığı da Arapların denizciliğe ilgisinin artmasına engel olmuştur.³

İslam'dan hemen önceki asırlarda kuzeyde sadece Bizans ve Sasanî devletleri ile kara sınırı olan Arabistan üç tarafı denizle çevrili büyük bir yarımada olduğu için etrafındaki diğer bölgelerle deniz yoluyla iletişim ve ulaşım sağlıyordu.

¹ Stratos, Andreas N. (1972). *Byzantium in the Seventh Century II: 634–641*, Amsterdam: Hakkert, s. 15.

² Daryae, T. (2009). *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, London-New York: I. B. Tauris & Co. Ltd, 46-47, s. 138.

³ Lirola Delgado, J. (1991). *El poder naval de Al-Andalus en la época del califato omeya (siglo IV / X era cristiana)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Departamento de estudios semíticos, Facultad de filosofía y letras, Granada: Universidad de Granada, s. 61.

Arabistan'dan Kızıldeniz yoluyla Afrika'ya, Basra Körfezi yoluyla Sasanî İranı'na ve Hint Okyanusu yoluyla Hint Yarımadası'na gidilebiliyordu.⁴

2.2. İslam'ın İlk Yıllarında İslam Denizciliği

Hız. Ömer devrine kadar İslam'ın yayılma alanları Arabistan ve Suriye bölgelerinin iç kara bölümlerinden ibaretti. Hız. Ömer döneminde Filistin, Suriye, Mısır ve İran'ın fethine girişilmesiyle birlikte Akdeniz, Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi de Müslümanların ilgi sahasına girmeye başlamıştır. Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nde doğrudan karşı karşıya gelinecek bir rakip olmamasına rağmen aynı durum Akdeniz için geçerli değildir.⁵ Zira Doğu Akdeniz'de uğradığı büyük toprak kayıplarıyla büyük darbeler yemesine rağmen Bizans İmparatorluğu Müslümanların en büyük rakibi olmaya devam etmiştir. Bizans'ın deniz gücü Doğu Akdeniz'deki sahil bölgelerinin Müslümanlara karşı direnişini de kolaylaştırmıştır. Zira Araplar karşısında karada hızlı bir çöküş yaşayan Bizans denizde benzer bir saldırıyla ya da rakiplerle karşı karşıya bulunmadığından Akdeniz kıyılarındaki şehirlerini denizden takviye ederek Müslümanlara karşı direnişlerini uzatabiliyordu. Filistin sahillerindeki Kayserya (Caesarea) liman kentinin Müslümanlar tarafından yedi yıl kuşatıldıktan sonra alınabilmesi buna dikkat çekici bir örnektir. Sadece karadan yapılan bu kuşatmanın denizden takviye edilememesi sürenin uzamasında etkili olmuş olmalıdır. Müslümanların donanma konusundaki zayıflığı Bizanslıların kıyılarda kaybettikleri şehirleri tekrar taciz etmesine bile sebep olabiliyordu. 645 yılında kısa bir süre önce Arapların eline geçmiş olan İskenderiye'nin denizden Bizans saldırısına uğraması bunun güzel bir örneğidir.⁶

Hız. Ömer devrinde donanma teşkili konusunda müteşebbis bir tutum geliştirilmemesinde denize dair bazı korkular ve başarısızlıklar etkili olmuştur. Taberî'ye göre Şam Valisi Muaviye'yi deniz seferlerinden men eden Hız. Ömer, denizin karalara ulaşan haşmetinden çekiniyor ve kendisinden deniz seferi için izin isteyen Muaviye'ye

⁴ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 61-62.

⁵ Sasanî Devleti'nin Hız. Ömer ve Hız. Osman devrindeki fetihlerle hızla yıkılış sürecine girmesi Basra Körfezi ve Hind Okyanusu'nda İslam'ın yayılmasına engel olabilecek muhtemel bir rakibin ortadan kalkmasını sağlamıştır.

⁶ Picard, C. (2015). *La mer des califes. Une histoire de la Méditerranée musulmane*, Paris: Seuil (Univers historique), s. 230-231.

Şam Denizi'nin dalgalarının boyu karadaki her şeyden daha yüksektir ve bu deniz gece ve gündüz Allah'tan karaya kadar ulaşır her yeri su altında bırakma izni ister ve ben İslam askerlerini bu kâfir denizin üstüne nasıl gönderebilirim? Allah'a yemin ederim ki Müslüman bana Rum balinasından daha sevimlidir. Bir daha bana bunun için gelme!"⁷

şeklinde cevap veriyordu. Buradaki endişeyi destekler tarzda bazı İslam kaynaklarında denizin *zaman* ve *sultan* kavramlarıyla beraber aman vermeyen, korkulacak üç varlıktan biri olarak sayıldığı görülmüştür.⁸ İslam'da karalar emniyet ve medeniyeti temsil ederken deniz tehlike ve kargaşayı temsil ediyor ve adalar ise bu iki uç nokta arasında sınırlı alan kaplayan yerler olarak kabul ediliyordu.⁹ Hz. Nuh'un peygamberliğinde iman etmeyenlerin büyük bir tufanda boğulması, Hz. Yunus'un denizde balık tarafından yutulması, Hz. Musa'nın Kızıl Deniz'i yararak geçmesi ve Firavun'un aynı denizde boğulması gibi ilk akla gelen kıssalar denizin emniyetsizliğine dair algılanan işaretler olarak görülebilir.

Hz. Ömer devrinde 641 senesinde Habeşistan'a yapılan ve Alkame bin Mücezziz'in yönettiği seferin başarısız olması da deniz seferlerine karşı bir ön yargıya sebep olmuş olmalıdır.¹⁰ Hz. Ömer'in sahil şehirlerinde surlarının tamirini emretmesi ve gözcüler ve fenerlerle gözetleme yapılması ve Hz. Osman devrinde de kıyıların tahkim edilmesi ve ıkta yoluyla buralara asker yerleştirilmesi uygulamaları görülmüştür.¹¹ Bu durum Suriye ve Mısır sahillerine çok yakın bir yerde bulunan Kıbrıs'ta deniz üslerine sahip olan Bizans'ın¹² deniz saldırılarından çekinildiğini gösterir. Hz. Osman devrinde Kıbrıs'a yapılan deniz seferinin bir sebebi de adanın Bizans saldırıları için kullanılması olmuştur. Ayrıca Suriye ve Mısır'ın Bizans dönemindeki merkezleri kıyıda ya da kıyıya yakın yerlerde iken (Antakya ve İskenderiye) fetihten sonra bu eyaletlerin merkezlerinin Şam¹³ ve Hz. Ömer,

⁷ Taberî. (1967). *Tarih er-Rusûl ve'l-Mulûk*, Beyrut: Dar et-Turas, IV, s. 259.

⁸ el-Cemaatî, A. (2012). *Dirasat fi tarihi el-milahatu'l-bahriyye ve ulumu'l-behhar bi'l-garbi'l-İslamî*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, s. 15-16.

⁹ Clarke, N. (2012). *The Muslim Conquest of Iberia: Medieval Arabic Narratives (Culture and Civilization in the Middle East)*. New York: Routledge, s. 78.

¹⁰ Taberî, a.g.e., (1967), IV, s. 112.

¹¹ Belazurî, Ahmed b. Yahyâ. (2013). *Fütuḥ el-Büldan*, Türkçe'ye çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, s. 150-151.

¹² Zavagno, L. (2017). *Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle Ages (ca. 600-800): An island in transition*, New York: Routledge, s. 73-74.

¹³ Kennedy, H. (2006). *The Byzantine and Early Islamic Near East* (Variorum Collected Studies Series, 860.), Aldershot ve Burlington: Ashgate, s. 59.

İskenderiye'yi eyalet merkezi olarak tespit etmeyi kabul etmediği için Fustat'a taşınması da Bizans deniz gücünden duyulan endişeden kaynaklanmıştır.¹⁴

Arapların genel olarak denizciliğe karşı ilgisizliği İslam fetihlerinden sonra hem Bizans tehdidinin varlığı hem de fethedilen yerlerde denizci ve gemi inşaatı için gayrimüslimlerin istihdam edilme imkânı ile beraber yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Akdeniz'deki gayrimüslim unsurların yanında Müslüman Yemenli Araplar da İslam devletlerinin denizci kadrosunun oluşumunda pay sahibi olmuşlardır. Karada üst üste kayıplara uğrayan Bizans Devleti'nin Akdeniz'de nispi üstünlüğünün devam ediyor olması bunu zorunlu kılmıştır. Suriye ve Mısır sahillerinin ve ilerleyen zamanda Kuzey Afrika'ya yayılacak olan İslam kıyılarındaki şehirlerinin güvenliğinin sağlanması için bu zaruriydi.¹⁵

Hiz. Osman devrinde donanma Akdeniz'de hedef olarak Bizans'ın önemli bir üssü sayılan Kıbrıs Adasını seçmiş ve bu ada 653 senesinde Müslümanların kontrolüne geçmiştir. Bu olay denizde Müslümanlar ile Bizans arasında asırlarca devam edecek mücadelenin başlangıcı olarak görülmelidir. 655 yılında Güneybatı Anadolu sahillerinde yaşanan Zâtüssavârî Savaşı Araplar için psikolojik bir üstünlük sağladıysa da ertesi yıl Hiz. Osman'ın şehit edilmesi yeni yeni filizlenen donanmanın faaliyetlerine kısa süreli bir ara verilmesine sebep olmuştur.¹⁶

2.3. Endülüs'ün Fethine Kadar Emevî Devleti'nin Kuzey Afrika Kıyılarında Yayılışı

661-750 yılları arasında yaklaşık bir asır hüküm süren Şam merkezli Emevî Devleti, Türkistan'dan Fransa içlerine ve Kafkas Dağlarından Yemen'e uzanan ve üç kıtayı içine alan büyük bir imparatorluk görünümündeydi. Bu devletin birçok denize kıyısı olmakla birlikte Akdeniz haricindeki denizlerde dikkate değer askerî rakipleri bulunmuyordu. Emevî Devleti'nin kurucusu olan ve Şam valiliği sırasında Suriye kıyılarına 3 km gibi çok yakın bir noktadaki Arvad Adası'ndaki Bizans varlığından rahatsızlığını halife Hiz. Ömer'e yazdığı mektupla dile getiren Muaviye, Bizanslıların buradan Suriye sahillerine saldırıp hemen geri döndüklerini ve adadaki köpek ve horoz seslerinin bile Suriye sahillerinde duyulabildiğini ve İslam donanmasının bu

¹⁴ Butler, A. J. (1902). *Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford: Clarendon Press, s. 341.

¹⁵ Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 63.

¹⁶ Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 63-64.

duruma karşı güçlendirilmesi gerektiğini ifade ediyordu.¹⁷ Muaviye'nin henüz vali olduğu dönemdeki bu gözlemleri ileride kuracağı devletin güçlenmesinde denizin rolünü kavradığına işaret etmektedir. Zira Bizans karada ne kadar yenilirse yenilsin denizde karşısına bir güç çıkmadığı sürece Müslümanlara kaptırdığı yerleri en azından denizden taciz edebilme imkânını elinde bulunduruyordu.¹⁸

Muaviye döneminde 669 yılında ilki yapılan ve 718 senesine kadar toplam dört sefer halinde icra edilen İstanbul kuşatmaları hiç şüphesiz savunmadan ziyade fetih amaçlı deniz gücüne olan ihtiyacı da ortaya koymaktaydı. Şam'dan İstanbul'a kadar - çoğunlukla Bizans egemenliğinde olan- uzun bir mesafe olması, İstanbul'un Boğazlar yoluyla Asya kıtasından ayrılması ve Emevîlerin lojistik ihtiyaçlarının tamamının karadan giderilmesinin zor olması İstanbul kuşatmalarında donanmanın önemini artırmıştır. Muaviye'nin 662 senesinde Suriye'den Filistin'deki Akka liman şehrine getirttiği ve 669 senesinde burada bir tersane inşa ettirdiği İranlı zanaatkârlar vasıtasıyla İslam donanmasını güçlendirmeyi hedeflediği açıktır. Suriye ve Mısır kıyılarındaki limanlar ve Bizans'tan kalma deniz araçları da deniz fetihleri için bir altyapı oluşturmuştur.¹⁹

672-673 senesinde Rodos ve Girit adalarının Emevîler tarafından yağmalanması ve buralara Arap garnizonlarının yerleştirilmesi de yine güçlenen donanmanın bir neticesiydi. Yine aynı yıllarda Arap donanmalarının Marmara Denizi'ne kadar girdiği ve İstanbul'u tehdit edecek kapasiteye ulaştığı bilinmektedir. Aynı yıllarda *Grejuva* adı verilen ve gemilere karşı çok etkili olan silahın Bizanslılar tarafından kullanılmaya başlaması İslam donanmalarının Bizanslıları yeni tedbirler almaya zorladığını göstermesi açısından ilginçtir.²⁰ Ancak İstanbul kuşatmalarının başarısız olması ve Muaviye'nin ölümü ile Kıbrıs ve Rodos'taki Arap güçleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.²¹

¹⁷ Taberî, *a.g.e.*, (1967), IV, s. 259.

¹⁸ Picard, *a.g.e.*, (2015), 232; Wadād al-Qādī, (2016). "Non-Muslims in the Muslim Conquest Army in Early Islam", *Christians and Others in the Umayyad State*, ed. A. Antoine Borrut, F. M. Donner, Chicago: The Oriental Institute, Late Antique and Medieval Islamic Near East 1, s. 102.

¹⁹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 64-65; Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 248-249.

²⁰ Stanton, C. D. (2015). *Medieval Maritime Warfare*, South Yorkshire: Pen & Sword Books/Leo Cooper, s. 24-25; Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 247.

²¹ Jamieson, A. G. (2006). *Faith and Sword: A Short History of Christian-Muslim Conflict*, London: Reaktion Books, s. 22.

Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nde durum bu minvalde seyrederken Arap fetihleri batıya doğru ilerlemeye devam etmiştir. 670'li yıllardan ertesi on yılın ortalarına kadar günümüzdeki Tunus merkez olmak üzere Libya ve Cezayir'in de bir kısmını içine alan ve sonradan İfrîkıyye ismi verilen bölge Araplar tarafından ele geçirilmiş ve Ukbe bin Nafi burada merkezî bir fonksiyon görececek olan Kayruvan şehrini kurmuştur. Dikkat çekici bir biçimde muhtemelen Bizans'ın deniz saldırılarından duyulan endişe sebebiyle bu şehir de -kıyıda merkez olabilecek birçok eski Roma ve Bizans kalıntısı liman yerleşimi olmasına rağmen- kıyıdan 55 km içeride kurulmuştur.²² Muaviye döneminde Tunus sahillerindeki Kevsera ve Cerbe Adalarının da fethedildiğine dair bilgiler mevcuttur.²³

Ukbe bin Nafi'nin 683'ten önce Fas'ın Akdeniz sahillerine ve Musa bin Nusayr'ın 708 yılından sonra Fas'ın Atlas Okyanusu kıyısındaki Tanca şehrine kadar ulaştığına dair kayıtlar mevcuttur.²⁴ 695 yılında Tunus'un kuzeyindeki Bizans liman kenti Kartaca'nın Araplar tarafından Bizans'tan alınması ve Bizanslıların kısa bir süre sonra şehri geri almasından sonra 698'de Arapların donanmadan da faydalanarak şehri tekrar ele geçirmesi²⁵ Kuzey Afrika'nın batı kısmını oluşturan Mağrib'deki Arap fetihlerinin zaman zaman düzensiz bir seyir takip ettiğini ancak kıyılardaki Bizans deniz üstünlüğünün de mutlak olmadığını gösterir.

Tunus tersanesinin kuruluş tarihi ve kurucusunun kim olduğuna dair değişik görüşler varsa da VIII. yüzyıl başlarında artık burada bir tersane ve deniz üssü vardır. Böylece Batı Akdeniz'deki fetihler için Mısır gibi nispeten uzak bir yerdeki deniz üslerine olan ihtiyaç ortadan kalkmış ve Tunus şehri Akdeniz'deki merkezî konumu ile denizin orta ve batı bölgelerine bakan deniz üssü doğmuştur. Bizans'a karşı denizde bir denge unsuru ve Akdeniz adalarına yapılacak seferler için çıkış noktası olan bu liman aynı zamanda karadaki fetihlerin de istikrarına katkıda bulunmuştur. Tunus kenti yine Bizans saldırılarına karşı bir ihtiyat tedbiri olarak deniz kıyısındaki Kartaca'nın yerine denize dar bir boğazla bağlanan bir gölün denize uzak batı

²² Jamieson, *a.g.e.*, (2006), s. 22; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 69-70.

²³ el-Hamevî, Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah. (1995). *Mu'cem el-büldân*, Beyrut: Daru Sadır, IV, s. 413; el-Bekrî, Ebu Ubeyd. (1992). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut: Dar el-Garb el-İslâmî, II, s. 668.

²⁴ İbn İzârî. (1983). *el-Beyân el-Muğrib fî Ahbari el-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. G.S.Colin - É. Lévi-Provençal, Beyrut: Dar es-Sekafe, I, s. 20; Belazurî, *a.g.e.*, (2013), s. 263.

²⁵ Kaegi, W. E. (2010). *Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa*, Cambridge/New York: Cambridge University Press, s. 14; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 71.

kıyısına kurulmuştur. Buradaki tersanede çalıştırılmak üzere Mısır'dan bin civarında Kıpti gemi ustası gönderilmiştir. Bu ustaların çalışmalarıyla 100 civarında gemi inşa edilmiş ve bu gemiler VIII. yüzyılın başlarından itibaren Sicilya ve Sardinya'ya yapılan akınlarda kullanılmıştır. Gayrimüslim unsurların bu sahada istihdamı önceden sahip oldukları tecrübeden kaynaklanmaktadır.²⁶

2.4. Endülüs'ün Fethinden Önce Orta ve Batı Akdeniz Adalarına Yapılan Seferler

Kıbrıs ve Rodos gibi Doğu Akdeniz adaları Hz. Osman döneminden itibaren Müslümanların deniz akınlara hedef olmuştu. Kuzey Afrika'da batıya doğru ilerleyiş sürdükçe Batı Akdeniz adaları da benzer saldırılara uğramıştır. Afrika'nın Akdeniz sahillerinin fethi nispeten hızlı bir seyir takip etmiştir. Zira kıyının gerisini oluşturan çöl öncelikli olarak ele geçirilmesi gereken bir yer olarak görülmemiştir.²⁷ Bu da fetihlerin iç kısımlara doğru değil denize doğru yönelmesine sebep olmuştur.

Belazurî'ye göre daha Muaviye döneminde bile Ifrikiyye'de görevli Arap komutanı Muaviye bin Hudeyc, Sicilya Adası'na ilk seferi düzenlemiştir. Bu ada aynı zamanda Emevîler tarafından Bizans'ın Kuzey Afrika sahillerine yaptığı deniz saldırılarının da önemli bir üssü olarak kabul ediliyor ve fetih amacı güdüldüğü gibi Bizans'ın buraları kullanmasının önüne geçmek isteniyordu.²⁸ İbn Abdülhakem de Musa bin Nusayr'ın valiliği sırasında 703 senesinde Ata bin Rafî tarafından Sardinya Adasına bir sefer düzenlendiğini ancak Arap donanmasının adadan dönerken Tunus kıyılarına yakın bir yerde fırtınaya yakalanarak darmadağın olduğunu ifade etmektedir.²⁹ XI. yüzyılda yaşayan Tunuslu tarihçi el-Malikî, *Riyaz en-Nüfus* isimli tabakat türü eserinde bu olayı Hicrî 107 (M. 725-726) yılına tarihlenmişse de³⁰ olayın Musa bin Nusayr'ın valiliği sırasında yaşandığı kanaati daha yaygındır.³¹ VIII.

²⁶ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 748; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 71-73, 317; Jamieson, *a.g.e.*, (2006), s. 23; Stanton, *a.g.e.*, (2015), s. 26.

²⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 66.

²⁸ Belazurî, *a.g.e.*, (2013), s. 269; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 68.

²⁹ İbn Abdülhakem, Ebu el-Kasım Abdurrahman. (1995). *Fütuhu Mısır ve'l-Mağrib*, Kahire: Mektebetu es-Sekafetu ed-Diniyye, s. 236-238; Kennedy, H. (2007). *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*, Philadelphia: Da Capo Press, s. 333; Fahmy, A. M. (1966a). *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D.*, Kahire: National Publication & Printing House, s. 66.

³⁰ el-Malikî, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed. (1994). *Riyaz en-Nüfus*, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî, I, s. 107; Salim, A. - el-Abbadî, A. M. (1969). *Tarih el-bahriyyetu el-Islam fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut: Dar en-Nahda el-Arabiyye, s. 28.

³¹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 75.

yüzyılın ilk çeyreğinde gemi yapımı için gerekli ağaçların bol bulunduğu Korsika Adası da Müslüman akınlarına uğrayan adalar arasında zikredilmektedir.³²

Tam kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte VIII. yüzyılın başından itibaren varlığı kesin olan ve bağımsız bir İslam donanmasına da ev sahipliği yapan Tunus tersanesi Batı Akdeniz adalarına yapılan seferleri daha istikrarlı hale getirmiştir.³³ İbn Kuteybe 704 senesinde Tunus tersanesinden ve İfrıkıyye bölgesinden yapılan ve Musa bin Nusayr'ın oğlu Abdullah'ın yönettiği ve *Gazvetu el-eşraf* olarak nitelediği Sicilya'yı hedef alan bir seferden bahsetmektedir.³⁴ 706 ve 707 senelerinde yine Abdullah'ın idaresinde Sardinya, Mayorka ve Minorka Adalarına da seferler yapıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Bu seferlerde ganimet elde etmek amaçlandığı gibi bu adaları ileriki zamanlarda kesin olarak fethetmek için keşif amacı taşıdığı da söylenebilir. Ancak adaları hedef alan deniz seferlerinin doğrudan Kuzey Afrika anakarasının fethi için bir destek gücü olarak kullanıldığına dair kesin bir kanıya varmak zordur.³⁵

İbnü'l-Kutiyye'nin *Tarih-i İftitah el-Endelüs* isimli eserinin 1926'da İspanyolca tercümesiyle beraber neşredilen versiyonunda Musa bin Nusayr, Şam'daki Emevî halifesine üç oğlundan biri olan Abdullah'ı överken onun 705-706 yılındaki sefer sırasında Sardinya, Mayorka ve Minorka Adalarının krallarını esir ettiğini söylemektedir. Ancak müellifin eserinin sonraki yıllarda neşredilen versiyonlarında bu bilgi mevcut değildir.³⁶ Bu rivayet Endülüs'ün fethinden önce de Balear Adalarının (Mayorka ve Minorka Adalarının) İslam deniz akınlarının hedefi olduğunu ve belki kısa süreli bir hâkimiyet tesis edildiğini düşündürmektedir.

³² Arslan, Ş. (2012). *Tarihu Gazavat el-Arab fi Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezair el-Bahr el-Mutavassıt*, Kahire: Hindawî Publishing Corporation, s. 82; Wurtzel, C. (2015). *Khalifa ibn Khayyat's History on the Umayyad Dynasty (660-750)*, Liverpool: Liverpool University Press, s. 171, 207, 217, 221, 231, 234, 91, 160, 173, 204, 223, 225, 228, 230, 232, 233, 235, 236; Hichem, D. (1973). "L'Afrique arabe au VIIIe siècle (86-184 H./705-800)". *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 28e année, S. 3, s. 601-621, 604; Deanesly, M. (1969). *A History of Early Medieval Europe from 476 to 911*. Londra: Methuen & Company, s. 375.

³³ Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 71.

³⁴ İbn Kuteybe, Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. (1990). *el-İmame ve's-Siyase*, thk. Ali Şirî, Beyrut: Dar el-Ezva, II, s. 80-81.

³⁵ İbnü'l-Esîr. (1997). *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut (1997), IV, s. 21; İbn Saîd el-Mağribî. (1955). *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, Kahire: Dar el-Mearif, II, s. 466; Wurtzel, a.g.e., (2015), s. 171-173; Picard, a.g.e., (2015), s. 243, 247.

³⁶ İbnü'l-Kutiyye. (1926). *Historia de la conquista de España por Abenalcotía el Cordobés*, çev. Julián Ribera, Madrid: Real Academia de la Historia, (Colección de Obras Arábigas, II), s. 135 (Arapça kısım, s. 156).

VIII. yüzyılın başlarında Orta ve Batı Akdeniz'deki adaların çoğu Bizans hâkimiyeti altında bulunuyordu. Bu dönemdeki Arap deniz akınları Bizans'ın Batı Akdeniz ve dolayısıyla İspanya ile bağlantısına engel olmaya başlamıştır.³⁷

Ancak donanmanın adaları hedef alırken Mağrib'in fethinde -en azından sahil şehirlerinin fethinde- kullanıldığına dair güçlü deliller yoktur. Hasan bin Numan'ın Bizanslılara karşı verdiği 698'de Kartaca Muharebesi sırasında yenilen düşmanın gemilerine binerek bir engelleme ile karşılaşmadan İspanya ve Sicilya'ya doğru kolayca kaçabilmeleri kıyı şeridinin fethi sırasında Müslüman kara ve deniz güçleri arasında daimî bir koordinasyon olmadığı fikrini uyandırmaktadır.³⁸

2.5. Endülüs'ün Fethi ve Emevî Devleti'nin Yıkılışına Kadar Endülüs'te Denizcilik Faaliyetleri

Günümüzde İspanya ve Portekiz'in üzerinde bulunduğu İber Yarımadası Avrupa'nın güneybatı ucunda bulunmaktadır. Yarımadanın doğuda Akdeniz'e, batıda ise Atlas Okyanusu'na sahilleri bulunmakta ve güneyde de bir Cebelitarık Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılmaktadır. 1660 km'si Akdeniz ve 1653 km'si Atlas Okyanusu olmak üzere 3313 km sahil şeridine sahiptir. Avrupa'yı Afrika'ya ve Akdeniz'i Atlas Okyanusu'na bağlayan bir konumda bulunan yarımada jeopolitik açıdan da önemli bir yeri işgal eder. Fransız yazar ve filozof Albert Camus'un İspanya ile Fransa'yı ayıran sıradağları kast ederek kullandığı "*Afrika Pirenelerde başlar*" (L'Afrique commence aux Pyrénées) ifadesi adeta bu duruma ve yarımadanın tarih boyunca Afrika ile ilişkilerine vurgu yapmaktadır.³⁹ Ancak Sebte Boğazı, İber Yarımadası'nı her ne kadar İspanya'ya yaklaştırsa da sonuç olarak Müslümanlar için de bir kıtadan başka bir kıtaya geçişi temsil ediyordu.

2.6. Fetihten Önce Sebte Boğazı ve Çevresindeki Bölgelerin Durumu

VIII. yüzyılın başlarında Müslümanlar Mağrib'i ele geçirmeye devam ederken bölgenin Atlas Okyanusu ve Endülüs'le kesiştiği en batı noktasına Ukbe bin Nafi'nin ulaşması ile fetih coğrafi olarak uç bir noktaya ulaşmış oldu.⁴⁰ Müslümanlar o dönem

³⁷ Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 248-249.

³⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 35; Picard, C. (1997). *La mer et les musulmans d'Occident au Moyen Âge - VIIIe-XIIIe siècle*, Paris: Presses Universitaires de France, s. 8.

³⁹ Baylee Toumi, A. (2009). *Albert Camus, précurseur: Méditerranée d'hier et d'aujourd'hui*. New York: Peter Lang, s. 42.

⁴⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 203.

için bilinen dünyanın en batı ucuna ulaşmışlar ve tabii olarak fetih güneye ve bilinmeyen çöle doğru değil kuzeye ve Avrupa'ya doğru yön değiştirmiştir.

Afrika kıtasının Avrupa'dan ayrıldığı Cebelitarık Boğazı'nın güneydoğusunda bir yarımadanın üzerinde bulunan Sebte şehri VI. yüzyılda I. Justinianus'un uzun saltanat devrinde (527-565) Bizans hâkimiyetine geçmiştir. I. Justinianus'un Güney İspanya'nın da Bizans egemenliği altında olduğu bu dönemde şehrin muhkem bir yapıya ve limana sahip olması için çalışmalar yaptığı bilinmektedir. İmparator, boğazın güvenliğine çok önem vermekte ve Sebte'deki deniz üssünde hafif gemilerden oluşan bir filo iki kıta arasındaki geçişleri sürekli takip etmekteydi.⁴¹ Algeciras ve Sebte'nin ikincisi merkez olmak üzere ortak bir yönetim altında olması ve İslam fetihlerinden yaklaşık otuz yıl önce 680 yılında Sebte'nin dönemin Bizans imparatoru 2. Konstans tarafından tamir ve imar edilmesi⁴² bölgenin stratejik önemini göstermesi bakımından ilginçtir. Bu durum Bizans'ın Doğu ve Orta Akdeniz'de birçok kayıplara uğramasına rağmen Batı Akdeniz'de kilit noktalarda hâlâ varlık gösterdiğine ve İslam fetihlerine karşı erken tedbirler aldığına işarettir.

625-629 yılları arasında Bizanslılar İspanya anakarasındaki topraklarının çoğunu Vizigotlar karşısında kaybetmişler ancak İslam fetihlerine kadar Balear Adaları ve Sebte gibi önemli noktaları donanma gücü sayesinde elde tutabilmişlerdir.⁴³ Ancak Bizanslıları karada yenen ve donanma gücüne önem vermeyen Vizigotlar yine denizden gelen Müslüman akınlarını durduramamıştır. Endülüs'ün fethine kadarki sürede Mağrib'in ele geçirilmesi, buradaki nüfusun İslamlaşması ve Emevîlerin deniz gücündeki yükseliş İber Yarımadası'nın sahiplerinin direncini kırıcı bir etki yaratmıştır.⁴⁴

Endülüs'ün fethine dair rivayetlerde en eski zamanı işaret eden IX. yüzyıl İslam tarihçisi Taberî olmuş ve Hz. Osman devrinde Endülüs'ün fethi için bir sefer yapıldığından bahsetmiştir. Eserinde

⁴¹ Fita, F. (1916). "Ceuta visigoda y bizantina durante el reinado de Teudis", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, S. 48, s. 622-628.

⁴² Picard, C. (2017). "Les Omeyyades d'al-Andalus (711-1021): Une puissance navale de la Méditerranée médiévale?", *The Sea in History - The Medieval World / La mer dans l'histoire - Le Moyen Âge*, ed. Michel Balard, Woodbridge: The Boydell Press, 266-280, s. 268; Ocaña Torres, M. L. (2001). *Historia de Algeciras - De los orígenes a la época medieval*, Cádiz: Diputación de Cádiz, I, s. 177-178.

⁴³ Stratos, A. N. (1968). *Byzantium in the Seventh Century I: 602 - 634*, İngilizce'ye çev. Marc Ogilvie-Grant, Londra: Zeno Booksellers & Publishers, s. 339.

⁴⁴ Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 77.

Osman, Endülüs'ün fethi için bir ordu gönderdi. Bu ordunun kumandanlığına da Abdullah b. Nafi b. Abdulkays ile Abdullah b. Nafi b. el-Husayn'i getirdi. Ordu Endülüs sahillerine varınca Osman, onlara bir mektup gönderdi. O, mektubunda şunları söylüyordu: «Konstantiniye (Bizans) Endülüs üzerinden fethedilecektir. Eğer siz Endülüs'ü fethederseniz Konstantiniye'yi fethedenlerin mükâfatına ortak olursunuz. Allah'ın selamı ve yardımı üzerinize olsun».⁴⁵

Tabii Hz. Osman devrinde bir yer ismi olarak Endülüs ifadesinin kullanılıp kullanılmadığı meselesi bir yana Mağrib'in en batı ucundaki İspanya üzerinden Avrupa'nın en güneydoğu kısmında bulunan Bizans'ın fethedileceğine dair bu rivayet coğrafi gerçeklere uymaz. Esasen çok daha yakındaki Kıbrıs Adası'na bile daha yeni yeni deniz seferinin yapılabildiği ve Kuzey Afrika'daki İslam fetihlerinin henüz Tunus'u bile kapsamadığı bir dönemde İspanya'nın fethi pek muhtemel görünmemektedir.

Endülüs'e ilk İslam deniz akınına dair benzer bir tarihî kayıt Hristiyan kaynaklarında da mevcuttur. Buna göre Got Kralı Wamba döneminde (672-680) 270 gemiden oluşan bir Arap donanmasının İspanya kıyılarına saldırdığı ancak gemilerin ve saldırganların imha edildiği ifade edilmektedir.⁴⁶ Miquel Barceló bu olayın 675 yılında cereyan ettiğini düşünmektedir.⁴⁷ Ancak bu olayı da tam manasıyla doğrulamak mümkün görünmemektedir.⁴⁸ Yüzyılın son çeyreğinde Müslümanlara atfedilen bu deniz harekâtının Vizigot kralları Egica ve Witiza'nın ortak idaresi sırasında (694-695/702) Cartagena bölgesinin hâkimi olan Teodomir'in İber Yarımadasına saldıran Bizans donanmasına karşı kazandığı zaferle karıştırılmış olması da mümkündür.⁴⁹ Müslüman fatihlerinin Cebelitarık'a varmadan çok önce

⁴⁵ Taberî, *a.g.e.*, (1967), IV, s. 255.

⁴⁶ Illius namque tempore ducente septuaginta naues Sarracenorum Yspanie litus sunt adgresse, ibique omnia eorum agmina ferro sunt deletea et classes eorum ignibus concremate. Bilgi için bkz. *Chronicle of Alphonse III. Manuscript, c. 910.* (1918). ed. Zacarías García Villada, *Crónica de Alfonso III*, Madrid: Centro de Estudios Históricos, s. 40, 56, 101); *Crónica Najerense*, (Clásicos Latinos Medievales y Renacentistas, s. 12). (2003). İspanyolca'ya çev. Juan A. Estévez Sola, Madrid: Ediciones Akal, Tres Cantos, s. 97.

⁴⁷ Barceló, M. (1970). "Some commentaries on the earliest Muslim invasion of Spain", *Islamic Studies*, Paris, S. 9, s. 183-190, 186.

⁴⁸ Taha, A. Z. (2004). *el-Feth ve'l-İstikrar el-Arabiyye el-İslamî fi Şemal-i Afrikiyye ve'l-Endelüs*, Beyrut: Dar el-Medar el-İslamî, s. 137-138.

⁴⁹ Vizcaino Sánchez, J. (2007). *La presencia bizantina en Hispania (siglos VI-VII). La documentación arqueológica* (Antigüedad y cristianismo: Monografías históricas sobre la Antigüedad tardía, s. 24), Murcia: Universidad de Murcia, s. 69.

Cezayir kıyılarından Cartagena bölgesine çıkarak İber Yarımadası'nı ele geçirmeye başladıklarına dair görüşleri de bu minvalde değerlendirmek mümkündür.⁵⁰

Belazurî'ye göre 708 (H. 89) yılında Musa bin Nusayr kumandasındaki İslam ordusu Cebelitarık Boğazı'nın hemen batısında ve Atlas Okyanusu sahilinde yer alan Tanca şehrini ele geçirmiş bulunuyordu.⁵¹ Bu bilgiye dayanarak Endülüs'ün fethinden üç yıl önce Mağrib'in kıyı bölgelerinin fethinin tamamlandığını söylemek mümkündür.

2.7. Endülüs'ün Fethi ve Fetihte Donanmanın Rolü

Endülüs'ün fethi ile aynı dönemde fakat fetihden önce mi sonra mı olduğu kesin olmayan deniz harekâtları mevcuttur. 710-711 (H. 92) senelerinde Musa bin Nusayr'ın Sardinya'ya bir sefer düzenlenmesi emrini verdiği ve buraya giden Müslümanların ganimet toplamakta aşırı giderek fırtınada gemilerinin battığına dair kayıtlar Endülüs'ün fethi sırasında Akdeniz'de genel bir sefer durumunun olduğuna işaret etmektedir.⁵²

Mağrib'in en uç noktasına ulaşan Müslümanlar için Büyük Sahra Çölü'nün derinliklerine uzanan güney yönü öncelikli olarak fethedilmesi gereken bir bölge olarak görülmemiştir. Bu durumda tabii olarak karşı kıyıdaki İber Yarımadası muhtemel bir hedef olarak seçilmiştir.

İslam fetihlerinin başlamasından hemen önce yarımada hüküm süren Vizigotlar devletinin başında Rodrigo bulunmaktaydı. Sosyal ve ekonomik olarak sıkıntılar içinde olan ülkede kral Rodrigo'nun taht kavgası içinde olduğu rakibi Agila, yarımada'nın kuzeyindeki Basklar ile mücadelesi ve kendisine muhalif olan Sebte kontu Julian'ın varlığı Müslümanların fethini kolaylaştırmıştır. Bölgenin zengin ve çekici coğrafyası da Emevîlerin buraya ilgisini artırmıştır.⁵³ Vizigotların güçlü bir donanmaya sahip olmaması da Müslüman istilasını hızlandıran bir faktör

⁵⁰ Franco Sánchez, F. (1993-1994). "Al-Andalus como isla del Mediterráneo: presupuestos mentales e islamológicos en las primeras representaciones árabes de la Península Ibérica", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, Madrid, S. 26, s. 187-241, s. 195-196.

⁵¹ Belazurî, *a.g.e.*, (2013), s. 263.

⁵² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), IV, 44; İbn Abdülhakem, *a.g.e.*, (1995), s. 237; Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab. (2002). *Nihâyet el-ereb fî funûn el-edeb*, Kahire: Dar el-Vesâik el-Kavmiyye, XXIV, s. 53; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), III, s. 209.

⁵³ Hitchcock, R. (2014). *Muslim Spain Reconsidered: From 711 to 1502*, Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 17; Chejne, A. G. (1993). *Historia de la España musulmana*, Madrid: Ediciones Cátedra, s. 18-19.

olmuştur.⁵⁴ İfrîkıyye valisi olarak Hasan bin Numan'a halef olarak atanan Musa bin Nusayr, Kayruvan'da ve Mağrib'de otoritesini sağlamlaştırmış ve zikredilen sebeplerle İber Yarımadası'na bir seferi uygun bulmaya başlamıştı.⁵⁵ Musa bin Nusayr dönemin Emevî halifesi Velid bin Abdülmelik'e bir mektup yazarak yarımada sefer için izin istemiştir. Halife validen temkinli olmasını ve büyük dalgaların olduğu bir denizde Müslümanları tehlikeye atmamasını emretmesi üzerine Musa, "buranın denizden ziyade sadece küçük bir boğaz olduğunu ve karşı kıyıda neler olduğunun diğer taraftan görülebildiğini" söylemiştir. Halife yine de keşif için müfrezeler göndermesini ve bilgi toplamadan bu işe girişmemesini Musa'ya emretmiştir. Bunun üzerine Müslümanlarla iş birliği halinde olan Sebte kontu Julian iki gemi ile İspanya'nın güney sahilindeki Algeciras'a çıkmış ve ganimetlerle geri dönerek yarımada yapılacak bir istila hareketinin başarılı olabileceğini göstermiştir. Bu olaydan sonra müellife göre 3000 civarında Berberi bu harekât için gönüllü olmuştur.⁵⁶ Makkarî, Julian'ın ocak ayı gibi havanın çok elverişsiz olduğu bir vakitte yarımada geçerek Vizigot kralı ile görüştüğünü yazar.⁵⁷ Bu da kontun denizcilik alanında tecrübeli adamlara sahip olduğunu düşündürmektedir.

Julian'ın keşif seferine ek olarak Musa bin Nusayr da kendi adamlarından Tarif bin Malik adındaki adamını dört gemi ve yüz tanesi süvari olmak üzere dört yüz adamla beraber yarımada göndermiştir. Tarif de Algeciras'ta karaya çıkmıştır. Bu seferden bahseden Makkarî kendi devrinde (XVI-XVII. yüzyıllar) burasının boğazda bir geçiş noktası olduğunu ve bir tersaneye ev sahipliği yaptığını sözlerine eklemiştir. İbn Kerdebus'a göre bu sefere 3000 kişi katılmıştır. Ahbar Mecnû'a müellifi bu seferi H. 91 senesi Ramazan ayına (M. 710 Temmuz) tarihlemiştir.⁵⁸

711 yılında Julian'ın yardımıyla Tarık bin Ziyad komutasında Endülüs'e geçiş sırasında ticaret gemileri ve gece vakti tercih edilmiştir. Zira fethin gerçekleştiği devirde bu bölgede ticaret gemilerinin iki kıyı arasındaki trafiği alışılmış bir durum

⁵⁴ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 77.

⁵⁵ Chejne, *a.g.e.*, (1993), s. 18.

⁵⁶ *Ahbar mecnû'a*. (1989). müellifi yok, nşr. İbrahim el-Ebyarî, Kahire-Beyrut: Dar el-kitab el-Mısri - Dar el-kitab el-Lübnanî, s. 16; İbnü'l-Kerdebus. (1971). *Tarih el-Endelüs li-İbni'l-Kerdebus ve vasfuhu li-İbni's-Şubat*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbadi, Madrid: Ma'hed ed-Dirasat el-İslamiyye, s. 45-46.

⁵⁷ Makkarî, Ahmed b. Muhammed. (1968). *Nefh et-tib min gusn el-Endülüs er-râtib*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut: Daru Sadır, I, s. 252.

⁵⁸ Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 253; *Ahbar mecnû'a*, (1989), s. 20-21; İbnü'l-Kerdebus, *a.g.e.*, (1971), s. 45; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, (1997), IV, s. 39.

olup dikkat çekmiyordu.⁵⁹ Abdülaziz Salim, Ahbar Mecnû'a'da Endülüs'e geçiş sırasında kullanılan gemilerin sayısının dört adet olarak ifade edilmesini o dönem Tunus tersanelerinde çok sayıda geminin inşa edildiğine işaret ederek yanlış bulmuş ve en az 35 gemiyle fethin gerçekleştiğini yazmıştır. Müellif ayrıca Tarık bin Ziyad'ın karşı kıyıya çıktıktan sonra gemileri yakmasını da savaş stratejisi olarak yanlış olduğu düşüncesiyle muhtemel görmemiştir.⁶⁰ Müellifi meçhul *Zikru Bilâd el-Endelüs* isimli eserde Tarık'ın sefer için gemiler hazırlattığı ve hazırlıklar yaptığı ifade edilmektedir.⁶¹

Ahbar Mecnû'a'ya göre 7000 bin askerle kıyıya çıkan Tarık'ın yardım istemesi üzerine Musa bin Nusayr gemilerle takviye göndermiştir.⁶² Geçiş sırasında kullanılan gemi sayılarında sembolik ifadelerin kullanılmış olması da mümkündür. Mesela 7 sayısının mükemmel sayı olarak kabul edilmesi ile ilgili Tarık bin Ziyad ile Musa bin Nusayr arasında geçen bir konuşmada buna işaret vardır. Tarık altı gemi ele geçirdiğini söylemiş ve Musa ise altı gemiyi yedi gemiye tamamlamasını istemiştir. Bunun yedi rakamının Arap-İslam kültüründe sahip olduğu önemle ilgili olması mümkündür.⁶³

Tarık bin Ziyad'ın yarımada 18 bin askerle çıktığı ve oğullarından ikisinin de bu sefere katıldığı görüşünü savunan tarihçiler vardır.⁶⁴ Muhammed bin Musa er-Razi tarafından yazılan ancak günümüzde nüshası elimizde olmayan olan *Kitab er-Rayat* isimli eserden iktibaslar yapan Muhammed bin Muzeyn (ö. 1078) donanmanın 20 parçadan oluştuğunu ve Musa bin Nusayr ve oğlu Abdülaziz'in de kendilerine ait gemiler üzerinde ayrı ayrı kumanda mevkiinde olduğunu ve her bir geminin kendi bayrağı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵ Hatta bu donanmanın bayraklarına istinaden

⁵⁹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 81.

⁶⁰ Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 36-38.

⁶¹ *Zikru Bilâd el-Endelüs*. (1983). müellifi yok, nşr. ve İspanyolca'ya çev. Luis Molina, Una Descripción Anónima de al-Andalus, Madrid: El Consejo Superior de Investigaciones Científicas, s. 98.

⁶² *Ahbar mecnû'a*, (1989), s. 20-21; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 257.

⁶³ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, (1990), II, s. 85; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 80-81.

⁶⁴ İbn Habib, Ebû Mervân Abdülmelik. (2008). *Kitab et-Tarih*, Beyrut: Mektebetu el-Asriyye, s. 144; *Ahbar mecnû'a*, (1989), s. 24; İbn Abdülhakem, *a.g.e.*, (1995), s. 235; İbnü'l-Kerdebus, *a.g.e.*, (1971), s. 49-50, 144-145.

⁶⁵ Taha, *a.g.e.*, (2004), s. 159.

fetihten sonra Musa bin Nusayr'ın karaya çıktığı Algeciras'ta bir *Bayrak Mescidi* (Mescidü'r-Rayat) inşa edilmiştir⁶⁶

2.7.1. Tarık Bin Ziyad'ın Gemileri Yakması Meselesi

Çok eski zamanlardan beri Endülüs'ün fethi ile alakalı olarak söylenegelen bir tarihî anlatı olarak Tarık bin Ziyad'ın yarımada'ya çıktıktan sonra gemileri yaktığı meselesi ile ilgili olarak farklı yorumlar mevcuttur.

Tarık bin Ziyad'ın gemileri yaktırmasına dair rivayetlerin dayandığı temel nokta askerlerinde geri dönme umudu bırakmayarak daha istekli bir biçimde savaşmalarını sağlamak olmuştur. Bu rivayeti kabul eden tarihçiler arasında İbn Kerdebus, Himyerî ve İdrisî bulunmaktadır. İbn Kerdebus, kumandanın askerlerine “Savaşın ya da ölün” şeklinde emir verdiğini, Himyerî ve İdrisî ise kendisi bir Berberî olan kumandan Tarık'ın emri altındaki Arap askerlerine karşı tam olarak güven duymadığı için gemileri yakarak askerlerin kendisi hakkındaki şüphelerini ortadan kaldırmayı amaçladığını ifade etmişlerdir.⁶⁷

Tarihte karaya çıktıktan sonra gemileri yakma olaylarına başka örnekler de bulunabilir. Ağlebîlerin Sicilya'yı fethi sırasında askerlerinin isyan girişimi karşısında liderleri Esed bin el-Furat da benzer bir taktik uygulamıştır.

Hakeza İslam öncesi devirde Sasanîlerin kendi hâkimiyet sahası saydıkları Yemen'e saldıran Afrika merkezli Aksum Krallığı'na karşı yolladıkları komutan Vehrez'in ve Coğrafi Keşifler sırasında Meksika'ya çıkan İspanyol kâşif Hernán Cortés'in de karaya çıkınca gemilerini yaktırdıklarına dair rivayetler vardır. Ancak Abdülaziz Salim ve zikredilen konuya dair bir eser kaleme alan Abdülhalim Avis bunun en eski rivayetlerdeki bir yazım hatasından kaynaklanmış olduğu fikrindedirler. Zira Arapça (حرق - خرق) kelimelerinden ilki yakmak manasına gelirken ikincisi ise delmek parçalamak manasına gelmektedir. Yani ilk devirlerdeki rivayetler okunurken ikinci kelimedeki ilk harfin noktasının silinmesi bir yanlış anlaşılma'ya sebep olmuş olabilir. Gemilerin parçalanması ise tabii olarak askerleri

⁶⁶ es-Sufî, F. H. A. O. (2013). *Et-Tehaddiyat el-Hariciyye li'l-Endelüs fi Asri'l-İmaretî H. 138-316/M. 755-928*, Amman: Daru Zehran, s. 210.

⁶⁷ İbnü'l-Kerdebus, a.g.e., (1971), s. 46-47; el-Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed. (1980). *er-Ravz el-Mi'tar fi Haber el-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Müessesetu Nasır li's-Sekafe, s. 224; el-İdrisî. (1989). *Nüzhet el-müşâtâk fi ihtirâk el-âfâk*, Beyrut: Alem el-Kutub, II, 540 (Bu eserde II. Cilt 523-1133 sayfalar arasını kapsamaktadır); el-Abbadî, A. M. (1968). *Dirasat fi Tarihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiye: Muessesetu eş-Şebab el-Camia, s. 23-29.

savaşa teşvik etmek için değil ahşaptan faydalanmak amaçlı olabilir. Tabii eğer doğru kabul edilirse, bu parçalama işinin neden karaya çıkar çıkmaz yapıldığı da izaha muhtaç bir durumdur.⁶⁸

Emevîlerin İfrîkıyye donanmasının da Ayyaş bin Şerahil el-Himyerî'nin komutasında Endülüs'ün fethi sırasında görev aldığına dair elimizdeki bilgiler Mağrib'deki askerî güçlerin bu harekâtı planlı bir şekilde yürüttüğünü göstermektedir.⁶⁹ Ayyaş bin Şerahil'in donanmasının Endülüs'ün fethinden sonra geri döndüğü İfrîkıyye'den yeniden deniz seferleri yaptığı bilinmektedir. Sicilya ve Sardinya'ya yapılan seferler 718-759 yılları arasında devam etmiştir. Muhammed bin Evs el-Ensarî bu seferlerden 720 senesinde yapılan Sicilya seferine kumanda etmiştir.⁷⁰

⁶⁸ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 83; Avis, A. (1995). *İhraku Tarık bin Ziyad li's-sufun - Usture.. La Tarih!!*, Kahire: Dar es-Sahve, s. 18; El-Abbadî, *a.g.e.*, (1968), s. 26; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 37.

⁶⁹ ed-Dabbî, Ahmed b. Yahyâ. (1967). *Buğyet el-Mültemis fî Tarihi Ricali Ehli el-Endelüs*, nşr. F. Codera - J. Ribera, Madrid 1884-85, Kahire: Dar el-Katib el-Arabî, s. 432; el-Humeydî, Ebî Abdullah Muhammed b. Fetûh. (1966). *Cezvetu el-muktebes fî zikri vulât el-Endelüs*, Kâhire: ed-Dar el-Mısriyye, s. 322.

⁷⁰ Makkarî, *a.g.e.*, (1968), III, s. 58; el-Humeydî, *a.g.e.*, (1966), s. 45; İbn Abdülhakem, *a.g.e.*, (1995), s. 243; ed-Dabbî, *a.g.e.*, (1967), s. 62; Wurtzel, *a.g.e.*, (2015), s. 207, 221, 231, 234, 236.

3. ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NİN DOĞUŞU VE İLK DEVİRLERİNDE DONANMA

3.1. Endülüs'te Fetih Sonrası Denizcilik Faaliyetleri

Emevîlerin devlet merkezi Şam'dan deniz yoluyla yaklaşık 3200 km uzaklıkta bulunan Endülüs vilayeti artık ülkenin en batı ucunu temsil ediyordu. 717-721 yılları arasında halifelik makamında bulunan Ömer bin Abdülaziz, bir keresinde Endülüs valisi es-Semh bin Malik'ten Endülüs'ün coğrafyası ve İslam dünyasının geri kalanıyla deniz ulaşımının güvenli olup olmadığına dair kendisini bilgilendirmesini istemiştir.⁷¹ İbn Haldun'a göre de Ömer bin Abdülaziz, Müslümanların Endülüs'e yerleşmelerini istemiyor ve müellif de bu fikri destekler mahiyette şu sözleri söylüyordu: "Endülüs kıyısı fethedildiğinden beri Müslümanlar için bir sınır idi. En koyu kâfirler dışları ve tırnakları arasında Endülüs Müslümanlarını her taraftan sıkıştırırken ve kuşatırken deniz (Endülüs Müslümanlarını) her taraftan kuşatıyor ve onları Müslüman kardeşlerinden ayırıyordu."⁷² Bu da Şam halifelerinin yeni fethedilen bu eyaletin uzaklığı ve İslam ülkelerinden deniz yoluyla ayrı bulunmasının zorluklarının farkında olduklarına işaret etmektedir.

Fetihten sonra ırmakla Atlas Okyanusu'na bağlanan ve mesafe olarak Müslümanların güneyde fethi başlattıkları noktaya yakın bulunan Sevilla (İşbiliyye) şehri idarî bir merkez olarak seçilmiştir. Irmak yoluyla denize bağlanmasına rağmen gemilerden şehre çıkarma yapmanın zor olmasının verdiği avantajdan dolayı Musa bin Nusayr'ın burada Müslüman gemileri bulunmasını ve nehir yoluyla şehrin Endülüs'ün Kapısı olmasını istediği rivayet edilmektedir.⁷³ Ancak şehrin bu özelliği uzun sürmemiş ve 98 yılında (716-717) Endülüs'ün Emevî valisi el-Hürr bin Abdurrahman es-Sekafî bölgenin merkezini Kurtuba'ya taşımıştır. Şehrin denize ve Mağrib kıyılarına yakınlığı bir avantaj olmasına rağmen yarımadanın geneli düşünüldüğünde çok da merkezî ve hâkim bir konumda olmadığı düşünülmüş olmalıdır. Ancak yeni merkez olan Kurtuba'nın da Mağrib'e ve Boğaz bölgesine çok uzak olmaması dikkat çekicidir.⁷⁴

⁷¹ Franco Sánchez, *a.g.m.*, (1993-1994), s. 192.

⁷² İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), VII, s. 250.

⁷³ Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 276; *Ahbar mecmû'a*, (1989), 27; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 88.

⁷⁴ *Ahbar mecmû'a*, (1989), s. 27; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 89.

Endülüs, İslam devletinin en batı ucunda bulunması hasebiyle Mağrib’de ve Akdeniz’de yaşanan siyasî ve askerî olaylardan da etkilenmekteydi. 740’lı yıllarda Mağrib-i Aksa’da⁷⁵ çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için Suriye’den yola çıkan Külsüm bin İyaz komutasındaki Emevî ordusu Berberiler karşısında yenilmiş ve ordunun savaştan arda kalan kısmı Sebte’de kuşatma altında kalmış ve Endülüs valisi Abdülmelik bin Katan’dan yardım istemiş ancak çağrıya olumlu bir cevap verilmemiştir. Vali Katan’a itiraz ederek kuşatma altındaki birliklere Endülüs’ten iki gemi dolusu yardım gönderen Ziyad bin Amr el-Lahmî sonradan vali tarafından öldürülmüştür.⁷⁶ *Ahbar Mecmû’a* adlı eserin meçhul müellifi yardım gönderen kişiyi Lahm Kabilesinden Abdurrahman bin Ziyad el-Ehrem olarak zikreder ve Sebte’de ateşler yakılarak yardım istenmesi üzerine Algeciras’tan kuşur tipi küçük gemilerle karşı kıyıya takviye gönderildiğini yazar. Endülüs valisi Abdülmelik bin Katan da yarımada’daki bir ayaklanmayı bastırmak için merkezden yardım istemiş ve Suriye’den gönderilen askerlere tam manasıyla güvenemediği için bunların bir kısmını Endülüs’e yakın bir adada muhasara altında tutarak ayaklanma 741 yılında bastırıldıktan sonra İfrîkıyye’ye geri göndermiştir.⁷⁷

Bu askerlerin Endülüs’ten ayrılmaları sırasında yarımada’nın doğusundaki Tudmir ya da Elvira sahilinden gemilere binip İfrikiye’ye geçmeyi tercih etmelerine rağmen vali Katan onları güneydeki Algeciras limanından Sebte’ye gönderebileceğini çünkü kendilerini karşı kıyıya ulaştırabilecek yeterli nakliye gemilerine sahip olduğu tek limanın burası olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Suriye’den gelen birlikler Sebte’ye geçtikleri takdirde Berberilerin içine düşeceklerini ifade etmişler ve valiye “Bizi Tanca’nın Berberilerine gönderiyorsunuz. Bizi denizin dibine atın, daha iyidir.” diyerek itiraz etmişlerdi. Valinin Berberilerin yarımada’nın güneyinden bir çıkarma yapmalarından endişe etmesi sebebiyle de Suriye’den gelen askerleri İfrîkıyye’ye nakletmek için gemileri Algeciras dışında daha doğudaki bir Endülüs limanına göndermekten kaçınmış olması da mümkündür.⁷⁸ İbnü’l-Kutiyye’ye göre ise Suriyeli askerlerin başında komutan olarak Belc bin Bişr bulunmaktaydı ve Berberi kuşatmasına maruz kaldığı

⁷⁵ Mağrib’in Atlas Okyanusu’na kadar ulaşan en batı kısmına verilen isim.

⁷⁶ Makkarî, *a.g.e.*, (1968), III, s. 20.

⁷⁷ *Ahbar mecmû’a*, (1989), s. 42.

⁷⁸ *Ahbar mecmû’a*, (1989), s. 44; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), IV, s. 274; Dozy, R. P. A. (1920). *Historia de los musulmanes de España hasta la conquista de los Almorávides*, Fransızca’dan İspanyolca’ya çev. Magdalena Fuentes, Madrid: Calpe, I, s. 245.

için Endülüs'e geçmek istemiş ancak vali Katan, Belc'in kendisini azledeceğini düşünerek ona gemi vermemiş ve bunun üzerine Belc gemi inşa ederek ve boğazdaki bazı gemilere el koyarak Endülüs'e geçmiştir. Hem İbnü'l-Kutiyye hem de İbn Asakir, Belc'in Berberi isyanını bastırmak için bölgeye geldiğinde Sebte'de değil Tanca'da muhasaraya maruz kaldığını ifade etmiştir.⁷⁹

743 (H. 125) senesinde Endülüs'e vali olarak atanan Ebu'l-Hattar Husam bin Dırar el-Kelbî, deniz yoluyla Tunus'tan Endülüs'e geçerek vilayetin merkezi Kurtuba'ya ulaşmıştır.⁸⁰

3.2. Endülüs Emevî Devleti'nin Doğuşu

740'lı yılların sonlarında Abbasîlerin örgütlediği ayaklanmalarla boğuşan Emevîler 750 yılında yıkılmıştır. Emevî ailesinin fertlerinin çoğu öldürülmüş, sadece 723-743 yılları arasında Emevî halifesi olan Hişam bin Abdülmelik'in torunu olan 19 yaşındaki Abdurrahman bin Muaviye, Abbasî katliamından kurtulmayı başararak Mağrib'e kaçmayı başarabilmiştir. Abdurrahman'ın mutemet adamları önceden Endülüs'e gelerek propaganda yapmışlar ve bilhassa yarımada'daki Suriye kökenli Araplar arasında müstakbel devlet kurucusunun kabul gördüğünü fark etmişlerdir.⁸¹ *Ahbar Mecmû'a* isimli eserin meçhul müellifi Abdurrahman'ın deniz yoluyla Endülüs'e kadar geldiğini ifade etmiştir.⁸² Fas'ın Akdeniz kıyısındaki Nakur şehrine kadar gelen Abdurrahman buradaki Berberi kabileleri arasında bazı sıkıntılar yaşamıştır. Bu olaylardan dolayı buradan bir gemiye binerek Endülüs'ün güneyindeki Almuñécar (el-Munekkeb) şehrinde sahile çıkmıştır (Ağustos 755/H. Receb 138). Abdurrahman, Endülüs'ün son Emevî valisi Yusuf el-Fihri'yi yenilgiye uğratarak kendi devletini tesis etmiştir.⁸³ *Zikru Bilâd el-Endelüs*'ün meçhul müellifi

⁷⁹ İbnü'l-Kutiyye. (1989). *Tarihu İftitah el-Endelüs*, Kahire - Beyrut: Dar el-kitab el-Mısri - Dar el-kitab el-Lübnanî, s. 40; İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali. (1995). *Tarihu Medineti Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amravî, Beyrut: Dar el-Fikr, X, s. 396.

⁸⁰ İbn İzârî, a.g.e., (1983), II, s. 33; Makkarî, a.g.e., (1968), III, s. 24.

⁸¹ Hawting, G. R. (2000). *The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661-750*, Londra - New York: Routledge, s. 115-118; Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 94.

⁸² *Ahbar mecmû'a*, (1989), s. 108.

⁸³ *Ahbar mecmû'a*, (1989), s. 71-72; İbn İzârî, a.g.e., (1983), II, s. 44; İbnü'l-Esîr, a.g.e., (1997), V, s. 78; İbnü'l-Kutiyye, a.g.e., (1989), s. 47; Nüveyrî, a.g.e., (2002), XXIII, s. 336-337 (Nüveyrî, Abdurrahman bin Muaviye'nin Endülüs'te karaya çıktığı yeri el-Cezire -muhtemelen Algeciras- olarak tanımlamıştır.); Dozy, a.g.e., (1920), I, s. 301; Lévi-Provençal, É. (1957). *Historia de España: España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba: 711-1031 de J.C.*, C. IV, Yayına haz: Ramón Menéndez Pidal, Leopoldo Torres-Balbás, Fransızca'dan İspanyolca'ya çev. Emilio García Gómez, Madrid: Espasa-Calpe, s. 67; İnan, M. A. (1997). *Devlet el-İslâm fi'l-Endelüs*, 4. Baskı, Kahire: Mektebetu el-Hancî, I, s. 152.

Mağrib’den Endülüs’e yapılan yolculuk sırasında denizin çok dalgalı ve sert olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴ Yaşadığı maceralı yolculuk sırasında Abbasîlerin elinden kurtulmak için büyük çabalar sarf etmesinden ve her defasında da düşmanlarını atlatmayı başarmasından dolayı Abbasî Halifesi Mansûr’un Abdurrahman’dan çekindiği ve “*Benimle o iblisin arasına denizi yerleştiren Allah’a şükürler olsun!*” dediği rivayet edilmektedir.⁸⁵

3.3. Devletin İlk Yıllarında Donanma

Endülüs Emevî Devleti’nin kuruluşu ile beraber Asya ve Afrika’dan sonra üçüncü bir kıtada Avrupa’da İslam dünyasının geri kalanıyla kara bağlantısı bulunmayan bir İslam devleti ortaya çıkmıştır. Tabii olarak -her ne kadar Mağrib ile mesafesi çok fazla olmasa bile- bu devletin İslam alemiyle tek bağlantısını deniz teşkil etmekteydi.

Şam’daki Emevî Devleti’ni yıkan Abbasîler, ilk yıllarda Endülüs Emevî ülkesinde bazı isyanları kışkırtarak bu devleti yıkma veya en azından zayıflatma girişimlerinde bulunmuştur. Ayaklanmaları kışkırtmak amacıyla fiilî olarak halâ Abbasîlerin hâkimiyeti altında bulunan Mağrib’den gelen liderler deniz yoluyla yarımada ulaşımlar ve karaya çıktıktan sonra isyan hareketi başlatmışlardır. Bu isyancı liderler Abbasîlerin desteğiyle hareket etmişlerdir. Tabii olarak isyanların çıkarılmasında ve başarısızlık durumunda isyancı liderlerin ve güçlerin yarımadaı terk etmelerinde deniz yolu kullanılmıştır.⁸⁶

Bu çerçevede 763 senesinde Abbasî halifesi adına hareket eden el-Ala bin Muğis el-Yahsubî, Mağrib’den Endülüs kıyılarına çıkarak emir Abdurrahman’a isyan etmiştir.⁸⁷ 772 senesinde Algeciras valisi er-Rumahis bin Abdülaziz er-Rumahis el-Kinanî de⁸⁸ Endülüs emirine isyan etmiş ve başarılı olamayarak bir *karibe* binerek

⁸⁴ *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 112.

⁸⁵ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 52.

⁸⁶ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 95.

⁸⁷ *Ahbar mecmû’a*, (1989), 93; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), V, s. 147; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 72-73; Dozy, *a.g.e.*, (1920), I, s. 337.

⁸⁸ Rumahis ailesinin Endülüs’ün İslam öncesi yerli halkından olduğuna dair bilgiler olmakla birlikte bu valinin iki asır sonra Endülüs halifelik donanmasının en önde gelen ailesi olan Rumahis ailesinin atası olma ihtimali mevcuttur. el-Kindî’nin eserinde ismi *el-Dumahis* olarak anılan ve Mısır’dan Endülüs’e geçen kişinin asi vali er-Rumahis olması muhtemeldir. Bkz. el-Kindî. (2003). *Kitab el-Vülât ve Kitab el-Guzât*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, s. 71.

Mağrib sahiline kaçmıştı.⁸⁹ Söz konusu ayaklanmanın 779-781 gibi daha geç bir tarihte olduğunu düşünen kaynaklar da vardır.⁹⁰ Asi liderin buradan da Abbasî halifesinin huzuruna çıktığına dair bilgiler mevcuttur. Ancak er-Rumahis, Abbasî halifesi Cafer el-Mansur ile görüşmüşse de bu görüşme halifenin vefat ettiği 775 yılından önce olmalıdır.⁹¹ 773 yılında bir başka isyancı Abdülğafir el-Yahsubî de başarısız olunca deniz yoluyla Mağrib'e kaçmıştı.⁹² 779 senesinde Saklebî lakaplı Abdurrahman bin Habib el-Fihri, Kuzey Afrika sahillerinden Endülüs'ün güneydoğusundaki Tudmir sahiline çıkarak emire karşı ayaklanmış, Tudmir ve Valencia bölgelerinde cereyan eden ayaklanma bastırılırken kaçmalarına mani olmak için deniz kıyısındaki asilere ait gemiler yakılmıştır. Udrî'ye göre ise gemiler teçhizatı söküldükten sonra batırılmıştır.⁹³

Devletin kurucusu Abdurrahman'ın nispeten uzun süren emirlik döneminde (756-788) denizcilik siyaseti dış saldırılara karşı kıyıları korumak için geçici bazı tedbirler alma haricinde ele alınmamıştır. Abbasî destekli isyancıların Mağrib'den Endülüs'e rahatça girebilmesi, sahillerin savunulması için hususî bir girişim olmadığını düşündürmektedir. Abdurrahman'ın oğlu Hişam'ın kısa emirlik döneminde (788-796) iç ayaklanmalar devam etti. Emir'in kardeşleri Süleyman ve Abdullah'ın 790-791 yılında başlattıkları ayaklanma başarısız olunca Süleyman, Mağrib'e çekilmek zorunda kalmıştır. İbn İzârî'nin bu ayaklanmalarla uğraşan emir'in askerlerinin “denize kadar ulaştıklarından” bahsetmesi yarımada'nın iç kısımlarında otorite sahibi olan Emevîlerin isyan gibi acil durumlar olmadığı sürece kıyılarla çok ilgilenmedikleri izlenimini vermektedir.⁹⁴

Bu yargıyı destekler nitelikte bir durum olarak Endülüs Emevîlerinin kıyıları takip eden yollardan ziyade yarımada'nın içini kat eden ticaret yolları teşkil etmeleri de bilhassa yarımada'nın doğu sahillerinde Roma İmparatorluğu devrinde oluşan yolları ve şehirleri önemsizleştirmiştir. Tudmir'in Aşağı Segura bölgesi XI. yüzyılda bile halâ muvelledun (sonradan Müslüman olmuş yarımada yerlileri) olarak

⁸⁹ el-Udrî. (1965). *Tersi' el-Ahbar, Nusus ani'l-Endelüs min kitab tersi' el-ahbar ve tenvi' el-asar ve'l-bustan fi garaib el-büldan ve'l-mesalik ila cemi el-memalik*, ed. Abdülaziz el-Ehvanî, Madrid: El Instituto de Estudios Islámicos, s. 117-118.

⁹⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 56; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), III, s. 48.

⁹¹ Makkarî, *a.g.e.*, (1968), III, s. 48; *Ahbar mecmû'a*, (1989), s. 102.

⁹² İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 55.

⁹³ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 55-56; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), V, s. 225; Nüveyrî, *a.g.e.*, (2002), XXIII, s. 346-347; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 11.

⁹⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 63.

nitelenmektedir ve bu durum kıyı bölgelerinin sadece ticaret ve siyasî hâkimiyet konusunda değil İslamlaşma konusunda da kıyı bölgelerinin iç bölgeleri geriden takip ettiğini göstermektedir. Tudmir, Tortosa ve Balear Adalarının Kurtuba yönetimi ile vergi ve İslam hâkimiyetini tanımak şartıyla yaptıkları özerklik anlaşmaları bu bölgeleri aynı zamanda iç bölgelerden de tecrit etmiştir.⁹⁵

Yine aynı şekilde Murcia (Tudmir) bölgesi ve Coimbra ve Santarém bölgeleri 713'de Müslümanlarla fetihten önceki idarî ve dinî yönetici grupları idareden dışlamayan birer otonomi anlaşması yapmışlardı. 741 yılındaki Berberi Ayaklanmasını bastıran Suriyeli askerler memleketlerine dönmek istediklerinde devrin Endülüs Emevî valisi Abdülmelik bin Katan el-Fihri onlara Algeciras'tan gemilere binmek zorunda olduklarını çünkü sadece burada gemilerinin olduğunu söylemişti ki bu da yarımada'nın doğu kıyıları'nın tam olarak İslam hâkimiyetinde olmadığını ve Tudmir bölgesinin muhtariyetini doğrular niteliktedir. 778-779 senesinde Endülüs Emevî emiri I. Abdurrahman'ın doğu sahilinin isyan hareketleri için bir çıkış noktası olmasına bir misilleme olarak veya tedbir amacıyla Tudmir sahillerindeki gemilerin batırılmasını ve bütün denizcilik malzemelerinin imhasını emretmesi de bu kıyıların bir dereceye kadar Endülüs emirlerinden bağımsız olduğuna işaret etmektedir.⁹⁶ I. Hakem devrinde sahil bölgelerindeki özerk yapılara son verme girişimleri olduysa da sonraki devirlerde yaşanan iç karışıklıklar Kurtuba emirlerinin bu siyasetinin tam olarak başarıya ulaşmasını engellemiştir.⁹⁷

XVIII-XIX. yüzyıl İspanyol tarihçisi José Antonio Conde y García, Abdurrahman bin Muaviye devrinde Almería, Tarragona, Tortosa, Cartagena ve diğer bazı yerlerde tersaneler kurulduğunu ve emirin buralarda gemi inşaatını emrettiğini ve Tarragona, Almería, Almunecab (Almuñécar), Algecira (Algeciras), Alhadra, Cadis ve Welba (Huelva) gibi yerlerde de tersaneler inşa edilmesini arzu ettiğini

⁹⁵ Bruce, T. (2010). *The Taifa of Denia and the Medieval Mediterranean*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Kalamazoo - Michigan: Western Michigan University, s. 18-20.

⁹⁶ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 11; Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 13; Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 296-297. Tudmir bölgesine dair anlaşma Kont Todimir (Theudimer) ile Endülüs Valisi Abdülaziz bin Musa arasında yapılmış ve bölgeye bir nevi muhtariyet sağlamıştır. Bkz. Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 297. Ayrıca Tudmir kurası ve civarındaki önemli limanlar için bkz. Harita-1.

⁹⁷ Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 16.

ifade etmekteyse de yazarın bunu hangi kaynaklara dayanarak söylediğine dair elimizde bir bilgi yoktur.⁹⁸

Yine Fransız tarihçi Charles Romey de bu dönemde Abbasîlerin Endülüs sahillerini sık sık taciz ettiği ve Emir Abdurrahman'ın Temmam bin Alkame'yi *emir el-ma* olarak görevlendirerek Tortosa, Tarragona ve Barcelona ve hatta İber Yarımadası'nın en kuzeydoğu köşesindeki Golfo de Rosas'ta Bizans donanmasını örnek alarak büyük gemiler inşa ettirdiğine dair bilgiler vermekteyse de o da bir kaynak belirtmemektedir ve bahse konu olan Endülüs vezirlerinden Temmam bin Alkame, emir Abdurrahman'ın yakın adamlarından olmasına rağmen donanma teşkilinde görev aldığına ya da devletin kurulduğu ilk devirde *emir el-ma* olarak tabir edilen bir makam olduğunu doğrulayan bir kaynak mevcut değildir. Ayrıca erken dönemde henüz güneyde ve orta bölgelerde yerleşme çabası içinde olan Emevîlerin İber Yarımadası'nın en kuzeydoğu kısmında bulunan Golfo de Rosas'ta hâkimiyet kurması ve hatta gemi inşa edecek tesislere sahip olması da pek makul görünmemektedir.⁹⁹

Yine Şekib Arslan, emir Abdurrahman'ın 788'de vefat ettiği bilgisini gözden kaçırarak emirin 793 senesinde Tarragona, Tortosa, Cartagena, Sevilla, Almería ve diğer şehirlerdeki tersaneleri ele geçirdiğini ifade etmektedir.¹⁰⁰ Donanma teşkilatının oluşumuna ek olarak yarımada dışına yapılan seferlere dair bilgiler de kesinlikten uzaktır. Henri Pirenne, Frank kıyılarına karşı 768, 778 ve 793 yılında denizden yapılan saldırılardan bahsetmekte ancak bu seferlerin devletin resmî donanması ya da ferdî olarak hareket eden deniz akıncıları tarafından yapıldığına dair kesin bilgi vermemektedir.¹⁰¹ Döneme ait İslam kaynakları emirin zamanına dair denizcilik faaliyetlerinden bahsetmemektedir. Bu durumda VIII. yüzyılın sonundaki deniz akınlarının Endülüs Emevî Devleti tarafından yapılmaktan ziyade müstakil denizci taifeler tarafından yapıldığı düşünülebilir.¹⁰²

⁹⁸ Conde, J. A. (1844). *Historia de la dominación de los árabes en España: sacada de varios manuscritos y memorias arábicas*, Barcelona, I, s. 202-203.

⁹⁹ Romey, C. (1839). *Histoire d'Espagne depuis les premiers temps jusqu'à nos jours*, Paris: Furne et cie, s. 224-225.

¹⁰⁰ Arslan, a.g.e., (2012), s. 131.

¹⁰¹ Pirenne, H. (2006). *Hiz. Muhammed ve Şarلمان*, Fransızca'dan çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, s. 182.

¹⁰² Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 98-101.

Devletin kuruluşundan sonraki ilk yarım yüzyılda gerek teşkilatlanma süreci ve gerekse iç isyanlar ve dışarıdan gelen tehditler sebebiyle donanma teşkilatının oluşumu gecikmiş olmalıdır.¹⁰³ VIII. yüzyılın ortalarında Endülüs Emevîlerinin kuruluşundan IX. yüzyılın ortalarında başlayan Viking istilalarına kadarki yaklaşık bir asır Endülüs Emevî Devleti'nin Batı Akdeniz'de nispeten rakipsiz bir şekilde yaşadığı bir dönemdir. X. yüzyıla kadar bölgedeki en önemli Hristiyan deniz gücü olan Bizans donanmasının Akdeniz'deki menzili, nadir istisnalar dışında Sicilya, Sardinya ve İfrîkıyye kıyılarının (kabaca Libya ve Tunus kıyıları ve Cezayir'in Akdeniz kıyılarının doğu kısmı) batısına geçmiyordu. Aynı biçimde IX. yüzyılın başlarında Şarلمان ve Pious'un Müslüman akınlarını püskürtmek için Korsika ve Sardinya'ya düzenlediği birkaç deniz harekâtı hariç tutulursa Karolenj İmparatorluğu döneminde bu devlete ait Latin kıyıları (İtalya ve Fransa'nın Akdeniz kıyıları) da Endülüs Emevîleri için bir tehdit arz etmiyordu.¹⁰⁴ Bu durumun da Kurtuba emirlerinin donanma teşkilatını kurmakta acele etmemelerine sebep olmuş olması mümkündür.

3.4. 798-813 Yıllarında Batı Akdeniz'de İslam Akınları

Akdeniz'de Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra devlete ait donanmaların sağladığı güvenliğin geçici olarak ortadan kalkması ve bunun da korsanlığı kolaylaştırması buradaki ticareti yavaşlatmıştır. Korsanlık Roma'nın yıkılmasından sonraki kaosun sebebi olmaktan ziyade sonucu olmuştur.¹⁰⁵ Her ne kadar Adriyatik Denizi'ni de dahil eden görüşler varsa da Batı Akdeniz genellikle, Akdeniz'in Sicilya Boğazı'nın batısından Cebelitarık Boğazı'na kadar olan kısmına verilen isimdir. Bu bölgede VIII. yüzyılın sonlarında başlayan ve yaklaşık on beş yıl devam eden ve deniz akınları şeklinde gerçekleşen bir hareketlilik görülmektedir. Dönemin İslam kaynakları uzun bir zaman dilimine yayılan ve esasen önemli deniz akınlarını da içeren bu olaylar zinciri hakkında suskundur. Akınların hedefi olan

¹⁰³ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 101.

¹⁰⁴ Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 135-136.

¹⁰⁵ Guichard, P. (1979). "Animation maritime et développement urbain des côtes de l'Europe orientale et du Languedoc au Xe siècle, en Occident et Orient au Xe siècle", *Actes du IXe Congrès de la Société des historiens médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public*, Dijon, 2-4 Haziran 1978, Paris: Société Les Belles Lettres, s. 187-201.

Latin-Frank kıyıları ve Batı Akdeniz adalarına ait Hristiyan kaynaklar bu olaylar hakkındaki temel bilgileri bize vermektedir.¹⁰⁶

Henri Pirenne, İslam fetihlerinden önce Akdeniz'in Roma İmparatorluğu'nun *Mare Nostrum*'u¹⁰⁷ iken sonra Akdeniz artık iki uygarlığın (İslam ve Hristiyanlık) arasında bir sınır olduğu ve artık Afrika ile Avrupa'yı birbirine bağlayan değil ayıran bir mekâna dönüştüğü ve bu denizin birleştirici gücünün ortadan kalktığı görüşündedir.¹⁰⁸ Yazar bu görüşünü desteklemek için İbn Haldun'un Hristiyanların Akdeniz'de bir tahta parçası bile yüzdüremediği dönemlere yaptığı göndermeyi örnek vermiştir. İbn Haldun eserinde “*İslam donanması avının üzerine atlayan aslanlar gibiydi. Deniz sathını teçhizatlarıyla kapladılar; deniz güzergâhlarına hem barış hem de savaş amaçlı olarak hâkim oldular. Hristiyanlar artık Akdeniz'de bir tahta parçası bile yüzdüremediler.*” diye yazmaktadır.¹⁰⁹ Tunuslu tarihçi muhtemelen bu eserinde kendisinin yaşadığı XIV. yüzyıldan ziyade daha önceki devirlere işaret etmektedir. Zira kendi çağında Akdeniz'de denge, artan bir biçimde Hristiyanların lehine değişmekteydi.

Esasen VIII. yüzyılın ikinci yarısı Batı Akdeniz için nispeten bir sakinlik devri olmuştur. Asrın sonlarına doğru Endülüs'ten doğuya doğru yapılan seferler başlayınca kadar denizde ciddi bir askerî harekât görülmemiştir. Hakeza Ağlebîler Devleti'nin Tunus'ta ortaya çıkışına kadar Orta Akdeniz'de de Bizans ve Abbasî ilişkileri de genel olarak çatışmadan uzak bir görüntü sergilemiştir.¹¹⁰ Yukarıda bahsi geçtiği üzere Henri Pirenne yüzyılın ikinci yarısında Fransa ve İtalya kıyılarına yapılan bazı deniz akınlarından bahsetmektedir¹¹¹ ancak bunların sadece Hristiyan kaynaklarında yer alıyor oluşu büyük deniz harekâtları oldukları ve devlet desteğiyle gerçekleştirildikleri konusunda şüpheye yol açmaktadır.¹¹²

¹⁰⁶ Guichard, P. (1983). “Les débuts de la piraterie andalouse en Méditerranée occidentale (798-813)”, *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, S. 35, s. 55-76.

¹⁰⁷ Mare Nostrum (Latince: Bizim Denizimiz), Akdeniz'e Romalılar tarafından verilen addır.

¹⁰⁸ Pirenne, a.g.e., (2006), s. 175-176; Calleya, S. C. (2010). “Bridging History and Future Security Policy”, *Naval Policy and Strategy in the Mediterranean: Past, Present and Future*, ed. John B. Hattendorf, Londra: Frank Cass Publishers, s. 261-300, 263.

¹⁰⁹ İbn Haldun. (1988). *Kitab el-İber ve Dîvan el-Mübtade ve'l-Haber fî Tarih el-Arab ve'l-Berber ve Men Âsaruhum min Zev eş-Şe'n el-Ekber*, thk. Halil Şehhade, Beyrut: Dar el-Fikr, I, s. 315.

¹¹⁰ Guichard, a.g.m., (1983), s. 58.

¹¹¹ Pirenne, a.g.e., (2006), s. 182.

¹¹² Guichard, a.g.m., (1983), s. 59-60.

VIII. yüzyılın ikinci yarısı Emevî Devleti'nin yıkıldığı ve Abbasî Devleti'nin de kuruluş aşamasındaki iç meselelerden dolayı ülkenin doğusuna daha fazla odaklandığı bir zaman dilimi olmuş ve devlet IX. yüzyıldan itibaren Kuzey Afrika'daki hâkimiyetini yitirmeye başlamıştır. Bölgede Abbasîlerin yerini alan devletler ise kuruluş devirlerinde denize çok ilgi duymamıştır. Erken devirde deniz gücü kurma konusundaki bu isteksizlik ya da yavaşlık Kayruvan, Tahert, Fes, Kurtuba gibi Mağrib İslam dünyasında kurulan devletlerin yeni yönetim merkezlerinin hiçbirinin deniz kıyısında olmaması gerçeğinden de anlaşılabilir. Balear Adalarının Endülüs hâkimiyetine tam olarak Müslümanların İber Yarımadası'na çıkmasından neredeyse 150 yıl sonra geçmesi de benzer bir sebebe dayandırılabilir.¹¹³

Balear Adalarına doğru gerçekleştirilen ilk İslam akınları İbn Haldun'a göre 795-796 yıllarında yapılmıştır.¹¹⁴ Bu akınlardan bahseden ilk Karolenj kaynakları ise 798 yılına işaret etmektedir. Ertesi yıl adalarda yaşayan Hristiyan ahalinin Franklardan yardım istediği, yardımın gönderildiği ve Müslümanlara karşı kazanılan başarıların sembolü olarak ele geçirilen bazı İslam bayraklarının dönemin Karolenj hükümdarı Şarlman'a sunulduğu ifade edilmektedir. Endülüs kaynaklarında bu sefere dair bir bilgi bulunmaması devletin resmî olarak bu seferin düzenleyicisi olmadığını veya başarısızlıkla sonuçlanmasından dolayı sahiplenilmediğini düşündürmektedir. Dönemin Endülüs emiri I. Hakem'in ülkenin doğu sahillerine hükmetme konusundaki eksikliği emirin amcalarından olan Abdullah'ın, 797 yılında *Suğr el-A'lâ* bölgesindeki Ebro Nehri havzasında yeğenine karşı destekçiler bulmaya çalışması ve Frank hükümdarı Şarlman ile anlaşma tesis etme girişiminde görülebilmektedir. 802-803 yılında amcası ile anlaşılan emir onun Valencia'da kalmasına izin vermiştir.¹¹⁵

Ayrıca Kurtuba emiri sahilde otorite sahibi bile olsa bu deniz saldırıları rakip Hristiyan devletlere zarar verdiği için engellememeyi tercih etmiş olması da makul görülmektedir. İlaveten -başka birçok hükümdar gibi- Endülüs emirinin bu çağda deniz akınları yapılmasında önemli bir amil olan köle ticaretinin başta gelen müşterilerinden biri olması da onun bu saldırılara müsamaha göstermesine sebep

¹¹³ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 60.

¹¹⁴ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 160.

¹¹⁵ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 61.

olmuş olmalıdır.¹¹⁶ Bazı kaynaklara göre Barselona ve çevresini tehdit eden Franklara karşı I. Hakem Berberi denizcileri Valencia sahillerinde istihdam etmiştir.¹¹⁷

Hristiyan kaynaklarında bu dönemde deniz akınlarına katılan gruplar için Saraceni ve Mauri ifadeleri kullanılmıştır. *Saraceni* ifadesi İspanya Müslümanları ve Araplar için, *Mauri*¹¹⁸ ifadesi ise özellikle Mağrib'den gelen Berberi deniz korsanları için kullanılmıştır. 798-799 senelerinde Balear Adaları'na yapılan hücumda katılan gruplar için her iki ifade de kullanılmıştır. Bu da o dönemde Akdeniz'de Endülüs'ten ve Mağrib'den gelen denizcilerin isimlendirilmesinde bir ayrım yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Mauri ifadesinin kullanılması o dönemde doğu Endülüs sahilindeki yoğunlaşan ve deniz akınları yapan Berberi nüfusuyla da ilişkilendirilebilir.¹¹⁹ Kuzey Afrika'dan gelen deniz akıncılarının kıtanın orta-kuzey kıyısındaki İfrîkiyye'den ziyade o dönemde siyasî bir istikrarsızlık ve kargaşa içindeki Nakur ve İdrisî Emirliklerinin de yer aldığı daha batıdaki Mağrib-i Aksa'dan yola çıkmış olması akla daha uygundur.¹²⁰ Nitekim çocuk yaşta ülkesinin başına geçen İdrisî emiri II. İdris devletine tam olarak hâkim olduktan sonra Sicilya Patriği Gregorius'a gönderdiği elçiler aracılığıyla barış isterken bu vesileyle Endülüs Emevîlerine karşı Bizans İmparatorluğu ile de ilişki tesis etmek istemiştir. Hatta ittifak imkânlarını araştırırken kendi mülkündeki Berberilerin denizdeki akınlara katılmış olmalarından dolayı Patrik nezdindeki elçileri aracılığıyla üstü kapalı olarak üzüntülerini belirtmiştir. Papa III. Leo 813 yılında yazdığı bir mektupla İmparator Şarlman'a bu elçilerin Sicilya Partiği'ne gelişinden bahsediyordu.¹²¹

798'deki Balear Adaları akınından sonra diğer Batı Akdeniz adalarında da Müslüman denizcilerin seferleri görülmüştür. 806-807 senelerinde Korsika Adası, Fransa ve İtalya sahillerinde baskınlar yapılmıştır. 806'da Şarlman'ın oğlu İtalya

¹¹⁶ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 104-106.

¹¹⁷ Picard, *a.g.e.*, (2017), s. 269.

¹¹⁸ Bu ifade Roma İmparatorluğu devrinde Batı Cezayir ve Fas sahillerini içine alan *Mauretania* eyaletinden esinlenerek kullanılmış olmalıdır.

¹¹⁹ *Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi.* (1895). müellifi yok, ed. Friedrich Kurze, Hannover, s. 104-108; Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 63-64.

¹²⁰ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 64.

¹²¹ Manzano Moreno, E. (1998). "Byzantium and al-Andalus in the ninth century", *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive? Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham March, 1996*, ed. Eduardo Manzano Moreno, Society for the Promotion of Byzantine Studies, Publication 5, Aldershot: Ashgate, s. 215-227, 217; Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 64-65.

Kralı Pepin, Korsika'daki Müslüman deniz akıncılarına karşı bir donanma göndermiş ve Müslümanlar Cenova Kontu'nun da öldüğü bir çatışmadan sonra geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ertesi yıl bu defa İmparator Şarlman, Burchard komutasında bir donanmayı son yıllarda adayı sık sık yağmalayan Müslümanlara karşı göndermişti. Bu olayda İspanya'dan yola çıkan Müslüman donanması Sardinya'dan dönerken Karolenj donanması ile karşılaşarak kayıplar vermiştir. Aynı dönemde akınlar Sicilya'ya kadar ulaşmış ve Endülüs ve Mağrib'den gelen denizciler bu saldırılara katılmıştır. 809 yılında Korsika'da yerli halktan birçok insanın esir alındığı bir akın düzenlenmiştir.¹²² 810 yılında “*nereedeyse bütün İspanya'dan toplanıp yola çıkan bir donanmanın*” önce Sardinya'ya sonra da Korsika'ya saldırarak burada bir direnişle karşılaşmadıkları ve hatta burada bir yerleşim yeri kurdukları Latin kaynaklarında ifade edilmiştir.¹²³ 812 yılında İspanya ve Afrika'dan gelen bir Müslüman donanmasının İtalya'yı hedef aldığı söylentileri yayılmıştı.¹²⁴ Aynı yıl Papa'nın Şarlman'a bir mektubunda Sicilya'daki Bizanslıların “*Agarènes*”¹²⁵ saldırılarını durdurmak için hazırlıklar yaptığından ve ayrıca Lampedusa, Ponza ve Ischia Adalarına düzenlenen ve Müslümanlara atfedilen saldırılardan bahsediliyordu. Bu mektupta Papa, imparatorun aldığı tedbirler sayesinde Papalığa ait toprakların saldırılardan etkilenmediğini de ifade ediyordu.¹²⁶

813 yılında ise yaptıkları akından sonra Korsika'dan Endülüs'e dönmekte olan Müslüman gemilerine Mayorka Adası yakınlarında Ampuryas Kontu bir baskın yapmış, sekiz gemiyi ele geçirmiş ve beş yüzden fazla Müslümanı esir etmiştir. Ertesi yıl Civitavecchia ve Nice'e yapılan Müslüman deniz akınlarının kontun bu saldırısının intikamı olduğunu yazan kaynak¹²⁷ aynı zamanda Sardinya yakınlarında Müslümanların ağır kayıplar vererek geri çekildiğini de ifade etmektedir. Papa bir başka mektubunda da Müslümanların kuzey İtalya'daki Reggio bölgesine saldırdığını haber vermektedir.¹²⁸

¹²² *Annales regni Francorum*, (1895), s. 128; Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 63.

¹²³ *Annales regni Francorum*, (1895), s. 130; Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 63.

¹²⁴ *Annales regni Francorum*, (1895), s. 137; Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 63.

¹²⁵ Hz. İbrahim'in eşi ve Hz. İsmail'in annesi olan Hz. Hacer'in ismine göndermede bulunan ve o dönemde Müslüman Arapları ifade eden bir isimdir.

¹²⁶ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 63.

¹²⁷ *Annales regni Francorum*, (1895), s. 139.

¹²⁸ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 63; “MGH Epp. s. 5, (Monumenta Germaniae Historica, Epistolae Karolini aevi - III)”, Erişim tarihi: 16.01.2022, https://www.dmgh.de/mgh_epp_5/index.htm#page/98/mode/1up.

798-813 yılları arasındaki Latin-Frank sahillerine yapılan bu seferlerin Endülüs Emevî Devleti'nin kontrolü ve örgütlemesi ile yapıldığına dair kesin işaretler mevcut değildir. Ancak 806-809 seneleri arasında Kurtuba emirinin İber Yarımadası'nın kuzeydoğu sahilinde bulunan Tortosa bölgesine hâkim olmak için Karolenj Devleti ile giriştiği mücadelede bu deniz seferlerinden yararlanmış olması ihtimal dahilindedir. Ancak tam aksi bir düşünceyle bu deniz seferlerinin Hristiyanların 801 yılında Barselona'yı ele geçirip Tortosa'yı da alma teşebbüsünde bulunduğu kara seferinin tetikleyicisi olması da mümkündür. 810-813 seneleri arasında Kurtuba emirinin Franklarla barış yapma arzusundan bahseden Hristiyan kaynakları da o dönemde hızla devam eden deniz seferleri ile Endülüs Emevî Devleti arasında bir ilişki kurmayı zorlaştırmaktadır. Kuzey sınırında Hristiyanlarla mücadele halinde olan emirin barış istemesine ve barışın emirin isteğiyle uzatılmasına rağmen Hristiyanların belki de denizdeki olayları gerekçe olarak göstererek Tortosa'yı ele geçirme girişimlerine devam etmesi Endülüs Devleti'nin karada zor durumda olduğunu göstermekte ve deniz akınları ile düşmanı kışkırtmak istememesi makul görünmektedir. Nitekim 814-815 yıllarında bu defa Müslümanların elindeki Barselona'ya yapılan Frank hücumu sırasında denizlerdeki sakinlik kara ve deniz mücadelesi arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır.¹²⁹

Latin kaynaklarında VIII. yüzyıl sonu ve IX. yüzyıl başlarında Doğu Endülüs sahillerinden Fransa ve İtalya sahillerine yönelen deniz saldırılarını ifade etmek için *korsanlık* ifadesinin kullanılması bu saldırıların o dönemki Hristiyan kaynaklarınca da Endülüs Emevî Devleti ile ilişkilendirilmediğini düşündürmektedir.¹³⁰ Örnek olarak 838'deki Marsilya saldırısını yapan Müslüman deniz akıncıları için dönemin kaynakları *pyraticae* (korsan) ifadesini kullanmıştır.¹³¹

Öte yandan emir I. Hakem'in amcası Abdullah el-Belensî'nin Valencia ve çevresindeki doğu sahil bölgelerinde 823-824 yıllarına kadar sahip olduğu etkiden

¹²⁹ Guichard, *a.g.m.*, (1983).

¹³⁰ Ballan, M. (2010). "Fraxinetum: An Islamic Frontier State in Tenth-Century Provence", *Comitatus: A Journal of Medieval and Renaissance Studies*, Los Angeles, S. 41, s. 23–76.

¹³¹ *The Annals of St-Bertin*. (1991). çev. ve thk. Janet L. Nelson. Manchester - New York: Manchester University Press, s. 39.

dolayı Kurtuba emirliğinin buradaki hâkimiyetinin yine de çok kesin olmadığı düşünülebilir.¹³²

Mağrib ve Endülüs'teki siyasî otoritelerden resmî ve açık destek görmeyen denizci gruplar 813 yılından sonra Doğu Akdeniz'e doğru yer değiştirmeye başlamış ve sonraki yıllarda Frank kıyılarına yapılan saldırılar önemli ölçüde azalmıştır. Kalabalık gruplar halinde İskenderiye'ye göç eden ve burayı üs edinerek Ege Denizi'ndeki Bizans adalarına ve Yunan anakarasına hücum eden denizcilerin ayrılması Endülüs Müslümanlarını Batı Akdeniz'de önemli bir vurucu güçten mahrum bırakmıştır.¹³³

Endülüs Emirliğinin doğrudan yönlendirdiğini tespit edemediğimiz bu deniz akınlarının Latin-Frank kıyılarında kalıcı fetihlerden ziyade köle ve o dönemde ticarî değeri yüksek ve kıtlığı çekilen bazı ürünlerin ele geçirilmesini hedeflediğini düşünmek mümkündür. Müslüman deniz akınlarına katılan denizcilerin içinde bazı Hristiyanların da bulunuyor olması bu hareketlerin sadece cihat amacıyla yapılan saldırılar olmadığını ve ganimet amaçlı faaliyetler olduğunu da ortaya koymaktadır.¹³⁴

3.5. Rabaz İsyanı ve Girit'in Fethine Giden Yol

Batı Akdeniz'de 15 yıl devam eden Müslüman deniz akınlarının durması ile Doğu Akdeniz'de Endülüslü gemicilerin görülmeye başlaması hemen hemen aynı dönemlere rastlamaktadır. Frankların ve Bizans'ın sahillerini savunmak için etkili tedbirler almaları ve doğudaki cazip köle ticareti batıdan doğuya doğru yaşanan bu harekette etkili olmuştur.¹³⁵ Endülüs mülkünde yaşanan ve ilk başta denizcilikle pek de alakalı görünmeyen bir başka olay da bazı Endülüs kökenli denizcilerin Doğu Akdeniz'e doğru taşınmasında etkili olmuştur. Bu olay I. Hakem devrinde 814-818 yılları arasında bir zamana tarihlenen ve Endülüs Emirliği'nin başkenti Kurtuba'da meydana gelen Rabaz (Kenar Mahalle) İsyanıdır.¹³⁶ İbn İzârî, İbnü'l-Ebbar, İbn Said ve *Zikru Bilad el-Endelüs* adlı eserin meçhul müellifine göre isyan 818 senesinde

¹³² Guichard, P. (1969). "Le peuplement de la région de Valence aux deux premiers siècles de la domination musulmane", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, S. 5, 103-158, s. 143-144.

¹³³ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 66.

¹³⁴ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 63-64; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 105.

¹³⁵ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 104; Tükin, C. (1996). "Girit", *TDVİA*, İstanbul, XIV, s. 85-93.

¹³⁶ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 104-107.

vuku bulmuştur.¹³⁷ İbnü'l-Esir ve Nüveyrî ise olayı 814 yılına tarihlemişlerdir. Reinhart Dozy de benzer bir görüşü paylaşmaktadır.¹³⁸ Évariste Lévi-Provençal isyan için 818 tarihini doğru kabul etmekte ve Kurtuba'dan kovulan Endülüslülerin kendilerinin gemicilikte tecrübesiz olmaları dolayısıyla, Şarlman'ın bile karşı koymakta zorlandığı Endülüs kıyılarındaki başka korsan gruplarından yardım aldıklarını ifade etmektedir.¹³⁹

I. Hakem devri başkent Kurtuba ve ülkenin diğer bazı noktalarında görülen isyanlarla dikkati çeken bir zaman dilimi olmuştur. Bu isyanlar çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Amcalarının emirlik davası, Endülüs'ün yerlisi olan Muvelledun Müslümanlarının Toledo başta olmak üzere idarede etkili olma gayretleri dışında başkent Kurtuba'da görülen Rabaz İsyanı da dikkate değer olaylardandır. Emir Hakem'in sert mizacı, fakihlerin emir tarafından yeterince alaka ve iltifat görmemeleri ve kısa bir süre önce sel afetinden etkilenen halktan bazı yeni vergilerin talep edilmesi bu isyanın ortaya çıkışında etkili olmuştur. Emiri tahttan indirmeyi amaçlayan bir planın başarısız olması sonucu 72 fakihin idam edilmesiyle zirveye çıkan gerginlik sonraki yıllarda da devam etmiştir. Halkın da yeni vergiler sebebiyle emire cephe almasıyla 817-818 senesinde (H. 202) emir başkent kenar mahallelerinden olan Rabaz'ı ateşe verdimiş, üç gün süren şiddet olayları ve zulümden sonra burada yaşayan halkı ülkenin değişik bölgelerine sürdürmüştür. Bir kısım asiler ise Mağrib ve Mısır'a kaçmak zorunda kalmışlardır.¹⁴⁰

Mısır'a giden grubun birkaç yıl boyunca İskenderiye'de ikamet ettiğini haber veren tarihçi İbn Semmak'a göre bu grupta 15 bin kişi vardı ve bunlar Endülüs'ün güneydoğusundaki Pechina Limanını (geleceğin Almería Limanı ve deniz üssü) kullanarak Endülüs ülkesinden ayrılmıştı.¹⁴¹ İbn Saîd ise Toledo'ya giden başka bir grubun da Muhacir bin el-Katîl isminde bir kişinin önderliğinde önce İskenderiye'ye

¹³⁷ İbnü'l-Ebbar. (1985). *el-Hulletü's-Siyera*, nşr. Hüseyin Munis, Kahire: Dar el-Mearif, I, s. 44; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 75; *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 132; İbn Saîd, *a.g.e.*, (1955), I, s. 42.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), V, s. 461; Nüveyrî, *a.g.e.*, (2002), XXIII, s. 370; Dozy, *a.g.e.*, (1920), II, s. 67-72.

¹³⁹ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 111.

¹⁴⁰ Özdemir, M. (1997). "Hakem I", *TDVİA*, İstanbul, XV, s. 173-174; Ballan, *a.g.e.*, (2010), s. 44.

¹⁴¹ İbn Semmâk, Ebu'l-Kasım Muhammed. (1979-1980-1981-1982). "ez-Zehrat el-Mensure Fî Nuketi el-Ahbar el-Me'sure", ed. Mahmud Ali Mekki, Madrid: *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, XX (1979-1980), s. 1-76; XXI (1981-1982), s. 1-79, (Arapça kısım).

ve buradan da Girit'e gittiğini ifade etmektedir.¹⁴² El-Kindî ise 199 yılı Ramazan ayı (Nisan-Mayıs 815) olaylarını anlatırken İskenderiye'deki Endülüslülerin karıştığı bazı olaylardan bahsetmektedir.¹⁴³ Tabii bu kişilerin Rabaz olayından sonra sürülen kişiler olma ihtimali düşüktür.

Çok sayıda gemicinin Akdeniz'in bir ucundan diğer ucuna toplu olarak hareket edebilmesi ve Girit gibi nispeten büyük bir sayılabilecek adayı ele geçirebilmesi yeterince gemiye sahip olduklarını göstermektedir.¹⁴⁴

Abdülaziz Salim'e göre Kurtuba'dan çıkarılan nüfusun içinde muvelledun nüfusu çok azdır. Mısır'a gitmeden önce Mağrib'e yerleşmeye çalışmışlar ancak Berberilerle baş edemedikleri için 40 kadar gemiyle doğuya hareket etmişlerdir. Bu kişilerin iyi denizciler oldukları ve Esed bin el-Furat'ın 827 senesinde Sicilya'yı fethi sırasında görev aldıkları görüşündedir. Esasen Salim, Rabaz İsyanını çıkardığı için kovulan kişilerin Mısır'a geldiği görüşünü de zayıf bulmakta ve isyandan daha önce Mısır'a gelen denizcilerin isyanla ilgisi olmadığını ve isyana katılan Kurtubalıların çoğunun da Endülüs'ü terk etmediğini ve emir tarafından affedildiklerini ifade etmektedir. İskenderiye'ye gelen gemicilerin isyancı taifeden olamayacakları görüşünü de sayıları 10 bini bulan asilerin 40 gemiyle bu yolculuğu yapma ihtimallerinin zayıflığına bağlamaktadır. Dolayısıyla yazara göre Mısır'a gelen Endülüslü denizcilerin Rabaz isyancılarıyla ilgisi yoktur.¹⁴⁵

Girit'in Müslümanlarca fethi konusunda yazılmış önde gelen eserlerden birinin müellifi olan Vassilios Christides'e göre, Bizans kaynakları Ebu Hafs el-Bellutî'nin liderliğindeki Endülüslü denizcilerinin Mısır'a uğramadan doğrudan Girit'e ulaştığını ifade etmektedir. Endülüslü denizcilerin Mısır'a varmadan önce Girit başta olmak üzere bazı Ege Adalarına baskınlarda bulunduğu bilgisi Bizans kaynaklarını böyle bir düşünceye sevk etmiş olmalıdır. Ancak aynı kaynaklar Girit Adası'nın Müslümanlarca fethini sağlayan son seferin çıkış noktasının Mısır olduğunu ifade etmediklerini görüyoruz.¹⁴⁶

¹⁴² İbn Saîd, *a.g.e.*, (1955), I, s. 42.

¹⁴³ el-Kindî, *a.g.e.*, (2003), s. 121.

¹⁴⁴ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 67.

¹⁴⁵ Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 67-75.

¹⁴⁶ Christides, V. (1984). *The Conquest of Crete by the Arabs (ca. 824): A Turning Point in the Struggle Between Byzantium and Islam*, Atina: Akademia Athenon, s. 83.

El-Kindî'ye göre o devirde Mısır'ın kargaşa halinde olmasından faydalanarak İskenderiye şehrine çıkan Endülüslüler şehrin valisi Abdullah bin Tahir'le anlaşmışlar ve yanlarına köle ya da kaçak hiçbir Mısırlıyı almamak şartıyla İskenderiye'den ayrılmışlardı. Christides'e göre denizciler valiler tarafından ezici bir mağlubiyete uğradıkları bir çatışmadan sonra şehirden ayrılmak zorunda kalmışlardır.¹⁴⁷

Adanın Müslümanlar tarafından fethedildiği tarihe dair Bizans, Arap ve Süryani kaynaklarında değişik bilgiler mevcuttur. 821-845 yılları arasını kapsayan 24 yıllık uzun bir dönemdeki farklı yıllar fetih tarihi olarak kabul edilmiştir. Bu aralığı 815-865 arasına kadar çıkaran görüşler de vardır.¹⁴⁸ Fetihden önce de adaya deniz akınlarının yapılması, fetih tarihi ile ilgili değişik yorumlar yapılmasına sebep olmuş olmalıdır. Bu durum tabii olarak adanın fethinin tek bir hamlede gerçekleşmediğini ve uzun bir zamana yayılan bir süreç olduğunu düşündürmektedir. Belazurî bu durumu ifade ederken adadaki “kalelerin tek tek” ele geçirildiğini yazmaktadır.¹⁴⁹ Öte yandan İbn Hurdazbih, 846-847 senelerinde telif ettiği “*Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik*” isimli eserinde Girit Adasını Bizans'ın “meşhur” adaları arasında zikretmekte ve dolayısıyla burayı bir Bizans toprağı olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁰ Adanın dağlar ve derin vadilerden oluşan sarp coğrafi yapısının ve daha önce denizden fethedilen Kıbrıs, Sicilya ve Endülüs gibi yerlere kıyasla İslam memleketlerine daha uzak bir noktada bulunmasının¹⁵¹ fetih sürecini yavaşlatması normal bir durumdur. Arap ve Bizans kaynakları Ebu Hafs el-Bellutî'nin adayı fethinde Bizans'ın dikkatini bölgeye vermesini engelleyen Thomas İsyanının etkili olduğu görüşündedir. Buna göre Müslümanlar Bizans donanmasının bölgede bulunmamasından da faydalanarak önceden adaya keşif amaçlı bazı çıkarmalar yaparak nihayet fetih amaçlı olarak gelmişler ve adaya yerleşmişlerdir. Bizans kaynaklarına göre fetih kırk kadar gemiyle ve İslam kaynaklarına göre 3000¹⁵² ila

¹⁴⁷ el-Kindî, *a.g.e.*, (2003), s. 137-138; Christides, *a.g.e.*, (1984), s. 84.

¹⁴⁸ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 110; Tsougarakis, D. (1988). *Byzantine Crete From the 5th Century to the Venetian Conquest*, Atina: Historical Publications St. D. Basilopoulos, s. 40.

¹⁴⁹ Belazurî, *a.g.e.*, (2013), s. 234.

¹⁵⁰ İbn Hurdazbih. (1889). *Kitâb el-Mesâlik ve'l-memâlik*, ed. Michael Jan de Goeje, Leiden: Brill, s. 112.

¹⁵¹ Adaya en yakın İslam ülkesi sayılabilecek Mısır'ın bile Girit'e kuş uçuşu mesafesi 600 km'ye yakındır.

¹⁵² el-Yakubî, Ahmed b. Ebu Yakub. (1960). *Tarih el-Yakubî*, Beyrut: Daru Sadır, II, s. 446.

15000¹⁵³ arasında değişen bir askerî-sivil grupla gerçekleşmiştir. Bizans donanması birkaç yıl içinde Endülüslü denizcileri Girit'ten çıkarmak için harekete geçtiyse de başarılı olamamıştır.¹⁵⁴

Müslümanların adaya savunma tertibatının daha zayıf olduğu güneydoğu kıyılarından çıkmış olma ihtimali daha yüksektir.¹⁵⁵ Muhammed İnan'a göre adaya çıkan Ebu Hafs el-Bellutî de denizcilerin geri dönme umudunu yok etmek için tıpkı Tarık bin Ziyad'ın Endülüs'ü fethederken yaptığı gibi gemileri yaktırmış, buna tepki gösteren adamlarını şevklendirmek amacıyla adanın güzelliğinden bahsetmiş ve eşlerinin yanında olmamasından yakınan adamlarına adanın yerli halkından kadınlarla evlenmelerini tavsiye etmiştir. Müslümanların adaya çıktıktan sonra etrafını hendeklerle kazdıkları bir bölgeyi kendilerine müstahkem mevkiyi seçmelerinden dolayı burası daha sonra Girit'i önemli şehirlerinden olan Kandiye'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Kandiye şehri ismini el-Bellutî'nin şehrin etrafına kazdırdığı Arapça *hendek* kelimesinden almıştır.¹⁵⁶

Kandiye şehri doğu-batı yönünde uzanan adanın Ege Denizi'ne bakan kuzey sahilinde kurulmuştur. Bu da sonraki yıllarda diğer Ege Adalarına, Anadolu ve Yunan anakarasına yapılacak akınları kolaylaştıracak bir stratejinin ürünü olmuş olmalıdır.

Adada fethi karşı askerî bir direniş olduğuna dair görüşler varsa da sivil bir direniş olduğuna dair emareler güçlü değildir. Bizans'ı uğraştıran iç meselelerin askerî gücünü zaafa uğratması ve fetihden sonra adanın dış saldırılardan korunmuş olması adada yerli halkın Müslüman fatihlere gösterebileceği direnişi azalttığını düşünmek mümkündür.¹⁵⁷

Bizans İmparatorluğu'nun yaklaşık bir buçuk asır boyunca Girit'i geri almak için defalarca girişimde bulunması da adanın kaybını asla kabullenmediğini göstermektedir.¹⁵⁸ Girit'in fethinden sonra 961 yılında ada Bizans İmparatorluğu tarafından geri alınıncaya kadar geçen yaklaşık bir buçuk asırlık sürede Müslüman

¹⁵³ İbnü'l-Ebbar, *a.g.e.*, (1985), I, s. 45; İbnü'l-Kutiyye, *a.g.e.*, (1989), s. 69; İbn Saîd, *a.g.e.*, (1955), I, s. 42; el-Kindî, *a.g.e.*, (2003), s. 125; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 51. Himyerî, *binden fazla ifadesini* kullanmaktadır.

¹⁵⁴ Christides, *a.g.e.*, (1984), s. 85-88; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 83.

¹⁵⁵ Christides, *a.g.e.*, (1984), s. 92.

¹⁵⁶ Christides, *a.g.e.*, (1984), s. 91; İnan, M. A. (1943). *Decisive Moments in the History of Islam*, Lahore, s. 76-77.

¹⁵⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 111.

¹⁵⁸ Tsougarakis, *a.g.e.*, (1988), s. 41.

denizciler Ege Denizi'ne akınlar düzenlemişlerdir. 904 yılında Çanakkale Boğazı'na kadar yaklaşan Müslümanlar aynı yıl Selanik'i yağmalamışlardır. Bizans İmparatorluğu, imparator Nikefor Focas devrine (963-969) kadar Girit'i geri almak için birçok girişimde bulunmuş ise de başarılı olamamıştır. Girit'teki Endülüslü denizcilerin zaman zaman Suriye limanlarındaki Abbasî donanmasıyla ortak hareket etmesi kendi ülkelerinden uzakta bulunan Endülüslülerin Kurtuba ile arası pek de iyi olmayan Abbasîlerle iyi ilişkiler geliştirdiklerini akla getirmektedir.¹⁵⁹ Abdülaziz Salim'e göre Girit bu devirde Abbasî himayesini kabul etmiş, idarî olarak Mısır'a bağlı bir bölge olmuştur. Suriye ve Mısır sahilleriyle yakın ticari ilişkiler kurarak bal ve peynir gibi ürünleri satan adalılar Mısır'dan gemi teçhizatı ve silah temin etmiştir. Bu çerçevede Mısır'ın Dimyat limanındaki tersane Girit denizcileri için adadaki ahşapla imal edilen gemiler inşa ediyordu.¹⁶⁰ Dimyat limanının önemi 853 senesinde Bizans donanmasının buraya düzenlediği ani ve yıkıcı saldırıda daha açık bir şekilde görülmüştür. Girit'i ele geçiremeyen Bizanslıların bu Mısır limanına yaptığı saldırıyla Girit Müslümanlarının lojistik ikmal ve silah kaynaklarını kesmeyi de amaçlamıştır.¹⁶¹ Adanın coğrafi konumu, Bizans'a, İtalya'ya ve Batı Akdeniz'e giden yolların üzerinde stratejik bir noktada bulunması ve adada gemi yapımı için gereken malzemelerin bulunması burada denizcilik faaliyetlerini artırmıştır.¹⁶²

Girit'in fethinin bir devlet desteğiyle yapılmamış olduğu ve o devirde Orta ve Batı Akdeniz'de Fraxinetum ve Bari gibi başka örneklerde de görüldüğü üzere şahsî bir girişimle yapılması dikkatimizi çekmektedir. Denizcilerin şahsî girişimleriyle yapılan bu fetihler ve elde edilen başarılar bu dönemde Hristiyan Avrupa'nın Akdeniz'i müdafaa etmekteki zaafını da ortaya koymaktadır.¹⁶³

Endülüs Emevîleri ile Abbasîler arasındaki ilişkiler iyi olmamakla birlikte Endülüs'ten gelerek Girit'e yerleşen denizcilerin coğrafi olarak Batı Akdeniz'den ve dolayısıyla da Kurtuba emirlerinin siyasî tesirinden uzaklaşarak bulundukları doğu coğrafyasındaki İslam devletleri ile iyi ilişkiler kurdukları muhakkaktır. Ege ve Doğu

¹⁵⁹ Fahmy, A. M. (1966b). *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D.*, Kahire: National Publication & Printing House, s. 109-110, 134-137.

¹⁶⁰ Salim, A. - el-Abbadî, A. M. (1972). *Tarih el-bahriyyetu el-İslam fî Mısır ve 'ş-Şam*, Beyrut: Beyrut Arap Üniversitesi, s. 39-40.

¹⁶¹ Fahmy, a.g.e., (1966b), s. 140-141; Salim - el-Abbadî, a.g.e., (1972), s. 47.

¹⁶² Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 113.

¹⁶³ Picard, a.g.e., (2015), s. 134.

Akdeniz'deki başarılı askerî faaliyetleri ile Girit denizcileri Mısır ve Suriye kıyılarındaki donanma faaliyetlerine de bir canlılık kazandırmışlardır.

3.6. Sicilya'nın Fethi

Emevîleri yıkan Abbasî Devleti kuruluşunun üzerinden çok fazla bir zaman geçmeden Kuzey Afrika ve Mağrib'de çok sayıda isyanla karşılaşmış ve merkeze çok uzak olan bu eyaletleri kontrol altında tutabilmek için buralara yetkin vali ve komutanlar göndermeyi seçmiştir. Bunlardan biri de Horasan'da Abbasî halifelerinin önemli destekçilerinden ve askerî-idarî yetenekleri ile ön plana çıkan Benu Ağleb sülalesinden İbrahim bin Ağleb idi. İfrîkıyye'ye gönderilen ve 799 yılında önemli bir isyanı bastıran İbrahim bin Ağleb ertesi yıl dönemin halifesi Harun Reşid tarafından bu bölgenin emiri olarak tayin olunmuş ve görünüşte Abbasî hâkimiyetini tanımakla beraber burada kendi devletinin temellerini atmıştı. Günümüzde Tunus, Doğu Cezayir ve Libya'nın batı kısımlarını içine alan Ağlebîler Devleti IX. yüzyılın sonlarında Sicilya, Sardinya, Korsika, Malta ve Güney İtalya'ya kadar bölgeleri ele geçirmişlerdir. Akdeniz'de sahip oldukları merkezî konumları itibarıyla Ağlebîler, İtalya, Sicilya ve Orta Akdeniz'de hala güçlü olan Bizans İmparatorluğu ile mücadele ettikleri gibi batıda Endülüs Emevîleri ve doğuda Mısır'da Tolunoğulları ile rekabet halinde bulunmuşlardır. Araplar İfrîkıyye bölgesini ilk fethettikleri zamanlarda Bizans donanmasının sık sık baskınlarına hedef olan kıyıdaki Kartaca yerine iç karada bulunan Kayruvan'ı idarî merkez olarak seçmişlerdi. Ağlebîler ise Akdeniz'de saldırgan ve cesurca girişimlerde bulunmayı tercih etmişlerdir.¹⁶⁴

Ağlebîlerin üstün bir deniz gücüne sahip olmasının mimarlarından olan emir Ziyadetullah devrinde 816-817 (H. 201) ve 821-822 (H. 206)¹⁶⁵ yıllarında Sardinya'ya sefer düzenleyen donanma için daha yakın ve stratejik hedef ise Sicilya Adası idi.

Adadaki Bizans idaresine karşı ayaklanan donanma subayı Euphemios'un Ağlebîlerden yardım istemesi adaya yapılacak sefer için gerekçe oluşturmuştur. Euphemios'un yardım talep etmesinde adada Bizans idaresine karşı başlattığı isyan

¹⁶⁴ Anderson, G. D., Fenwick, C., Rosser-Owen, M., Lamine, S. (2018). *The Aghlabids and Their Neighbors: Art and Material Culture in Ninth-Century North Africa*. Handbook of Oriental Studies = Handbuch Der Orientalistik. Section One, the Near and Middle East, CXXII, Leiden: Brill, s. 2-3; Metcalfe, A. (2009). *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 8-9.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), V, s. 486, 529; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 97.

hareketinde bazı direnişlerle karşılaşması etkili olmuştur. 827 yılının Haziran ayı ortalarında İfrîkiyye'deki Suse limanından yola çıkan Ağlebî donanması Sicilya'nın batısındaki Mazara'da karaya çıkmıştır. Bu askerî gücün içinde Arap, Berberi ve İbn İzârî'ye göre Endülüs'ten gelen unsurlar da bulunuyordu. Muhammed Talibi, Endülüs'ten gelen birliklerin Rabaz İsyanından sonra kovulan kişiler olabileceği ihtimalini savunmaktadır. Adanın merkezi Sirakuza'yı ele geçirmek için harekete geçen Müslüman birliği, komutanları Esed bin el-Furat'ın vefatı ve askerleri vuran bir salgın hastalıkla uğraşırken Bizans donanmasının da adanın yardımına gelmesiyle daha da zor durumda kalmıştır.¹⁶⁶

842-843 yılında Sicilya Adası'nı İtalya anakarasından ayıran Messina Boğazı ve 878 yılında da Sirakuza Ağlebîlerin eline geçmiştir. Adanın tam olarak fethi X. yüzyılın başlarında tamamlanabilmiştir. Bu süre içinde hem Ağlebîler hem de Bizanslılar adadaki güçlerini takviye etmeye çalışmışlardır. Adanın Akdeniz'deki stratejik öneminden dolayı Bizans'ın burayı kaybetmemek için sarf ettiği gayret ve adada İslam güçlerine karşı yer yer görülen direnişler fethin yavaşlamasına sebep olmuştur. Sicilya'nın fethi bu bakımdan Girit'in fethi gibi tedricî bir süreçle mümkün olmuştur.¹⁶⁷

3.6.1. Sicilya'nın Fethinde Endülüslü Müslüman Denizcilerin Faaliyetleri

Endülüslü denizcilerin IX. yüzyılın ilk yarısında Batı Akdeniz Adaları ve Doğu Akdeniz'de Girit ve Ege Adalarında faal durumda olmaları Orta Akdeniz'in kilit noktası sayılabilecek Sicilya'nın fethine de yansımıştır. Uzun bir zamana yayılan bir süreç olduğu anlaşılan adanın fethine Endülüslü denizcilerin de katılması 829-830 yılında başlamıştır. İbn İzârî'ye göre üç yüz kadar gemiye sahip olan Endülüslü gemiciler, Himyerî'ye göre de Endülüs'teki Turtuše (Tortosa) limanından yola çıkmışlar ve esasen Bizans'a yönelmişken yolda çıkan bir fırtına sebebiyle önce Sicilya'nın batısındaki adalara ve nihayet batı Sicilya'daki Trapani limanına çıkmak

¹⁶⁶ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), I, 485; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 102; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 366; İbnü'l-Ebbar, *a.g.e.*, (1985), II, s. 380-381; el-Ruşâtî, Ebu Muhammed - İbnü'l-Harrat, el-İşbilî. (1990). *el-Endelüs fî İktibâsî'l-envâr ve fî İhtisârî İktibâsî'l-envâr*, nşr. Emilio Molina López, Jacinto Bosch Vilá, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, s. 171, 172; Nüveyrî, *a.g.e.*, (2002), XXIV, s. 115; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), III, s. 417; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 104-105; et-Talibî, M. (1995). *ed-Devlet el-Ağlebîyye et-Tarih es-siyasî*, Fransızca'dan Arapça'ya çev. el-Müncî es-Sayyâdî, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî, s. 473-474; Metcalfe, *a.g.e.*, (2009), s. 10-11.

¹⁶⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 114-115; Metcalfe, *a.g.e.*, (2009), s. 13-27.

zorunda kalmışlardır. İbn İzâri gemilerin geldiği yerleri sayarken İfrîkiyye'yi de saymaktadır.¹⁶⁸

Michele Amari, adaya ulaşan Endülüslüleri “ülkelerinden kovulmuş ve toplumdan dışlanmış ve Alp dağlarının en ücra köşelerinden Fransa-İtalya sahillerine ve buradan da Girit'e kadar Akdeniz'in değişik yerlerinde eşkıyalık yapan, fetih ve macera peşinde koşan insanlar” olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁹ Endülüslü denizcilerin lideri kısaca Fergaluş olarak da bilinen Asbeg bin el-Vekil el-Havvarî idi.¹⁷⁰ Asbeg bin el-Vekil'den ayrı olarak Endülüs limanlarından Sicilya'ya doğru yola çıkan bir diğer grup ise Süleyman bin Afiye et-Turtuşî'nin liderliği altındaydı.¹⁷¹ İbn İzârî, Amrus adında bir komutandan bahsetmekte ise de onun İfrîkiyye'den geldiğini belirtmektedir. Himyerî ise Endülüslü denizcilerin Akdeniz'in daha doğusundaki Bizans sahillerine gitmek için doğu Endülüs'teki Tortosa limanından yola çıktıklarını ancak rüzgârın etkisiyle adaya sürüklendiklerini yazmaktadır.¹⁷²

Endülüslüler ve Ağlebîler arasında liderlik konusunda tartışma çıkmış ve hatta Endülüslü denizciler adadan ayrılma tehdidinde bulunarak gemilerini hazırlarken nihayet diğer iki liderden ayrı bir kişi olarak Osman bin Garheb'in komutası üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Liderlik meselesinin çözülmesinden sonra adanın güney sahillerindeki Heraclea Minoa'daki Bizans kuşatması altında Müslüman savaşçıların yardımına koşulmuş ve burası kurtarıldıktan sonra adanın kuzey sahilinde bulunan Belerme ya da Belermu (Palermo) liman şehri fethedilmiştir (Temmuz 830/Cemaziyelahir 215). Bu fetihlerden hemen sonra Fergaluş ve beraberindeki bazı Endülüslü denizci reisleri veba salgınından dolayı vefat etmiş ve kalan denizciler de gemilerini bakım yaptıktan sonra ülkelerine geri dönmüşlerdir.¹⁷³

Abdülaziz Salim, bir grup Endülüslü denizcinin adada kalarak Ağlebî valisinin hizmetine girdiğini görüşündedir. Bu denizcilerin Palermo başta olmak üzere adanın

¹⁶⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 104; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 429; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), V, s. 492; Nüveyrî, *a.g.e.*, (2002), XXIV, s. 359; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 111-112; Nuh, F. M. A. (1985). *el-Bahriyyetü el-İslamiyye fi bilad el-Mağrib fi ahd el-Eğalibe - 800-908*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke: Câmiat el-Ümm el-Kura, s. 152-153; et-Talibî, *a.g.e.*, (1995), s. 488-493.

¹⁶⁹ Amari, M. (1854). *Storia dei Musulmani di Sicilia*, Firenze (Floransa): Felice Le Monnier, I, s. 286-287.

¹⁷⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 104; Metcalfe, *a.g.e.*, (2009), s. 12.

¹⁷¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, (2002), XXIV, s. 359.

¹⁷² İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 486; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 429.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), V, s. 490-494; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 429; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 112-113; Nuh, *a.g.e.*, (1985), s. 156; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 104.

fethi sürecinde önemli bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Sicilya ve Girit'in fethi ve ilerleyen devirlerde kaybedilmeleri Müslümanların Akdeniz hâkimiyetinin yükselişi ve düşüşe geçmesinde önemli birer noktayı teşkil etmektedir. Archibald Ross Lewis, Sicilya'nın fethi ile Girit'in Müslümanların elinden çıkması arasındaki zaman dilimini (827-960/1) *Islamic Imperium* olarak nitelemektedir.¹⁷⁴ Öte yandan 868-869 yıllarında Batı Akdeniz'in anahtarı olarak kabul edilen Malta da Ağlebîler tarafından ele geçirilmiş ve Bizans'ın adayı geri alma teşebbüsü başarılı olamamıştır. Malta stratejik önemi ve burada bir tersane inşası nedeniyle önemli bir Ağlebî deniz üssü olmuştur ve bu tarihten sonra Ağlebî donanması Adriyatik Denizi ve Batı Akdeniz'de Hristiyan sahillerine karşı yoğun saldırılar gerçekleştirmiştir.¹⁷⁵ IX. ve X. yüzyılda yaşamış İranlı coğrafyacı İbn Rüste, sadece yedinci cildi elimize geçmiş olan *el-Alak en-nefise* isimli eserinde IX. yüzyılda Roma şehrinin sahile yakın bölgelerinin Mağrib ve Endülüs'ten gelen denizcilerin hücumuna maruz kaldığını ifade etmektedir.¹⁷⁶ Aynı minvalde Güney İtalya'daki Capua ve Benevento arasındaki bölgeler 841-847 arasında Endülüslü denizcilerin baskınlarına maruz kalmıştır.¹⁷⁷ Daha ilginç bir vakıa olarak bu bölgede rakip Müslüman denizciler zaman zaman Hristiyan prensler arasındaki savaşlarda ücretli olarak görev alıyorlardı. Örnek olarak Benevento prensi Radelchis ve Salerno prensi Sikenolf aralarındaki mücadele sırasında taraflardan biri Libyalı Hacerî denizcileri (*Agarenos Libicos*) kiralarken diğeri ise İspanyalı İsmailî (*Hismaelitas Hispanos*) denizcileri kiralayarak birbirine üstünlük sağlamaya çalışıyordu. Burada kullanılan Hacerî ve İsmailî kelimeleri Avrupa'da zaman zaman Müslüman Arapları tanımlamak için kullanılan ifadelerdir.¹⁷⁸

Sicilya ve Girit'teki fetih faaliyetleri cihat-fetih ve ganimet amaçlı olarak yapılmış olmakla birlikte aynı zamanda İslam devletlerinin doğrudan veya zımnî destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Hélène Ahrweiler, Girit ve Sicilya'nın fethini

¹⁷⁴ Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 114; Lewis, A. R. (1960), *El-Kuva el-Bahriyye ve't-Ticariyye fi havz el-Bahr el-Mutavassıt (M. 500-1100)*, Arapça'ya çev. Ahmed Muhammed İsa, Kahire: Mektebetu el-Nühzet el-Mısriyye, s. 211; Kreutz, B. M. (1996). *Before the Normans: Southern Italy in the Ninth and Tenth Centuries*, University of Philadelphia: Pennsylvania Press, s. 83, 84.

¹⁷⁵ Pryor, J. H., Jeffreys, E. M. (2006). *The Age of the Dromōn: The Byzantine Navy Ca 500-1204*, Leiden: Brill, s. 64; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 121.

¹⁷⁶ İbn Rüste. (1892). *el-Alak en-nefise*, VII, nşr. M. J. de Goeje, Leiden: Bibliotheca Geographorum Arabicorum, s. 129.

¹⁷⁷ Bruce, *a.g.e.*, (2010), s. 25.

¹⁷⁸ Kreutz, *a.g.e.*, (1996), s. 49.

“ikinci bir korsanlık devri” olarak nitelerken bu durumu dikkate almamış görünmektedir.¹⁷⁹ Adalarda fetihten sonraki siyasî ve ekonomik gelişmeler fetihlerin sadece örgütsüz deniz savaşçıları tarafından yapılmadığına işaret etmektedir. Her iki adanın fethinden sonra bir devlet teşkilatı oluşturulmuş ve Hristiyan ahali ılımlı vergiler ödeyerek İslam devletinin egemenliği altında yaşamış ve şehirleşme görmüştür. Bilhassa Girit Adası eski sahibi Bizans’ın kenarda kalmış ve yolsuzluktan ve ağır vergilerden sıkıntı çeken bir idarî bölgesi olmaktan çıkarak ekonomik gelişme içine giren bir mıntıkaya dönüşmüştür.¹⁸⁰

3.7. Viking Tehlikesinin Ortaya Çıkışı

VIII. yüzyıldan itibaren Kuzey Avrupa’da yükselişe geçen Vikingler aynı yüzyılın sonlarında ve IX. yüzyılın başlarında Kuzey İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Kuzey Denizi’ndeki adalarda varlıklarını göstermeye başlamışlardır. 810-834 yılları arasında Frank İmparatorluğu’nu tehdit etme noktasına ulaşan kuzeyli kavime karşı imparator Şarلمان ve onun oğlu Dindar Louis zamanlarında günümüzde Hollanda’da bulunan Friesland’dan Fransa’nın kuzey sahillerine kadar olan bölgedeki sahil şeridinde güvenlik tedbirleri artırılmış ancak bu durum Viking saldırılarını tam manasıyla durduramamıştır. Vikingler Endülüs ülkesine de ilk saldırılarını yaptıkları sıralarda kuzey Frank kıyılarına yaptıkları baskınlar hız kesmeden devam etmekteydi.¹⁸¹

Mağrip Araplarının “Mecus” (ateşe tapan putperest) ve “Urdumaniyyun”¹⁸² veya “Erdemanun” şeklinde¹⁸³ niteledikleri Vikingler IX. yüzyıl ortalarında daha da güneye inerek Güneybatı Avrupa sahillerinde de bir dizi saldırılar düzenlemeye başladılar. Bu saldırılar İber Yarımadası’na kadar ulaştı.¹⁸⁴

İlk Viking saldırılarının başladığı dönemde batıda Atlantik kıyısındaki Porto şehrinin de bulunduğu Douro Nehri’nin ağzından doğuda Tortosa şehri yakınlarında Ebro Nehri’nin Akdeniz’e döküldüğü yere kadarki sahil şeridi Endülüs Devleti’nin

¹⁷⁹ Ahrweiler, H. (1966). *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris: Presses Universitaires de France, s. 105.

¹⁸⁰ Paine, L. (2013). *The Sea and Civilization: A Maritime History of the World*, New York: Knopf Doubleday Publishing Group, s. 211; Metcalfe, a.g.e., (2009), s. 32, 37.

¹⁸¹ Brøndsted, J. (1976). *The Vikings*, Harmondsworth - Middlesex: Penguin Books, s. 33-48.

¹⁸² İbn Saîd, a.g.e., (1955), I, s. 49.

¹⁸³ Norman (Kuzeyin Adamı) kelimesinin Araplar tarafından telaffuz edilen şekli olmalıdır. *Norman* kelimesinin etimolojik kökeni için bkz. “Norman”, Online Etymology Dictionary, Erişim tarihi: 24.01.2022, <https://www.etymonline.com/word/norman>.

¹⁸⁴ Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 118.

deniz hudutlarını oluştuyordu. Bu deniz sınırlarının Akdeniz'e bakan doğu tarafı Franklarla yapılan mücadeleden dolayı VIII. yüzyılın sonlarından beri deniz akınları açısından aktifti. Viking saldırıları ise dikkatleri denizin Atlas Okyanusu'na bakan batı taraflarına çekecektir.¹⁸⁵

Vikinglerin İber Yarımadasına yaptığı saldırılarla ilgili olarak Hollandalı tarihçi Reinhard Dozy, XIX. yüzyılda "Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le Moyen Age" isimli eserinde bilgiler vermiştir. Bu eser İspanyolca'ya tercüme edilmiştir. Zaman içinde İbn İzârî, İbn Hayyân, el-Udrî'nin eserlerinden elde edilen yeni bilgiler yeni araştırmalara konu olmuştur.

İbn İzârî, genel kabul gören 844 yılındaki ilk Viking saldırısından yaklaşık elli yıl önce 793 senesinde (H. 177) I. Hişam devrinde Emevîlerin güneybatı Fransa'daki Narbonne civarına kadar ulaştıkları seferde Vikinglerle ilk defa karşılaştıkları görüşündedir. Müellif bu olayda Vikingler için "Mecus" ve hatta sefer yapılan bölge için "Bilâd el-Mecus" ifadelerini kullanmıştır.¹⁸⁶ Bununla birlikte bu vakitlerde Güney Fransa'da bir Viking varlığına ya da Müslüman-Viking çatışmasının denizde cereyan edip etmediğine dair bilğimiz yoktur. Rudolf Pörtner'e göre Vikingler, İber Yarımadasına ilk saldırılarını 827 yılında kuzeydeki Asturias sahillerine çıkarak gerçekleştirmişlerdir.¹⁸⁷

Yine İbnü'l-Esîr de bu olaydan iki yıl sonra 795'te (H. 179) Asturias Kralı 2. Alfonso'nun Baskların ve Vikinglerin de desteğiyle Endülüs ülkesine girdiğini ancak emirin gönderdiği ordu tarafından yenilgiye uğratıldıklarını ifade eder. Müellif burada Vikinglerden *Mecus* olarak bahsetmektedir.¹⁸⁸

3.8. Endülüs'e İlk Viking Saldırısı

XII. yüzyılda yaşayan coğrafyacı Zuhrî, Vikinglerin denizcilik bakımından güç, kuvvet ve dayanıklılık sahibi olduklarını ifade etmekte ve onların saldırılarını şöyle özetlemektedir:

Denizde Endülüs halkının karakir dediği birçok büyük gemiler yüzüyordu. Bu gemiler ileri ve geri doğru hareket etme kabiliyetine sahipti ve kare biçimli

¹⁸⁵ Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 302.

¹⁸⁶ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 64.

¹⁸⁷ Pörtner, R. (1990). *La saga de los vikingos*, Almanca'dan İspanyolca'ya çev. Mariano Orta Manzano, Barcelona: Juventud, s. 51.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), V, s. 309; Christys, A. (2015). *Vikings in the South: Voyages to Iberia and the Mediterranean*, Londra: Bloomsbury Publishing, s. 19.

yelkenleri vardı. Bu gemilerde Mecus (Viking) dedikleri insanlar vardı ve bunlar denizcilikte eşsiz bir güç, cesaret ve azme sahiptiler. Sahilde göründükleri zaman insanlar korkularından iç kısımlara kaçtılar. Mecuslar her altı ya da yedi yılda bir denize açıldılar. En az seksen ve bazen yüzden fazla gemilik donanmalar teşkil ettiler. Denizde karşılarına çıkan herkesi (mallarını) ele geçirdiler ve onları esir ettiler.¹⁸⁹

Kuzeyli kavmin Endülüs topraklarına ilk saldırısının 844 yılının yaz ayı sonlarında(H. 229-230) gerçekleştiği hususunda birçok kaynak hemfikirdir.¹⁹⁰ Dönemin Leşbune (Lizbon) valisi Vehbullah bin Hazm düşman gemilerinin geldiğini tespit etmiş ve bu hususta başkent Kurtuba'ya hemen bir uyarı mektubu göndermiştir. İbn İzârî'ye bu ilk saldırı 54 gemi ve 54 küçük gemi (karib) ile yapılmıştır. Lizbon önlerine gelen ve müellifin tabiriyle “*Denizin üstünü kuş sürüleri gibi kaplayan ve kalplere korku ve endişe salan*” (كأما ملأت البحر طيرا جونا؛ كما ملأت القلوب شجوا وشجونا) bu donanma güneye doğru ilerleyerek İber Yarımadası'nın en güneyindeki Medina Sidonia kıyılarına ve Cadiz'e saldırmışlardır. Cadiz Körfezi'ne dökülen Guadalquivir Nehri'ne girerek Sevilla'ya kadar ulaşmışlar ve şehrin çevresinde birkaç gün yağma yapmışlardır. Birçok insanı öldürerek, kadın ve çocukları esir etmişler ve birkaç gün boyunca yeni gemilerle birliklerini takviye etmişlerdir.¹⁹¹

Dönemin Kurtuba Emiri II. Abdurrahman (Emirliği 822–852 yılları arasındadır) durumu haber aldıktan sonra İsa bin Şehid ve Abdurrahman bin Kuleyb bin Salebe komutasında bir birliği Vikinglere karşı Sevilla'ya yollamıştır. İsa bin Şehid düşmana karşı asker toplamak için bölgedeki mahallî yöneticileri harekete geçirmiştir. Emir Abdurrahman ayrıca Muhammed bin Said bin Rüstüm kumandasında yeni birlikler yollamış ve bilhassa düşman saldırıları sırasında üs olarak kullanılan Talyate mevkisine yapılan hücumlarla Vikinglere ağır kayıplar verdirilmiştir. Mancınıkların da kullanıldığı saldırılarda 500 kadar Viking savaşçısı

¹⁸⁹ Zuhri, Muhammed bin Ebi Bekr. (t.y.). *Kitab el-Cuğrafiyye*, thk. Muhammed Hac Sadık, Kahire: Mektebetu es-Sekafetu ed-Diniyye, s. 92.

¹⁹⁰ el-Bekri, a.g.e., (1992), II, s. 791; İbnü'l-Esîr, a.g.e., (1997), VI, s. 165; İbn İzârî, a.g.e., (1983), II, s. 87-88; İbnü'l-Kutiyye, a.g.e., (1989), s. 78-83; İbn Saîd, a.g.e., (1955), I, s. 49; Makkarî, a.g.e., I, s. 345-346; Nüveyrî, a.g.e., (2002), XXIII, s. 384-385; el-Udrî, a.g.e., (1965), s. 98-100.

¹⁹¹ İbn İzârî, a.g.e., (1983), II, s. 87; Irmaklar yoluyla denizden uzak şehirlere saldırmak Vikinglerin sık sık kullandığı bir taktikti. 844 yılında Endülüs ülkesi kısa süreli bir saldırıya uğrarken 850'li yıllar boyunca Vikinglerin İngiltere, Fransa ve İrlanda'da büyük saldırılar yaptığı bilinmektedir. Irmakları yoluyla kara içlerindeki Endülüs yerleşim yerlerine saldıran Vikingler aynı taktiği Fransa'da da uygulamışlar ve Seine Nehri yolunu kullanarak kıyıda yaklaşık 160 km içeride bulunan Paris'e saldırmışlardır. Bilgi için bkz. Logan, F. D. (1991). *The Vikings in History*, Londra - New York: Routledge, 49, s. 117-118.

öldürülmüş ve ele geçirilen ganimet dolu dört düşman gemisi yakılmıştır. Esir edilen bazı düşman askerleri Sevilla'da idam edilmiş ve sağ kalabilenler ise Medina Sidonia'ya ve oradan da Cadiz'e doğru kaçmışlar ve buradan da kuzeye Lizbon'a doğru yönelerek ülkelerine dönmüşlerdir. Bazı Viking korsanları ise Guadalquivir Nehri'ndeki Kaptıl Adası'na sığınmak zorunda kalmıştı. Korsanlar burada muhasara edilmişler ve kendilerine Emevî kumandan Muhammed bin Said bin Rüstüm tarafından yapılan teslim olma ve Müslümanlığa geçme tekliflerini kabul ederek Endülüs ülkesinde kalmışlardır.¹⁹² Udrî, emir II. Abdurrahman'ın savaşçı ve teçhizatla donatılmış 15 gemiyi de Vikinglere karşı kullandığını ifade etmektedir.¹⁹³ Bu olaylardan dört asır sonra 1248 senesinde Sevilla'nın Vikinglerin kullandığı taktikle Guadalquivir Nehri'ni kullanarak ilerleyen bir donanma sayesinde Hristiyanların eline geçmesi de ilginç ve ibret verici bir benzerlik teşkil etmiştir.¹⁹⁴

Elimizde ilk Viking saldırılarının Afrika sahillerine de ulaştığına dair kayıtlar mevcuttur. Fas'ın Atlas Okyanusu sahilindeki Asila şehrine kuzeyli kavmin iki kere geldiğini görmekteyiz. Bekrî, bunlardan ilkinde Vikinglerin bölgenin yerli halkı Berberileri kandırarak kıyıya çıkmaya çalıştıkları ve bir başka olayda da fırtınaya yakalanarak şehrin limanına gelmek zorunda kaldıklarını ve karaya çıktıkları yerin *Bab el-Mecus* olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir. Müellif, Asila şehrinin kuruluşunu da burada Viking saldırısından sonra kurulan ribatın gelişimiyle izah etmektedir.¹⁹⁵ Mağrib'i hedef alan bir başka Viking saldırısı ise Akdeniz sahilindeki Nakur şehrinde yaşanmış ve İbnü'l-Kutiyye'ye göre korsanlar burayı sekiz gün

¹⁹² İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 87-88; el-Halef, S. A. (2003). *Nüzumu Hükm el-Emeviyyin ve Rûsumuhum fi'l-Endelüs*, Medine: Medine İslam Üniversitesi, II, s. 561-565; İbn Hayyân. (2003). *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs*, thk. Mahmud Ali Mekkî, Riyad: Merkez el-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirasat el-İslamiyye, s. 451 (İbn Hayyân el-Kurtubî'nin 10 cilt olduğunu ifade ettiği ancak günümüze sadece dört bölümü (2., 3., 5. ve 7. bölümler) ulaşan eseri el-Muktebes'in ikinci bölümü ise iki bölüm halinde basılmıştır. Eserin baskıları şu şekildedir. 796-847 yılları arasını anlatan İkinci bölüm - Birinci Kısım: İbn Hayyân. (2003). *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs*, thk. Mahmud Ali Mekkî, Riyad: Merkez el-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirasat el-İslamiyye. 847-880 yılları arasını anlatan İkinci bölüm - İkinci Kısım, İbn Hayyân. (1973). *el-Muktebes min enbai ehli'l-Endelüs*, thk. Mahmud Ali Mekkî, Beyrut: Dar el-Kitab el-Arabî. 888-912 yılları arasını anlatan Üçüncü bölüm, İbn Hayyân. (1937). *el-Muktebis fi tarihi ricalü'l-Endelüs*, thk. Martínez Antuña, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner. 912-942 yılları arasını anlatan Beşinci bölüm, İbn Hayyân. (1979). *Al-Muqtabas V*, thk. P. Chalmeta, F. Corriente, M. Sohb, Madrid: Instituto Hispano-Árabe de Cultura. 971-975 yılları arasını anlatan Yedinci bölüm, İbn Hayyân. (1965). *el-Muktebes fi Ahbari beledi'l-Endelüs*, thk. Abdurrahman Ali el-Haccî, Beyrut: Dar es-Sekafe.

¹⁹³ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 100.

¹⁹⁴ Mínguez, J. M. (2004). *La España de los siglos VI al XIII - Guerra, expansión y transformaciones. En busca de una frágil unidad*, San Sebastián: Editorial Nerea, s. 412.

¹⁹⁵ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 791.

boyunca yağmalayıp İdrisî emirlerinden olan Salih bin Mansur'u esir etmişler ve emir Salih ancak Kurtuba emiri II. Abdurrahman'ın fidye ödemesiyle serbest kalabilmiştir. Bekrî ise bu olayın Vikinglerin 859–861 yıllarında Endülüs'e yaptıkları ikinci saldırı sırasında yaşandığını ifade etmektedir. Reinhart Dozy de aynı şekilde bu olayın 858 yılında ikinci saldırı sırasında olduğu görüşünü desteklemektedir.¹⁹⁶

Vikinglerin saldırısını haber veren Lizbon valisi Vehbullah bin Hazm'a sadece dikkatli olunmasını buyuran emirin bu zayıf tedbiri, o vakte kadar denizden gelen düşmanlara karşı bir donanma tesis edilmediğini gösterir. Lizbon'dan güneye ilerleyen düşman gemilerinin Guadalquivir Nehri'ne girmelerine engel olunamaması ve bunların dar bir nehirde ilerleyerek Sevilla'ya kadar gelebilmeleri hem düşmanın böyle bir girişimde bulunacağına ihtimal verilmediğini hem de Atlas Okyanusu kıyısında ve nehirde bir donanma olmadığının net kanıtıdır. Ülkenin batı sahillerinde Lizbon valisi Vehbullah bin Hazm dışında Viking saldırısını hiçbir yöneticinin haber alamaması da bölgedeki deniz gücünün zaafına işaret etmektedir.¹⁹⁷

Ülkenin sahillerinin bu kadar korunaksız oluşu ve düşmanın nehir yoluyla ülkenin iç kısımlarına kolayca girebilmesi¹⁹⁸ savunma amaçlı tedbirler alınmasına sebep olmuştur. Emir Abdurrahman'ın emriyle Sevilla'nın etrafına -nehir yoluyla gelenlerin şehre yaklaşamamaları için şehrin Guadalquivir Nehri'ne kıyısı olan tarafı da dahil olmak üzere- yeni surlar inşa edilmiştir.¹⁹⁹ Endülüs Emevî Devleti'nin donanma siyaseti üzerinde ilk belirgin etkiyi yapacaktır. Bu çerçevede Sevilla şehrine bir tersane inşa edilmiş ve kıyılardaki gözetleme faaliyetleri artırılmıştır. Endülüs ülkesinin sahillerinden toplanan denizciler bu yeni tersanede yüksek ücretlerle istihdam edilmiştir.²⁰⁰ İbn Hayyân, kendi şehrine ait bir tarih kitabının da yazarı olan Sevilalı Muhammed bin Eşes el-Kuraşî'den aktardığı şu sözlerle Viking saldırılarından sonra emir II. Abdurrahman'ın deniz gücü oluşturma işine ağırlık verdiğini ifade etmektedir: “Allah Mecus belasını verince Emir Abdurrahman bunun tesiriyle deniz işlerine itina gösterdi. Bütün sahillere gemiler gönderdi ve buranın

¹⁹⁶ İbnü'l-Kutiyye, *a.g.e.*, (1989), s. 81; el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 766; Dozy, R. P. A. (1849-1860). *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen age*, Leiden: Brill, II, s. 291.

¹⁹⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 121-122; Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 303.

¹⁹⁸ 844 yılındaki baskından zarar gören Sevilla şehrinin deniz kıyısından yaklaşık 50 km içeride olması düşman saldırısının cüretkârlığını ortaya koymaktadır.

¹⁹⁹ el-Himyârî, *a.g.e.*, (1980), s. 59.

²⁰⁰ İbnü'l-Kutiyye, *a.g.e.*, (1989), s. 82-83; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 122.

gözetlenmesi önemli hale geldi. Bütün sahillerde gemiler inşa etti ve denizcileri (bahriyyin) bu gemilere bindirdi/sevketti.”²⁰¹

Sevilla'nın 30 km doğusunda ve denizden daha uzakta bulunan Carmona kentinde de silah deposu olarak da işlev görev bir tersane inşa edilmiştir.²⁰² Yine Viking saldırılarına karşı uzak bölgelerde bile tedbirlerin artırıldığını gösteren bir delil olarak kıyıların gözetlenmesi ile ilgili olarak 850-851 senesinde ülkenin kuzeydoğu sahilindeki liman şehri Tortosa'nın (Turtûşe) Valisi Ubeydullah bin Yahya, II. Abdurrahman'a gönderdiği bir haberde emirin emriyle kıyıları gözetlemek için görevlendirilen askerlerin eşyalarına (teçhizatına) ihtiyaç kalmadığını ve kendi adamlarından olan 130 atlının bu iş için kâfi olacağını ifade etmiştir.²⁰³ Viking saldırılarından beş yıl sonra 849 senesinde Balear Adalarında Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaya aykırı davranarak adaların yakınından geçen Müslüman gemilerine zarar veren Hristiyan ahaliye karşı emir II. Abdurrahman'ın 300 gemiyle bir sefer düzenletmesi, adaların itaat altına alınması ve ganimetler elde edilerek yeniden sulh tesis edilmesi -her ne kadar cinsini ve büyüklüklerini bilmediğimiz gemilerin sayısı biraz abartılı gibi görünse de- kısa sürede donanma konusunda önemli ilerlemelerin yaşandığı intibainı vermektedir.²⁰⁴ Adalara düzenlenen seferdeki gemi sayısını Viking saldırılarından sonra donanma için tersanelerde yapılan gemilerle ve diğer çalışmalarla da ilişkilendirmek mümkündür.²⁰⁵

Viking saldırılarından sonra bir Viking elçilik heyeti barış arzusuyla emir II. Abdurrahman'a gelmiş ve emir de karşılık olarak kısaca el-Gazzal olarak bilinen ve keskin zekâsı ve müzakere kabiliyetiyle tanınan Yahya bin Hakem'i elçi olarak Viking kralına göndermiştir. Elçinin yolculuğundan bahseden ilk kaynak İbn Dihye el-Kelbî'nin (1150-1235) *el-Mutrib min Eş'âr Ehli'l-Mağrib* isimli eseridir. Müellife göre elçi Gazzal, Endülüs'ün güneybatı sahilindeki Şelb şehrindeki limana gelerek gerekli bütün teçhizata sahip bir gemi inşa ettirerek Viking elçisi ile beraber yola çıkmıştır. İbn Dihye kitabında Viking ülkesinin coğrafi yapısı ve inançları ile ilgili

²⁰¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (2003), s. 456.

²⁰² el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 461.

²⁰³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1973), s. 6.

²⁰⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1973), s. 2-3; İbn Saîd, *a.g.e.*, (1955), I, s. 49.

²⁰⁵ Sercânî, R. (2011). *Kıssatu el-Endelüs mine'l-Feth ile's-Sukût*, Kahire: Müessesetu Ikra, II, s. 176-177.

olarak elçinin tanıklığına dayandırdığı bazı bilgiler vermektedir.²⁰⁶ Dozy, olayı yanlışlıkla 821 yılına tarihlemekte ve elçinin daha önce Bizans İmparatorluğu'na yaptığı elçilikteki başarısından dolayı Vikinglere gönderildiğini ifade etmektedir. Aynı müellif emir II. Abdurrahman'ın elçi göndermesinde o sırada savaş halinde olduğu Franklara karşı Vikingleri kışkırtmak maksadının da olduğu fikrindedir.²⁰⁷ Lévi-Provençal ise bu elçilik anlatısının tamamen uydurma olduğunu ve el-Gazzal'ın Bizans elçiliğindeki başarısından dolayı ortaya atılmış bir efsane olduğunu düşünmektedir.²⁰⁸

3.9. Endülüs'e İkinci Viking Saldırısı

İlk saldırıdan 14 yıl sonra kuzeyli kavmin donanmaları yeniden İber Yarımadası'nın açıklarında görünmüştür. Birinci saldırıdan ders almış olan Emevî Devleti bu defa daha hazırlıklı bir donanma ve iyi bir istihbaratla düşman karşısına çıkmıştır. 60 ile 80 arasında gemiden oluşan Viking donanmasının iki öncü gemisi Müslümanlar tarafından Endülüs'ün güneybatı sahilindeki Algarbe açıklarında ele geçirilmiştir (İbnü'l-Esir'e göre bu karşılaşma Vikingler Akdeniz sahillerini yağmalayıp dönerken meydana gelmiştir). Viking gemilerinde birçok ganimet ele geçirildi. Udrî'ye göre bu savaşta Haşhaş isimindeki Endülüslü bir komutan şehit düşmüştür. Tam olarak ne zaman yaşandığı konusunda netlik olmayan bu deniz savaşında sayı ve teçhizat olarak önceki yıllara göre daha hazırlıklı olan Emevî donanmasında *niyemu nef*t (Bunun bir çeşit yanıcı madde olması muhtemeldir) ve çok sayıda okçular da mevcuttu. Babası II. Abdurrahman'ın 852'de vefatından sonra başa geçen dönemin Endülüs emiri Muhammed olayları haber alınca hacibi İsa bin el-Hasan bin Ebi Abda'yı ordunun başında Sevilla'ya yollamış ve ayrıca Algeciras ve Málaga'ya da iki takviye gücü göndermiştir. Algeciras'tan sonra Nakur şehri de Viking saldırılarından etkilenmiş ve yağmalanmıştır. Sekiz gün boyunca yağmalanan şehirdeki küçük emirliğin hanedanı olan Benu Salih ailesinden Vakıf bin Mu'tasım bin Salih'in iki genç kızını esir etmişler ve bu esirler Endülüs emiri Muhammed

²⁰⁶ İbn Dihye, Ebu'l-Hattab Ömer b. Hasan. (1955). *el-Mutrib min Eş'âr Ehl el-Mağrib*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Hamid Abdülmecid, Ahmed Bedevî, Beyrut: Dar el-İlm li'l-Cemî', s. 138-143; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 158-159; Munis, H. (1949). "Garat en-Nurmaniyyin ale'l-Endelüs beyne senetey H. 229 ve 245 - M. 844 ve 859 ve Sefaretu Yahya el-Azzal ila Melik en-Nurmand H. 230/M. 845", Kahire: *el-Mecelletu et-Tarihîyyetü el-Mısriyye*, II, S. 1, s. 19-76. (Dergideki makale başlığında elçi el-Gazzal'ın ismi bir yanlışlık sonucu el-Azzal olarak yazılmıştır).

²⁰⁷ Dozy, *a.g.e.*, (1860), II, s. 274-275.

²⁰⁸ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 163.

tarafından fidyeleri ödenerek kurtarılmıştır. Bekrî'ye göre bu durum Salihîlerle Endülüs Emevîleri arasındaki Emevîlerin koruyucu bir rolde olduğu yakın ilişkilerin bir sonucudur. Vikingler buradan tekrar Endülüs kıyılarına doğru hareket ederek Tudmir bölgesindeki Orihuela Kalesine kadar girmişlerdir. Vikingler Kuzey Afrika ve Güney Fransa kıyılarına kadar gitmişler, Rhône Nehri ağzına kadar ulaşmış ve burada kışlamışlar ve İtalyan sahilleri de dahil olmak üzere komşu bölgelere saldırmışlardır. Bu çerçevede Pamplona hâkimi Garcia'yı kaçırmışlar ve İbnü'l-Esir'e göre söz konusu olaydan önce Viking gemileri Ebro Nehri'ne girerek Pamplona bölgesinin hudutlarına kadar ilerlemişlerdir. Bu bilgi de kuzeyli kavmin nehirler yoluyla iç karalara ulaşma yöntemlerini doğrular niteliktedir.²⁰⁹ Ancak Logan ve Juan Vernet Ginés, bu kaçırma vakasının Akdeniz ve Ebro Nehri yoluyla değil Vikinglerin İber Yarımadası'nın kuzeyindeki Biscay Körfezine çıkıp Pamplona'ya karadan ulaşmalarıyla yapıldığı görüşündedir.²¹⁰

Himyerî, Vikinglerin Algeciras'ı hedef alan ve yukarıda bahsi geçen saldırı ile ilgili olarak şehrin güneyinde deniz sahilinde Bayrak Mescidi'nden (*Mescidü'r-Rayat*) bahsetmekte, buraya bu ismin kıyıya çıktıklarında Vikinglerin bayraklarını buraya dikmelerinden dolayı verildiğini ve aynı mescidin kapısının da ele geçirilen Viking gemilerinin tahtalarından yapıldığını da beyan etmektedir. Aynı müellife göre Vikingler şehrin büyük camiini de yakmışlar ve Boğazı geçerken Cebelitarık'ı da işgal etmişlerdir.²¹¹ Bu saldırılar sırasında boğazdaki sert dalgalar sebebiyle Vikingler on dört gemilerini kaybetmişlerdir.²¹²

Düşman donanması 861 yılında Akdeniz'den dönerken bir kere daha Endülüs sahillerinde görünmüşler ve Reyve (Málaga) bölgesine çıkarma yapma girişimleri

²⁰⁹ İbn Haldun eserinde Nakur'a yapılan Viking saldırısının yılını H. 244 olarak vermek yerine muhtemelen bir yanlışla sebebiyle H. 144 olarak vermiştir. Bkz. İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 167, VI, 284; Nüveyrî, *a.g.e.*, (2002), XXIII, s. 388-389; el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 766; *A'lâmu Mâlika*. (1999). müellifi yok, haz. Ebu Abdullah b. el-Asker - Ebu Bekr b. Hamîs, Beyrut: Dar el-Garb el-İslâmî, s. 268-269; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 96-97; İbnü'l-Kutiyye, *a.g.e.*, (1989), s. 83; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 350-351; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 118-119; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, (1997), VI, s. 165-166; Ahmed, N. Ş. (2009). *Dirasat fî Tarihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, s. 96; es-Sufî, *a.g.e.*, (2013), s. 211. Vikinglere karşı denizde mücadele için Karkasîş bin Şekuh ve ileride de ismi zikredilecek olan Haşhaş adında iki Endülüs komutanının da isminin bahsedilmektedir. Bilgi için bkz. es-Sufî, *a.g.e.*, (2013), 211; Christys, *a.g.e.*, (2015), s. 49-50.

²¹⁰ Logan, *a.g.e.*, (1991), s. 127-128; Vernet Ginés, J. (1971). "Textos árabes de viajes por el Atlántico", *Anuario de Estudios Atlánticos*, Las Palmas de Gran Canaria, S. 17, s. 401-427, 403.

²¹¹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 223-224.

²¹² el-Halef, *a.g.e.*, (2003), II, s. 569.

başarılı olmamıştır. İbn Asker bu girişimi Vikinglerin dönüşünde değil Akdeniz'e doğru yönelmeleri sırasında olduğunu beyan etmekte ve şehrin valisi Abdüsselam bin Salebe'nin başarılı müdafaasını anlatmaktadır. I. Muhammed devrinde Viking saldırıları öncekiler kadar ani ve tahrip edici olmamıştır ancak II. Abdurrahman devrinde oluşmaya başlayan donanma Vikinglerin Akdeniz'e girmesine ve buradaki Endülüs sahil şehirlerini de tehdit etmesine engel olamamıştır. Kuzeyli kavmin Endülüs topraklarına bir sonraki saldırısı bir asırdan daha uzun bir süre sonra emir II. Hakem devrinde (961-976) gerçekleşmiştir.²¹³

3.10. Galiçya Seferi

Günümüzde İspanya'nın kuzeybatı kısmında bulunan Galiçya bölgesini de içine alan Asturias Krallığı yarımadaının ilk fethedildiği zamanlardan beri Endülüs idaresinin dışında kalmayı başarmıştı. I. Muhammed devri boyunca bu krallıkla mücadeleler devam etmekteydi. Genellikle karada cereyan eden çatışmalar emirin saltanatının sonlarına doğru (M. 879-880/H. 266) denize de taşınmıştır.²¹⁴ O dönemde karada Emevîlere karşı zorlayıcı bir duruş sergileyen Asturias Krallığı'nın Galiçya bölgesinde deniz kıyısındaki savunma tertibatının zayıf olduğu istihbaratını elde eden emir Muhammed bir deniz seferi için hazırlıklar yaptırmıştır. İbn Kerdebus bu sefer için 700 karib tipi gemi inşa edildiğini ifade etmektedir. İbn İzârî ise emir tarafından Kurtuba'da yeni gemilerin inşasının buyrulduğunu ancak bu seferin Atlas Okyanusunda şiddetli bir fırtınadan dolayı daha başlamadan başarısız olduğunu ifade eder. Archibald Lewis fırtına olayından bahsetmeden bu başarısızlığı tamamen teçhizat yetersizliğine ve gemicilerin tecrübesizliğine bağlamaktadır. Seferde gemiler darmadağın olmuş, birçok denizci ölmüş, donanmanın komutanı Abdülhamid bin Mugis ise kurtulmuştur.²¹⁵ İbn İzârî'nin Kurtuba'da inşa edildiğini söylediği gemiler ise ırmak yoluyla Atlas Okyanusu'na ulaştırılmış olmalıdır. Zira Kurtuba şehri Akdeniz'e 135 km, Atlas Okyanusu'na ise 180 km kuş uçuşu uzaklıktadır. Ancak Guadalquivir Irmağı, Sevilla şehrine ulaşmadan önce Kurtuba şehrinde de geçtiği için gemilerin ırmak kenarında kurulan bir tersanede inşa edilmiş olması

²¹³ A'lâmu Mâlika, (1999), s. 268-269; Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 124-126.

²¹⁴ Küçükşipahioğlu, B. (2019). "Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî", *TDVİA*, gözden geçirilmiş 3. basım, Ankara, C. EK-2, s. 291-292.

²¹⁵ İbn İzârî, a.g.e., (1983), I, s. 103-104; İbnü'l-Kerdebus, a.g.e., (1971), s. 57; Lévi-Provençal, a.g.e., (1957), IV, s. 207; İbn Haldun, a.g.e., (1988), IV, s. 168; Nüveyrî, a.g.e., (2002), XXIII, s. 391; Salim - el-Abbadî, a.g.e., (1969), s. 166; Lewis, a.g.e., (1960), s. 232.

muhtemeldir. Lévi-Provençal, gemilerin Sevilla ve Akdeniz limanlarında inşa edildiğini ve emir Muhammed'in esasen Viking tehlikesine karşı Atlas Okyanusu'nda devriye gezen ve görünüşe göre başarılı bir faaliyet sergileyen donanmanın Asturias Krallığı'na karşı da kullanılabileceği fikrini mantıklı bulduğunu ifade etmektedir.²¹⁶

3.11. Endülüs İçin Bir Ticaret Bölgesi Olarak Mağrib ve Deniz

Endülüs Emevî Devleti Mağrib'deki diğer irili ufaklı İslam devletleri gibi Abbasî Devleti'nin otoritesini tanımamaktaydı. Zira Abbasîler ve onlardan hemen sonra Fatımîler Mağrib'deki devletlerin varlığını tehdit etmekteydi. Bu da İber Yarımadası ile Mağrib arasında siyasî ve ticarî ilişkilerin tesisini bir bakıma zorunlu hale getirmekteydi. Her ne kadar Mağrib'de Şîî ve Haricî akımlar da kendini gösterse ve Kurtuba emirleri bundan rahatsızlık duysa da bu, denizin iki yakası arasındaki ilişkileri engellememiştir.²¹⁷ Zira Endülüs Emevîleri Mağrib'de zaman zaman siyasî ve iktisadî açıdan güçlense ve zaman zaman bazı kıyı şehirleri Emevîlerin eline geçmiş olsa da bu coğrafya Kurtuba yönetimi için öncelikli olarak ele geçirilmesi gereken bir toprak parçası olarak görülmemiştir. Esasen Hristiyan devletlerin *Reconquista* adı verilen Müslümanları İber Yarımadası'ndan çıkarma süreci yarımadadaki İslam fethinden hemen sonra başlamıştır. Yarımadanın en kuzey bölgesi Müslümanlar tarafından hiçbir zaman tam manasıyla ve uzun süreli olarak fethedilememiş ve *Reconquista* bu bölgeden güneye doğru ilerlemiştir. Yani Endülüs Emevîlerinin daima Mağrib'de hâkim olmaktan daha önemli ve öncelikli meseleleri olmuştur.²¹⁸

Doğu Akdeniz'in tersine Batı Akdeniz'de özellikle İber Yarımadası ile Mağrib arasındaki mesafenin daha kısa olması tarih boyunca bu iki yaka arasındaki ilişkilerin yakın olmasına sebep olmuştur. M.Ö. III. yüzyılda Kartaca Savaşlarının yaşandığı Roma devrinden Bizans İmparatorluğu'nun yarımadadaki hâkimiyetinin sona erdiği VII. yüzyıla kadar Mağrib ve İber Yarımadası hep aynı siyasî otoritenin yönetimi altında kalmıştır. Savaş, ticaret, göç (Kartaca Savaşları ve V-VI. yüzyıllarda Vandalların Alanlarla birlikte İspanya üzerinden Kuzey Afrika'ya geçerek burada

²¹⁶ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 207.

²¹⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 129.

²¹⁸ O'Callaghan, J. F. (2003). *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 1-3.

Batı Akdeniz adalarını da içine alan Kartaca merkezli bir devlet kurması) daimi olarak İber-Mağrib sahilleri arasında deniz ulaşımını gerektiren bir ilişkinin devamını sağlamıştır.²¹⁹ Bekrî, İdrisî ve Himyerî ve İbn Havkal gibi İslam coğrafyacıları kimisi Endülüs Emevîleri ile muasır ve kimisi de Endülüs Emevî Devleti'nin dağılmasından sonraki asırlarda yaşamış olsalar da Endülüs ile Mağrib arasındaki ticarî ilişkilere dair bilgiler vermişlerdir. İki kıyının limanları hakkında verilen bilgiler Mağrib limanlarında Endülüslü tacirlerin ve ticaret mallarının varlığına işaret etmektedir.

Endülüslü tüccarlar için bir uğrak yeri olan Mağrib'deki Ténès liman şehrinin aynı zamanda İber Yarımadası için önemli bir tahıl tedarik noktası olması ve Ténès'ten daha da batıda ve Endülüs'e daha yakın bir konumda bulunan büyük bir limanı ve rüzgârlara karşı korunaklı bir yapıya sahip Oran (Vahran) kentinin 902-903 yılında (H. 290) kuruluşunda bölgedeki Berberilerle birlikte Endülüslü denizciler Muhammed bin Ebi Avn ve Muhammed bin Abdun'un önemli bir rol sahibi olması iki yaka arasındaki ticarî ilişkilere güzel bir örnektir.²²⁰ Oran Limanı'nın ileride Endülüs donanmasının ana üssü olacak olan Almería Limanı'nın karşısında olması ve Endülüs'ün birçok ticarî ihtiyaçlarını karşılayan bir konumda olması da dikkat çekicidir. Lévi-Provençal tahıl ithaline mukabil Endülüslü tüccarların da ticaret filolarıyla Mağrib kıyı şehirlerine lüks tüketim malzemeleri getirip sattığını ifade etmektedir.²²¹

3.12. VIII. ve IX. yüzyıllarda Endülüs ve Mağrib Devletleri Arasındaki İlişkilerin Genel Görünümü

Mağrib'de Endülüs Emevîleri ile hemen hemen aynı zaman dilimi içinde Abbasî hâkimiyetine karşı kurulan üç devlet mevcuttu: Rüstemîler (777-909), İdrisîler (788-974) ve Ağlebîler (800-909). Bu üç devlet Abbasî otoritesine meydan okuyarak kurulmuş ve Fatımîler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Rüstemîlerin Haricî-İbadî ve İdrisîlerin Zeydî-Şîî akidelere sahip olmalarının Kurtuba yönetiminin pek hoşuna gitmediğini tahmin etmek zor değildir. Ancak genel olarak Endülüs

²¹⁹ Terpstra, T. (2019). *Trade in the Ancient Mediterranean: Private Order and Public Institutions*, Princeton: Princeton University Press, s. 42; Ruiz, T. F. (2017). *The Western Mediterranean and the World: 400 CE to the Present*, Malden: John Wiley & Sons, s. 82.

²²⁰ İbn Havkal. (1967). *Suret el-Arz*, nşr. J. H. Kramers, Leiden: Brill, I, 77; el-Himyerî, a.g.e., (1980), s. 612; *Kitab el-İstibsar fi Acaib el-Emsar*. (1986). Müellifi yok, Bağdad: Dar eş-Şuun es-Sekafiyye, s. 133-134.

²²¹ el-İdrisî, a.g.e., (1989), I, s. 252; el-Himyerî, a.g.e., (1980), s. 613; *Kitab el-İstibsar*, (1986), s. 134; Lévi-Provençal, a.g.e., (1957), IV, s. 223-224.

Emevîleri bu iki devletle iyi ilişkilere sahip olmuştur. Bilhassa Fatımî Devleti'nin güçlenerek Mağrib'de yayılmaya başladığı devirlerde Endülüs Emevîleri Mağrib devletleri için bir müttefik olarak görülmüştür.²²²

Bilhassa Rüstemîler ile Endülüs Emevî ilişkilerinin II. Abdurrahman ve I. Muhammed devrindeki yakınlığı çok çarpıcıdır. Rüstemî hanedanının bazı üyeleri Endülüs idare heyetlerinde ve ordusunda görev alıyor ve buna mukabil Endülüs kökenli bazı müşavirler vefat eden babasının yerine yeni emir olan Abdülvahhab bin Rüstem'in seçildiği devlet şurasında yer bulabiliyordu. Kurtuba'nın tahıl ve Berberi paralı asker ihtiyacının karşılanmasında Rüstemîler hayatî önem taşımaktaydı.²²³ Yine Rüstemî imamlarından el-Eflah bin Abdülvahhab'ın 853-854'te (H. 239) Ağlebîlerin Rüstemî başkenti Tahert yakınlarında inşa ettikleri Abbasîye şehrini yaktığına dair haberi getiren Rüstemî elçisine Endülüs emiri I. Muhammed 100.000 dirhem hediye etmişti.²²⁴ Mersa Ferruc²²⁵, Oran ve Ténès limanları Rüstemîlerin başkenti Tahert'in Akdeniz'e ve buradan da Endülüs'e açılan limanları konumundaydı. Himyerî, Rüstemî başkenti Tahert'in kapılarını sayarken bunlardan birinin ismini *Bab el-Endülüs*²²⁶ olarak zikretmiştir ve büyük ihtimalle bu kapı Tahert'ten²²⁷ Akdeniz limanlarına giden yolun kapısıydı. Rüstemîler ayrıca Kurtuba emirlerinin inişli çıkışlı ilişkiler yaşadığı Ağlebîler ile İdrisîler arasındaki coğrafi bağlantıyı kesmek bakımından stratejik öneme sahipti.

Endülüs-Ağlebî ilişkileri ise değişken bir seyir takip etmiştir. Ağlebîlerin zaman zaman Ömer bin Hafsun İsyanına destek verdiği görülmüştür. Ancak Endülüs-Ağlebî arasındaki soğuk ilişkiler hiçbir zaman savaşa dönüşmemiş ve ticarî ilişkiler devam etmiştir. Emevî denizcilerin Sicilya'nın fethi sırasında Ağlebîlere yardıma gitmesi ve Ağlebî Emirliğinin Endülüs Emevîlerinin doğuya giden kara ve deniz yolunun üzerinde bulunması, Ağlebîlerin bilhassa hac yollarının hâkimiyetini elinde bulundurması ve Endülüs'ten birçok talebenin Ağlebî ülkesindeki Malikî

²²² Özkuyumcu, N. (2008). "Rüstemîler", *TDVİA*, İstanbul, XXV, s. 295-296; Razûk, M. (2000). "İdrisîler", *TDVİA*, İstanbul, XXI, s. 495-497.

²²³ Fierro, M. (1987). *La heterodoxia en al-Andalus durante el período omeya*, Madrid: Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 41, dn. 8; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 159.

²²⁴ Belazurî, *a.g.e.*, (2013), s. 232; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), VI, s. 70-71; İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 256.

²²⁵ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, 1 s. 84.

²²⁶ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 126.

²²⁷ Şehrin Akdeniz'e kuş uçuşu mesafesi yaklaşık 130 km'dir.

mekteplerinde eğitim görmeye gelmesi²²⁸ gibi durumlar iki devlet arası ilişkilerin daha soğukkanlı bir seyir takip etmesine sebep olmuş olmalıdır.²²⁹

Emevîlerin Mağrib'deki siyasî etki kurma çabalarına Ağlebîler, Ömer bin Hafsun'un isyanına destek vererek karşılık vermişlerdir. 891-892 (H. 278) senesinde Hafsun ile Ağlebîler arasındaki hediye teatisi uzun soluklu bu isyanda Abbasî-Ağlebî desteğine işaret etmektedir. Buna mukabil de Endülüs-Bizans yakınlaşması görülmüştür.²³⁰ 820'li yılların Sicilya'daki Endülüs denizcilerin kendi hesabına hareket eden gruplar oluşu ve bu denizcilerin Ağlebîlere yardım için adaya gelmelerinin Ağlebî-Endülüs ilişkilerinde bir ittifak olarak değerlendirilmesinin zor olacağı açıktır. Bu denizcilerin Kurtuba'dan emir alan gruplar olmasalar da Palermo'nun fethindeki başarıları ve cihad faaliyetleri Emevî emiri II. Abdurrahman'ı memnun etmekteydi ancak öte yandan Ağlebîlerin yükselen bir deniz gücü oluşu da emir için endişe verici bir haldti. Emir II. Abdurrahman'ı güçlü bir donanma teşkil etmeye sevkeden -Viking saldırılarına ek olarak- sebeplerden biri de Ağlebîlerin Sicilya ve Güney İtalya'da güçlenerek adeta Akdeniz'i ortadan ikiye bölecek bir konuma ulaşmalarıydı.²³¹

İdrisîler, Endülüs Emevîlerinden kısa bir süre sonra 788 yılında Uzak Mağrib'de günümüzdeki Fas topraklarını ve kısmen de Batı Cezayir'i içine alan bir bölgede kurulmuştur. I. Hakem devrinde yaşanan Rabaz İsyanından sonra bazı asilerin İdrisî ülkesine sığınması iki ülke arasındaki ilişkilerde ilk mesele olarak ortaya çıkmıştı. II. Abdurrahman, İdrisîler ile iyi ilişkiler tesis etmek istemiştir. Ancak Salihîler başta olmak üzere Uzak Mağrib'deki devletçiklerin İdrisî tehdidine maruz kaldıkları zaman Kurtuba'nın himaye etme girişimleri ve Hz. Hasan'ın soyundan gelen İdrisî hanedanı ile Emevî soyundan gelen Endülüs emirleri arasında İslam'ın ilk yıllarına dayanan soğukluklar gergin olmadığı zaman bile soğuk olan ilişkilerin ilerlemesini kolaylaştıran bir unsur değildi.²³² Himyerî, İdrisîlerin güçlenmesi ile önceden Mağrib sahilinde faaliyet gösteren kimi Endülüslü denizcilerin ülkelerine dönerek Pechina Limanı'na yerleşmeye başladıklarını

²²⁸ Emevîlerin ve Ağlebîlerin Sünniliğin Malikî kolunu takip etmesi de ilişkilerin çok sertleşmemesinde etkili olmuştur.

²²⁹ et-Talibi, *a.g.e.*, (1995), s. 427-429.

²³⁰ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1937), s. 93; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 137.

²³¹ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 158-159; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 137.

²³² Razûk, M., *a.g.a.m.*, (2000); Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 160; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 138.

yazmaktadır ve bu da İdrisîlerin güçlenmesinin Kurtuba’da bir endişe kaynağı olarak görülmesine sebep olmuş olabilir. Ancak emir II. İdris’in vefatından sonra devletin oğulları arasında bölünmesi devletin zayıflama ve dağılma sürecine girmesine ve Kurtuba emirleri için bir endişe kaynağı olmaktan çıkmasına sebep olmuş ve ilaveten Fatımî tehlikesinin büyümesiyle Endülüs emiri III. Abdurrahman devrinde İdrisîler ile ilişkiler olumlu bir seyir takip etmeye başlamıştır.²³³

Salihîler 710 yılında kurulmaları itibarıyla Mağrib’deki en eski devletçiklerden biri sayılmalıdır. Zira bölgenin İslam hâkimiyetine girmesinden hemen sonra kurulmuştur. Himyerî bölgesi Araplarından Salih bin Mansur tarafından 710 senesinde Fas’ın Akdeniz sahilindeki Alhucemas Körfezi çevresinde devletin temellerini atmıştır. Uzak Mağrib’i fetheden Müslüman fatih Ukbe bin Nafi ile bölgeye gelen Salih bin Mansur sonradan kurulacak Nakur şehrinin 20 mil kadar yakınında İnekler Körfezi (Mersa el-Bakar) olarak da bilinen Temseman limanında yerleşmiştir. Emevî halifesi Velid 709-710 senesinde bu bölgeyi Salih’e ıktâ olarak vermiştir. İlerleyen zamanlarda Salihîlerin merkezi olacak olan Nakur şehrinin inşasını, İdrisîlerden Said bin İdris tamamlamıştır.²³⁴ Salihîlerin Endülüs’ün güney sahillerinin tam karşısında konumlanmış olması iki devlet arasındaki ticarî ilişkileri geliştirmiştir. Tahıl gibi hayatî önemdeki ürünlerin temini için Salihîlere ihtiyaç duyan Endülüs Emevî Devleti X. yüzyılda İdrisîlerin ve sonrasında Fatımîlerin yayılmacı siyasetine karşı bu küçük komşusunu himaye etmiştir.²³⁵ Yine Sicilmasa çevresinde Midrariler ve Atlas Okyanusu sahilindeki Bargavata Emirliği de Endülüs Emevîlerinin Mağrib’de yakın ilişki halinde olduğu devletlerdendi.²³⁶

3.13. Endülüs Donanmasının Müstakbel Merkezi Pechina’nın (Beccane) Kurulması ve Gelişimi

İber Yarımadası’nın güneydoğu köşesinde yer alan Almería, Endülüs denizcilik ve donanma tarihinde çok mühim bir yer işgal etmektedir. Liman olarak Mağrib, Batı Akdeniz adaları, Cebelitarık Boğazı ve Atlas Okyanusu’na ulaşabilecek bir noktada oluşu, ticaret limanı vasfının eskiye dayanması burayı önemli hale getirmektedir. Liman ve çevresi kuru bir iklime sahip olup yılın büyük bir bölümünde bulutsuz ve

²³³ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 80; Razûk, M., *a.g.a.m.*, (2000).

²³⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 176; İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), VI, s. 283; el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 765. Uzak Mağrib’deki limanların ayrıntılı haritası için bkz. Harita-2.

²³⁵ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 139-140.

²³⁶ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 160-161.

açık bir havaya sahiptir ve rüzgârlara karşı korunaklı bir mevkidedir. Almería'nın bulunduğu mevkiye İlk Çağ'da Fenikeliler, Kartacalılar da yerleşmişler ve Kartacalıları takiben Romalılar buraya *Portus Magnus* (Büyük Liman) ismini vermişlerdir. Bu da bölgenin liman olmaya uygun oluşunun eskiden beri bilindiğini gösterir.²³⁷

Bekrî, ilk dönem Arap kaynaklarında Beccane olarak isimlendirilen Almería mevkiine gelen denizcilerden bahsetmekte ve bunların Mağrib kıyısındaki Ténès limanının kuruluşundaki rollerine vurgu yapmaktadır. Müellife göre bunlardan bir kısmı bölgenin ikliminden dolayı hastalanmışlar ve Endülüs sahillerine geri dönmüşlerdir. Bu denizciler Beccane'den önce Eşkubiraş Limanı'na da gitmişlerdir.²³⁸ Ancak Bekrî, Endülüs'ün güneyindeki limanları sayarken batıdan doğuya doğru bir sırayı takip etmekte ve sırasıyla er-Rahib (El Fraile), Eşkubiraş ve Akile (Aguilas) limanlarını saymaktadır. Oysa günümüzde Cartagena şehri ve onun açıklarındaki Escombreras Burnu ve Adası daha doğuda bulunmaktadır. Er-Rahib Limanı'nın yeri de tam bilinmediği için bu durumda Eşkubiraş'ın tam olarak neresi olduğunu söylemek zordur. Lévi-Provençal'ın bahsettiği Eşkubiraş olarak kabul ettiği yerin çok küçük bir ada olması da burasının liman olabilme ihtimalini azaltmaktadır.²³⁹

Himyerî de *Bahriyyun* taifesinin İdrisîler Mağrib sahilinde güçlenince buraları terk edip Beccane bölgesine geldiklerini ve burada Kurtuba emirinin talimatıyla kıyı güvenliğini sağladıklarını ifade etmektedir. Müellif yaşanan fitne devrinden dolayı denizin gözetlenmesi işinin ihmal edildiğini ve aşağı tabakadan insanların gemi taşımacılığı yaptıklarını, bunların birçoğunun Tortosa sahillerine kadar gittiklerini ve burada sayıları çoğalıp güçlenince Beccane mıntıkasında *Merşane* şehrini yağmaladıklarını yazmaktadır. Kurtuba emiriyle yaptıkları anlaşmaya aykırı olan bu durum sebebiyle emirin göstereceği tepkiden dolayı kendilerini güvende hissetmediklerini ve Beccane sahillerinden ayrılp fırsat buldukça Frenk sahillerine hücum ettiklerini ancak daha sonra yeniden Beccane bölgesine geri döndüklerini ve

²³⁷ Ebu el-Fazl, M. A. (1996). *Tarihu Medinetu el-Meriyetu el-Endülüsiyye fi Asr el-İslamî*, İskenderiye: Dar el-Marifet el-Camiiyye, s. 33-34.

²³⁸ el-Bekrî, a.g.e., (1992), II, s. 726; Lévi-Provençal bahsi geçen *Eşkubiraş*'ın Aguilas ile Alicante (Lakant) arasında yer alan Cartagena limanının girişindeki burun ve adaya ismini veren *Escombreras* olduğunu düşünür. Bilgi için bkz. Lévi-Provençal, a.g.e., (1957), IV, s. 223.

²³⁹ Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 149-150.

Beccane Vadisi'nin doğusunda ıssız bir yer olan *Urşu'l-Yemen* mıntıkasına yerleştiklerini yazar. Emir Muhammed devrinde Endülüs ülkesi isyan ve iç karışıklıklarla çalkalanmakta olup sahil bölgeleri de bu otorite zaafından payını almıştır. Zira yukarıda zikredildiği üzere Emirle denizciler arasında bir anlaşma olduğuna dair Himyerî'nin ifadesi denizcilerin devlete resmî olarak bağlı bir donanma gücü teşkil etmediğini düşündürmektedir.²⁴⁰ Öte yandan İbn Hayyân, Beccane valisi Ömer bin Esved el-Gassanî'nin emir Muhammed devrinde kıyıların gözetiminden sorumlu olduğunu ve bir keresinde şüpheli bir gemiyi fark ederek geminin uzunluğuna ve genişliğine dair ölçüleri alarak emiri haberdar ettiğini ve emirin de onun bu dikkatinden memnun kalarak Elvira bölgesindeki kıyı savunmasını da onun kontrolüne verdiği ifade etmektedir.²⁴¹ Bu da emirin Bahriyyun tairesi haricinde kendi resmî görevlileri vasıtasıyla da kıyıları kontrol etmeye çalıştığını göstermektedir.

Erş ya da *Urş* olarak okunabilecek (أرش) kelimesi Arapça'da kişiye verilen hediye ya da kan parası-bedeli manalarına gelmektedir. Torres Balbás buradaki *Urş* kelimesinin Latince *Urci* kelimesinin Arapça'ya uyarlanmış versiyonu olduğunu düşünür ki Pechina'nın Roma dönemindeki ismi *Urci*'dir. Yine aynı yazar Beccane isminin de Romalılardan kalma olduğu fikrindedir ve bu görüşünü Romalılardan kalma Latince bir kitabenin üzerinde yazılı *fundus Baianus* (Baianus arazisi/çiftliği) ifadesine dayandırmaktadır. Bekrî'nin de *el-Mesalik* isimli eserinde Beccane şehrini tarif ederken *Urş* şehri demesini buna kanıt olarak gösterir. Himyerî'nin Bekrî'den yaklaşık üç asır sonra yaşamış olması onun Beccane'nin Roma devrindeki ismini bilmemesine sebep olmuş olabilir. Bekrî'nin Pechina'dan sonra onun yerini alan Almería şehrinde belli bir süre ikamet ettiğini de dikkate alırsak onun *Urş* kelimesi ile ilgili verdiği bilgi daha doğru gibi gözükmektedir.²⁴² Himyerî ilk fetihler sırasında Yemenli Kuzaa kabilesinden olan Benu Sirac ailesinin Pechina civarına yerleştiğini ve isimlerini belirtmediği bir limandan diğer bir limana kadarki sahili korumak ve

²⁴⁰ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 79-80; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 148-150. Himyerî gemi taşımacılığı yaptığını yazdığı aşağı tabakadan insanları tarif ederken *evbaş* (أوباش) ifadesini kullanmaktadır.

²⁴¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1973), s. 133-134.

²⁴² el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 892; Torres Balbás, L. (1957). "Almería islámica", *al-Andalus*, S. 22/2, s. 411-453, 418, 416 dn. 1; Molina López, E. (1987). "Noticias sobre Baŷyāna (Pechina-Almería) en el "Iqtibās Al-Anwar" de Al-Rusati. Algunos datos historiográficos", Granada: *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino*, S. 1, s. 117-132, 120.

gözetlemekle görevlendirildiklerini ve buna mukabil Kurtuba emiri tarafından kendilerine verilen arazilerden dolayı bölgeye *Erşu'l-Yemen* dendiğini yazar.²⁴³

XI. ve XII. yüzyılda yaşayan Almerialı tarihçi Ruşâtî'ye göre ise buraya yerleşen Araplar Gassan ve Ruaynî kabilelerine mensuptur. Müellif, H. 271 senesinde (M. 884-885) Beccane'ye evler inşa edilmeye başlandığını ve devletin son zamanları sayılan 1011-1012 senesinde (H. 402) fitne devri başlayınca insanların Beccane'den Almería'ya göç ettiğini ifade eder. Beccane ile Almería arasında 5 mil vardır.²⁴⁴ Gassanî Araplarının önde gelen ailelerinden olan Benu Esved'e dair izleri Almería tarihinde görmek mümkündür. Bu Arap topluluklarının II. Abdurrahman devrinde Beccane civarına gelmiş olmaları muhtemeldir.²⁴⁵

Himyerî Arapların Beccane bölgesine Endülüs'ün ilk fetih zamanlarında yerleştiklerini söylemekle birlikte ribat ve gözetleme kulelerini inşasının ise ilk Viking saldırıları sırasında yani II. Abdurrahman devrinde başladığını yazmaktadır. Udrî de Almería şehri gelişmeden evvel Beccane'ye inşa edilen gözetleme kuleleri ve ribatlardan bahsetmektedir. Himyerî, Beccane ve çevresinde kıyı gözetleme ve savunmasının artırılmasının İdrisilerin güçlenmesi sebebiyle Kurtuba yönetimince alınan bir tedbir olduğunu ve ülke sahillerine gelen ve buradan ayrılan gemilerin ve yüklerinin hassas biçimde kontrol edildiğini ifade etmektedir.²⁴⁶ Bölgedeki ribatların ihtiyaçlarının burada emniyet olmasını arzu eden tüccar nüfus tarafından da karşılandığı görülmüştür.²⁴⁷ Beccane'de ribat inşa edilen iki yerden birisi sonradan Almería'nın yerleşim yerini oluşturacak olan La Chanca mıntıkası ve diğeri de Almería Körfezi'nin en doğusunda bulunan Gata Burnu'dur. Bu iki ribat aynı zamanda körfezdeki iki liman noktasını da koruyordu. Gata Burnu'ndaki limanın ismi Mahmele idi. Mahmele limanının bulunduğu Gata Burnu'na buraya yerleşen Yemenli Arap topluluğundan dolayı *Kabtatu Beni Esved* ismi de verilmiştir. Ayrıca denizciler şehrin yayıldığı alanı genişletmek ve etrafını surlarla çevirmek konusunda da emirin onayını talep etmişlerdi. Emir bu talebe olumlu cevap vermiş ve bu taifenin gayretleriyle Beccane civarında yirmiye yakın müstahkem mevki veya hısın

²⁴³ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 79.

²⁴⁴ el-Ruşâtî, *a.g.e.*, (1990), s. 110.

²⁴⁵ İbn Beşküval, Ebû'l-Kasım Halef. (1955). *es-Sıla: Kitâb es-Sıla fî Tarihi Eimmetu el-Endelüs*, Kahire: Mektebetu el-Hancî, s. 97; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 225.

²⁴⁶ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 79, 80, 537; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 86.

²⁴⁷ Picard, *a.g.e.*, (2017), s. 272.

inşa edilmiştir. *El-Meriyetü Beccane* (المرية بجانه) IX. yüzyılın sonunda denizcilerin burayı canlı bir liman haline getirmesiyle büyümeye başlamıştır. Beccane arka planda kalmış ve Almería bütün Akdeniz'in en işlek limanlarından biri olmuştur. El-Meriyetü Beccane ismi de zamanla kısaltılarak sadece *el-Meriyte* olarak anılacak ve Beccane'yi gölgede bırakacaktır.²⁴⁸ Mağrib'den Beccane'ye denizcilerin gelmeye başladığı zaman I. Muhammed devrinin sona yaklaştığı 884 yılı (H. 271) kabul edilmektedir. Denizciler buraya geldiklerinde burada mukim bulunan Araplarla önce iyi ilişkiler tesis etmişler ancak daha sonra denizcilerin sayıları artınca Araplarla araları bozulmuş ve şehrin idaresinde daha etkili olmaya başlamışlardır. Beccane'nin Almería'ya dönüşüm sürecinde bazı bakımlardan Kurtuba'nın örnek alındığı görülmüştür.²⁴⁹ Bunda Kurtuba emirinin isteği ya da onu memnun etme arzusu rol oynamış olabilir. Denizcilerin gelişinden önce bölgede dağınık yerleşimler bulunmaktaydı ve Beccane ve Mure olmak üzere ikisi ön plana çıkıyordu.²⁵⁰

Himyerî'ye 889-890 yıllarında (H.276) Beccane'ye yerleşen denizciler kendi aralarında bir lider seçmek istemişler ve bu hususta Kurtuba emiri I. Muhammed'den müsaade istemişlerdir ve birçok iç kargaşa ile meşgul olan emir onlara bu konuda müsaade etmiştir. Ancak Emir Muhammed 886 senesinde vefat ettiğinden tarihte ya da emir isminde bir yanlışlık olmalıdır. Denizcilerin kendilerini ve şehri yönetecek liderlerinin onaylanması için Kurtuba emirinden izin istemelerine İbn Hayyân da değinmekte ancak emir olarak Abdullah'ı zikretmekte ve olay için 888 yılını (H. 275) vermektedir.²⁵¹ Böylece Beccane'deki Bahriyyun taifesi IX. yüzyılın sonlarında birçok isyan ve kargaşa ile boğuşan Endülüs Emevî Devleti'nde emirin de zımnen onayladığı bir muhtariyetten de faydalanarak Mağrib'le ilişkilerini devam ettirebilecekleri bir deniz üssüne sahip olmuşlardır. Siyasî şartların sağladığı bu muhtariyet hem Kurtuba'ya bağlılıklarını resmileştiriyor hem de kısmen de olsa kendi başlarına hareket etmelerine de imkân tanıyordu. Denizcilerin başarılı idaresi ile ülkenin geri kalanındaki gergin ortamdan uzakta yer alan, yeni doğan şehir iktisadî olarak gelişmeye başlamış, nüfus artışı görülmüş ve burada kendilerinden önceki Arap kabilelerine nazaran daha adil bir idare teşkil edilmiştir. Bu minvalde

²⁴⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1937), s. 53; İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 27; el-Ruşâtî, *a.g.e.*, (1990), s. 110; el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 755; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 153-154.

²⁴⁹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 80; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 86.

²⁵⁰ el-Ruşâtî, *a.g.e.*, (1990), s. 110.

²⁵¹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 80; İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1937), s. 53.

İbn Hayyân da Beccane'nin idarecilerinden olan Abdurrezzak bin İsa'nın devrinde şehirde asayiş ve emniyetin had safhada olduğunu, sokakta bırakılan eşyalara dahi bir şey olmadığını ve suç işleyenlere sert cezalar verildiğini ve uzak yerlerden insanların şehre ticaret için gelmeyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Önceden Bahriyyun taifesi ile ilgili olarak ayaktakımı manasındaki *evbaş* ifadesini kullanan Himyerî de onların ilerleyen aşamalarda şehirde adil bir idare tesis ettiklerini yazmaktadır.²⁵²

Beccane'nin Mağrib'e yakın bir konumda oluşu ticarî gelişiminde önemli bir etken olmuştur. İstahrî, Beccane ile Mağrib'deki Salihîlerin başkenti Nakur arasındaki yakınlığa, iki şehrin iktisadî gelişmişliğine ve yine ikisi arasındaki ulaşımın durumuna dikkat çekmiştir. Ayrıca Beccane'nin etrafındaki bölgelerin verimli olduğunu ve bölgenin kolay müdafaa edilen bir yer olduğunu da ifade etmiştir.²⁵³ Himyerî, Bahriyyun taifesinin bölgeye ilk gelişlerinde iyi ilişkiler kurmak maksadıyla Şark İslam ülkelerinden getirdikleri kıymetli hediyeleri burada mukim Araplara takdim ettiklerini ifade ederek Beccane'nin gelişmesinde ipek ve köle ticaretinin rolüne de vurgu yapmıştır.²⁵⁴ Makdisî ise şehirde Yahudilerin yaşadığı bir bölgede kölelerin hadım edildiği bir yerden bahsetmektedir.²⁵⁵

3.13.1. Beccane'ye Elvira Arapları ve Katalanların Saldırısı

Beccane'nin yükselişi ve ekonomik potansiyelinin büyümesi şehre Arap-Muvelledun çatışmasının da bir yansıması olan bir saldırı yapılmasına sebep olmuştur. 889-890 senesindeki (H. 276) saldırının mimarı Elvira Kurası Araplarından olan Sevvar bin Hamdun el-Muharibî idi. Vali Abdurrezzak bin İsa bu saldırıya karşılık olayı savaş yapmadan çözmek için şehirdeki Gassanî Araplarından aracılık rica etmek üzere Beccane'de yerleşen denizcilerin önde gelenlerinden bazılarını gönderdi. Zira böyle bir çatışma için şehirdeki denizci taifenin yeterince hazır ve güçlü olmadığına inanıyordu. Sevvar ölünce onun yerine Elvira Araplarının başına Said bin Cudî geçmiş ve onun liderliğindeki Araplar henüz surlarla tam manasıyla korunmayan Beccane'ye saldırmıştır. İbn Hayyân, Elvira Araplarını bunu yapmaları

²⁵² el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 80; İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1937), s. 88; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 155-156; Marín-Guzmán, R. (1993). "Social and Ethnic Tensions in al-Andalus: Cases of Ishbīliyah (Sevilla). 276/889–302/914 and Ilbīrah (Elvira) 276/889–284/897 - the Role of 'Umar ibn Hafṣūn", *Islamic Studies*, XXXII/III (Sonbahar 1993), s. 279-318, 307.

²⁵³ el-İstahrî. (2004). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut: Daru Sadır, s. 38.

²⁵⁴ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 79-80.

²⁵⁵ Makdisî, Muhammed b. Ahmed. (1991). *Ahsen et-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Beyrut: Daru Sadır, s. 242. Ayrıca Meriyyetü Beccane ve çevresinin durumu için bkz. Harita-3.

için Beccane'deki Gassanî Araplarının kışkırttığı fikrindedir. Beccane'ye saldıran Araplar denizci taifesiyle savaş halindeyken mücadeleye üçüncü bir taraf katılmıştır. Katalan bölgesinden Ampurias Kontu II. Sunyer 15 kadar gemiyle Pechina önlerine gelerek Müslüman denizcilerin gemilerini yakmış ve Katalan askerlerini ileride Almería şehrinin kurulacağı La Chanca bölgesinde karaya çıkarmıştır. Katalanlarla Müslümanlar arasındaki savaşta Halef bin Zuhri başta olmak üzere önde gelen bazı Müslüman denizciler şehit olmuştur. Müslümanlar Katalanları Beccane'den daha uzak bir noktada denize yakın bir yerde karşılamışlardı. Daha iç kısımlardan gelen takviye kuvvetler durumu Müslümanların lehine çevirmiş ve düşman çekilmek zorunda kalmıştır. Müslümanlar adına Abdurrahman bin Mutref bin el-Hacc Katalanlarla anlaşma yapmıştır. Bu arada Said bin Cudî de denizden saldıran Katalanların gelişini Beccaneli denizcilere dışarıdan yardım gelmesi gibi algılayıp korkuya kapılarak Beccane'ye saldırma fikrinden vazgeçmiş ve böylece Bahriyyun taifesi iki düşmanını da bertaraf etmiştir.²⁵⁶

3.13.2. Beccane'ye Yerleşen Bahriyyun Taifesinin Menşei

Bahriyyun taifesinin ırk ve din bakımından homojen bir yapı arz edip etmediği konusunda elimizde çeşitli bilgiler mevcuttur. Lévi-Provençal'a göre sadece Beccane bölgesindekiler değil Endülüs sahillerindeki denizcilerin kahir ekseriyeti Hristiyanlardan ve Muvelledundan olup Arap ve Berberilerin sayısı fazla değildir.²⁵⁷ Himyerî'nin Beccaneli denizcilerden ve onların bölgedeki Araplarla ilişkilerinden ve iktidar mücadelelerinden bahsederken kullandığı ifadeler de denizcilerin Arap olmadığını ima eder niteliktedir. Müellif, denizcilerin Pechina'daki kapılardan birinin üzerine bir heykel yerleştirdiklerini ve bunun da Kurtuba'daki Bab el-Kantara'daki heykelinin benzerinin olduğunu yazmaktadır. Heykelin İslam'da hoş görülmemesi denizcilerin Hristiyan olabileceğini düşündürmektedir. Tabii bu heykelin varlığı Beccane'de Hristiyan denizcilerin varlığı ile beraber başkent Kurtuba'yı taklit etme isteğinden de kaynaklanmış olabilir.²⁵⁸ III. Abdurrahman devrinde Beccane tamamen devletin hâkimiyetine geçmeden önce Bahriyyun taifesinin son liderlerinden olan, valiliği 915-916 senesinde III. Abdurrahman tarafından onaylanan, faziletleriyle ve

²⁵⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1937), s. 88-89; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 226-228; Marín-Guzmán, *a.g.m.*, (1993), s. 305-307.

²⁵⁷ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 223.

²⁵⁸ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 80; Salim, A. (1984). *Tarihu medinetu el-Meriyetu el-İslamiyye Kaidetu Ustul el-Endelüs*, İskenderiye: Dar en-Nahda el-Arabiyye, s. 23-25.

iyi yönetimiyle bilinen Abdurrahman bin Mutref bin Abdurrahman bin Asbeg et-Taî el-Hacc'ın isminden üç nesil önceki atalarından birinin *Asbeg* ismini taşıdığı görülmektedir ve bu isim genellikle mustağrebler tarafından kullanılmaktaydı. Nitekim daha önce ve sonraki zamanlarda bu ismi taşıyan mustağreblerin Kurtuba'da devlet hizmetinde çalıştıkları ve Hristiyanların davalarına bakan kadılar -ve psikoposlar olarak- görev yaptıkları vakidir.²⁵⁹

İhsan Abbas, denizcilerin Mağrib'den ayrılmak zorunda kalışlarını yeterince ticarî birikim yapmış olmaları, korsanlık vasfıyla anılmak istemeyişleri ve artık daha sakın bir ticarî hayatı tercih etmeleri ya da etraflarındaki komşu Berberi kabilelerinin güçlenmesiyle de ilgili olabileceğini işaret etmektedir. Abbas, Bahriyyun taifesi için kullanılan ayaktakımı manasındaki *evbaş* ifadesinden denizci taifesinin korsanlık gibi kötü görülen bir işi icra etmelerinden ziyade bu insanların Endülüs ülkesinin değişik yerlerinden bir araya gelmiş oldukları manasını çıkarmak gerektiği fikrindedir. Bahriyyun taifesinin etkin olduğu devirlerde korsanlık ve deniz ticaretinin zaman zaman iç içe geçebilen faaliyetler olduğunu de dikkate almak gerekir.²⁶⁰ Bahrî ifadesinin denizcilikle uğraşan herkesi hatta gemi yapımında görev alan işçileri de kapsadığı görüşü dikkate alınırse yukarıdaki görüş daha da akla yatkın görünmektedir.²⁶¹

3.14. Güney Fransa'da Bir Müslüman Deniz Üssü: Fraxinetum

Daha önce de bahsi geçtiği üzere Endülüs Emevî Devleti'nin kuzeydoğu sahilleri IX. yüzyıldan itibaren Fransa, İtalya ve Batı Akdeniz adalarına yapılan kimi deniz akınlарının çıkış noktası olmuştur. Ağlebîlerin Sicilya'yı fethi sırasında adaya giden Endülüslü denizcilerin menşei de kuvvetle muhtemeldir ki Tortosa ve çevresi olmuştur. Bu bölge Endülüs Emevîlerinin Hristiyan komşuları ile en kuzeydoğudaki kara ve deniz hududuna çok yakın bir bölgeyi teşkil ediyordu.²⁶² Hristiyan kıyılarına IX. yüzyıl boyunca yapılan saldırılarla ilgili eldeki bilgiler çok ayrıntılı değildir. 798

²⁵⁹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), 111-112; el-Amaretî, M. (2013). *El-Endelüs Bi Ru'ye İsti'rabiyye*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, s. 113; Nieto Soria, J. M., Sanz Sancho, I. (2002). *La época medieval: iglesia y cultura*, Madrid: Istmo, s. 25; Simonet, F. J. (1903). *Historia de los mozárabes de España*, Madrid: Establecimiento Tipográfico de la Viuda e Hijos de M. Tello, s. 605-677.

²⁶⁰ Abbas, İ. (1970). "İttihad el-Bahriyyin fi Beccane bi'l-Endelüs", *el-Ebhas* (Beyrut), S. 23, s. 3-14; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 161.

²⁶¹ Picard, C. (2007). "Bahriyyün, émirs et califes: l'origine des équipages des flottes musulmanes en Méditerranée occidentale (VIIIe-Xe siècle)", *Medieval Encounters*, S. 13, s. 413-451.

²⁶² Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 162.

yılından itibaren Batı Akdeniz adalarına yapılan Müslüman akınları Güney Fransa ve İtalya sahillerinde korkuya yol açmış ve buralarda güvenlik tedbirleri artırılmıştır.²⁶³ 838 senesinde Marsilya, çıkış merkezleri bilinmeyen bir grup Müslüman denizci tarafından yağmalanmıştır. Bunların Doğu Endülüs sahilinden gelmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Lewis ve Şekib Arslan bu denizcilerin doğu sahilindeki Tarragona ve Balear Adalarından yola çıktığını ifade etmektedir. Fransa'nın Akdeniz kıyısındaki Arles şehri 842 ve 850 senelerinde yine Endülüslü denizcilerin akınına uğramıştır. 846 yılında Endülüslü denizcilerin aralarında bulunduğu Müslüman denizciler Tiber Nehri'ni takip ederek Papalık makamı Roma'ya kadar ilerleyip şehri yağmalamışlardır.²⁶⁴

Bahsi geçen bu deniz akınlarının bir devamı niteliğinde Endülüs'ün doğu ve güney sahillerinde faaliyet gösteren Bahriyyun taifesi IX. yüzyılın son çeyreğinde Fransa'nın Akdeniz kıyısındaki Fraxinetum bölgesinde uzun süreli bir askerî varlık tesis etmişlerdir. Tarihî kayıtlara göre denizcilerin bir fırtınada gemilerinin batması sonucu 886-894 tarihleri arasında bu sahil şeridinde çıktıkları tahmin edilmektedir. Fraxinetum'un içinde bulunduğu Provans bölgesinin bu dönemde içinde bulunduğu siyasî istikrarsızlık denizcilerin buraya yerleşmesini kolaylaştırmıştır.²⁶⁵ Denizcilerin sayısı ile ilgili yirmiden üç yüze kadar farklı sayılar verilmektedir.²⁶⁶ Bölgenin dağlık ve sık dikenli ağaçlardan oluşan ormanlık yapısı denizcilerin bölgeye girişini kolaylaştırmış ve müstahkem mevkilere yerleştikten sonra karadan müdahale ile buradan çıkarılmalarını zorlaştırmıştır. Tabii ki aynı zorluklar Müslüman denizciler için de geçerli olduğundan bu grupların deniz yoluyla –bilhassa Endülüs'ten- takviye alması bölgedeki devamlılıkları için hayati bir öneme sahip olmuştur. Endülüs'ten yeni savaşçıların geldiği ve aslında ilk başta az olan sayılarının zamanla yükseldiği fikri dönemin kaynaklarına da hâkimdir.²⁶⁷

²⁶³ Deanesly, *a.g.e.*, (1969), s. 375.

²⁶⁴ Lankila, T. P. (2013). "The Saracen Raid of Rome in 846: An Example of Maritime Ghazw", ed. Sylvia Akar; Jaakko Hämeen-Anttila; Inka Nokso-Koivisto, *Travelling Through Time: Essays in honour of Kaj Öhrnberg, Studia Orientalia*, CXIV, Helsinki: Societas Orientalis Fennica, s. 93-120; Lewis, *a.g.e.*, (1960), s. 229-230; Arslan, *a.g.e.*, (2012), s. 136-139.

²⁶⁵ Versteegh, K. (1990). "The Arab Presence in France and Switzerland in the Tenth Century", *Arabica*, Leiden: Brill, XXXVII, s. 359-388; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 223.

²⁶⁶ Ballan, *a.g.e.*, (2010), 26; Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 11.

²⁶⁷ Liudprand. (1930). *The Works of Liudprand of Cremona*, Latince'den İngilizce'ye çev. F. A. Wright, Londra - New York, s. 33-34.

Roma İmparatorluğu zamanından beri *Fraxinetum*²⁶⁸ ismini taşıyan kaleye hâkim olmak ve çevredeki halka korku salmak suretiyle bölgeyi ele geçiren denizcileri dönemin Hristiyan kaynakları *saraceni*²⁶⁹ ve *hispanicolae*²⁷⁰ gibi isimlerle nitelemişlerdir. *Hispanicolae* ifadesi dönem kaynaklarının denizcilerin menşeinin Endülüs olduğuna inandıklarını göstermektedir.

İstahrî, Fraxinetum'dan *Cebelu'l-Kılal* (جبل القلال - Zirvelerin Dağı) olarak bahsetmekte ve burayı Müslümanlarca meskûn ve mamur bir yer olarak vasıflandırmaktadır. İyi korunan bu müstahkem mevkiye Hristiyanların yaklaşmadığını ifade etmektedir.²⁷¹ İbn Havkal, Cebel el-Filal olarak nitelediği bu yerin Mayorka'daki Endülüs Emevî valisine bağlı olduğunu yazmaktadır. Müellif, Fraxinetum için ada manasındaki *cezire* kelimesini kullanmıştır.²⁷²

Bölgenin İslam topraklarına uzak konumu ve çetin coğrafyasına rağmen zaman içinde denizcilerin sayısı artmış ve sağlam bir biçimde buraya yerleşmişlerdir.²⁷³ Bu liman aynı zamanda İslam alemi ve Avrupa arasındaki köle ticaretinde önemli bir geçiş noktası işlevi görmüştür.²⁷⁴

Bölgedeki Hristiyan hükümdarlar Fraxinetum'daki Müslüman varlığına son vermek için zaman zaman teşebbüslerde bulunmuşlardır. Bunlardan ilki X. asrın ilk yarısında Provans ve Kuzey İtalya'ya hükmeden Arlesli Hugh'un 931 yılında Bizans donanmasının desteğiyle Fraxinetum'a yaptığı başarısız kuşatma girişimidir. Buna mukabil 940 yılında Fraxinetum yakınlarındaki Fréjus Limanı'nı tahrip ederek ele

²⁶⁸ Dişbudak ormanı olarak tercüme edilebilecek Fraxinetum isminin bölgede çok bulunan ve Latince "dişbudak ağacı" manasındaki *Fraxinus* kelimesinden geldiği tahmin edilmektedir. Kelimenin anlamı için bkz. Hitchcock, *a.g.e.*, (2014), s. 79.

²⁶⁹ Liudprand, *a.g.e.*, (1930), s. 181-182; Ballan, *a.g.e.*, (2010), s. 26.

²⁷⁰ Ballan, *a.g.e.*, (2010), s. 26; Carozzi, C. (2002). "La vie de saint Bobon: Un modèle clunisien de sainteté laïque", *Guerriers et moines: Conversion et sainteté aristocratiques dans l'Occident médiéval (IXe-XIIe siècle)*, ed. Michel Lauwers, Antibes: APDCA (Association pour la promotion et la diffusion des connaissances archéologiques), s. 467-491.

²⁷¹ el-İstahrî, *a.g.e.*, (2004), s. 71. Müellifin kullandığı *Zirvelerin Dağı* ifadesi bu mevkinin ulaşılması zor bir yer olduğuna işaret etmektedir.

²⁷² İbn Havkal, *a.g.e.*, (1967), I, s. 204. İsimlendirmedeki farklılık müellifin eserinde kaf olarak yazılan harfin fe harfi olarak okunmasından ya da müellifin muhtemelen hiç gitmediği bu bölgenin ismini yanlış algılamasından kaynaklanmış olabilir. Bölgenin ada olarak nitelenmesi de müellifin bilgi eksikliğinden ya da İslam tarihinde bazı büyük yarımadalar için (Ceziretü'l-Arab, Ceziretü'l-Endelüs) *cezire* kelimesinin kullanılmasından kaynaklanmış olmalıdır. Arapça'da *cezire* kelimesi "kesip ayırmak" manasındaki *cezere* fiilinden türetilmiş olup etrafındaki karalardan denizlerle ayrılan ada ya da bazı büyük yarımadalar için kullanılmaktadır.

²⁷³ el-Haccî, A. A. (2004). *El-Alakat el-Diblumiyye el-Endelüsiyye ma Evrube el-Garbiyye Hılal el-Müddet el-Emeviyye (H. 138-366 - M. 755-976)*, Abu Dabi: El-Mucemmiu es-Sekafi, s. 273; Arslan, *a.g.e.*, (2012), s. 159.

²⁷⁴ Guichard, *a.g.m.*, (1979), s. 190.

geçirmişlerdir. 941 ya da 942 yılında Arlesli Hugh, Bizans donanmasından bir kere daha destek alarak Fraxinetum'u ele geçirmek istemiş ancak rakiplerinin İtalya'daki faaliyetlerinden dolayı kuşatmayı yine yarım bırakmıştır. Bu saldırı sırasında Bizans donanması limandaki Müslüman gemilerini Rum ateşiyle yakarak yok ederek Müslüman denizcilere büyük bir darbe vurmuştur.²⁷⁵

3.14.1. Endülüs Emevîleri ile Fraxinetum Arasındaki İlişkiler

Endülüs Emevî Devleti'nin Fraxinetum'da IX. yüzyılın sonunda teşekkül eden bu devletçikle ilişkilerinin resmiyeti ile ilgili kesin bilgiler bulmak zordur. Yukarıda bahsi geçtiği üzere İbn Havkal burayı Emevîlerin Mayorka vilayetine bağlı bir yer olarak gösterirse de bunun kesinliğine hükmetmek zordur. Denizcilerin Fraxinetum'a çıktığı varsayılan tarihler Kurtuba emiri Abdullah'ın büyük iç karışıklıklarla boğuştuğu IX. yüzyılın son çeyreğidir. Bu kargaşa içinde Fraxinetum'a bir sefer yapıldığına dair bir işaret olmadığı gibi sonraki dönemler için de İbn Hayyân dışında bölgeyle Endülüs Emevî Devleti arasındaki ilişkinin şekline dair bilgi veren bir Endülüslü tarihçi mevcut değildir.

Bu çerçevede İbn Hayyân'a göre Endülüs donanmasının 930'lu yıllardaki Frank kıyılarını hedef alan seferlerde Fraxinetum'a yakın yerler hedef alınmıştır ve Provans Kontluğu ile Bizans'ın bölgede işbirliği yaparak Fraxinetum'u ele geçirme girişimlerine bir karşılık verme çabası olarak görülebilir.²⁷⁶ 940-941 yıllarında halife III. Abdurrahman, Provans Kontu Hugh ile yaptığı anlaşma çerçevesinde -müellifin kullandığı isimle- *Ferahşenit* kaidi Nasr bin Ahmed'e gönderdiği emirle Alp Dağları geçitlerinde ve denizde Hugh'un tebaasının ve gemilerinin rahatsız edilmemesini istemiştir.²⁷⁷

Hakeza Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Otto'nun 953-954 yılında Kurtuba'ya gönderdiği Hristiyan din adamı Gorze'li John'un başkanlığındaki elçilerin halife III. Abdurrahman'dan rica ettikleri bir konu da Fraxinetum'daki savaşıllara verilen desteğin kesilmesi ve hatta Halifenin onların faaliyetlerine mani

²⁷⁵ Versteegh, *a.g.m.*, (1990), s. 368; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 356; El-Abbadî, *a.g.e.*, (1968), s. 271.

²⁷⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 366-369; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 81-82.

²⁷⁷ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 454; Christys, A. R. (2002). *Christians in Al-Andalus 711-1000*, Londra-New York: Routledge, s. 109; Sénac, P. (2001). "Le califat de Cordoue et la Méditerranée occidentale au xe siècle: le Fraxinet des Maures", *Castrum 7, Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: Défense, peuplement, mise en valeur*. Roma, 23-26 Ekim 1996, Roma: École française de Rome, 113-126, s. 120; Guichard, *a.g.m.*, (1979), s. 196.

olması idi. Halife, bu devletçiğe destek verdiğini açıkça ikrar etmemiş ancak bu tarihten sonra Fraxinetum savaşçılarının bilhassa karadaki baskınlarında dikkat çekici bir azalma olmuş ve hatta saldırıdan savunmaya çekilmişlerdir. Bu gerilemede o devirlerde Batı Avrupa'ya yayılan Macar istilacıların Fraxinetum savaşçılarının gücünü azaltması ve Müslüman denizcilerin 954'te Macarlarla mücadelesinden faydalanan bölgedeki Hristiyan yöneticilerin Fraxinetum savaşçılarına ağır darbeler vurmasının da etkisi vardır.²⁷⁸

Dönem tarihçisi Liudprand bu devletçiğin, Kurtuba Halifesi III. Abdurrahman'a haraç (vergi) veren bir yer olduğunu (tributari regis Abdurrahman) ifade etmektedir.²⁷⁹ İbn Hayyân'ın Fraxinetum'daki yöneticilerden biri olduğunu tahmin ettiğimiz Nasr bin Ahmed'den bahsederken "kaid" unvanını kullanması da bu savaşçının Kurtuba'ya bağlı olabileceğine işarettir. Çünkü bu unvan Endülüs'ün önemli sahil kentlerinde askerî yetkilere sahip vali-komutanlara verilmekteydi.²⁸⁰ İbn Havkal'ın da Fraxinetum'u Endülüs'ün Mayorka Valisine bağlı bir yer olarak nitelemesi bu çerçevede düşünülebilir. Balear Adaları, yakınlığından dolayı muhtemelen Fraxinetum'a denizcilerin gittiği bir nokta da olmuştur.²⁸¹ Bu bölgenin Endülüs emirleri tarafından kontrolünün mümkün olmadığı ve dolayısıyla bölgede yapılan akınların Kurtuba'nın emriyle yapılmadığını ifade eden görüşler de mevcuttur.²⁸²

İlaveten Endülüs ile Fraxinetum arasında köle ve kereste ticaretine dayanan iktisadî ilişkiler de bulunmaktaydı. Alp Dağları geçitlerindeki baskınlarda esir edilen Hristiyanlar Endülüs pazarlarında köle olarak satılmakta ve Endülüs halifelik donanmasının inşası için ihtiyaç duyulan kerestenin bir kısmı da Fraxinetum'dan temin edilmekteydi.²⁸³ Fraxinetum 972 yılında müttefik Hristiyan devletlerce yapılan

²⁷⁸ Collins, R. (1995). *Early Medieval Spain Unity in Diversity, 400-1000*, Londra: Macmillan International Higher Education, s. 193; Fletcher, R. (2006). *Moorish Spain*, Los Angeles - Berkeley: University of California Press, s. 67; Christys, a.g.e., (2002), s. 109; Cardoso, E. R. F. (2015). *Diplomacy and Oriental Influence in the court of Cordoba (9th -10th Centuries)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lizbon: University of Lisbon, s. 31, 121; Ballan, a.g.e., (2010), s. 30-31, 66-67.

²⁷⁹ Liudprand, a.g.e., (1930), s. 33; Ballan, a.g.e., (2010), s. 66; Versteegh, a.g.m., (1990), s. 363.

²⁸⁰ Ballan, a.g.e., (2010), s. 70-71.

²⁸¹ Sisalim, İ. S. (1984). *Cüzur el-Endelüs el-mensiyye et-Tarih el-İslamî li-cüzur el-Balyar H. 89-685 - M. 708-1287*, Beyrut: Dar el-İlm li'l-Melayin, s. 109-119.

²⁸² Lévi-Provençal, a.g.e., (1957), IV, s. 353; El-Haccî, a.g.e., (2004), s. 296-297.

²⁸³ Pirenne, H. (2014). *Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade*, Princeton: Princeton University Press, s. 19; Ballan, a.g.e., (2010), s. 67; Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 255.

bir kuşatma sonucunda Müslümanların elinden çıkmıştır. Bölgedeki İslam hâkimiyetinin 975 ve 990 yıllarında sona erdiğini öne süren görüşler de mevcuttur.²⁸⁴

3.15. Balear Adaları'nın Endülüs Emevî Hâkimiyetine Girmesi

İber Yarımadası'nın 150 ila 200 km doğusunda bulunan Balear Takımadalarının en büyükleri Mayorka, Minorka, İbiza ve Formentera Adalarıdır. Takımadalar Batı Akdeniz'in büyük adaları arasında yer alır.²⁸⁵ VI. yüzyılın ortalarından itibaren Bizans İmparatorluğu'nun idaresi altında kalmıştır. X. yüzyıl başlarına kadar adaların bu statüsü devam etmiştir. Bununla birlikte VIII. ve IX. yüzyıllarda adalarda resmî Bizans hâkimiyetiyle birlikte kapsamı zaman zaman değişen ve adalardaki idarenin Kurtuba'ya haraç ödediği fiilî bir İslam hâkimiyeti de görülmüştür. Öte yandan bilhassa 798-813 yılları arasında Batı Akdeniz'de yükselişe geçen İslam deniz akınları sırasında Karolenj Devleti'nin donanma göndererek de adaları Müslüman hücumlarına karşı himaye ettiği de bilinmektedir.²⁸⁶

Adalara yönelik ilk İslam akını 707-708 senesinde Musa bin Nusayr'ın oğlu Abdullah tarafından düzenlenmiştir. Bu sefer sırasında ismi zikredilmeyen bazı ada yöneticileri (muluk) de esir edilerek Şam'a gönderilmiştir.²⁸⁷ 844 yılında Viking Endülüs'e ilk gelişleri sırasında adalar da kuzeyli kavmin saldırılarından nasibini almıştır.²⁸⁸ İlk defa ne zaman ve nasıl yapıldığı belli olmayan bir antlaşmanın (*ahd*) bölgeden geçen Müslüman gemilerinin adalılar tarafından taciz edilmeleri suretiyle ihlal edilmesiyle birlikte 848-849 senesinde Endülüs Emevî Devleti adaya bir sefer düzenlemiştir. Söz konusu sefere İbn Hayyân, İbn İzârî ve İbn Said'e göre üç yüz adet gemi katılmıştır. Adaya gönderilen Endülüs deniz gücü buradan büyük ganimet elde ederek dönmüştü. Seferi müteakiben Emir Abdurrahman adamlarından Şenzir'i ganimetlerden devletin beşte birlik hissesini alması için Valencia valisi İbn Meymun'a göndermiştir. Ada halkı deniz seferinin ertesi senesinde Kurtuba emirine yazdıkları mektupta sefer sırasında gördükleri zarardan şikâyet ediyorlar ve yeniden

²⁸⁴ Ballan, *a.g.e.*, (2010), s. 31-33; Hitchcock, *a.g.e.*, (2014), s. 80. Fraxinetum'un siyasî varlığının sona ermesi ile ilgili ilerdeki bölümlerde de bilgi verilecektir.

²⁸⁵ Jarrett, J. (2019). "Nests of Pirates? 'Islandness' in the Balearic Islands and La Garde-Freinet", *Al-Masāq*, S. 31, no. 2 (4 Mayıs 2019), s. 196–222, 198.

²⁸⁶ Cau Ontiveros, M. À., Mas Florit, C. (2013). "The Early Byzantine Period in the Balearic Islands", ed. E. Zanini, P. Pergola & D. Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*, Oxford: Archeopress, s. 31-46, 32-33; Zavagno, *a.g.e.*, (2017), s. 90; Jarrett, *a.g.e.*, (2019), s. 205-206.

²⁸⁷ Cau Ontiveros, Mas Florit, *a.g.e.*, (2013), s. 33.

²⁸⁸ Jarrett, *a.g.e.*, (2019), s. 206.

vergi vermeyi kabul ettiklerini söyleyerek önceki anlaşmanın yeniden uygulanmasını istiyorlardı. Bu talep emir tarafından kabul edilmiş ve böylece eski duruma tekrar dönmüştür.²⁸⁹ Bu başarılı sefere rağmen adaların kesin olarak fethedilip Kurtuba'ya bağlanmaması devletin henüz buraları kontrol edecek donanma gücünden mahrum olması ve devletin kendi içindeki başka askerî meselelere odaklanmasından kaynaklanmış olabilir.²⁹⁰ Ayrıca bu durum zaman zaman ortaya çıkan isyancı hareketlerin kıyılarda kendilerine destek bulmaya devam etmesinin de önünü açmıştır.²⁹¹

3.15.1. İsam el-Havlanî'nin Balear Adalarını Fethi.

903 (H. 290) senesinde hacc vazifesini ifa etmek için şarka giderken fırtınaya yakalanarak Mayorka Adası'na sığınmak zorunda kalan Havlanî ve beraberindekiler adada uzun süre kalmışlar ve burada topladıkları bilgilere dayanarak takımadaların kolayca fethedilebileceğini düşünmüşlerdir. Hac dönüşünde emir Abdullah'a bu konudaki düşüncelerini anlatan Havlanî emirin tahsis ettiği gemiler ve adamlarla adaya giderek adayı fethetmiştir. Bu başarıdan sonra adanın valisi olarak tayin edilmiş ve ölümüne kadar 10 yıl bu vazifede kalarak adada imar faaliyetlerine girişmiştir.²⁹²

Pierre Guichard fetihten sonra yine belli bir özerklikten bahsetmektedir ve Fraxinetum, Girit ve Bari'de kurulan küçük ve özerk emirliklerle Balear Adaları arasında paralellik kurmaktadır.²⁹³ Adaların İber Yarımadası'nın doğal bir uzantısı sayılmasına rağmen Endülüs'ün fethinden yaklaşık iki asır sonra fethedilmeleri Kurtuba yönetiminin deniz gücü oluşturmaya ve deniz yoluyla genişlemeye olan öncelik tanımadığı ortaya koymaktadır.²⁹⁴ Mağrib'in fethinden sonra seferler yapılmasına rağmen fethin gerçekleşmemesi adaların önemli bir özerklikten faydalandığını göstermektedir. Çünkü hem adadaki İslam hâkimiyetinin tesisi zamana yayılmış hem de adaların resmî sahibi sayılan Bizans İmparatorluğu coğrafi uzaklıktan dolayı bu bölgeyi merkezden ve doğrudan yönetme imkânına sahip olamamıştır. Mescid ve hamam gibi yapıların 903 yılındaki fetihten sonra inşa

²⁸⁹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1973), s. 2-3; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 89; İbn Saîd, *a.g.e.*, (1955), I, s. 49.

²⁹⁰ Lewis, *a.g.e.*, (1960), s. 231.

²⁹¹ Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 15.

²⁹² İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 210-211.

²⁹³ Guichard, *a.g.m.*, (1979), s. 193.

²⁹⁴ Guichard, *a.g.m.*, (1983), s. 60.

edilmeye bağlanması önceden burada kayda değer bir Müslüman nüfus olmadığını gösterir. Mayorka'da Anadolu'daki hanlara benzer funduklar inşa edilmesi de fetihten sonra bölgede ticarî faaliyetlerin önem kazandığına işaret etmektedir.²⁹⁵

Fetihten uzun bir zaman sonra 947-948 (H. 336) senesinde hacib Cafer bin Osman el-Mushafi'nin Mayorka'da çıkan bazı meselelere devlet adına müdahale etmek için buraya bir sefer düzenlemesi III. Abdurrahman devrinde de adalardaki hâkimiyetin zaman zaman zaafa uğradığına işaret etmektedir.²⁹⁶

Devletin birçok iç isyanla uğraştığı bir Emir Abdullah devrinde Balear Adalarını fethetmesi de dikkate değer bir durumdur. Ancak IX. yüzyılın son çeyreğinde ticarî amaçlar ön planda tutularak Endülüs'te Pechina, Mağrib'de Ténès ve Oran ve Frank sahilinde Fraxinetum'un kurulduğu ve Sicilya'nın Ağlebîler tarafından fethinin tamamlandığı bir dönemin hemen sonunda adeta söz konusu bölgelerin oluşturduğu üçgenin tam ortasında sayılabilecek Balear Adalarının Endülüs hâkimiyetine girmesi muhakkak ki tesadüf de değildir. Adaların fethi ile beraber X. yüzyılda Batı Akdeniz'de İslam gücünün daha da görünür hale geldiği muhakkaktır.²⁹⁷

²⁹⁵ Epalza, M. (1987). "Los cristianos en las Baleares musulmanas", *Les Illes Orientals d'Al-Andalus*, Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, s. 133-143, 136-137; Guichard, *a.g.m.*, (1979), s. 193.

²⁹⁶ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 215.

²⁹⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 170.

4. III. ABDURRAHMAN VE II. HAKEM DEVİRLERİNDE DONANMANIN YÜKSELİŞİ, BATI AKDENİZ VE MAĞRİB'DE ENDÜLÜS EMEVÎ HÂKİMİYETİ

4.1. Ömer Bin Hafsun İsyanının Bastırılması ve Endülüs Hilafetinin Teşekkülü

Emir III. Abdurrahman 912'de devlet otoritesinin çok sarsıldığı bir dönemde dedesi Abdullah'tan iktidarı devralmıştır. Emir bazen güç kullanarak bazen de siyâsî manevralarla bozulan otoriteyi yeniden tesise uğraşmıştır. Daha öncelikli olarak gördüğü iç isyanları bastırmak için 920 senesine kadar kuzey sınırlarına şahsen sefer düzenlemedi. Kuzey hududuna ilk seferini düzenlediği bu yıl henüz iç isyanlar tamamen bastırılmış olmasa da yeni emir büyük bir hızla asilere karşı şiddetli tedbirler almış ve başarılar elde etmiştir.²⁹⁸ Mahallî idarecilerin görev yerlerini sık sık değiştirerek onların bulundukları bölgelerde köklü otoriteler kurmasını engellemeye gayret etmiştir.²⁹⁹

Genç emir tahta çıktığında devletin en öncelikli ve en uzun zamana yayılan meselesi Ömer bin Hafsun isyanıydı. Yirmi yaşlarında bulunduğu 880 senesinde Endülüs idaresine karşı ilk isyanını Bübeşter'de (Bobastro) başlatmıştır. Emîr Muhammed ve oğlu Münzir döneminde isyan alanını genişletmiştir. Emir Abdullah döneminde (888-912) de isyanına devam etmiş, 899 senesinde Hristiyanlığa geçtiğini ilan etmiştir. Başkent Kurtuba başta olmak üzere ülkenin güney bölgelerinde ayaklanmasını sürdüren Ömer bin Hafsun Abbasîler, Ağlebîlerle ve bu devletin yıkılışından sonra Fatımîlerle de ilişki kurmaya çalışmıştır. İlâveten İspanya'daki Hristiyan krallıklarla ve Endülüs'ün diğer asi liderleriyle de görüşmeye ve destek almaya çalışmıştır. Ayrıca Cebelitarık bölgesinde bölgedeki denizci topluluklardan destek bulmuş ve bu sayede Afrika ve Endülüs kıyılarında ticaret yapma fırsatı bulmuştur. 888 senesinde Algeciras şehrinin yeni Endülüs emiri Abdullah'a isyan etmesi ve Ömer bin Hafsun'un gemilerini şehrin açıklarına yollayarak burayı Mağrib ile ticarî ilişkileri için kullanması buna güzel bir örnektir. Emir Abdurrahman'ın kararlı duruşu sayesinde 916 yılında affını istemiş ve kontrolündeki yüzlerce irili ufaklı yüzlerce kaleyi emire teslim etmiştir. Hatta oğlu Süleyman'ın Balear Adalarının büyüklük olarak üçüncüsü olan İbiza Adasını ele geçirmesine kızarak

²⁹⁸ Fierro, M. (2005). *'Abd al-Rahman III: The First Cordoban Caliph - Makers of the Muslim World*, Oxford: Oneworld Publications, s. 41-48.

²⁹⁹ Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 177-178.

emir Abdurrahman'ın adayı geri almasına yardım etmiştir.³⁰⁰ Adaya dair bu olay hem isyancıların denizdeki gücüne hem de Emevîlerin kendi sahillerindeki hâkimiyetinin zafiyetine işaret etmektedir. Zira hem Endülüs'ün güney ve doğu sahillerinde asilerin serbestçe faaliyet gösterebildiğini hem de yakın zaman önce fethedilen Balear Adalarının savunmasının çok iyi durumda olmadığını düşündürmektedir.

4.1.1. İsyanın Bastırılması Sürecinde Ömer bin Hafsun'un Denizden Tecrit Edilmesi

Emir Abdurrahman ülkeye hâkim olma sürecinde düşmanlarını tecrit ederek güçlerini azaltma siyaseti gütmüştür. Devleti en çok uğraştıran isyan sayılan Ömer bin Hafsun vakasında da aynı yol izlenmiştir ve asi ve onun oğulları isyanın merkezi sayılan Málaga'nın kuzeybatısındaki Bobastro Kalesine sıkıştırılmıştır. İşte asilerin bu bölgede tecridinde denizin önemli bir payı olmuştur. Asilerin bölgede küçük bir alanda birikmeye zorlanması hem kara hem de denizdeki abluka ile mümkün olmuştur.³⁰¹

Emirin 913 (H. 300) senesinde ve ertesi sene güney bölgelerine yaptığı ilk seferlerde güney sahilindeki iki noktaya, Málaga ve daha doğudaki küçük liman Salobreña'ya yönelmiş ve bu sonuncusu ele geçirilmiştir.³⁰² Emir, 914 yılının (H. 301) Haziran ayında İber Yarımadası'nın en güneyinde ye alan Algeciras'ı ele geçirmiş ve asilerin Mağrib'den yardım almak için kullandıkları gemilerin imhasını emretmiştir. Bu sayede bu kıyıların müdafaasının sağlamlaştırılması sağlanmıştır. İbn Hayyân bu olayları şöyle anlatmaktadır:

Emir, Algeciras'taki ikameti sırasında deniz meselelerine hâkim olmak ve iki sahilin sakinlerine de hükmünü kabul ettirmek için Málaga, Sevilla ve itaati altındaki diğer şehirlerden yetenekli ustalarla beraber gemiler getirtti ve onları her türlü teçhizat ve Rum ateşiyle donatarak usta denizciler, denize karşı cesur terbiyeciler haline getirdi. Emir onlara Algeciras'tan Tudmir'e kadar bütün sahillerde devriye gezmelerini emretti. Böylece İbn Hafsun ve adamlarının (denizden gelen) tüm desteğini kesti ve denizde sadece kendisine itaat halinde olan gemilerin bulunmasını sağladı. O vakitten sonra emir denizlere hükmetti

³⁰⁰ Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 14; Ocaña Torres, *a.g.e.*, (2001), s. 185; Küçüksipahioğlu, B. (2007). "Ömer b. Hafsûn", *TDVİA*, İstanbul, XXXIV, s. 64-65. Ömer bin Hafsun'un isyanı sırasında Ağlebîlerle de temas kurduğu ve destek alabilmek amacıyla asi liderin 891-892 senesinde (H. 278) Ağlebîlere hediyeler gönderdiğine dair İbn Hayyân'ın verdiği bilgiler mevcuttur. Bilgi için bkz. İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 220, 234.

³⁰¹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 179.

³⁰² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 68; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 266; Marín-Guzmán, R. (1995). "The End of the Revolt of Umar ibn Hafsûn in Al-Andalus: The Period of Abd Al-Rahman III (912-928)", *Islamic Studies*, XXXIV, No. 2 (Yaz 1995), s. 153-205, 164.

ve oradaki çeşitli (güçlerin) gemilerinin zararlarından emin oldu. Böylece sahiller ve buradaki kaleleri elde etti ve İbn Hafsun ve taraftarlarının (deniz yoluyla) yardım almasını engelledi.³⁰³

İbn İzari'ye göre gemilerin imhası yakılarak gerçekleştirilmiştir. İbn Haldun ise olayı ertesi yıl (H. 302 - M. 914-915) olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁴ Emir, Algeciras'ı ele geçirerek aynı zamanda tecrübeli denizcileri buraya çekerek güçlü bir kıyı güvenliği sağlamayı amaçlamasının yanı sıra isyancı lider İbn Hafsun'un bölgedeki denizci taifeden yararlanmasının da önüne geçmek maksadı da vardı.³⁰⁵ Donanmanın ülkenin korunmasındaki önemini anlayan emir III. Abdurrahman donanmaya ve kıyıların gözetlenmesine önem vermeye devam etmiştir. Deniz gücü emirin isyanları bastırarak dış seferlere yönelebilmesinin araçlarından biri olmuştur.³⁰⁶

4.1.2. Sahil Bölgelerinin Devletin Hâkimiyetine Geçmesi

Emirin zamanında Algeciras dışında Málaga ve Sevilla gibi sahil şehirleri de Emevî hâkimiyetine geçmiştir. 924 (H. 312) senesinde kuzeydeki Pamplona bölgesine sefere çıkan emir, doğu sahilindeki Tudmir ve Valencia'yı da güzergâhına ekleyerek buradaki asilere boyun eğdirmiş ve yarımada'nın kuzeydoğusundaki önemli limanlardan biri olan Tortosa'da da benzer bir başarı kazanmıştır. 928 (H. 316) senesinde yine doğu sahilindeki Alicante (Lakant) şehri ve Alcira del Júcar şehirleri fethedilmiştir. Balear Adaları (el-Cezair eş-Şarkıyye) da emir Abdurrahman'dan önce fethedilmiş olmakla beraber buradaki Emevî hâkimiyeti tedricî bir biçimde yerleşmiştir. Deniz hâkimiyeti açısından en hayati fetih Pechina'nın (Beccane) devlet kontrolü altına girmesidir. Kurulduğu günden beri Emevî emirlerinin bir bakıma mecburen bir muhtariyet tanıdığı bu şehir Mağrib ile yaptığı ticareten dolayı büyük bir iktisadî gelişim sağlamış ve bunun doğal bir sonucu olarak denizcilik ve gemicilik konusunda da bu şehir büyük bir tecrübe sahibi olmuştur.³⁰⁷

922-923 (H. 310) senesinde Pechina şehri denizcileri de emirle yaptıkları mektup ve hediye teatisinden sonra vergi vermek şartıyla aman dileyerek merkeze bağlanmışlardır. Beccane'nin son valisi 915-916 yılından beri görevde olan Abdurrahman bin Mutref bin Abdurrahman bin Asbeg et-Taî idi ve Kurtuba'nın tayin

³⁰³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 87-88.

³⁰⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 165; İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 179.

³⁰⁵ Picard, *a.g.e.*, (2017), s. 275.

³⁰⁶ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 180.

³⁰⁷ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 190, 238; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 180-181.

ettiği ilk vali ise Ahmed bin Ebi Talib el-Esbahî el-Kurtubî olmuştur. Bu tarihten sonra bu liman birçok deniz harekâtının çıkış noktası olarak nihayetinde Endülüs donanmasının ana üssüne dönüşmüştür. 933 (H. 321) yılında Elvira Valisi mevcut görevine ek olarak Pechina'nın valiliğine de atanmıştır ve sonraki yıllarda iki bölgenin idaresi zaman zaman birleşmiş ve ayrılmıştır.³⁰⁸

Balear Adalarına emir III. Abdurrahman devrinde atanan ilk vali 930 (H. 318 Şaban) yılında atanan Ahmed bin Muhammed bin İlyas olmuştur. Üst üste atamaları yapılan kısa süreli valilerden sonra Cafer bin Osman 945 ve 947 yıllarında denizcilikte yetenekleri dikkate alınarak adaların valiliğine ve buradaki donanmanın komutanlığına atanmıştır. Mağrib'de Fatımîlere karşı saldırılar düzenlemek ve Fatımîlere karşı ayaklanan asilere yardım etmek gibi görevler kendisine verilmiştir. Atlas Okyanusu kıyısındaki Lizbon şehrine ise emir III. Abdurrahman döneminde atandığı bilinen ilk vali Kasım bin Rahik idi. 930'lu yıllar boyunca Toledo, Badajoz, Huesca, Tudela, Daroca gibi iç bölgelerde siyasî bütünlüğü sağlamaya yönelik çalışmalar devam etmiştir.³⁰⁹

4.1.3. Endülüs Hilafeti'nin İlanı

Endülüs mülkünde gücünü giderek artıran emir III. Abdurrahman 929 senesinde hilafetini ilan etmiştir. Doğuda Abbasî hilafetinin gücünün düşüşte olması, Fatımîlerin Mağrib'deki yükselişi ve emirin isyanlarla çalkalanan Endülüs'teki hâkimiyetini sağlamlaştırmak istemesi hilafet ilanının ardındaki temel saikler olmuştur. III. Abdurrahman *Emiru'l-Müminin*, *halife* ve *en-Nasır li-dinillah* gibi unvanları kullanmıştır. Emiri hilafet ilanına zorlayan en mühim etken Fatimî Devleti'nin yükselişi olmuştur. Zira Kurtuba emirleri kuruluşundan beri aynı mezhebe mensup oldukları Abbasî hilafetini tanımamış olmakla birlikte kendileri ayrı bir hilafet kurumu teşkil etme yolunu da seçmemişlerdir. İlk Endülüs emiri I. Abdurrahman, Kurtuba'ya yerleştikten birkaç yıl sonra Abbasî emirinin ismini hutbelerde zikretmeyi terk etmiştir. Mekke ve Medine'nin hâkimi olamayacak kadar merkezî İslam coğrafyasından uzakta bulunan Endülüs Emevîlerinin bu dezavantajı ilk asırlarda Abbasîlere karşı hilafet unvanını kullanmalarına engel olmuştur. Abbasî halifelerine biat etmemekle beraber X. yüzyıla kadar kendileri de hilafet ilanına

³⁰⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 181, 323; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 182.

³⁰⁹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 285, 356, 472; Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 94-96; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 183.

teşebbüs etmemek suretiyle seçilen orta yol Emevîlerin, Abbasîlerin hilafeti Şam Emevîlerinden gasp ettikleri ve bir gün bu makamın Emevîlerce geri alınacağı propagandasına imkân vermiştir. Fatımîlerin 909'de hilafet ilan etmelerine rağmen III. Abdurrahman'ın emirliğe gelişinden 17 sene sonra 929 yılında Endülüs kendi hilafetini ilan etmesi emirin öncelikle bu iddiayı güçlendirecek siyasî ve askerî başarılar elde etmeye çalıştığını göstermektedir. Bilhassa İbn Hafsun isyanının merkezi sayılan Bobastro'nun 928'de ele geçirilmesinden bir yıl sonra hilafetin ilanı dikkat çekmektedir. 909 senesinde İfrîkıyye'deki Ağlebî-Abbasî otoritesini ortadan kaldırarak kurulan Fatımîler kısa sürede güçlenmiş ve Şiilik itikadlarını hem Mağrib'de hem de Endülüs'te yayma faaliyetlerine girişmişlerdi. Kurulur kurulmaz kendi hilafetlerini ilan eden Fatımîler hem itikadî bir tehdit olmaları hem de Endülüs'ün Doğu İslam alemiyle kara ve deniz bağlantısını kesecek bir konumda olmaları sebebiyle Kurtuba emiri için bir endişe kaynağı oluşturmaktaydı.³¹⁰

Hariciler ve Şiilerin bölgedeki gücü karşısında Mağrib'deki Sünnî Müslüman grupların Endülüs hilafetinin ilanına olumlu baktıklarını gösteren işaretler vardır. Berberi Zenata kabilesinin lideri Muhammed bin Hazer ile III. Abdurrahman arasındaki mektuplaşmalarda emirin halifelik ilanına duyulan memnuniyet görülmektedir.³¹¹ Abdurrahman'ın hilafet unvanını kullanmaya başladığı zamanlarda Karmatîlerin Mekke'ye saldırarak Haceru'l-Esved'i çalmaları da Abbasîlerin Hicaz'ı layıkıyla koruyamadıkları fikrini beslemiş ve hiç gerçekleşmemiş olsa da Endülüs Emevîlerinin atalarının mirasını Abbasîlerden geri almak için Doğu'ya bir sefer düzenleyecekleri propagandası da hilafet iddialarına güç katmıştır.³¹²

4.2. Akdeniz'de Fatımîlerle Mücadele

Endülüs Emevîleri kuruldukları zamanlardan beri Mağrib ile yoğun ticarî ilişkilere olmuşlardır. Kuzeydeki Hristiyan devletlerle devamlı çatışma halinde olması Kurtuba emirlerini Akdeniz'in karşı kıyısı ile ticaret yapmaya sevk ediyordu. Tahıl ve köle Mağrib'den Endülüs'e en çok sevk edilen ürünlerdi. Afrika içlerinden gelen ürünler kuzeydeki Akdeniz limanlarına ve buradan da yarımadaaya aktarılıyordu. Fatımî-Şii propagandası Fatımîler devleti kurulmadan çok daha önce

³¹⁰ Fierro, *a.g.e.*, (2005), s. 53-57; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 186-187; Fierro, M. (1989). "Sobre la adopción del título califal por 'Abd al-Rahman III", *Sharq Al-Andalus, Estudios mudejares y moriscos*, S. 6, s. 33-42.

³¹¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 266-267.

³¹² Fierro, *a.g.m.*, (1989), s. 40-41.

Mağrib’de etkili olmaya başlamıştı. Dai ismi verilen propagandacılar bu anlamda çok yoğun çalışmalar yapmışlardı ve özellikle Kutame gibi Berberi aşiretleri içinde taraftarlar bulmuşlardı. Fatımîler Ağlebîlerle eş zamanlı olarak Kurtuba emirlerinin Mağrib’deki en mühim müttefiklerinden biri olan Rüstemîler Devletini de yıkmışlardır. Uzak Mağrib’de İdrisîler X. yüzyıl boyunca Fatımîlere rağmen varlığını devam ettiriyordu. Nakur’daki Salihî Emirliği, Sicilmasa’daki Midrariler ve Atlas Okyanusu kıyısındaki Bargavata Emirliği de o devirdeki siyasî haritayı oluşturan devletlerdi.³¹³

Fatımîler Ağlebîlerin donanma altyapısını devralmışlardı ve ilk halife kendi ismini taşıyan Mehdiyye şehrini kurmuş ve başkent yapılan bu şehir o zamana kadarki İslam başkentlerinin aksine deniz kıyısında tesis edilmişti. Akdeniz’in merkezi denebilecek bir konumda bulunan Mehdiyye önemli bir ticaret limanı ve Fatımîlerin donanma gücünü büyüten gemilerin inşa edildiği mühim bir tersane olacaktır. Tunus’un doğu sahillerinde müstahkem bir biçimde inşa edilen şehir Fatımî hanedanı için güvenli bir sığınak olmuştu.³¹⁴ Zincirle kapatılabilen bir girişi olan ve karşılıklı iki kulenin giriş ve çıkışı kontrol ettiği Mehdiyye Limanı birçok gemiyi barındırabiliyordu. Bekri’ye göre şehrin inşası 912-913 senesinde (H. 300) senesinde başlamış ve 921 senesinde (H. 308) Fatımîler başkentlerini buraya nakletmişlerdir.³¹⁵

Fatımîler Ifrikiyye’de kuruluşlarını tamamladıktan sonra doğuya Mısır’a doğru yayılma siyaseti takip etmişler ancak 920 senesinde İskenderiye açıklarında 80 gemiden oluşan Fatımî donanması Abbasi donanması tarafından imha edilmişti.³¹⁶ Karada ve denizde kısmî başarılar kazanıldıysa da 969 yılına kadar Mısır’ın Fatımîlerce ele geçirilmesi mümkün olmamıştır. 916-917 senesinde (H. 304) Fatımîler gelişmekte olan donanmaları sayesinde Sicilya’da da hâkimiyeti ele geçirmişlerdi.³¹⁷ Sicilya’da Fatımîlerin hâkimiyetine karşı inatçı bir şekilde direnen Ahmed bin Kurhub, Endülüs Emevî emiri III. Abdurrahman’dan yardım istediye de

³¹³ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 188-189.

³¹⁴ Hamdanî, S. A. (2006). *Between Revolution and State: The Path to Fatimid Statehood Qadi Al-Nu'man and the Construction of Fatimid Legitimacy*, Londra: I. B. Tauris, s. 30; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 190.

³¹⁵ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 683; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 561; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 169; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), I, s. 281; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), V, s. 230; *Kitab el-İstibsar*, (1986), s. 117-118; el-Kazvinî, Zekerîya. (1960). *Asar el-Bilad ve Ahbar el-Ibad*, Beyrut: Daru Sadır, s. 94, 276.

³¹⁶ Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 137.

³¹⁷ Brett, M. (2017). *The Fatimid Empire*, Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 137; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 190.

emir ona cesaretlendirici sözler içeren bir mektuptan başka bir yardım göndermemiştir.³¹⁸

Mısır'ı ele geçirmek için erken dönemlerde de girişimlerde bulunan ancak başarılı olamayan Fatımîler bu sebeple Orta Akdeniz'de Sicilya ve Güney İtalya'ya denizden saldırılar düzenlemişlerdir. Mağrib'de de güçlenmek ve mezheplerini yaymak isteyen Fatımîler batı yönünde de ilerlemek istemişlerdir. Fatımîlerin ilk kuruldukları devirden itibaren Mağrib'in batısına doğru gösterdiği yayılmacı ilgi Emevîlerin ticarî faaliyetleri için önemli bir tehdit oluşturmuştur. Zira 927 senesine kadar Tahert, Sicilmasa ve Fez şehirlerini ele geçiren Fatımîler Afrika'nın iç kısımları ile Mağrib'in deniz kıyılarını birbirine bağlayan mühim bir bölgeye sahip olmuşlardır. İki devlet arasındaki mücadele doğrudan silahlı çatışmalardan ziyade iki tarafın da bölgedeki kabileleri kendi tarafına müttefik olarak çekmeye çalışması ve nüfuz mücadelesi biçiminde gerçekleşmiştir. Fatımîler Senhace kabilesinden Zirîler ile ittifak etmiş Kutame Berberilerinden askerî güç olarak faydalanmışlardır. Emevîler ise Zenata Kabilesi ve -Şii taifesinden olmalarına rağmen- İdrisîler ile birlikte hareket etmişlerdir. Fatımîlerin ve Emevîlerin birbirlerinin dahilindeki isyanlara destek verdikleri bilinmektedir. Fatımîler, İbn Hafsun ayaklanmasına destek verirken Kurtuba halifesi de Ebu Yezid Mahled (Sahibu'l-Hımar) ayaklanmasını kışkırtmıştır. Endülüs Devletinin Fatımîlerle mücadelesi çerçevesinde Mağrib'e müdahalesi ve bu rakip devletin saldırılarından kendisini koruması donanması sayesinde mümkün olmuştur.³¹⁹ İki devlet arasındaki mücadelenin mezhep boyutu dönem müelliflerinin ifadelerinde de kendini sık sık belli etmiştir. Örnek olarak Endülüs ve çevresindeki bölgelere seyahat eden Şii coğrafyacı İbn Havkal, Mersa Musa'nın Mağrib'deki tek Endülüs toprağı olduğunu ve yakında buranın efendisinin topraklarına (Fatımîlere) tekrar geri döneceğini umduğunu ifade etmekteydi.³²⁰

4.2.1. Mağrib'de Fatımî Yayılması ve Emevî Tepkisi

Fatımîlerin yayılma siyaseti çerçevesinde Endülüs Emevîlerinin Mağrib'deki küçük ama istikrarlı müttefiklerinden olan Nakur Emirliği 917 senesinde Fatımîlerin saldırısına uğramıştır ve şehir düşmanın eline geçmiştir. Şehirden kaçmayı başaran Salih bin Said'in liderliğindeki bazı hanedan üyeleri denizden Málaga Limanına

³¹⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 101.

³¹⁹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 191-194; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 138.

³²⁰ İbn Havkal, *a.g.e.*, (1967), I, s. 79.

çıkarak Endülüs ülkesine sığınmışlar ve emir III. Abdurrahman tarafından sıcak bir şekilde karşılanmışlardır. Emir'in desteğiyle Salih bin Said, Nakur'u Fatımîlerin bıraktığı vali Zelul'un elinden geri almayı başarmıştır. Salih şehri geri aldığına dair haberi Kurtuba emirine ulaştırmış ve emir de kendisine savaş malzemesi göndermiştir.³²¹

İdrisîlerin Fez şehrini geri alması, Berberi aşireti Megrave'nin lideri Muhammed bin Hazer'in Tahert'te Fatımîleri yenilgiye uğratması ve Kurtuba emiri III. Abdurrahman'ın Zenata gibi kabilelerle ittifak imkânları araması Fatımîlerin yayılma siyasetine Mağrib'de gösterilen direnişleri göstermektedir. Lévi-Provençal Fatımîlere gösterilen bu tepkilerin Mağrib'in Akdeniz sahilindeki Melilla limanının 927 yılında Emevîlerce alınması ile başlayan sert mücadeleyi teşvik ettiği fikrindedir. Emir III. Abdurrahman Mağrib sahilinde yeni yerler ele geçirerek iç kısımlardaki Fatımî muhalifi kabilelere destek verme siyaseti gütmüştür.³²²

Melilla ve yakınındaki bölgelere Emevî gücünün yerleşmesi ile ilgili farklı tarihlendirmeler mevcuttur. İbn Hayyân 927 (H. 314) yerine 935-936 senesinde (H. 324) Melilla ve Nakur'a Sebte'den yola çıkan Emevî donanmasının bir müdahalesinden bahsetmektedir. İbn Hayyân'ın çağdaşı Bekrî ise Melilla'nın fethini 926-927 yılında saymakta ve fetihten sonra şehrin surlarla çevrildiğini ifade etmektedir. Müellifi meçhul Kitab el-İstibsar da Bekrî ile aynı tarihi işaret ederek şehrin taştan sağlam surlarına dikkat çekmektedir.³²³ 928-929 (H. 316) senesinde Fatımî kumandan Musa bin Ebu'l-Afya, Fez ve Nakur'a yeniden saldırmış ve Nakur şehrini harap etmiştir. Fatımîlerin Sebte'ye yaklaşması ve Cebelitarık Boğazı'nı tehdit edecek kadar bir konuma gelmeleri ve bir başka Fatımî ordusunun Emevî müttefiki Muhammed bin Hazer'in ordusunu Orta Mağrib'de mağlup etmesi Kurtuba için bir endişe kaynağı olmuş ve bu saldırılara karşı emir III. Abdurrahman Emevî donanmasına Sebte'nin işgalini emretmiştir.³²⁴

³²¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 175, 180; Fierro, *a.g.e.*, (2005), s. 76; Deşravî, F. (1994). *El-Hilafetu el-Fatimîyye bi'l-Mağrib H. 296-365 - M. 909-975*, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî, s. 221-222; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 308-310.

³²² Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 310-311; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 195.

³²³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 382; el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 753; *Kitab el-İstibsar*, (1986), s. 135-136.

³²⁴ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 311-312.

4.2.2. Sebte'nin Emevî Donanması Tarafından Fethi

III. Abdurrahman Mağrib'de kendine müttefik edindikten sonra Fatımîlerin tehdit eder duruma geldiği Cebelitarık bölgesine müdahale etme gücünü kendinde görmeye başlamıştır. Bu hedefe ulaşmak için 929 senesinde Zenata kabilesi şeflerinden Muhammed bin Hazer, Cezayir'in Akdeniz kıyısındaki Oran şehrini kısa bir süreliğine Emevîler adına ele geçirmiş ancak Fatımîler kısa sürede şehri geri almış ve şehri çevreleyen deniz surlarını tahrip etmişlerdir.³²⁵ 931 senesinde (H. 319) İbn Hayyân'ın "*Afrika'dan Endülüs'e geçiş limanı*" ve İbn İzârî'nin "*İki Mağrib'in kapısının dayanağı ve iki Maşrik'in kapısının anahtarı ve iki denizin birleştiği yer; kara ve denizin başkenti olarak*" olarak tarif ettiği Sebte, donanma destekli Emevî ordusu tarafından ele geçirildi. İbn İzârî fetihten sonra şehri yöneten Emevî valilerine dair bilgiler vermektedir. Makkarî ise şehrin ele geçiriliş tarihi olarak 929 (H. 317) senesini vermektedir.³²⁶

Şehrin Emevîlerin eline geçmesi, Algeciras ile Sebte'nin Cebelitarık Boğazı'nın iki yakasını teşkil ediyor olması ve fetihten hemen sonra Musa bin Ebu'l-Afya'nın Fatımîlerin hizmetinden ayrılarak Emevî hizmetine geçmesi Mağrib'deki Emevî gücünü artırmıştır.³²⁷ Emevîlerin gelişi burada Benu İsam ailesinin hâkimiyetine son vermiş, şehrin fethi çok büyük bir çatışma olmaksızın gerçekleşmiştir. İbn İzârî'ye göre Halife buraya Ferec bin Ğufeyr isminde bir vali görevlendirmiştir. İbn Hayyân'a göreyse Ümeyye bin İshak el-Kuraşî, Algeciras valiliğine ek olarak Sebte'nin de yönetimini (kaid olarak) üstlenmiştir. Ancak İbn Hayyân da İbn İzârî'nin verdiği bilgiyi İbn Mesud'un *Kitabu'l-Anik* isimli eserine dayandırarak vermektedir.³²⁸

İbn Hayyân halifenin Sebte'yi ele geçirmesini anlatırken kendisinden önceki Endülüs emirlerinin hiçbirinin bunu denemediğini ifade etmektedir. Müellif bu kadar yakın bir şehrin fethine girişilmemesini tuhaf karşılar gibi görünmektedir. Fetihten sonra Sebte tahkim edilmiş ve buranın fethi ile Kurtuba'nın Uzak Mağrib ve Endülüs kıyılarındaki gücü artmıştır. İbn Hayyân liman şehrini "Mağrib için bir atlama tahtası

³²⁵ Hassen, M. (2008). "L'espace maritime ifriqiye à l'époque Fatimide", *Alifbā - Studi arabo islamici mediterranei* 22 (2008), *I Fatimidi e il Mediterraneo, Atti del Convegno (3-6 dicembre 2008)*, Palermo: Accademia Libica in Italia-Università degli Studi di Palermo, s. 9-27, 25.

³²⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 288; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 200-204; İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, 181; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 354.

³²⁷ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 312-313.

³²⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 204; İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 289.

ve Emevîleri durduracak bir kapı ya da Mağrib’de korkulan limanların kontrolü için bir araç ve Mağrib’deki hâkimiyeti artıran bir yer” olarak tarif etmektedir. İdrisîler şehri geri almaya teşebbüs etmişlerse de başarılı olamamışlardır Halife III. Abdurrahman, Mağrib’e bu şekilde ayak bastıktan sonra Mağrib emirlerine yazdığı mektuplarda ataları Şam Emevîlerinin, Haşimîler tarafından (Abbasîler) gasp edilen hilafeti geri almak için Mağrib üzerinden bir girişimde bulunacağını ifade etmektedir. Bunu sağlamak için alacağı tedbirlerden bahsederken mevcut gemilerine yenilerini ekleyerek çoğaltmaktan ve bunların donanımını ve teçhizatını en iyi şekilde getirmekten bahsetmektedir.³²⁹

Septe’nin fethedildiği yıl donanma faaliyetlerine devam etmiştir. Emevî donanması artık Kurtuba halifesinin emrinde olan Musa bin Ebu’l-Afya’nın iç mücadele halinde bulunan İdrisîlerden Emevî yanlısı Hasan bin Ebi’l-Ayş’a destek olmak için Mağrib kıyılarındaki faaliyetlerine yardım etmiştir.³³⁰ Bekri, İdrisîlerden Emevî muhalifi Hasan bin Ebi’l-Ayş’ın Musa bin Ebu’l-Afya ile mücadelesinde yenilgiye uğrayarak Mağrib açıklarındaki Arşekul (Raşgun) Adasına³³¹ sığındığını ifade etmektedir. Buna göre Musa, Halife III. Abdurrahman’dan adayı alabilmek için destek istemiş ve Halife hemen Pechina’daki Endülüslü denizcilere 15 tane geminin teçhizatlarıyla beraber Musa’nın yardımına gitmelerini emretmiştir. Donanma adayı kuşatmış ve adadakiler müthiş bir susuzluk çekerken yağın yağmur imdatlarına yetişmiş ve Emevî donanması bu durumdan ümitsizliğe kapılıp Almería’daki üssüne H. 320 senesinin Ramazan ayında (Eylül 932) geri dönmüştür. 6 yıl sonra Musa’nın oğlu Burî adaya sığınan Hasan bin Ebi’l-Ayş’ı ele geçirerek III. Abdurrahman’a göndermiştir.³³²

İbn Hayyân ise 931 senesi olaylarını anlatırken Mağrib’e yapılan deniz seferini de aktarmakta ve bu arada donanmanın yapısı ile ilgili şu önemli bilgileri vermektedir.³³³

Bu yıl Nasır (Halife) donanmayı tamamen ve mükemmel şekilde teçhiz edilmiş bir şekilde Mağrib’e yolladı. Bu bir emirin donattığı en muhteşem donanmaydı. Çabasını bu işe sarfetti. Bu donanmanın birimleri çok ve iyi ayarlanmış ve

³²⁹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 289-291, 305.

³³⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 201.

³³¹ Cezayir’in Akdeniz sahilindeki ada, Tefa Nehri’nin denize döküldüğü yerin karşısındadır. Kıyıya çok yakın bir noktadadır. Fransızca ismi Île de Rachgoun’dur.

³³² el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 748.

³³³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 312-313.

teçhizatı ve personeli boldu. Nakliye gemileri (hammale), devriye gemileri (fettaşe) ve hizmet gemileri (merakib el-hıdme) de dahil olmak üzere sayıları 120'ye yaklaşan bu donanmanın haberi bile kıyı insanlarını korkutuyordu. Mürettebatın sayısı 5000'i deniz muharibi ve 1000'i ücretli asker olmak üzere 7000'e ulaşıyordu. Pechina ve Almería'nın önde gelenlerinden 9 kişi Muhammed bin Rumahis³³⁴, İbrahim bin Yezid er-Reddad, Kasım bin Abdurrahman³³⁵, Muhammed bin Sehl, Harun'un kardeşi ve diğerleri de gemileriyle sefere gönüllü olarak katılıyordu. Sultan tarafından donanmaya kumanda için beraberce görevlendirilenler Ahmed bin Muhammed bin İlyas³³⁶ ve Said bin Yunus bin Sa'dil³³⁷ idi. Donanma Cemaziyelevvel ayında (Mayıs 931) Algeciras'tan geçti ve korkutucu şeylerle (fırtına) karşılaştılar ve Hasan bin Ebi'l-Ayş'ın bulunduğu Raşgun Adasını işgal ettiler. Hasan bin Ebi'l-Ayş Mağrib'de Emevî halifesine sadık olanlara muhalif olmuş ve halifenin müttefiki ve onun davasının müdafii Musa bin Ebu'l-Afyâ ile savaşmıştı. Donanma adayı şiddetle muhasara etti ve (oradakilerin) nefesini kesti. Adadakilerin çoğu öldürüldü ve dağıldı. Vaktin daralıp kışın yaklaşmasına kadar kuşatmacılar muhasaraya devam etti. Kış muhasaranın devamına imkân vermedi ve Emevî donanması aynı yılın Ramazan ayında Almería'ya dönmek üzere adadan ayrılmak zorunda kaldı.

Raşgun Adasına yapılan seferi 932 senesinde (H. 320) olduğunu aktaran Bekri'ye göre halife Pechina ve diğer sahil bölgelerinin sakinlerine 15 savaş gemisi hazırlamalarını emretmiş ve bunları mürettebat, silah ve malzeme ile donatmıştır. Sonra Raşgun Adası kuşatılmış ve buradakilerin çoğu öldürülmüştür. Susuzluktan ölmek üzereyken sağanak yağmur kuşatma altındakileri kurtarmış ve kışın da yaklaşması üzerine Emevî donanması Almería üssüne geri çekilmek zorunda kalmıştır.³³⁸

4.3. El-Meriyetü Beccane'nin Deniz Üssü Olarak Yükselişi ve Donanmanın Mağrib Seferleri

X. yüzyıl boyunca Beccane Limanı gelişimini sürdürmüş ve halifenin donanmaya gösterdiği ilgi sayesinde hızlı ve etkili bir biçimde büyüyerek kısa zamanda devletin ana donanma üssüne dönüşmüştür. Sonraki dönemde oluşan Almería şehrine göre kıyıdan biraz daha içeride bulunan Beccane, Mağrib'e yakınlığı

³³⁴ Muhammed bin Rumahis ilerleyen yıllarda Almería valisi ve donanma komutanı olmuştur.

³³⁵ Pechina'nın son valisi Abdurrahman bin Mutref bin Abdurrahman bin Asbeg et-Taî'nin oğlu olan bu komutan Cabra (Bkz. İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 313), Berja ve Dalías (son ikisi Almería Körfezinin hemen batısında bulunur) (Bkz. İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 329) bölgelerinin yöneticiliğini yapmıştır.

³³⁶ Bu kişi 930 senesinde Balear Adaları valiliğine atanmıştır. Bkz. Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 94.

³³⁷ 933 senesinde Frank kıyılarına yapılan bir sefere kumanda etmiştir. Bkz. İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323. İbn İzârî, bu ismi Yunus bin Said olarak zikretmektedir. Bkz. İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 205

³³⁸ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 748.

sayesinde gelişen ticaretle önemli bir ekonomik gelişme sergilemiştir. Önceden Beccane'nin sahil gözetleme noktası olarak kurulan (*el-Meriyyetu Beccane*) iktisadî ve mimarî manada büyümüş ve Beccane'yi gölgede bırakarak *el-Meriyye* (Almería) şehrine dönüşmüştür. Kurtuba halifesi nazarında şehrin önemini artıran unsurlardan biri de Mağrib'de yayılma emareleri gösteren Fatımîlere karşı yakın bir deniz üssü olmasıydı. Endülüs'ün güney sahillerini korumak için böyle bir noktaya ihtiyaç duyulmuştur. Almería'ya dönüşecek olan Beccane ticarî bir liman olarak gereken tesislere sahipti ve coğrafi özellikleri ile de bir askerî deniz üssüne dönüşmeye müsaitti. Frank kıyılarına ve Mağrib'e olan dengeli mesafesi burayı birçok deniz seferinin çıkış noktası haline getirmiştir.³³⁹

4.3.1. Emir in Beccane'ye Yeni Vali Ataması ve 933 Yılı Seferi

933 senesi başlarında halife III. Abdurrahman, Beccane valisini değiştirmiştir. Abdülmelik bin Said'in yerine Ahmed bin İsa bin Ahmed bin Ebi Abda şehrin yeni valisi olmuştur. Halife yeni valiye aynı zamanda Beccane'de bulunan donanmanın ve tersanenin ıslahı vazifesini de vermiştir. Emir, liman ve tersanenin iyileştirilmesinde gereken bütün malzeme için valiye her türlü desteği sağlamıştır. İlaveten gereken ıslahat yapıldıktan sonra düzenlenecek bir deniz seferi için Kurtuba'dan Said bin Yunus ve Amr bin Mesleme el-Baciy kumandasında ücretli askerleri Beccane'ye göndermiştir.³⁴⁰ Yeni vali aynı zamanda Elvira Kurasının da yöneticisi idi ve bu atamayla birbirine bitişik bu iki bölgenin siyasî kaderi yüzyılın geri kalanında birleşmiş oluyordu. Donanmanın bir kısmı kuzey Akdeniz'e açılırken bir kısmı da Sebte'ye doğru hareket etmiştir.³⁴¹

Abdülmelik bin Said bin Ebi Hamame Sebte'ye giden grupta bulunmaktaydı. Said bin Yunus da 10 (garb? - garbiyye) gemisi ve tam teçhizatlı 5 şinî ile kuzeye ilerlerken fırtınanın sebep olduğu zorlu ve amacına tam ulaşmayan seferden sonra Sebte'ye gelmiştir. Bahsi geçen fırtına bir şinî ve bir karib türü geminin kaybedilmesine sebep olmuştur ve donanma Sebte'ye gitmeden önce Tortosa ve Kabte'ye (Gata) uğramak zorunda kalmıştır. Donanma yaz mevsimini burada geçirdikten sonra Almería'ya dönmüştür. Amr bin Mesleme el-Baciy de benzer

³³⁹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 202-203.

³⁴⁰ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 322-324.

³⁴¹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 203-204.

sayıda gemilerle gözetleme göreviyle Balear Adalarına kadar gitmiş ve kışın yaklaşması üzerine Almería limanına geri dönmüştür.³⁴²

Donanmanın Sebte tarafına doğru gitmesinde aynı yıl içinde Endülüs Halifesine Asila/Arsila halkı adına İbrahim bin el-Alai ve Alun bin Suvake'den gelen bir mektubun etkisi olmuştur. Mektupta Mağrib'in Atlantik sahilindeki bu şehrin sakinleri Emevî halifesine bağlılıklarını belirtiyor ve İdrisîlerin tacizlerine karşı askerî destek istiyorlardı. Şehirlerinin Endülüs'e yakın ve iyi bir limana sahip olduğunu da ifade ediyorlardı. Halife, Sebte Valisi Muhammed bin Asbeg'e adı geçen bölgeye asker göndermesini emretmiştir.³⁴³ Aynı sıralarda Cerave ve Raşgun Adası civarında bulunan Musa bin Ebu'l-Afya, Fatimî komutanı Hamid bin Yesal'ın³⁴⁴ civarda olduğunu ve Sebte'yi tehdit edebileceğini belirterek III. Abdurrahman'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Kasım bin Tumlus donanımlı birçok askerle Sebte'ye gönderilmiş ve buradaki Berberi kabilelerini tehditten kurtarmıştır. Onlara halifenin övücü, emniyet ve koruma itimat eden mektuplarını sunmuştur. Bu mektuplardan birinde şöyle deniyordu:

Müminlerin emiri cesur adamlar ve oklar ve yaylarla teçhiz edilmiş mahir okçular size yardım ulaştırmak için emir verdi ve Allah'ın düşmanlarına karşı denizden bir donanma gönderdi. Sayı ve teçhizat olarak tam ve seçme denizcileri ve gemileri gönderdi. Durumun aciliyetinden dolayı gemideki askerleri ve teçhizatları hemen tekmil etti. Bu iş için geniş bir vakti olmadı. Sizin durumunuzu bilmiyordu ve haberi yoktu ve bu sebeple büyük donanmasını Frankların -Allah onları helak etsin- ülkesine cihada göndermişti. Kumandanlarını (kaid - kuvvad) ve seçme askerlerini doğuda ve batıda Allah'ın düşmanları olan müşriklere karşı yollamıştı. Bu sebeple sadece başkentte elinde hazır bulunan ve hemen gönderebileceği kuvvetleri size gönderdi.

Donanmanın hem kuzeyde Franklara hem de güneyde Mağrib'de Fatimîlere karşı halifenin siyasetinde oynadığı rol bu sözlerden anlaşılabilir. Donanmanın birçok bölgede vazgeçilmez bir fonksiyona sahip olması bazı durumlarda deniz birliklerinin aynı anda birden fazla noktaya sevk edilmesini gerektirmiştir.³⁴⁵

³⁴² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 322-324. Metinde geçen bir kısım gemileri tarif ederken kullanılan *merakıbuğarbiyye* kelimesi muhtemelen *merakıbuharbiyye* yerine yazılmıştır. Başka bir ihtimal olarak da Endülüs ülkesinin batı sahillerinden Akdeniz'e sevk edilen gemiler kastedilmiş olabilir.

³⁴³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 325-327.

³⁴⁴ Hamid bin Yesal, Fatimî halifesi tarafından Mağrib'de Emevîlerle yeterince mücadele etmemekle suçlanarak 933 yılında Mehdiye'de hapse atılan altı yıl sonra hapisten kaçarak Emevîlere sığınan Fatimî komutanıdır. Bkz. Deşravî, *a.g.e.*, (1994), s. 307.

³⁴⁵ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 327-329; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 204-205.

4.3.2. 934-935 Yılı Mağrib Olayları ve Donanmanın Faaliyetleri

934 (H. 322) senesinde Abdülmelik bin Said bin Ebi Hamame, Asila sahil kentinin halifeye itaatini yeniden tesis etmek için donanma ile aynı şehre sevk edilmiş ve burada kontrolü yeniden sağlamıştır.³⁴⁶ Aynı yıl içinde vefat eden babasının yerine Fatımî halifesi olan Ebu'l-Kasım Muhammed, *El-Kaim Biemrillah* lakabını alarak babasının yerine geçmiştir. Hristiyan devletlere karşı denizden saldırıları artıran yeni halife Mısır'ı almaya çalışmış ve Sicilya'daki ayaklanmalarla meşgul olmak zorunda kalmıştı. Ancak onu en çok uğraştıran ve devletin varlığını tehdit eden olay Ebu Yezid Mahled'in (Sahibu'l-Hımar) çıkardığı Haricî isyanı olmuştur.³⁴⁷

935 yılında Fatımî komutanlarından Meysur es-Sıklabî, Fez şehrine saldırmış ancak elinde tutamamıştır. Hadim Sandel öncülüğündeki bir diğer Fatımî kuvveti ise Nakur sahil şehrine girerek buranın hâkimi İsmail bin Abdülmelik es-Salihî'yi öldürmüştür. Nakur halkı ise düşman ordusu çekildikten sonra başlarına bırakılan Fatımî idareciyi öldürerek başını Emevî halifesi III. Abdurrahman'a göndermişlerdir. Fez'i muhasarayla meşgul olan Fatımî ordusu ise buradaki İdrisî yönetici Kasım bin Muhammed ile anlaşarak İfrıkiyye'ye çekilmiştir.³⁴⁸ Artık Emevî hizmetinde olan ve Mağrib'de Fatimîlerle mücadelede en önemli askerî figürlerden biri olan Musa bin Ebu'l-Afyâ, halifeye Mağrib'le ilgili bilgiler verdiği mektuplardan birinde Tanca'nın ele geçirilmesinin faydalı olacağını, Sebte'ye asker göndermektense buraya gönderilmesi gerektiğini çünkü Sebte tamamen denizle çevrili (bir yarımada) ve etrafı çok engebeli olduğu için düşmanın zaten buraya gelemeyeceğini ve buraya harcanan paranın gereksiz olduğunu ifade etmekteydi. İdrisîlerle olan mücadelelerini tafsilatlı bir şekilde anlatan komutan, onların kötülüklerinden bahsetmiştir.³⁴⁹

935 yılında önce Frank ve Katalan kıyılarına hücum eden Endülüs donanması Tortosa limanında bulunduğu sırada halifeden Mağrib'e hareket etme emri almıştır. Abdülmelik bin Said bin Ebi Hamame, Sebte ve Tanca'ya doğru yönelmiş ve yılın geri kalanını burada geçiren donanma kışın gelmesi sebebiyle ertesi 936 yılının başında (H. 324 Safer ayı) geri dönmüştür.³⁵⁰

³⁴⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 347.

³⁴⁷ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 316.

³⁴⁸ Deşravî, *a.g.e.*, (1994), s. 242-243; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 315.

³⁴⁹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 373.

³⁵⁰ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 368-369.

4.3.3. 936 Yılı Mağrib Olayları ve Donanmanın Faaliyetleri

40 parça gemiden ve 500 ücretli askerin dahil olduğu 3000 askerden oluşan bir Emevî filosu 936 yılında Musa bin Ebu'l-Afya için takviye sağlamak üzere tekrar Mağrib sahiline hareket etmiştir. Sebte'den doğuya doğru hareket eden donanma Nakur, Melilla ve Cerave'yi ele geçirmiştir. Bu deniz gücü üslerine dönmeden önce altı ay kadar Fatımî topraklarını tahrip etmiştir.³⁵¹ Öte yandan aynı yıl içinde Mağrib'deki Emevî destekçilerinden olan Muhammed bin Avn, halife III. Abdurrahman'a yazdığı mektupta yeterince gemisi olmadığı için Meysur karşısında geri çekilmiş gibi yapmak zorunda kaldığını ancak (S.G. 207-208) daha sonra hazırlanan birkaç gemi sayesinde Muhammed'in yardıma gelen bazı arkadaşlarının Endülüs'e sığınmasını sağladığını yazmıştır.³⁵²

Musa bin Ebu'l-Afya yazdığı bir mektupta Mağrib kıyısında bulunduğu Kurtuba halifesi ve onun adamları ile rahatça iletişim sağladığını ve hatta gerektiği zaman şahsen halifenin yanına da rahatça gidebildiğini ifade etmektedir. Komutan ayrıca askerleriyle geri çekilmek durumunda kaldığı Care bölgesinde bir kale inşa etmek istediğini, bunun için ustalara ve malzemeye ihtiyaç duyduğunu ve donanmanın bu işi için acilen kullanılmasını talep etmekteydi. Bu mektup üzerine halife, Muhammed bin Velid bin Fuşteyk liderliğinde farklı alanda ustalaşmış birçok askerî uzmanı, teçhizat ve erzakla beraber Musa'ya deniz yoluyla göndermiştir.³⁵³ Bu ifadeler Mağrib'deki karada yürütülen askerî harekât sırasında düşman karşısında geri çekilme veya Endülüs ülkesiyle temas sağlayabilme ihtiyacı hasıl olduğunda da donanmanın önemini ortaya koymaktadır.³⁵⁴

Musa bin Ebu'l-Afya 936 yılı sonlarında (H. Muharrem 325) halifeye yazdığı mektupta Endülüs'ten gelen muzaffer filonun Nakur şehrini ele geçirdiğini ve burada direnen düşmanları hezimete uğrattığını yazıyordu. Bu filo daha sonra şevanî tipi gemilerle Raşgun Adası'na doğru ilerledi ve burada Hasan bin Ebi'l-Ayş'ı yenilgiye uğratmıştır. Hasan bin Ebi'l-Ayş adadan uzaklaşmayı başarırken adamlarının bir kısmı esir edilmiş ve adada Fatımîlerin inşa ettirdiği yapılar tahrip edilmiştir. Aynı şekilde Cerave de Musa'nın kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş ve düşman

³⁵¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 382.

³⁵² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 386.

³⁵³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 387-389.

³⁵⁴ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 208.

gemilerinin buraya girmesi engellenmiştir. Musa söz konusu mektubunda Endülüs donanmasının Mağrib kıyısında olmasının düşmanın korkutulmasında ve uzaklaştırılmasında (يقدم هذا الاسطول إلينا ورهبة الأعداء) etkili olduğunu ifade etmektedir. Musa ve oğlu Medyen hem Emevîlere yeni müttefikler kazanarak hem de askerî inşaat faaliyetlerini devam ettirerek halife III. Abdurrahman'ın bölgedeki nüfuzunu artırmaya devam etmişlerdir. 938 yılında Musa bin Ebu'l-Afya vefatından sonra Halife, Mağrib'in Akdeniz sahilindeki Melilla ve diğer kıyı şehirlerinin idarelerini Medyen'e bırakmıştır. Kurtuba'nın donanmayı Batı Akdeniz'de aktif bir şekilde kullandığı bu yıllarda hem kendi sahillerini korumuş hem de Mağrib'deki en ciddi rakibi Fatımîlere karşı üstünlük elde etmiştir.³⁵⁵

4.3.4. Haricî Ebu Yezid Mahled'in Fatımîlere Karşı İsyanı

Endülüs hilafetinin ilk yıllarında Mağrib'de görülen en önemli siyasî olaylardan biri de bindiği eşekten dolayı *Sahibu'l-humar* (eşek sahibi) Ebu Yezid Mahled bin Keydad al-Nükkarî'nin başlattığı isyanıdır. Haricî itikada sahip Ebu Yezid Mahled 943 yılında Şii Fatımî idaresine karşı cihad ilan ederek 944'de (H. 333) Bace ve Kayruvan'ın aralarında bulunduğu birçok şehri ele geçirmiş ve Fatımî Devleti'nin istikrarı için büyük bir tehdit teşkil etmiştir. Fatımî başkenti Mehdiyye'yi kuşatacak güce ulaşan asi liderin adamları fırtınanın sahile sürüklediği ve Sicilya ve Trablus'tan Mehdiyye'ye erzak getiren gemileri ele geçirmiştir. Bununla birlikte başkenti ele geçirememiş ve 946 senesinde başkentin kuzeyindeki Suse (Sousse) liman kentini kuşatmıştır.³⁵⁶ Fatımî donanması Suse şehrini kurtarmak için harekete geçirerek asilere yenilgiye uğratmıştır. Fatımîlerin denizdeki üstünlüğü Ebu Yezid'in isyanının başarısız olmasında etkili olmuştur. 947 yılı Ağustos ayında Ebu Yezid'in ölümüyle birlikte isyan sona ermiştir.³⁵⁷

Ebu Yezid İsyanı'nın haricî karakterine rağmen Ebu Yezid, Kurtuba'ya heyetler göndererek III. Abdurrahman'ın desteğini sağlamaya çalışmıştı. Fatımîlerin ortak düşman düşman olması ve harici itikada sahip Rüstemîlerle Endülüs Emevîlerinin geçmişte kurduğu yakın ilişkiler isyancı Ebu Yezid'i Kurtuba ile ilişki kurma hususunda cesaretlendirmiş olmalıdır. 945 senesinde Temim bin Ebi'l-Arab et-

³⁵⁵ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 413-415, 427; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 209.

³⁵⁶ Fığlalı, E. R. (1994). "Ebû Yezîd en-Nükkârî", *TDVİA*, İstanbul, X, s. 259-260; Deşravî, *a.g.e.*, (1994), s. 246-255.

³⁵⁷ Deşravî, *a.g.e.*, (1994), s. 280-281; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 211.

Temimî başkanlığındaki bir heyet halifenin huzuruna çıkmış ve efendilerinin Mağrib’de Fatımîlere karşı yaptığı mücadele hakkında bilgi vermiştir. Ertesi sene asi lider bu sefer oğlu Eyyüb’ü Kurtuba’ya göndererek halife ile olan irtibata verdiği önemi ortaya koymuştur. Eyyüb’ün yardım isteği karşısında tereddüt içinde kalan halife III. Abdurrahman, İsmâilî dâîsi ve tarihçisi İmadüddin İdris’e göre istenen yardımı yapmıştır.³⁵⁸ Aynı müellif önceden ticaretle meşgul olan Almería valisi Muhammed bin Rumahis’in halifenin donanmanın tamirden geçirilmesi emrine rağmen bunu yapmakta geciktğini ve dolayısıyla donanmanın limandan ayrılmadığını, kış mevsiminin Almería’da geçirildiğini ve sonunda çok miktarda asker ve malzemeyi taşıyan bir donanma ile 945 senesinde (H. 334) Mağrib’e hareket ettiğini, Bone limanına gittiğini ve burada Ebu Yezid’in Fatımîlere yenildiğini duyunca Ténès limanına ve oradan da Endülüs’e dönmeyi düşündüğünü ancak bir fırtınaya yakalanarak içindeki denizciler ve malzemelerle beraber gemilerinin çoğunu kaybettiğini Muhammed bin Rumahis’in ise kurtulduğunu ifade etmektedir.³⁵⁹ Mağrib’e yapılan bu deniz seferinden Udrî de bahsetmektedir ancak eserde olaya dair ayrıntılar tam okunamadığı için İmadüddin’in verdiği bilgilerle bir mukayese yapılamamıştır. Udrî’ye göre Muhammed bin Rumahis oğullarını Almería’da yerine vekâleten bırakmış ve Endülüs donanması 945 yılının Ekim ayının sonunda (H. Rebiülevvel 334) Almería’dan yola çıkmıştır. Bu deniz seferine ait kayıtlar Ebu Yezid’in talep ettiği Endülüs askerî yardımının nihayet yapıldığını ancak bunun gecikmiş ve faydasız bir yardım olduğunu göstermektedir.³⁶⁰

4.4. Mağrib’de Emevî Gücünün Yükselişi ve Fatımîlerin Almería Baskını

Muhammed bin Rumahis’in Ebu Yezid’e yardım için 945 yılı sonbaharında Mağrib’e gitmesinden hemen önce aynı yılın yaz aylarında Emevî donanması Hasanî İdrisîlerin Benu Muhammed kolu üzerine bir sefer düzenlemiştir. 944 sonlarında başlayan hazırlıklardan sonra donanmayı oluşturan 15 gemi, 2 şinî ve bir fettaş gemisi kaid Kasım bin Tumlus komutasında Sebte’de karaya çıkmıştır. İdrisî lider

³⁵⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 212-214; İdris, İmadüddin. (1985). *Tarih el-hulefâ el-Fâtumîyyîn bi’l-Mağrib, el-Kısm el-hâs min Kitabi Uyûn el-Ahbar*, nşr. Muhammed el-Yalavî, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî, s. 373.

³⁵⁹ İdris, *a.g.e.*, (1985), s. 385-386.

³⁶⁰ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 82.

Ebi'l-Ayş bin Ömer bin İdris Emevîlere karşı koyamayacağını anlayarak halifeye itaatini bildirmiş ve oğlu Muhammed'i Kurtuba'ya yollamıştır.³⁶¹

Ahmed bin Ya'la ve Hamid bin Yesal 950 (H. 338) yılında Algeciras'tan yola çıkan donanmayla Mağrib kıyısına giderek İdrisîlere karşı mücadele etmişlerdir. 952-953 senesinde (H. 341) Ahmed bin Ya'la'nın donanma komutanı olarak Cebelitarık Boğazı'nı geçerek İdrisîlere bir kere daha müdahale etmiştir. 951 senesinde Tanca'nın işgali Emevîlerin Mağrib'deki kontrolünü daha da sağlamlaştırmıştır. Netice olarak Emevîler için bu yıllar Mağrib olaylarının çok yakından takip edildiği bir zaman dilimi olmuştur.³⁶² 953 senesinde Fatimî Devleti'nin başına geçen halife Muizz lidinillah devrinde Mağrib'de devletinin aleyhine görünen siyasî manzarayı değiştirerek Emevîlere karşı babasından daha saldırgan bir politika takip etmiştir. Bu çerçevede Emevî donanması için en büyük darbe büyük kayıplara sebep olan Almería deniz üssüne yapılan Fatimî baskını olmuştur.³⁶³

4.4.1. Almería Baskını (955)

İbnü'l-Esir'e göre Endülüs emîri Abdurrahman el-Emevî benzeri görülmemiş büyük bir gemi inşa ettirerek onu mallarla doldurmuş ve 955 senesinde doğuya doğru sefere göndermiştir. Gemidekiler yolda Sicilya'dan İfrîkiyye hâkimi (Fatimî Halifesi) el-Muizz'e gönderilmiş bulunan bir gemiye ve elçi heyetine rastlamışlardır. Endülüslüler Sicilya'dan gelen bu elçi heyetini taşıyan geminin yolunu keserek içindeki her şeyi almış ve el-Muizz'e gönderilmiş bulunan mektupları ele geçirmişlerdir.³⁶⁴ Fatimîlerin bu olaya cevabı çok hızlı ve beklenmeyen bir çapta olmuştur. Bir Fatimî filosu Emevî donanmasının ana üssü Almería'ya büyük bir saldırı gerçekleştirmiştir. Meşhur Fatimî fakihi ve tarihçisi Kadı Numan, Almería baskını şö şekilde anlatmaktadır:³⁶⁵

Müminlerin emiri Muizz'e -Allah'ın selamı onun üzerine olsun- şarktan gelen bir Emevî gemisinin haberi ulaştı. Gemi Sicilya ile Ifrikiyye arasında seyrederek ve bir adanın yakınından geçerken Sicilya'dan İfrîkiyye'ye gitmekte olan bir

³⁶¹ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 82; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 211-212; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 317.

³⁶² İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 215-218; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 317.

³⁶³ Deşravî, *a.g.e.*, (1994), s. 314.

³⁶⁴ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, (1997), VII, s. 213.

³⁶⁵ Kadı Numan. (1996). *el-Mecalis ve'l-Müsayerat*, thk. el-Habib el-Fakî, İbrahim Şebbu, Muhammed el-Ya'lâvî, Beyrut: Dar el-Muntazar, s. 164-165; Kadı Numan. (1986). *Kitabu İftitahu'd-da' ve ve ibtida ed-devle*, thk. Ferhat Deşravî, Tunus-Cezayir: eş-Şerike et-Tunusiyye - Divan el-Matbuat, s. 336; İdrîs, *a.g.e.*, (1985), s. 581-583.

gemiye rastladı ve gemidekiler Sicilya Valisinden Müminlerin emirine yazılmış bir mektubu götürüyorlardı. Endülüslüler bu Fatimî gemisinin kendileri hakkında bilgi vereceğini düşünerek bu geminin dümenini ele geçirdiler ve içinde Sicilya Valisi'nin mektubunun olduğu çanta da dahil olmak üzere gemideki eşyalara el koydular. Gemiye içindeki mürettebatla birlikte adaya bıraktılar. Bu mürettebat yanlarından bir gemi geçip onları alıncaya kadar orada kaldılar ve sonra haberi (Fatimî halifesine) ulaştırdılar.

Müminlerin emiri -Allah'ın selamı onun üzerine olsun- buna çok kızdı ve savaş gemilerinin yola çıkmasını emretti ve içlerine kara ve deniz askerleri yerleştirdi ve onların başına Sicilya Valisi Hasan bin Ali'yi getirdi. Ona (Fatimî gemisine saldıran Emevîlere ait) gemiyi her nerede olursa olsun ele geçirmesini ve hatta o gemiyi Endülüs'te bile bulsa yakmaktan çekinmemesini emretti. Fatimî komutan, (aradığı) gemi Endülüs'ün Almería limanına demirleyinceye kadar onu bulamadı. Bu liman Endülüs gemilerinin ve burayı ele geçiren Endülüs donanmalarının üssü ve gemilerin tersanesiydi. Burada birçok teçhizat vardı. Fatimî donanmasının Almería'ya saldıracağı haberi Emevîlere ulaştı. Kıyıda denizi gözetleyenler daha Fatimî gemileri kıyıya ulaşmadan haberi vermişlerdi. Bu sebeple (Emevî halifesi) askerlerini harekete geçirdi ve gemilerini silah, teçhizat ve adamlarla donattı. Hasan bin Ali az sayıda olan gemileriyle geldi çünkü sadece bir gemiyi bulmak için gönderilmişlerdi. Ancak Allah kuluna zaferi nasip etti, onun donanması Emevî donanmasına üstün geldi, onu yaktı ve tamamen küle çevirdi. (Fatimî denizciler) Karaya çıktılar ve Almería'yı ele geçirdiler ve Emevî taraftarları yenilgiye uğradı. Fatimîler gemileri, depoları, ahşapları ve diğer teçhizatı yaktılar. Depolanmış bütün ürünleri ele yağmaladılar. Şehir ahalisinden kaçmayı başarabilenler kaçtı. Kalanlar ve teslim olanlara zarar verilmedi. Sadece ilk başta direnenleri öldürdüler. (Aradıkları) gemi de yaktıkları gemilerin içindeydi. Müminlerin emiri onlara bundan başka bir şey emretmemişti. (Fatimî donanması) sağ salım, ganimet kazanmış olarak ve (gemilerden) hiçbirisi zarar görmeden oradan ayrıldı.

İmâdüddin İdrîs eserinde olayı 954 senesine tarihlemesine rağmen eseri tahkik ederek yayınlayan Muhammed el-Ya'lâvî saldırının gerçekleştiği yılı, İbnü'l-Esir'e dayanarak H. 343 yılının rebiülevvel ayı (M. Temmuz 954) değil H. 344 yılının rebiülevvel ayı (M. Temmuz 955) olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁶ İbnü'l-Esir'e göre Endülüslü denizciler Fatimî gemisine doğu yolculuğuna giderken el koymuşlar ve Almería baskını yapan Hasan bin Ali'nin baskından hemen sonra İskenderiye'den dönmekte olan ve olaya sebep olan büyük gemiyi de ele geçirmiştir. Endülüs halifesine ait gemideki malların ve meşhur bazı kadın şarkıcıların da Fatimîlerin eline geçmiştir. Fatimîler Almería'da karaya çıkıp yağma yapmışlar ancak hiçbir zarar görmeden Mehdiyye'ye geri dönmüşlerdir. İbnü'l-Esir, III. Abdurrahman'ın Almería'ya yapılan bu saldırıya cevap olarak Fatimîlerin Mağrib sahillerine bir donanma gönderdiğini ve donanmadaki askerlerin karaya çıkarak yağmada

³⁶⁶ İdrîs, *a.g.e.*, (1985), s. 583, dn. 90.

bulunduklarını ve Fatımîlerin olayı haber alıp gelmesi üzerine karşılıklı olarak iki taraftan çok kişinin öldüğü bir çatışmadan sonra Emevî donanmasının Afrika kıyısından çekilerek ülkesine döndüğünü de ifade etmektedir.³⁶⁷ İbn İzârî ise 344 senesi olaylarını anlatırken Kurtuba halifesinin ülkesindeki bütün valileri aracılığıyla cami minberlerinden Şii (Fatımî) hükümdarlara lanet okunması emrini verdiğini yazmaktadır.³⁶⁸

Ruşatî de olayı 955 senesine tarihlemektedir. XII. yüzyılda Almería'da yaşayan tarihçi Fatımî donanmasının saldırısı ile ilgili olarak Kadı Numan'ın verdiği bilgilerle uyumlu ve daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. Müellife göre Mehdiyye'den yola çıkan donanma Ténès şehrine varıncaya kadar Mağrib sahilini takip etmiş ve daha sonra aynı yılın rebiülevvel ayında Almería yakınlarındaki Cabo de Gata'ya (Gata Burnu) doğru yönelmiştir. Buradan şehrin limanının bulunduğu körfeze doğru giden donanma 8 rebiülevvel Salı günü şehrin önüne gelmiş ve buradaki bütün gemileri, erzakı yakmış ve şehri yağmaladıktan sonra birçok insanları öldürmüşlerdir. Geceyi burada geçen Fatımîler ertesi sabah çekilmeye başlamıştır. İki günlük bir yolculuğun ardından önce Ténès'e uğramışlar ve buradan yollarına devam ederek yaklaşık iki hafta sonra Mehdiyye limanına ulaşmışlardır. Ruşatî, Almería'daki tersanenin baskından sonra halife III. Abdurrahman'ın emriyle inşa edildiğini söylese de şehirde önceden de bir tersane olduğu ve müellifin ağır zarara yol açan baskından sonra burada yapılan iyileştirme, tamir işlerini ya da inşa edilen yeni gemileri kastetmiş olması muhtemeldir. Zira Fatımîlerin amacının sadece bir gemiyi takip etme olmadığı aynı zamanda Akdeniz'deki rakiplerinin en önemli limanına ve buradaki gemilere ve teçhizata da zarar vermek amacı taşıdığı da dikkate alınmalıdır. Ruşatî, Almería'daki tersanenin baskından sonra halife III. Abdurrahman'ın emriyle inşa edildiğini söylese de şehirde önceden de bir tersane olduğu ve müellifin ağır zarara yol açan baskından sonra burada yapılan iyileştirme, tamir işlerini ya da inşa edilen yeni gemileri kastetmiş olması muhtemeldir. Zira Fatımîlerin amacının sadece bir gemiyi takip etme olmadığı aynı zamanda Akdeniz'deki rakipleri Emevîlerin en önemli limanına, buradaki gemilere ve teçhizata da zarar vermek amacı taşıdığı da dikkate alınmalıdır.³⁶⁹ Almería'da 955 yılından çok önce 933 senesinde bir tersane

³⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), VII, s. 213.

³⁶⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 220; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 320.

³⁶⁹ el-Ruşatî, *a.g.e.*, (1990), s. 39.

bulunduğunu İbn Hayyân bize haber vermektedir. Hatta müellif burada bulunan donanmanın ıslahından bahsettiğine göre bu tersane bahsi geçen yıldan çok daha eski olmalıdır. Böylece 955 yılından sonraki inşaat ve onarım çalışmalarla, hem Mağrib’de Fatımîlere hem de Batı Akdeniz’in kuzeyinde Hristiyan devletlere yönelik Emevî siyasetinin uygulanmasında çok önemli bir araç olan donanmanın ve donanmanın ana üssü olan Almería şehrinin gördüğü zararın izlerini kısa sürede silerek tekrar eski gücüne döndürülmesi amaçlanmıştır.³⁷⁰ Himyerî, Almería’den bahsederken 955 yılında halife III. Abdurrahman tarafından *yeni inşa edilmiş bir şehir* diye bahsetmektedir. Bu ifade saldırıdan sonra buradan yapılan faaliyetler ve bölgenin *medine* statüsüne yükselmesi ve artık resmî olarak Endülüs donanmasının merkezi olmasıyla izah edilebilir. Bir yerleşim yerinin medine statüsünde olması Endülüs Emevî Devleti idarî yapılanmasında gelişmişlik ve sınırların netliği açısından daha yüksek bir konumda olması anlamına gelmekteydi.³⁷¹

Endülüs Emevîleri bu saldırıdan sonra tepki ve tedbir amaçlı bazı faaliyetlerde bulunmuştur. 957-958 (H. 346) seneleri arasında Halife III. Abdurrahman, Sebte’deki valisine buradaki deniz üssünü tahkim etmesini ve etrafını surla çevirmesini emretmiştir.³⁷² İlaveten Fatımî sahillerine karşı misilleme amaçlı saldırılar düzenlenmiştir. Emevî donanması Mağrib sahillerine asker çıkarmış ancak bu güçler Fatımîlerin karşı koymasıyla geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Saldırının ertesi yılı (H. 345, M. 956-957) 70 parçadan oluşan Emevî donanması Fatımîlere ait Mersa’l-Haraz limanını yakmış, Susa ve Taberka kıyılarında da tahribat yapmıştır. İbn Haldun zikri geçen Taberka şehrini Taberne olarak ifade etmiştir. İbn İzârî ise sadece 345 senesinde Mağrib’e Galip kumandasında bir Emevî donanması gönderildiğinden bahsetmektedir.³⁷³ İhtiyat amacıyla Sardinya’nın daha doğusundaki bölgelere sefere

³⁷⁰ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323.

³⁷¹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 537; Roldán Castro, F. (1992). “El oriente de Al-Andalus en el Ātār al-bilād de Al-Qazwīnī”, *Sharq Al-Andalus: Estudios mudéjares y moriscos*, S. 9, Teruel-Alicante, s. 29-46, 34, dn. 19; Guichard, P. (1998). “The population of the region of Valencia during the first two centuries of Muslim domination”, *The Formation of al-Andalus - Part 1: History and Society*, ed. Manuel Marín, Londra-New York: Routledge, s. 129-181, 146-147.

³⁷² İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 222.

³⁷³ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 59; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), VII, s. 213; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 221; Mersa’l-Haraz: Cezayir’deki bu liman günümüzde el-Kale (Fransızca La Calle) olarak anılmakta ve Tunus sınırına çok yakın bir noktada bulunmaktadır. Bilgi için bkz. Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 320.

gitmeyen Emevî donanmasının tarihinde ulaştığı en doğudaki noktalar yukarıda bahsi geçen İfrîkıyye’de baskın yapılan üç limandır.³⁷⁴

Fatimî tarihçi Kadı Numan, Kurtuba halifesinin bu olaydan sonra Bizans imparatorundan yardım istediğine dair bilgiler vermektedir. İmparatorndan bahsederken zalim, baskıcı, zorba manasındaki *tağıyye* (طاغية) kelimesinin kullanılması ilginçtir. Müellifi Emevîlerin Mağrib’e yaptıkları intikam saldırısının da Bizanslılara güvenilerek yapıldığını ve hatta Konstantinopolis’ten Bizans gemilerinin Emevîlere yardıma geldiğini öne sürmektedir. Kadı Numan, Fatimî halifesinin Bizans’ın uzlaşma ve geri çekilme teklifini geri çevirerek hem Bizans’a hem de Endülüs Emevîleri üzerine donanma sevkettiğini ve Endülüs-Bizans ittifakına ait gemilerle Fatimî gemilerinin Sicilya yakında karşılaştıklarını ve ittifak donanmasının ağır bir hezimete uğradığını, Reyye Boğazı’na doğru (Messina Boğazı?) doğru çekilen Bizanslıların karaya çıktıklarını ve Fatimîlerin onları takip ederek karaya çıktığını ve karada da üstünlük sağladıklarını yazmaktadır. Endülüs donanmasının ise Fatimîlere ait bazı limanlara çıktıklarını ancak burada halk tarafından püskürtüldüklerini ve Bizanslıların da yenildiğini haber aldıkları için yenik bir biçimde Mağrib’den ayrıldıklarını ifade etmektedir. Eserde Fatimî halifesi Muizz’in ağzından bu Emevî donanmasının hedefinin Fatimî payitahtı “Mehdiyye’ye ulaşmak” olduğunu ifade edilmektedir. Aynı zaman diliminde Fatimî donanması da Bizans donanması karşısında yenilgiler aldığı gibi fırtına gibi tabii sebeplerle de kayıplara uğramıştır. Almería saldırısını düzenleyen Hasan bin Ali ve kardeşi Ammar Bizanslılar ile mücadele ederken her ikisinin filosu da fırtınaya yakalanmış ve bu olayda Ammar’ın da içinde bulunduğu birçok denizci ölmüştür.³⁷⁵

Şîî mezhebine geçerek Fatimî halifesi el-Muizz’in sarayına giden Gırnatalı şair İbn Hanî, Almería Baskınına dair şu mısraları kaleme almıştır:³⁷⁶

*Sen Mervanoğulları ile onların sınır (limanında) karşılaştın,
Onların bu işten hissesi sadece yıkım ve yenilgi oldu.*

³⁷⁴ Picard, *a.g.e.*, (2017), s. 279. Mağrib’deki limanların genel haritası için bkz. Harita-4.

³⁷⁵ Kadı Numan, *a.g.e.*, (1996), s. 166-167, 176; Deşravî, *a.g.e.*, (1994), s. 359-360.

³⁷⁶ İbn Hânî el-Endelüsî. (1980). *Divanu İbn Hanî el-Endelüsî*, Beyrut: Daru Beyrut, s. 38.

Fatimî ve Emevî mücadelesi Mağrib’de farklı noktalarda sık sık tezahür etmesine rağmen Endülüs Emevilerinin İber Yarımadasındaki topraklarının doğrudan Fatimî saldırısına uğradığı tek olay Almería baskını olmuştur.³⁷⁷

4.4.2. Fatimîlerin Mağrib’deki Yeni Saldırıları (M. 958-959/H. 347-348)

Halife III. Abdurrahman’ın son yılları Fatimî kumandanı Cevher es-Sıkıllî’nin Orta ve Batı Mağrib’i kapsayan bölgeye düzenlediği yeni saldırılara şahitlik etmiştir. Aslen Sicilya doğumlu olan ve Rum ya da Slav kökenli bir komutan olarak önceden Ebu Yezid isyanının bastırılmasında ön plana çıkarak vezirlik makamına gelen ve büyük Mağrib harekâtından 10 yıl sonra da Mısır’ı Fatimîlere kazandıracak olan Cevher, Fatimî halifesinin yakın adamlarından biri olmuştur.³⁷⁸ Tahert, Fez ve Sicilmasa gibi şehirleri hedef alan Cevher böylece Mağrib’deki Emevî hâkimiyetinin Sebte ve Tanca gibi sahil şehirlerine sıkışıp kalmasına sebep olmuştur.³⁷⁹ Cevher’in saldırısından hemen önce 958 senesi ilkbaharında (H. Muharrem 347) III. Abdurrahman kaid ve sahibu’ş-şurta Ahmed bin Yala’yı bir filoyla Fatimîlere karşı göndermişti. Aynı yılın sonbaharında Ahmed bin Yala, Telemsan bölgesindeki Aslan şehrinde halifeye yazdığı mektupta Cevher’in bölgedeki ilerleyişinden bahsetmekteydi. 959-960 senesinde (H. 348) Sebte valisi Kurtuba’ya yolladığı mektupta Cevher’in askerlerine karşı kazandığı başarılarından bahsetmekteydi. Aynı hicrî yılın sonlarında (Zilkade 348 - Ocak 960) halife, Hariz bin Münzir ve sahibu’s-seyf Bedr’i yanlarında askerler ve diğer resmi görevliler olduğu halde Sebte’ye yollamıştır.³⁸⁰

4.5. Endülüs Emevîlerinin Hristiyan Devletlerle İlişkilerinde Donanmanın Rolü

III. Abdurrahman devrinde halifenin donanmanın Hristiyan Avrupa devletlerine karşı donanmanın da içinde bulunduğu ordusuyla yaptığı seferlerde toprak kazanmaktan ziyade bu devletlerin saldırgan tavırlarına karşı bir tepki olarak görmek mümkündür. Öte yandan halife İber Yarımadasından devletin bütünlüğü sağlamak ve bu amaçla Hristiyan devletleri baskı altında tutmak ve kendi gücü kabul ettirmek

³⁷⁷ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 320.

³⁷⁸ Şeşen, R. (1993). “Cevher es-Sıkıllî”, *TDVİA*, İstanbul, VII, s. 456-457.

³⁷⁹ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), VII, s. 222-223; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 222-223; İdris, *a.g.e.*, (1985), s. 601-602; Deşravî, *a.g.e.*, (1994), s. 343-348; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 320-321.

³⁸⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 222-223, I, s. 221-223. İbn İzârî yukarıda bahsi geçen olayı bilinmeyen bir sebepten dolayı eserinin iki farklı cildinde anlatmıştır.

amacını da güdüyordu. Orta Çağ'ın hükümdar ve devletlerinin ordularının gücünü göstermekten kaçınması ve uzun süren barışlar kuvvet olarak üstün olan devletler için bile zaaf işareti olarak da görülebiliyor ve saldırmayan taraf kendi akrabası olan hükümdarların bile saldırısına uğrayabiliyordu. Hristiyan ülkelere karadan ya da denizden yapılan saldırılar bu ülkeleri tamamen yıkmaktan ziyade sınırlarının istikrarını ve müdafaasını amaçlıyordu.³⁸¹

Hristiyan devletlerle mücadelenin önemli bir cephesini de X. yüzyılda daha da güçlenmiş olan donanmanın faaliyetleri teşkil ediyordu. III. Abdurrahman devrinde çoğunlukla 930'lu yıllarda yoğunlaşan seferler sırasında donanmanın Avrupa sahillerine karşı icra ettiği askerî faaliyetleri ile ilgili bilgilerin büyük kısmına İbn Hayyân'ın el-Muktebes eserinin 5. bölümü ve Udrî'nin Tersî' el-Ahbar isimli eseri aracılığıyla ulaşılmıştır.

4.5.1. Emevî Donanmasının 935 Yılı Frank Seferi

933 senesinde (H. 321) yapılan ilk Frank seferinin 931 senesinde Frank-Bizans işbirliği ile Fraxinetum'a yapılan saldırıya bir tür misilleme amacı taşımış olması mümkündür ancak bu seferden istenen sonuç alınamamıştır. Yine 933 senesinde donanmanın Balear Adaları civarında gözetleme amaçlı bir sefere çıkması da bu sıralarda Hristiyan devletlerden kaynaklanan bir tehdidin olduğunu düşündürmektedir.³⁸²

934-935 yılı kışını Mağrib'de geçiren Emevî donanması 935 senesinde Frank kıyılarına başarılı bir sefer düzenlemiştir. Abdülmelik bin Said bin Ebi Hamame komutasındaki bu donanma 20 tanesi Rum ateşi donanımına sahip *harraka* ve geri kalanı da nakliye gemisi olmak üzere 40 parçadan oluşuyordu. Gemilerde 1000 kara askeri ve 2000 denizci bulunuyordu. Bahsi geçen yılın Haziran ayında (Haziran 935-Receb 323) Almería'dan ayrılan donanma Mayorka Adası'na doğru hareket etmiştir. Burada hazırlıklarını tamamladıktan sonra 26 Receb günü (1 Temmuz) adadan yola çıkılarak birkaç gün içinde (30 Receb-5 Temmuz) Provans sahillerinde *?aleş* (orijinal metinde kelimenin ilk harfinin altında ya da üstünde kaç nokta olduğu tespit edilemedi) adındaki yere ulaşılmıştır. 1 Şaban (6 Temmuz) günü uzun ve sert bir

³⁸¹ Munis, H. (1961-1962). "Abd al-Rahman III y su papel en la historia de España", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, S. 9-10, s. 233-252, 237, 239.

³⁸² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 324; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 356; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 258.

mücadeleden sonra Müslümanlar Franklardan üç yüz kişiyi öldürerek onları yenilgiye uğratmışlardır. Buradan sonra donanma *Eniş* (Nice?) şehrine doğru hareket etmiştir. Frankların liman ve tersanesinin bulunduğu şehri karadan ve denizden kuşatan Müslümanlar burada rastladıkları gemileri ve çevredeki yerleşim yerlerini ateşe vermişlerdir. Bu saldırıda Franklardan 400'den fazla kişi ölmüştür. Donanmanın komutanı Ebi Hamame Şaban ayının 3 günü 15 kadar hafif gemiyi Messenit'e (مسنيط) göndermiştir. Takip eden günlerde donanmanın esas bölümü de bu küçük filonun gittiği yöne hareket etmiştir. 15 gemilik öncü birlik *el-Balatu'l-Ahmer* ve *el-Cebelu'l-Ecrad*'ın bulunduğu geniş bir sahayı yağmalamış ve bol miktarda ganimet ve esir elde etmiştir. *Kaletu'l-Mervan*'da yeniden birleşen donanma uygun bir rüzgârla birlikte ana üssüne geri dönmeye başlamıştır. Bu geri dönüş yolunda donanma Taraf el-Ehraş denen bir limanda Paulo namındaki birinin liderliğindeki Hristiyanlarla savaşa tutuşmuşlar ve Paulo'yu ve beraberindeki birçok kişiyi öldürmüşlerdir. 10 Şaban günü (15 Temmuz) Barselona'ya hücum eden donanma Bellido adındaki bir kişinin liderliğindeki Hristiyanlarla savaşarak onu ve adamlarını yenmiştir. Şehri kuşatan Müslümanlara karşı halk kale kapılarını kapatarak kendilerini savunmuşlardır. Donanma 11 Şaban günü Barselona'yı terk etmeden önce kıyıya çıkan Müslümanlar şehirden çıkıp üzerlerine gelen Hristiyanlara karşı bir zafer daha kazanmışlardır. Tortosa'ya sağ salim varan donanma birçok ganimet elde etmiştir. Tortosa'da donanma komutanı Ebi Hamame halifeden bir mektup almıştı ve bu mektupta kendisine buyurulan Tanca ve Septe'ye doğru hareket etmesine dair emri 20 Ramazan günü (23 Ağustos 935) yerine getirmiştir. Donanmanın güneye hareketini zorunlu hale getiren olay Fatımî komutan Meysur'un bu vakitlerde Uzak Mağrib'de Emevîler için tehdit oluşturan saldırısıydı.³⁸³

4.5.2. Emevî Donanmasının 940 Yılı Frank Seferi

940 senesinde (H. 328-329) Muhammed bin Rumahis kumandasında iki harp gemisi ile Almería'dan yola çıkılmıştır. Tortosa limanında diğer sekiz harb gemisi, dört şinî (şevanî) ve iki fettaş gemisiyle birleşerek Enbevriyeş Körfezi'nin uç kısmındaki Re'su's-Salib'e gelmiş ve buradan da Barselona'ya doğru yoluna devam

³⁸³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 366-369; Sénac, *a.g.e.*, (2001), s. 121; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 259-260.

etmiştir.³⁸⁴ Muhammed bin Rumahis şehir civarındaki harekâtı sırasında burada elçilik göreviyle bulunan Kurtuba halifesinin *emini* ile karşılaşmıştır. Barselona kontunun iki elçisini de yanına alarak halifenin huzuruna gitmekte olan emin, Barselona kontunun barış talebini halifeye iletmeye gidiyordu. Emin, donanma komutanına şehre ve sahil halkına sıkıntı vermemesini emretmiştir. Bunun üzerine donama Tortosa'ya dönmüş ve İbn Rumahis buradan da Kurtuba'ya hareket etmiştir.³⁸⁵

Barselona Kontu Sunyer ile barış şartlarını görüşmeye giden yukarıda bahsi geçen *emin* İbn Hayyân'a göre halifenin Yahudi hekimi ve kâtibi Hasday bin İshak idi. Aynı müellif, Almería'dan yola çıkan donanmadan da bahsetmekte ve Udrî'nin vermediği bazı kronolojik ayrıntıları da vermektedir. Buna göre donanma H. 328 Receb ayının sonlarında (Nisan-Mayıs 940) İbrahim bin Abdurrahman el-Beccanî'nin kumandasında Almería'dan yola çıkmış ve Şevval ayının 10. günü Barselona'ya varmıştır. Burada Hasday'dan Sunyer'le barış yapıldığını öğrenen ve şehre saldırılmaması emrini alan donanma geri dönmüştür.³⁸⁶

4.5.3. Emevî Donanmasının 943 Yılı Frank Seferi

3 yıl sonra 943 senesinde Muhammed bin Rumahis bu defa Galib bin Abdurrahman ve Sehl bin Esid ile birlikte Frenk kıyılarına bir sefer daha düzenlemiştir. 13 Şevval 331 günü (20 Haziran 943) 30 gemi ve 6 şevanîden müteşekkil donanma yola çıktı. Frenk kıyılarına yaklaşıncı donanmayı darmadağın eden şiddetli bir fırtınaya yakalanmıştır. Muhammed bin Rumahis 9 gemiyle Doğu Kıtane'ye gitti. Buranın limanına girerek orada beklemiştir. Enyeno halkının ve sahilinde yaşayanların gemilerini ganimet olarak ele geçirmiştir. Meşiniye'ye saldırmış ve bazı dış mahallelerini buradaki mahzenlerdeki tahıllarla beraber ele geçirmiştir. Şehrin ahalisi kaleye doğru çıkarak kaçmışlardır ve daha sonra İbn Rumahis buradan ayrılmıştır. Diğer iki kaid, Galib ve Sehl ise daha aşağıda sahilin

³⁸⁴ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 82. Re'su's-Salib: Juan Vernet bu noktanın Barselona'nın kuzeyindeki Golfo de Rosas'ın (Güller Körfezi) kuzeyindeki Cap de Creus (Haçlar Burnu) olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Vernet Ginés, J. (1965-1966). "Un texto nuevo e importante para la Historia de la España Musulmana hasta el siglo XI", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, S. 13, s. 17-24, 20-21.

³⁸⁵ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 81.

³⁸⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 454.

düz olduğu yerde kalmışlardı. Böylece Müslümanlar ganimet elde etmiş olarak Almería'ya geri dönmüşlerdir.³⁸⁷

Udrî'nin seferde zikrettiği *Kitane*, *Enyeno*, *Meşiniye* gibi yer isimlerinin nereler olduğu hususunda iki görüş ileri sürülmüştür. Juan Vernet, *Kitane* ve *Meşiniye*'nin Sicilya Adasındaki *Catania* ve *Messina* olduğu görüşündedir. Vernet, 942 yılına tarihlendiği seferde Endülüs donanmasının fırtına sebebiyle Sicilya'ya sürüklendiği görüşündedir. Manuel Sánchez Martínez ise bu deniz seferinde ismi geçen üç yerin tereddütsüz bir biçimde Fransa'nın güney sahillerindeki Agde, Aniane ve Marsilya olduğu görüşündedir. Martínez, Provans sahillerinden Sicilya'ya kadar bir sürüklenmeye ihtimal vermemekte ve ayrıca Sicilya'nın o sıralarda yaşadığı iç karışıklığı da Emevîlerin buraya gelmiş olma ihtimalini zayıflatan bir sebep olarak sunmaktadır.³⁸⁸

943 senesinden sonra Frank sahillerine yapılan deniz seferleri hakkında bilgi azdır. İbn Hayyân'ın *el-Muktebes* isimli eserinin 942-971 yılları arasındaki ve Udrî'nin *Tersi' el-Ahbar* isimli eserinde 945-996 yılları arasının elimizde olmaması yaklaşık 30 yıllık bir dönemdeki deniz seferleri hakkında bilgi edinmeyi zorlaştırmaktadır. Zira söz konusu dönemler hakkında en ayrıntılı bilgiyi bu eser vermektedir. İbn Hayyân'ın *el-Muktebes* isimli eserinin 7. bölümünde 971-975 yılları arasındaki olaylar anlatılmaktadır. Bu yıllar arasında Emevîlerin Mağrib'deki olaylarla fazlasıyla meşgul olması donanmanın da bu bölgede yoğun olarak görevlendirilmesini gerektirmiştir. Bu yıllarda Hristiyan krallıklarla Kurtuba arasında nisbî bir barış devri yaşanmıştır. Zaman zaman Emevîlerin Mağrib'deki meşguliyetinden faydalanmak isteyen Hristiyan devletlerin saldırıları da büyük ölçüde karada cereyan ettiği için donanma Mağrib'de kalmaya devam etmiştir.³⁸⁹ Muhakkak ki bu durum Endülüs donanmasının Hristiyan devletlerle ilişkilerde işlevini tamamen yitirdiğini göstermez. Nitekim 944-945 (H. 333) senesinde

³⁸⁷ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 81.

³⁸⁸ Sánchez Martínez, M. (1975-1976). "La cora de Ilbira (Granada y Almería) en los siglos X y XI, según al-'Udrî (1003-1085)", *Cuadernos de Historia del Islam*, S. 7, s. 5-82, 10-11; Vernet Ginés, J. (1969-1970). "El nombre de Cataluña", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, S. 33, s. 133-136. Agde: Marsilya'nın 150 km batısında Hérault Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü noktada bulunmaktadır. Aniane: Hérault Nehri'nin kenarında kıyından 45 km kadar içeride bir şehirdir.

³⁸⁹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 263.

Tortosa’da inşa edilen tersane 943 senesinden sonra da buradaki deniz gücüne hâlâ önem verildiğini ve ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.³⁹⁰

4.5.4. Donanmanın Gücünün Deniz Ticaretine Yansıması

839 senesinde Napoli’den bağımsızlığını elde eden Amalfi Dukalığı/Cumhuriyeti ekonomik bir gelişme sürecine girmiş ve Endülüs Emevîleriyle de ticaret ilişkilerine girmiştir. Zaman zaman Hristiyan devletlerle Müslümanlara karşı işbirliği yapan bu devlet bazen de Bizans’ın bölgedeki hâkimiyetine darbe vurmak için Müslümanlarla beraber hareket etmiştir.³⁹¹ İbn Hayyân Amalfi şehrinden gelen tüccarların Kurtuba’daki durumunu şöyle anlatmaktadır:

Cemaziyelahir’in (H. 330) sonunda (Mart 942) ticaret yapmak amacıyla Endülüs’e gelen Amalfili tüccarlar Kurtuba’ya üşüştiler. Halife en-Nasır lidinillah’tan önce bu tüccarların bu ülkeye ne karadan ne denizden girdikleri ya da limanlarına uğradıkları görülmemişti. Ülkelerinden yüksek kaliteli ipek ve lüks... ve diğer değerli eşyalar getirdiler. Bunların çoğunu en-Nasır makul bir fiyata satın aldı. Geri kalanını da ülkesinin tüccarları ve ahalisi aldı. Tüccarların hepsi iyi ticaret yaptılar ve satışlarından memnun kaldılar ve daha sonra Endülüs ülkesine gelişleri devam etti ve daha fazla kar ettiler.³⁹²

Amalfi heyetiyle aynı yıl Sardinya Adasından Kurtuba’ya bir heyetin gelmesi,³⁹³ ayrıca Toscana’lı Guy ve Papa’nın da Kurtuba ile barış ve dostluk ilişkileri talep etmesi de Hristiyan devletlerin Batı Akdeniz’de Emevîlerle iyi geçinmek istemesine birer örnektir.³⁹⁴ Napoli, Gaeta ve Amalfi gibi denizci devletler III. Abdurrahman ile yaptıkları anlaşmalarla Akdeniz’de ticaret serbestisi elde etmişlerdir.³⁹⁵ Bunda Endülüs donanmasının III. Abdurrahman devrinde Batı Akdeniz’de sahip olduğu gücün de etkisi olmuş olmalıdır.

Aynı biçimde 940-941 yıllarında halife III. Abdurrahman, Provans Kontu Hugh ile yaptığı anlaşma çerçevesinde Fraxinetum kaidi Nasr bin Ahmed’e gönderdiği emirde karada ve denizde Hugh’un tebaasının ve gemilerinin rahatsız edilmemesini istemiştir. Şüphesiz bu Fraxinetum savaşçılarının bölgedeki hükümrانlığının yanı

³⁹⁰ Arslan, Ş. (2014). *el-Hulelü es-Sündüsiyye fi ahbar ve’l-asar el-Endelüsiyye*, Kahire: Hindawi Publishing Corporation, III, 14, s. 28.

³⁹¹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 266.

³⁹² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 478.

³⁹³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 485.

³⁹⁴ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 184.

³⁹⁵ Torres Balbás, L. (1946). “Atarazanas hispanomusulmanas”, *al-Andalus*, S. 11/1, s. 178.

sıra Endülüs Emevî donanmasının Batı Akdeniz'deki etkisini de gösteren bir misaldir.³⁹⁶

4.6. II. Hakem Devri ve Donanmanın Siyasî İlişkilerdeki Rolü

16 Ekim 961 tarihinde vefat eden III. Abdurrahman'ın yerine oğlu II. Hakem geçmiştir. Babasının son yıllarında Fatımîlerin Mağrib'de Emevîleri gerileten saldırgan siyasetleri karşısında babası gibi kesin ve kararlı bir tutum sergilemiştir. Bölgedeki Berberi kabileleri ile iyi ilişkiler kurarak sahillerdeki deniz üslerini elinde tutmaya gayret etmiştir.³⁹⁷

Mağrib siyasetinin devam ettirilmesinde önemli bir vasıta olan donanma gelişimini Halife II. Hakem döneminde de devam ettirmiştir. Bu çerçevede halife 964 yılı yaz aylarında (H. Recep 353) Almería'ya bir teftiş seferi düzenlemiştir. Bu bölgeyi Mağrib'den gelecek Fatımî tehlikesinin ilk hedef alacağı bir nokta olarak görmekte ve burada savunma amaçlı yapılan tahkimatlara önem vermektedir. Kabte Ribatı halifenin bu seferde incelediği yerlerden biriydi. Ayrıca bölgedeki tebaasının durumu da bilmek istediği şeylerden biriydi. Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'e göre halife, deniz kuvvetlerini de gözden geçirmiş, o sırada üç yüz gemiden oluşan donanmayı yenilemiştir.³⁹⁸ Hakem veliaht olduğu 941-942 senesinde (H. 330) babası tarafından Elbira ve Beccane bölgelerinin valiliğine tayin edilmişti. Dolayısıyla bu bölgelere olan ilgisi tahta çıkmadan önce başlamıştı.³⁹⁹

969 senesinde Mısır'ın Fatımîlerin eline geçmesi ve 972'de Fatımîlerin başkentinin yeni inşa edilen Kahire şehrine taşınması şüphesiz Mağrib'de Emevîlerin lehine bir siyasî ortam meydana getirmişti. Artık siyasî ilgisi doğuya Mısır ve Suriye yönüne kayan Fatımîler Mağrib'deki topraklarının idaresini müttelikleri Zirîlerden Zirî bin Menad'a devretmişlerdi.⁴⁰⁰ Aynı dönemlerde Mağrib ile Kurtuba arasındaki yakın ilişkiler devam etmekteydi. İbn Hayyân 971 yılı ortalarında Mağrib'den Endülüs'e geçen Emevî taraftarlarının kıyıya çıktığı noktaları ifade ederken Pechina

³⁹⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 454.

³⁹⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 221; Özdemir, M. (1997). "Hakem II", *TDVİA*, İstanbul, XV, s. 174-175.

³⁹⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 236; İbnü'l-Hatîb. (2003). *el-İhâta fî Ahbari Gırnata*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, I, s. 268; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 373.

³⁹⁹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 488.

⁴⁰⁰ Laroui, A. (2015). *The History of the Maghrib: An Interpretive Essay*, Princeton: Princeton University Press, s. 138; Safran, J. M. (2000). *The Second Umayyad Caliphate: The Articulation of Caliphal Legitimacy in al-Andalus*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, s. 38.

bölgesinde Mehmele, Almería ve Reyve bölgesindeki Bizilyane'yi zikretmektedir.⁴⁰¹ Bu dönemin göze çarpan olaylarından biri Hasan bin Kannun el-Hasanî'nin Mağrib'de Emevî otoritesine başkaldırmasıdır. İdrisî hanedanına mensup olan Hasan, III. Abdurrahman'ın halifeliğinin son devirlerinden beri Emevîlere tabi olarak Tanca, Tetuan, Asila ve Basra gibi Cebelitarık Boğazı'na yakın şehirleri kontrolü altında tutmaktaydı. Halifeye itaati bırakan Hasan'ın isyanı sırasında Kurtuba'nın kuzeydeki Hristiyan komşuları ile barış anlaşmaları yapmış olması Mağrib'e yoğun bir askerî yığınak yapmasına imkân sağlamıştır.⁴⁰²

4.6.1. Hasan bin Kannun'un İsyanının Bastırılması

İbn Hayyân, 972 senesinde Hasan'ı itaate zorlamak için yapılan sefer hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Vezir Muhammed bin Kasım bin Tumlus, halife tarafından 972 yılının Temmuz ayında (H. 361 Ramazan) huzura çağırılarak Mağrib'e yapılacak sefere kumandan tayin edilmiştir. Emevî ordusu ve diğer ücretli askerlerle ve gereken savaş malzemesiyle birlikte mümkün olan en kısa sürede Sebte'ye intikal etmesi emredilmiştir. Halife görüşme sırasında komutana değerli hediyeler vermişti. Muhammed, Ramazan ayının 14. günü (29 Haziran 972) Kurtuba'dan ayrılmıştır. Yanında çok çeşitli ve gözleri hayran bırakacak vasıfta ve tariflere sığmayan silah ve malzemeler vardı. 18 Şevval (3 Ağustos) günü uygun bir rüzgârdan faydalanarak Algeciras'tan askerleriyle beraber karşı kıyıya Sebte'ye geçmiştir. Aynı gün deniz birliklerinin komutanı kaid Abdurrahman bin Rumahis de karşı kıyıya geçerek kara ordusuna katılmıştır. Mağrib'e geçişten bir ay önce Ramazan ayının 21. günü (6 Temmuz 972) halife II. Hakem babasının mevlaları Kayser, Said el-Cezerî ve Raşik'i ve bunlardan başka İsmail bin Abdurrahman bin eş-Şeyh, Abdurrahman bin Yusuf bin Armatil ve Abdurrahman bin Ebi Yavşan'a Sevilla ve Almería'da bulunan filolarla sefere çıkmalarını emretmiştir.⁴⁰³

Mağrib'de Emevî müdahalesinin söz konusu olduğu bu vakitlerde başka bir ilginç olay yaşanmıştır. İbn Nakura olarak da bilinen tüccar Muhammed bin Süleyman, önceden Emevî taraftarı iken Fatımîlerin tarafına geçen ve Hanus olarak

⁴⁰¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 27-28; Bizilyane, Málaga şehrine 8 mil yakınlıkta bir sahil kentidir. Bkz. el-Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed. (1988). *Sıfatı Ceziret el-Endelüs*, Beyrut: Dar el-Ceyl, s. 44.

⁴⁰² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), muhtelif sayfalar; İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), VI, s. 291; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 223-224.

⁴⁰³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 57-59.

bilinen Abdülmelik bin Sumeyt isimli bir şakiyi yakalamıştı. Bu kişi ele geçirilmeden evvel Mağrib sahillerinde karışıklık çıkarmaktaydı. Tüccar Muhammed bin Süleyman bu şakiye karşı bir tuzak kurmuş ve *sahibu's-şurta* ve *kaidu'l-bahr* Abdurrahman bin Rumahis'e bir mektup yazarak ondan içinde güvenilir adamların olduğu bir gemi yollamasını istemiştir. İbn Rumahis, Abdullah bin Şuayb ve İbnu'l-Ezrak'ın bir pusuyla bu şakinin ele geçirilmesine yardım etmeleri için Muhammed'e göndermiştir. Bu iki denizci, şakinin ve oğullarından birinin ele geçirilmesinde pay sahibi olmuştur. Esir edilen şaki ve oğlu 11 Şevval 361 günü (M. 26 Temmuz 972) Almería limanına ve buradan da Kurtuba'ya gönderilmiştir. Bu bilgi bize Emevî donanmasının genel deniz harekâtı dışında özel operasyon olarak nitelendirebileceğimiz askerî harekât için de kullanılabildiğini göstermektedir.⁴⁰⁴ Donanma kumandanı Abdurrahman bin Rumahis aynı yılın zilkade ayı (H. Zilkade 361 - M. Ağustos-Eylül 972) başlarında yaptığı bir seferle önceden Emevî hâkimiyetindeyken elden çıkan Tanca şehrini ele geçirmiştir.⁴⁰⁵ Devam eden sefere rağmen Hasan bin Kannun isyana devam etmiş ve donanmayla asilere karşı Mağrib'e gönderilen Emevî veziri Muhammed bin Kasım bin Tumlus mücadelede hayatını kaybetmiştir.⁴⁰⁶

Aynı vakitlerde halife II. Hakem, Mağrib'deki devam eden askerî mücadele için bu bölgeye para gönderirken aynı zamanda Sevilla ve Algeciras tersanelerinde inşa edilmekte olan yeni donanmanın ihtiyaç duyduğu malzemeler için Ceyyan (Jaén) kurası valisi Muhammed bin Abdülmelik de yönettiği bölgenin ahalisinden devlet tarafından istenen miktarlarda ahşap, zift ve katran talep ediyordu. Buna mukabil II. Hakem de *sahibu's-şurta* Ahmed bin Nasr aracılığıyla bu bölge halkının bu ürünleri devlete vermelerinden doğacak masrafin halkın refahını bozmaması amacıyla halifenin şahsi hazinesi tarafından karşılanacağını bildirmiştir. Bu emre uygun olarak vali Muhammed bin Abdülmelik halka donanma için sağladıkları malzemeler için gereken ödemeyi yapmıştır. Ayrıca bu malzemelerin Sevilla ve Algeciras'a nakledilmesi de halife tarafından emredilmekteydi.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 64-65.

⁴⁰⁵ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 66-67; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 245. İbn İzârî'nin eserinde Abdurrahman bin Rumahis ismi, Abdullah bin Rumahis olarak zikredilmiştir.

⁴⁰⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 71; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 246.

⁴⁰⁷ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 67-68, 76.

Vezer Muhammed bin Kasım bin Tumlus'un ölümünden sonra halife yetenekli kumandanlarından Galib bin Abdurrahman'ı Mağrib'e göndermeye karar vermişti. Galib, 362 senesinin 9 Receb günü (M. 15 Nisan 973) orduyla başkent Kurtuba'dan ayrılmıştır.⁴⁰⁸ İbn Hayyân ordunun deniz yolculuğunu şu şekilde anlatmaktadır:⁴⁰⁹

Algeciras'ta uzun bir bekleyiş ve hazırlıkların tamamlanmasından sonra ordunun komutanı Galib önce yaya askerleri, atlı askerleri, yükleri ve savaş aletlerini herhangi bir zarara uğramadan karşı sahile geçirdi. Kendisi de Ramazan ayının 11. günü (15 Haziran 973) Algeciras'ta denize açıldı ve Tanca'ya yöneldi. Fakat şehir görüldüğünde rüzgâr onu yola çıktığı Algeciras'ın 4 mil kadar batısında bulunan Kabale Limanı olarak da bilinen Batne Limanına sürükledi. Komutan buraya mecburen demir attı ve havanın düzelmesini bekleyerek burada birkaç gün oyalandı. Tekrar denize açıldı. Allah ona münasip bir rüzgâr nasip etti. Denizi kolaylıkla ve memnun bir halde geçti. 26 Ramazan Pazartesi günü (30 Haziran 973) Galib'in mektubu (Kurtuba'ya) ulaştı ve komutan mektupta 22 Ramazan Perşembe günü (26 Haziran 973) Tanca şehri yakınlarında Babu'l-Kasr olarak bilinen Yemm Limanına (Merse'l-Yemm) yanındaki askerler ve teçhizatla beraber sağ ve salim olarak karaya çıktığını bildiriyordu. Aynı gün geç vakitte mektubunu Kurtuba'ya gönderdi ve onun mektubu bu fethin beklendiği başkentte sevinci çoğalttı.

Yine aynı müellife göre Mağrib harekâtında donanma komutanı Abdurrahman bin Rumahis ve yanındaki komutanlar Sa'd, Kayser ve Abdullah bin Mervan, Tanca'nın tahkiminde ağır davrandıkları için Şaban (Mayıs) ayında halife tarafından azarlanmışlardı.⁴¹⁰

Abdurrahman bin Rumahis'in Kurtuba'nın da onayıyla Mağrib'de Hasan bin Kannun'a karşı harekete geçen Galib'e yardım etmek için Asila şehrine doğru donanmayla yola çıkmış ve böylece daha önce Galib'le yola çıkan ilk donanma gücü Abdurrahman bin Rumahis'in filosuyla takviye edilmiştir.⁴¹¹ Mağrib'e yapılan yoğun askerî takviye sonucunda asi Hasan bin Kannun 974 yılının 19 Mart günü (H. 21 Cemaziyevvel 363) teslim olmak zorunda kalmış ve Kurtuba'da bir süre esir tutulduktan sonra Almería Limanına gönderilerek buradan deniz yoluyla eski müttefiki Fatımîlerin yeni idare merkezi olan Mısır'a sürülmüştür.⁴¹² İsyan hareketini bastıran Galib bin Abdurrahman 10 Eylül 974 günü askerleriyle Cebelitarık Boğazını geçerek Algeciras'a çıkararak Mağrib'deki askerî harekâtını bitirmiştir.⁴¹³ Bu olaylar

⁴⁰⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 76-77.

⁴⁰⁹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 87.

⁴¹⁰ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 79.

⁴¹¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 87-88.

⁴¹² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 114-115; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 396-397.

⁴¹³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 137.

dışında da II. Hakem devrinde donanma Mağrib meselelerine müdahale için sık sık kullanılmıştır.⁴¹⁴ Emevîlerin Mağrib seferiyle meşgul olmasından faydalanan kuzey sınırındaki bazı Hristiyan devletlere gözdağı vermek ve o senenin saifesi (yaz seferi) için at temin etmek üzere donanma komutanı Abdurrahman bin Rumahis komutasındaki filo 975 yılının Mart ayının son gününden itibaren (H. 15 Receb 364) Tudmir, Valencia ve Tortosa'ya kadar doğu Endülüs sahillerinde dolaşmıştır.⁴¹⁵

4.7. Girit ve Fraxinetum'daki Endülüs Kökenli Devletçiklerin Ortadan Kalkması

Girit'teki İslam devletçisi bir asırdan fazla süren hâkimiyeti sırasında adanın gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Ada önceden Bizans'ın geri planda kalmış bir bölgeyken İslam devrinde ise birçok ürünü ihraç eden bir yere dönüşmüştü. Bilhassa IX. yüzyılda Yunan anakarasına, Ege Adalarına ve Anadolu sahillerine yapılan birçok baskın Girit'ten yola çıkan denizciler tarafından icra edilmiştir.⁴¹⁶ Venedik ve Ragusa'ya kadar akınlarda bulunduklarına dair kayıtlar mevcuttur.⁴¹⁷

Girit Adasının sakinleri idarî ve hukukî olarak İslami kurallara göre yönetiliyorlardı. Adanın Müslüman ahalisi doğu İslam dünyasına yakınlıkları dolayısıyla en üst dinî merci olarak Abbasî halifesini kabul ediyorlar ve ona biat ediyorlardı. Ada ayrıca Müslüman seyyahların uğrak noktalarından biri olmuştur. Ayrıca burada kültürel ve ilmî alanda da bir canlanma görülmüş ve hatta adaya ilim öğrenmeye gelip buraya yerleşen Endülüslü Müslümanlar olmuştur.⁴¹⁸ Giritli Müslümanlar asıl vatanlarını asla unutmamışlar, Endülüs'le iktisadî ve kültürel ilişkilerini devam ettirmeye gayret ettirmişlerdir.⁴¹⁹

Girit'teki İslam devletinin Endülüslülerden sonraki nüfusunun kaynağını oluşturan Mısır aynı zamanda adanın ticarî ilişkilerinin yoğun olduğu İslam ülkelerinin başında geliyordu. Peynir, bal ve şarap adanın Mısır'a gönderdiği ürünlerin başlıcalarındandı. Şarabın İslam dünyasından yasaklı bir ürün olması adadan ihracına bir engel teşkil etmiyor ve bu ürün Kahire pazarlarında satılıyordu. Girit, Endülüs ve Sicilya'dan zeytinyağı ithal ederken silah ihtiyacını Mısırlılardan

⁴¹⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 149.

⁴¹⁵ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 169-170.

⁴¹⁶ Paine, *a.g.e.*, (2013), s. 211-229.

⁴¹⁷ Lewis, *a.g.e.*, (1960), s. 218-219; Ballan, *a.g.e.*, (2010), s. 45-46.

⁴¹⁸ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 245.

⁴¹⁹ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 403-404.

sağlıyordu. Adadaki zengin ticarî hayatın varlığı Mısır ve Yunanistan anakarasında bulunan sikkelerden ve Bizanslıların adayı geri aldıkları zaman elde ettikleri yoğun ganimetlerden de anlaşılmaktadır.⁴²⁰

4.7.1. Girit Adasında İslam Devleti'nin Varlığının Sona Ermesi

Fetihten yaklaşık 15 yıl sonra 840 senesinde Bizans imparatoru Teofilos'un II. Abdurrahman'a gönderdiği bir elçilik heyeti aracılığıyla adanın Bizans'a iadesini istemesi ve emirin buna cevaben adadaki denizcilerin kendi hâkimiyeti altında olmadığına belirterek bu konuda imparatora herhangi bir söz vermekten kaçınması Girit Adasının siyasî açıdan Endülüs egemenliği altında olmadığıнын teyit edilmesidir. Emir, aynı heyete herhangi bir işbirliği sözü vermemekle birlikte Bizans'ın fırsat bulursa adayı geri alabileceğini ifade etmişti. Emir, Girit'teki İbn Hafsun liderliğindeki denizcilerin Abbasîlere biat etmelerinden dolayı duyduğu kızgınlığı imparatora yazdığı mektupta dile getiriyor ve Bizans'ın adaya yapacağı bir istirdat seferinden rahatsız olmayacağını ifade ediyordu.⁴²¹

Bir asırdan fazla bir zaman geçip de adayı geri alma amacı taşıyan Bizans saldırıları arttığı ve adanın artık Müslümanların elinden çıkacağı görülmeye başlandığı X. yüzyılın ortalarında bile Endülüs Emevîlerinin Girit'teki denizci İslam devleti ile ilgili fikirleri pek değişmiş gibi görünmüyordu. Bizans'ın saldırıları karşısında adadaki Müslümanların Endülüs'ten yardım istemeyişini de yukarıdaki sebeplere bağlamak mümkündür. Mısır'daki İhşidîler ve Fatımîlerden istenen yardımlar ise dikkat çekicidir. Abbasî halifesine biat eden Girit Müslümanları, coğrafi yakınlığın da zorlamasıyla Fatımîlerden yardım istemek durumunda kalmışlardır. Tabii ki aynı coğrafi faktörler Endülüs'ten yardım istenemeyişinin bir diğer sebebi olarak zikredilebilir. Adanın coğrafi konumu aynı zamanda Bizans'ı burayı geri almaya zorlayan sebeplerden biriydi. Zira Suriye ve Mısır kıyılarındaki İslam devletlerinin donanmalarıyla işbirliği yapan Giritli Müslümanlar Bizans donanmasına ve sahillerine ciddi tahribatlar yapabiliyorlardı.⁴²²

Adayı geri alma teşebbüsleri İslam fethinden hemen sonra başlamıştı. Giritli denizcilerin Marmara Denizi'ne kadar ulaşan saldırıları, Selanik şehrine 904

⁴²⁰ Christides, *a.g.e.*, (1984), s. 116-121.

⁴²¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (2003), s. 433-435; Cardoso, *a.g.e.*, (2015), s. 40.

⁴²² Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 248-249.

senesinde yaptıkları saldırılar Bizans'ın misillemeleri ile karşılaşmıştır. 911-912 senesinde Bizans donanmasının adaya yaptığı başarısız olmuş ve Ekim 912'de dönüş yolunda Sakız Adası'nın kuzeyinde Abbasî Devleti'nin Suriye kıyılarından gelen filosunun (Trabluslu Leon) saldırısı ile ağır kayıplar vermiştir. Bu saldırıya Giritli denizcilerin de katılmış olması muhtemeldir.⁴²³ 949 senesinde Bizans İmparatoru VII. Konstantin devrinde gerçekleşecek bir diğer geri alma girişiminden üç yıl önce bir Bizans elçilik heyeti Kurtuba'da Emevî halifesi III. Abdurrahman'ı ziyaret etmişti. Heyetin amacı yaklaşan Girit saldırısı öncesinde adaya yardım gönderme ihtimali olan Fatımîlere karşı Endülüs Emevîleri ile bir ittifak görüntüsü oluşturmak ve Güney İtalya'daki Bizans topraklarında imparatorun gücünü takviye etmesini sağlamaktı. Ancak 949 yılındaki sefer de başarısızlıkla neticelenmiştir.⁴²⁴

960 yılının Temmuz ayında Bizans İmparatoru II. Romanos, Girit'i geri almak için Nikefor Fokas komutasında büyük bir Bizans donanmasını Ege Denizi'ne göndermiştir. Bizans kaynakları 2000 Rum ateşi gemisi, 1000 savaş gemisi ve 307 ya da 364 teçhizat-erzak gemisinden oluşan bir donanmadan bahsetmektedir. Yakut el-Hamevî 5000'i süvari olmak üzere 72.000 askerden müteşekkil bir ordudan bahsetmektedir. Girit aylarca süren bir mücadeleden sonra 7 Mart 961'de (H. 15 Muharrem 350) Bizanslıların eline geçmiştir.⁴²⁵ Adanın inatçı bir mücadeleden sonra ele geçirildiği İbn Haldun'un kullandığı Arapça *şiddetli, zorlu* manasındaki “عنوة” ifadesinden anlaşılmaktadır. Adadaki mücadeleden sonra birçok Müslüman esir edilmiştir. Yine Yakut el-Hamevî adada ele geçirilen ganimetlerin Konstantinopolis'e 300 gemiyle taşındığını ifade etmiştir.⁴²⁶ Şii tarihçi İdrîs İmâdüddin, Bizans ordusunun adada katliam ve yağma yaptığını ve adanın en büyük camisine atlarıyla girerek burayı yaktıklarını ve caminin minberini söküp Konstantinopolis'e götürdüklerini ifade etmektedir.⁴²⁷

⁴²³ Tsougarakis, *a.g.e.*, (1988), s. 48-55; Pryor, J. H., Jeffreys, E. M., *a.g.e.*, (2006), s. 63.

⁴²⁴ Pryor, J. H., Jeffreys, E. M., *a.g.e.*, (2006), s. 71.

⁴²⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 60; İdrîs, *a.g.e.*, (1985), s. 648-653; Kadı Numan, *a.g.e.*, (1996), s. 442-446; Nüveyrî, *a.g.e.*, (2002), XXVIII, s. 120-121; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), I, s. 236; Fahmy, *a.g.e.*, (1966b), s. 138; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 89-94; Sullivan, D. (çev. ve thk.). (2018). *The Rise and Fall of Nikephoros II Phokas: Five Contemporary Texts in Annotated Translations*, Byzantina Australiensia, XXIII, Leiden: Brill, s. 121, 139; el-Antakî. (1990). *Tarih el-Antakî*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Trablus (Lübnan): Jarrous Press, s. 95, 443.

⁴²⁶ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 60; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), I, s. 236.

⁴²⁷ İdrîs, *a.g.e.*, (1985), s. 653.

Fatimî-Şii tarihçiler adanın düşmeden önce Fatimîlerden yardım isteklerini ve Fatimî halifesi ile Girit Müslümanları arasındaki mektuplaşmalardan bahsetmektedir. Halife her ne kadar adadaki olaylara müdahale niyeti göstermişse de zamanında yapılmayan müdahalenin yerine tehditten öteye gitmeyen söylemler Bizans'ı aday alma hedefinden caydıramamıştır. Fatimî halifesinin Girit'e yardım seferini Mısır'ı fetih planının bir parçası haline dönüştürmesi de adaya gereken desteğin ulaşmasını engellemiştir. Halife el-Muizz, Mısır'daki İhşidîlere bir teklifte bulunarak iki devletin donanmalarının Girit'in karşısında bulunan Berka Limanında birleşmesini ve buradan adaya yardım edilmesini istemiştir. Ancak İhşidîler Fatimîlerin bu olayda ön planda olmasından ve bunun Fatimîler tarafından Mısır'a yaklaşmak için bir bahane olarak kullanılmasından endişe ederek bu talebe olumlu cevap vermemişlerdir. İhşidîler gelmediği gibi Fatimî donanması da harekete geçmemiştir.⁴²⁸ İbnü'l-Esir ise şaşırtıcı ve başka tarihî kaynaklar tarafından desteklenmeyen bir iddiayla Fatimîlerin adadaki Müslümanlara yardıma gittiğini ve Bizanslıları yenilgiye uğratıp birçoğunu esir aldıklarını yazmaktadır. Bu anlatım için verilen tarihin 962 senesi olması da (H. 351) Bizans'ın adayı ele geçirdiği tarihî süreç açısından da pek makul görünmemektedir.⁴²⁹

Esasen Bizanslılar Fatimîlerle 957-958 senesinde (H. 346) beş yıllık bir anlaşma yapmışlardı. Girit meselesine rağmen 967 yılında da benzer bir anlaşma yapılmıştı. Bizans'ın Suriye'de Hamdanîlerle ve Fatimîlerin de Endülüs Emevîleri ile Mağrib'deki mücadelesi devam ettiği için söz konusu anlaşmalar her iki devletin de elini rahatlatma amacı taşıyordu. İki taraf da daha yakın tehlikeler varken birbirleriyle uğraşmak istemiyorlardı. Ayrıca 967'de Fatimîlerin Mısır'ı ele geçirme çabalarında son aşamaya geldiklerini de unutmamak gerekir.⁴³⁰ Adadaki Müslümanların Bizans hâkimiyeti başladıktan sonra Mısır, Sicilya ve Endülüs gibi İslam ülkelerine göç ettiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴³¹ Girit'in alınmasından 4 yıl sonra bir çeşit Arap-Bizans ortak idaresi altında bulunan Doğu Akdeniz'deki bir diğer önemli deniz üssü sayılan Kıbrıs da Bizanslılar tarafından kesin olarak ele

⁴²⁸ İdrîs, *a.g.e.*, (1985), s. 648-653; Kadı Numan, *a.g.e.*, (1996), s. 442-446; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 250; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 92.

⁴²⁹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, (1997), VII, s. 242.

⁴³⁰ Deşravî, F. (1959). "La Crète dans le conflit entre Byzance et al-Mu'izz", *Cahiers de Tunisie*, Tunis, sy. 7, 307-318; Brett, *a.g.e.*, (2017), s. 75.

⁴³¹ Merrakuşî, Abdulvahid. (2006). *El-Mucib fî Telhîsi Ahbar el-Mağrib*, thk. Selahaddin el-Hevarî, Sayda-Beyrut: Mektebet el-Asriyye, s. 25.

geçirilmiştir.⁴³² Girit ve Sicilya'nın fethedilmeleri ve elden çıkmaları Akdeniz'deki İslam hâkimiyetinin yükselişi ve düşüşe geçmesinde çok hayâtî iki önemli olay olmuştur.⁴³³

4.7.2. Fraxinetum'da İslam Hâkimiyetinin Sona Ermesi

Doğu Akdeniz'de Girit ve Kıbrıs gibi iki büyük ada Müslümanların elinden çıkarken Batı Akdeniz'de IX. yüzyılın sonunda Fransa'nın güney sahillerinde Endülüslü denizcilerin kurduğu deniz üssü Fraxinetum da Hristiyanlarla girdikleri mücadelenin sonucunda 972-975 yılları arasında ortadan kalkmıştır.⁴³⁴

Kutsal Roma-Germen imparatoru 1. Otto gibi Hristiyan krallardan gelen elçi heyetlerinin halife III. Abdurrahman'dan Fraxinetum savaşçılarına mani olunmasını istemeleri her ne kadar halife açıkça kabul etmese de Hristiyan devletlerin Kurtuba ile Fraxinetum arasında bir tabi-metbu ilişkisi olduğunu düşündüklerini göstermektedir.⁴³⁵

Bu minvalde İbn Hayyân da 940 senesinde Barselona kontu ve Endülüs Emevîleri arasındaki bir anlaşmadan bahsetmektedir. Barselona ile beraber aralarında Uncu isminde bir kontun⁴³⁶ da bulunduğu başka kontluklardan da bahsetmektedir. Müellife göre barış anlaşmasından sonra halife, "Fraxinetum kaidi Nasr bin Ahmed ve Şark Adalarının (Balear Adaları) ve Endülüs'ün diğer sahillerin limanlarının valilerine Uncu ülkesinin ve anlaşma imzalayan diğer memleketlerden gelen ziyaretçilerin istedikleri gibi ticaret yapmaları için canlarına, mallarına ve gemilerinde taşıdıklarına saygı gösterilmesini emrediyordu". Müellif o vakitten sonra bahsi geçen (Müslümanlar için artan gelirler getirecek biçimde) Hristiyan memleketlerden Endülüs'e gemilerin gelmeye başladığını da ekliyordu. Aynı yıl Kurtuba'ya gelen elçiler aracılığıyla Barselona şehri ile de benzer bir anlaşma yapılmıştı.⁴³⁷

⁴³² Mirbagheri, F. (2010). *Historical Dictionary of Cyprus*, Lanham (Maryland) - Toronto - Plymouth: Scarecrow Press, s. 28; Pryor, J. H., Jeffreys, E. M., a.g.e., (2006), s. 73.

⁴³³ Salim - el-Abbadî, a.g.e., (1969), s. 114.

⁴³⁴ Arslan, a.g.e., (2012), s. 174-175; El-Haccî, a.g.e., (2004), s. 274; Sisalim, a.g.e., (1984), s. 120; Lévi-Provençal, a.g.e., (1957), IV, s. 356; Ballan, a.g.e., (2010), s. 67-75.

⁴³⁵ Simonet, a.g.e., (1903), s. 607; Cardoso, a.g.e., (2015), s. 31.

⁴³⁶ Bu kişinin Anjou sülalesinden Provanslı Hugh olması ihtimali yüksektir.

⁴³⁷ İbn Hayyân, a.g.e., (1979), s. 454; Guichard, a.g.m., (1979), s. 196.

Fraxinetum'un Balear Adalarının valisine bağı olduğuuna dair görüş İsam Salim Sisalim tarafından da kabul edilmektedir. Sisalim, adalardan Fraxinetum'a devamlı destek gönderildiği fikrindedir.⁴³⁸ Muhammed Ballan kaid unvanlı görevlilerin askerî ve idari yetkilere sahip olduğunu ve kaidlerin daha ziyade sugur şehirlerinde (kara ve deniz hudutlarında bulunan şehirler) görevlendirildiğini ve Fraxinetum'un da bu özelliğe sahip bir şehir olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.⁴³⁹ Lévi-Provençal ve Abdurrahman Ali el-Haccî ise Fraxinetum ile Kurtuba arasında doğrudan resmî bir bağ olmadığı görüşündedir. Haccî, Kurtuba'nın Fraxinetum'daki denizcilerin saldırılarını durdurma gücünün olmadığı ve dolayısıyla bu saldırılardan sorumlu olmadığı görüşündedir.⁴⁴⁰

942 senesinde Provans kontu ve İtalya Kralı Hugh, Bizans'tan yardım istemiş ve Fraxinetum'a ortak bir saldırı düzenlemiştir. Bizans İmparatoru Romanos Lekapanos kendisinden yardım istenen yardıma karşılık bir Bizans filosunu Fransa sahillerine göndermiş ve bu filo Fraxinetum limanındaki Müslüman gemilerini yakmıştır. İsam Salim Sisalim, 943 senesinde Endülüs donanmasının çıktığı seferin amaçlarından birinin de Provanslı Hugh'un bir yıl önce Bizans'tan denizden saldırı konusunda yardım isteyerek Fraxinetum'a karadan yaptığı saldırının intikamını almak olduğu görüşündedir.⁴⁴¹

Bu saldırıda Fraxinetum'daki İslam donanması zarar görmekle birlikte hem tamamen yok edilememiş hem de Hugh son anda siyasi rakibi Berengar'ın İtalya'yı istila etmesi ihtimaline karşı Müslümanlarla anlaşma imzalayarak karadan kuşatmaya son vermiştir. Anlaşmaya göre Müslümanlar Berengar'ın Alplerdeki geçitleri kullanmalarına engel olacaklarına dair Hugh'a söz vermişlerdi.⁴⁴² Endülüs Emevî donanmasının en az 30 gemi ve 6 galera (şevanî-şini) ile aynı sene icra ettiği seferin de Fraxinetum'a yapılan Hristiyan saldırısına dolaylı bir misilleme niteliğinde olduğu

⁴³⁸ Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 109-119.

⁴³⁹ Ballan, *a.g.e.*, (2010), 70-71; Constable, O. R. (1994). *Trade and Traders in Muslim Spain: The Commercial Realignment of the Iberian Peninsula, 900-1500*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 114.

⁴⁴⁰ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 353; El-Haccî, *a.g.e.*, (2004), s. 296-297.

⁴⁴¹ Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 115-116; Pryor, J. H., Jeffreys, E. M., *a.g.e.*, (2006), s. 72; El-Abbadî, *a.g.e.*, (1968), s. 271.

⁴⁴² Ballan, *a.g.e.*, (2010), s. 28-29; El-Abbadî, *a.g.e.*, (1968), s. 271; Arslan, *a.g.e.*, (2012), s. 164-165.

düşünülebilir. Bu olayı bize o devre yakın bir zamanda Hicrî V. yüzyılda yaşayan Udrî haber vermektedir.⁴⁴³

Fraxinetum'un Hristiyanların eline geçtiği 972-975 yılları arasındaki dönemde Endülüs Emevîlerinin Mağrib meseleleriyle ve bilhassa Hasan bin Kannun isyanı ile uğraşmakta olması bu Müslüman deniz üssünün akıbetinin Kurtuba'da dikkat çekmesine engel olmuş olmalıdır. Zira donanma bu sıralarda Mağrib'de bulunan Endülüs kara ordularının nakliyesi ve bu birliklere denizden teçhizat takviyesi ile meşguldü.⁴⁴⁴

Fraxinetum'un düşmesinden sonra Batı Akdeniz'in kuzeyinde Hristiyan devletleri deniz gücü olarak kendilerini daha geliştirmişler ve bilhassa Pisa ve Cenova 1000 yılından sonra denizcilikte canlanmışlar; Batı Akdeniz Adaları, Mağrib ve Endülüs sahillerine saldırılar düzenlemeye başlamışlardır.⁴⁴⁵ Dolayısıyla Fraxinetum'un varlığının ortadan kalkması İslam denizciliğinde bir gerileme başlangıcı olarak görülebilir.⁴⁴⁶

4.8. Vikinglerin 966, 971 ve 972 Yıllarında Endülüs'e Karşı Başarısız Saldırı Girişimleri

IX. yüzyıldaki son Viking saldırılarından sonra (859-861) bir asır sonra 966 senesinde kuzeyli kavim yine İber Yarımadası'nı kendine hedef olarak seçmiştir. Bu yılın Haziran ayının sonlarında (H. Recep 355) Halife II. Hakem'e Kasr Ebi Danis'ten gelen bir habere göre ülkenin batı sahillerinde 28 gemiden⁴⁴⁷ oluşan bir Viking donanması görülmüştür. Bu Viking tehdidine dair haberler Kurtuba'ya ulaştığında halife derhal sahillerde gözetleme yapılmasını, donanmanın harekete geçmesini ve istilacılara engel olunmasını emretmiştir. Vikinglere karşı asıl donanma

⁴⁴³ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 81; Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 115-116; El-Abbadî, *a.g.e.*, (1968), s. 271-272.

⁴⁴⁴ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 256.

⁴⁴⁵ Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 122; Lewis, *a.g.e.*, (1960), s. 314-315.

⁴⁴⁶ Barbour, N. (1970). "L'influence de la géographie et de la puissance navale sur le destin de l'Espagne musulmane et du Maroc", *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, S. 8, Aix-en-Provence, s. s. 45-54.

⁴⁴⁷ Dozy, *a.g.e.*, (1860), II, s. 302-303.

yola çıkmadan önce batı sahillerindeki bazı Endülüs güçleri onlarla mücadeleye başlamıştır.⁴⁴⁸

Vikinglerin Lizbon sahiline çıkmaları üzerine yaşanan bu ilk mücadelede iki taraf da kayıplar vermiştir. İbn Haldun ve el-Mekkari'ye göre Abdurrahman bin Rumahis komutasında İşbiliyye'den yola çıkan Endülüs donanması günümüzde Portekiz'in güneyindeki Silves Nehri vadisinde Vikingleri yenilgiye uğratmıştır. Birçok düşman savaşçısı öldürülmüş ve kalanlar kaçmak zorunda kalmıştır. Ayrıca çok sayıda gemileri imha edilerek ellerindeki birçok Müslüman esir kurtarılmıştır. Vikingler tamamen kovuluncaya kadar batı sahillerinden olaylarla ilgili haberler Kurtuba'ya gelmeye devam etmekteydi. Halife Hakem, karada mücadele etmesi için komutan Galib'i de Vikinglere karşı sefere göndermiş ve o da sağ-salim ve ganimetler elde etmiş olarak başarılı bir şekilde geri dönmüştür.⁴⁴⁹ Ayrıca halife, İbn Futeys'e donanmanın nehir yoluyla Kurtuba'ya getirilerek Viking gemilerine benzer gemiler yapılmasını buyurmuştur. Bu tür gemiler inşa edilerek savaşlarda Vikinglerin yanılması amaçlanmaktaydı.⁴⁵⁰

4.8.1. Vikinglerin 971 Yılı Saldırısı

971 yılının haziran ayı sonlarında (H. Ramazan 360 başları) Endülüs ülkesinin kuzey kıyılarında Viking tehlikesi yeniden kendini göstermiştir. Endülüs'ün batı ve güney sahillerini tehdit eden düşmanın varlığı Kurtuba'da endişeye yol açmış ve halife II. Hakem o sırada başkentte bulunan donanma komutanı Abdurrahman bin Rumahis'e derhal Almería'ya hareket etmesini ve donanmayla güneybatıdaki Algarbe sahillerine gitmesini emretmiştir. Abdurrahman bin Rumahis, 3 Temmuz 971 günü (H. 6 Ramazan 360) bu emri yerine getirerek başkentten ayrılmıştır.⁴⁵¹

Deniz harekâtına paralel olarak Galib bin Abdurrahman komutasındaki kara ordusuna da o yılki sayıfanın (yaz seferi) Viking tehdidinde maruz kalan bölgeye yapılması emredilmiştir. Zekâsı, yeterliliği ve olaylara olan hâkimiyeti sebebiyle kara

⁴⁴⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 238-239; İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 186; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 383-384; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 181-182; Dozy, *a.g.e.*, (1860), II, s. 300-315; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 373; El-Haccî, *a.g.e.*, (2004), s. 217.

⁴⁴⁹ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 186; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 383-384.

⁴⁵⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 239; el-Aselî, B. (1988). *Fenn el-Harb el-Islamî*, Beyrut: Dar el-Fikr, s. 2, 512.

⁴⁵¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 16, 18, 19, 40, 41; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 241; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 182-183; Dozy, *a.g.e.*, (1860), II, s. 313-314; El-Haccî, *a.g.e.*, (2004), s. 218; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 373-374.

ve deniz seferinin idaresi ve hazırlıklarını yürütme işi ve esasen seferin ortak komutanlığı Galib bin Abdurrahman'a verilmiştir. Galib, Ramazan Ayının 15. günü Kurtuba'dan ayrılmış ve Douro Nehri'ni kullanarak Endülüs ülkesinin iç kısımlarına sızmaya çalışan Vikinglere karşı harekete geçmiştir.⁴⁵²

971 yılının Temmuz ayı sonlarında (H. 360 yılı Ramazan ayının son günleri) donanma son hazırlıklarını tamamlarken halife de Reyve ve Sidonia kuralarına memurlarını gönderip donanmanın ihtiyaçları için malzeme temin etti. Hemen sonra donanma Abdurrahman bin Rumahis komutasında Almería'dan ayrıldı ve Sevilla sahiline doğru yol aldı. Filo kendini burada takviye edip Vikinglere karşı daha kuzeye hareket etmeye hazırlanırken kuzeyli kavmin karada ve denizde Müslümanların yoğun hazırlıklarından da çekinerek geri çekilmesiyle donanmanın daha ileri bir harekâta girişmesine gerek kalmadı. Bu sebeple geri dönen donanma Eylül ayında (H. 360 Zilkade) Almería'ya ulaştı.⁴⁵³ İbn Hayyân bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Mecus (Vikingler) halifenin kendileriyle savaşmak için acele ettiğini ve onlara karşı aldığı tedbirlerden ve kumandan ve vezir Galib bin Abdurrahman'ı kendilerine karşı yolladığını ve aynı zamanda Endülüs deniz kumandanlarının da filolarıyla birlikte yolda olduğunu ve iyi bir kara ordusu ve güçlü bir donanmanın anlayınca Müslümanlarla karşı karşıya gelmek ya da varlıklarını hissettirdikleri sahillerde daha da yayılmak isteği duymadılar ve Müslümanlardan ganimet elde etme niyetlerinde hayal kırıklığına uğrayarak firariler gibi kaçtılar.⁴⁵⁴

4.8.2. Vikinglerin 972 Yılı Saldırısı

Ertesi yılın Haziran ayı sonlarında (H. 5 Ramazan 361) Vikinglerin Endülüs ülkesine yeniden bir saldırı tehdidinde bulunduklarına dair haberler başkente ulaştı. Halife II. Hakem vezirleri ile yapacağı meclise haşem askerlerinin nazırı ve halifenin atlarından sorumlu Ziyad bin Eflah'ı ve sahibu's-şurta Hişam bin Muhammed bin Osman'ı da davet etmiştir. Bu iki devlet görevlisini o senenin sayıfası için ülkenin batısına Algarbe bölgesine gönderilmesi kararı alınmıştır. Zira Viking tehlikesinin hala devam ettiğine dair işaretler vardı. Bu ordu çok yoğun bir halk katılımının

⁴⁵² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), 16, 18; Christys, *a.g.e.*, (2015), s. 88-89. İbn Hayyân, Vikinglerin Douro Nehri yoluyla Santaver'e (Şent Beriye) ulaşmaya çalıştıklarını yazıyorsa da burası Madrid'in kuzeydoğusunda denize çok yakın bir nokta olmadığı için müellifin batı sahiline yakın Lizbon yakınlarında Şenterin'i kastetmiş olma ihtimali yüksektir.

⁴⁵³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 18-19; Christys, *a.g.e.*, (2015), s. 88-91.

⁴⁵⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 41.

olduğu büyük bir uğurlama merasimi ile Kurtuba'dan ayrılmıştır. Yaklaşık üç ay sonra başkente geri dönen komutanlar Vikinglerle bir karşılaşma fırsatı bulamadıkları ve kuzeyli kavme dair bir işaret bulamadıklarını ve düşmanın kaçtığını ifade etmişlerdi. Halifenin casusları da kuzeyde Santiago'ya kadar gitmişler ve Vikinglerin geri çekildiğine dair istihbarat toplamışlardı. İbn Hayyân 972 yılını anlatırken karadan ve denizden Vikinglere karşı harekete geçildiğini ifade etmekle beraber deniz harekâtına dair ayrıntı vermemektedir.⁴⁵⁵

Vikinglerin 971 ve 972 senesindeki saldırılarının öncekilere göre daha kısa süreli ve ani baskınlar şeklinde olduğu görülmektedir. Müslüman tarihçilerin bu son iki saldırıyla ilgili verdikleri bilgilerin çok ayrıntılı olmaması akla bunu getirmektedir. Müslümanların deniz gücünün önceki dönemlere göre artmış olması Vikingleri ani ve kısa süreli saldırıya dayanan ve İslam donanması ile karşılaşmaktan çekinen bir strateji takip ettiklerini düşündürmektedir. Saldırıların kazandığı bu yeni boyut Kurtuba halifesinin saldırılara karşılık vermesini zorlaştırmıştır. Vikinglere karşı sefere gönderilen kara ve deniz komutanlarının sefer dönüşlerinde karşılaştıkları sıcak ve takdir edici muameleler halifenin bu tehlikeyi savuşturmaya verdiği öneme işaret etmektedir.⁴⁵⁶

X. yüzyıldaki Viking saldırılarının Endülüs ülkesine verdiği zararın daha az olması önceki yüzyıla göre saldırıya katılan savaşçıların sayıca daha az olması ile de ilgilidir. IX. yüzyıldaki saldırılarda gemi sayısı 54 ile 80 arasında değişirken 966 yılındaki saldırıda 28 gemiden bahsedilmektedir. Daha az sayıda gemiye sahip Vikinglerin önceki zamana göre daha güçlü bir donanmaya ve orduya sahip Endülüs Devleti ile karşı karşıya olduğunu da unutmamak gerekir. II. Hakem devrinde ordunun ve donanmanın babasının devrine göre çok daha teşkilatlı ve güçlü olduğu görülmektedir. Ayrıca kıyılarda çok hızlı ve casuslarla da desteklenen bir gözetleme sistemi olması, kuzeydeki Hristiyan devletlerin hudutlarına kadar kesintisiz bir biçimde kıyılardaki gelişmelerin hızla başkente bildirilmesi de Viking saldırılarının etkisini azaltmıştır. Sınırların en kuzey noktasında bile yaklaşmakta olan gemilerin tespit edilmesi tedbir alınmasını kolaylaştırmıştır. Kara ordusunun da denizden gelen tehditlere karşı donanmayla hızlı bir şekilde işbirliği yapabilme kapasitesi ve deniz saldırılarının olduğu zamanlarda genelde kuzeydeki Hristiyan komşuları hedef alan

⁴⁵⁵ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 56, 57, 68, 69; Christys, *a.g.e.*, (2015), s. 91.

⁴⁵⁶ Christys, *a.g.e.*, (2015), s. 91-92.

sayıfaların hemen batı sahillerine yönlendirilmesi de düşmana karşı önemli bir caydırıcı unsur olmuş olmalıdır.⁴⁵⁷ Donanmanın II. Hakem devrinde sahip olduğu ciddi teçhizat ve gemi sayısı da dikkat çekicidir. İbnu'l-Hatib'in bu devirde (964 senesi itibarıyla) 300 parçalık bir donanmadan bahsetmesi bunun göstergesidir.⁴⁵⁸ Aynı müellif başka bir eserinde Viking saldırıları sırasında II. Hakem'in donanmasında bazıları savaş gemisi olmak üzere 600 gemi olduğunu ifade etmektedir. 966'daki Viking saldırısı dışında II. Hakem devrinde Endülüs donanması Vikinglerle doğrudan karşı karşıya gelmemiştir.⁴⁵⁹

Halife II. Hakem'in devrinde Almería'nın ana deniz üssü olma vasfı devam ettiği gibi babasının devrinde donanmanın en önde gelen komutanı olan Abdurrahman bin Rumahis de görevine devam etmiştir. Almería, Akdeniz'de Mağrib ve Frank kıyılarına yapılan seferlerin çıkış noktası iken Sevilla da Atlas Okyanusu'ndaki donanma faaliyetlerinin odak noktası olmuştur. Ancak yine de Viking saldırıları söz konusu olduğunda genellikle Almería'daki üs hemen harekete geçirilmekte ve buradaki donanma her ihtimale karşı Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na gönderilmekteydi.⁴⁶⁰

4.9. II. Hakem'in Vefatından Endülüs Emevî Devletinin Parçalanmasına Kadarki Dönemde Donanma Faaliyetleri (976-1031)

Babasının ardından on beş yıl emirlik makamında bulunan II. Hakem 976 yılında vefat etmiştir. Emirliğe II. Hakem'in amcası Mugire bin Abdurrahman'ın geçmesi için girişimler olduysa da Vezir Cafer bin Osman el-Mushafi ve İbn Ebu Âmir el-Mansur'un müdahalesiyle II. Hakem'in oğlu II. Hişam emirlik tahtına çıkmıştır. Zaman içinde devlet adamları arasındaki rekabetlerden faydalanmak ve Hristiyan devletlere karşı kazandığı zaferlerin yarattığı rüzgârla devlet içinde üstün bir konuma ulaştı. Vezir Cafer bin Osman el-Mushaf ve Galib bin Abdurrahman gibi önde gelen siyasi figürleri ortadan kaldırarak yükselen ve haciblik makamını da elde eden el-Mansur'un bir diğer kurbanı da donanma komutanı Abdurrahman bin

⁴⁵⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 284.

⁴⁵⁸ İbnu'l-Hatib, *a.g.e.*, (2003b), I, s. 268.

⁴⁵⁹ İbnu'l-Hatib. (2003a). *Amâl el-alâm fimen bâ'ya kabl el-ihtilâm min mülûk el-İslâm*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, II, s. 42; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 286. Ayrıca Viking saldırılarına dair harita için bkz. Harita-5.

⁴⁶⁰ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 285.

Rumahis (Abdurrahman bin Muhammed bin Rumahis) olmuştur.⁴⁶¹ Hacib el-Mansur 979 yılında Algeciras'ta bulunduğu bir sırada Abdurrahman bin Rumahis'i donanmanın yenilenmesi ile ilgili konuları konuşmak bahanesiyle Almería'dan çağırtmıştı. Deniz yoluyla Algeciras'a gelen İbn Rumahis, hacibe donanmanın ihtiyaçlarından bahsetmiştir. Hacib, İbn Rumahis ayrılmadan önce onu yemeğe davet etmiş ve yemeğine etkisi uzun sürede görülecek bir zehir koydurarak onu Almería'ya göndermiştir. İbn Rumahis 369 senesi Cemaziyelevvel ayında (Aralık 979-Ocak 980) bu zehirin etkisiyle Almería'da vefat etmiştir. Siyasî bir rakipten kurtulan hacib aynı zamanda Ahmed bin Arus isminde bir adamını göndererek İbn Rumahis'in büyük bir yekûn tutan mallarına el koydurmuştur. Şehrin X. yüzyıldaki ticarî kapasitesinin yüksekliği buralardaki resmî görevlilerin de zenginleşmesini sağlamıştır.⁴⁶² İbn Rumahis'in güçlü bir siyasî şahsiyet olması ve babası ile beraber III. Abdurrahman devrinden beri devletin donanmasında etkili olan bir aileye mensup olması El-Mansur için bir hedef olmasına sebep olmuş olmalıdır.

Abdurrahman bin Rumahis, Almería'daki donanmanın komutanlığına ilaveten başka görevleri de üstlenmiş bir askerdir. İbn Hayyân komutanın katıldığı seferlerden bahsederken kaid el-bahr, sahibu's-şurta, sahibu's-şurta el-ulya gibi unvanlardan da bahsetmektedir.⁴⁶³ Mansur tarafından komutanın zehirlenerek öldürülmesini hikaye eden *Mefahir el-Berber* isimli eserin müellifi de onun devlet adamlarının büyüklerinden biri olduğunu, vezirlik makamında olduğunu ve Beccane kurasının da valisi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁴ Abdurrahman bin Rumahis'in babası Muhammed bin Rumahis'in de sağlığında aynı şekilde Almería şehrinin valiliğini ifa ettiği ve deniz seferleri için şehirden ayrıldığı zamanlarda bu görevi oğluna devrettiği de bilinmektedir.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Özdemir, M. (2003). "Mansûr, İbn Ebû Âmir", *TDVİA*, Ankara, XXVIII, s. 6-8; Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 299.

⁴⁶² *Mefahir el-Berber*. (2005). Müellifi yok, thk. Abdülkadir Bubaye, Rabat: Dar Ebi Rekrak, 107-108; Lirola Delgado, a.g.e., (1991), s. 301.

⁴⁶³ İbn Hayyân, a.g.e., (1965), s. 19, 40, 58, 65, 66, 72, 74, 87, 169.

⁴⁶⁴ *Mefahir el-Berber*, (2005), s. 107-108.

⁴⁶⁵ el-Udrî, a.g.e., (1965), s. 81-82.

4.9.1. Mansur Devrinde Hristiyan Devletlere Karşı Yapılan Seferlerde Donanmanın Rolü

Mansur devrinde Hristiyan devletlere karşı birçok sefer düzenlenmiştir. Bunlardan ikisinde -985 ve 997 yıllarında- kara ordusuna destek vermek için donanma da sefere çıkmıştır.

Endülüs'ün fethinden beri Müslümanlar tarafından birkaç kez ele geçirilse de genel olarak Hristiyanların elinde kalan Barselona şehri ülkenin kuzeyinde Hristiyan komşularla bir tür tampon bölgenin içinde kalmaktaydı. Hacib el-Mansur etraftaki Hristiyan devletlere gözdağı vermek amacıyla şehir üzerine yürümüştür. 985 senesinin Mayıs ayında yola çıkan ve hacibin komutasında ülkenin doğu sahillerini takip ederek kuzeye ilerleyen Endülüs ordusu Barselona önlerine gelmiştir. Donanma da kara ordusunu desteklemek amacıyla şehrin önlerinde demirlemiştir. Donanmanın seferin gidişatındaki rolü hakkında İslam kaynaklarında bilgi mevcut değildir. Ancak donanmanın daha önce Batı Akdeniz'de Hristiyan devletlere karşı kullanıldığı seferlerde olduğu gibi ana üs olan Almería'dan yola çıkarak Barselona'ya çok yakın bir üs olan Tortosa'dan takviyeler almış olması muhtemeldir. Şehir, 6 Temmuz 985 günü (H. 14 Safer 375) ele geçirilmiş ve ganimetler elde edilmiştir.⁴⁶⁶

997 senesinde Mansur'un meşhur seferlerinden biri olan Santiago de Compostela Seferi yine donanmanın önemli rol oynadığı bir savaş olmuştur. Deniz ve kara askerlerini taşıyan gemiler Endülüs'ün batıdaki önde gelen limanlarından olan Alcacer do Sal'dan (Kasr-ı Ebi Danis) yola çıkarak kuzeye Porto limanına gelmiştir. Duero Nehri'nin ağzında bulunan bu şehirde silah, teçhizat ve erzak gemilerden indirilerek karada bulunan askerlere dağıtılmıştır. Ayrıca Duero Nehri'nin güneyinde bulunan el-Mansur ve ordusu donanmadaki gemilerin ırmak üzerinde oluşturduğu bir çeşit köprüyle nehrin kuzeyine geçmiştir. İbn İzârî ve Makkarî bu sefer sırasında bir adaya sığınan Hristiyan halkın adaya kadar yüzen Endülüs askerleri tarafından esir alındığından bahsetmektedir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 302; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 419-420; Özdemir, M. (1992). "Berşelûne", *TDVİA*, İstanbul, V, s. 521-522.

⁴⁶⁷ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 295-296; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 414-415; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 302; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 423-424; Molina Martínez, L. (1981). "Las campañas de Almanzor a la luz de un nuevo texto", *Al-Qantara*, Madrid, S. 2, s. 209-263, 261-262.

993 (H. 383) senesinde Gemiler/Binekler Seferi (*Gazvetu'l-Merakib*) adında bir seferden bahseden müellifi meçhul *Zikru Bilâd el-Endülüs* isimli eser bu seferin ayrıntısından bahsetmemektedir. Buradaki *merakib* kelimesiyle bir binek araç olarak gemi ya da gemi dışında bir aracı kastedilmesi mümkün olabileceği gibi bu ifadenin bir yer ismi olması da mümkündür.⁴⁶⁸ Mansur'un gerek askerlerin gerekse askerî teçhizatın taşınması için en azından iki seferinde donanmayı kullandığını söylemek mümkündür. Bilhassa Santiago de Compostela Seferi sırasında bölgenin dağlar ve derin vadilerden oluşan ve ilerlemeyi zorlaştıran coğrafi yapısı askerî harekâta donanmanın rolünü daha da önemli hale getirmiştir.⁴⁶⁹ Abdurrahman bin Rumahis'in bertaraf edilmesinden sonra da donanmanın Akdeniz ve Atlas Okyanusu kıyılarında iki önemli seferde faal ve başarılı bir biçimde rol oynaması da dikkat çekicidir ve bu aynı zamanda Endülüs donanmasının devletin son yıllarında kazandığı teşkilat gücünün bir yansımasıdır.⁴⁷⁰

4.9.2. Mansur Zamanında Mağrib Olayları ve Donanmanın Rolü

972 senesinde Fatımîlerin merkezlerini Mısır'a naklederek uzaklaşmaları Mağrib'de Endülüs Emevîlerinin güçlü bir rakipten kurtulmaları anlamına geliyordu. II. Hakem'in vefatından sonra da Mağrib'de Endülüs Emevîleri ve Fatımîlerin Mağrib'den ayrıldıktan sonra idarî manada yerlerine bıraktıkları Zirîler arasında mücadele devam etmiştir. Hacib el-Mansur da III. Abdurrahman ve II. Hakem devrinde önem verilen Mağrib'deki gelişmeleri dikkatle takip etmeye devam etmiştir. 972-973 senelerinde Mağrib'de seferde bulunan Galib bin Abdurrahman'ın harcamalarının fazla olduğu gerekçesiyle yapılan şikâyetleri teftiş etmek üzere bölgeye giden Mansur bu sırada Berberi kabileleri ile yakın ilişkiler kurma fırsatı bulmuştur. İleride ordusunda Berberilere yoğun bir şekilde yer verecek olan el-Mansur, Mağrib'deki gelişmeleri takip ederken bu konuda da çalışmalar yapmış ve kabile liderleri ile hediye teatisinde bulunmuştur.⁴⁷¹ İbn Hayyân, el-Mansur'un Berberileri devlet içinde kendisine bağlı şahsî bir askerî güç oluşturmak için istihdam ettiğinden bahsetmektedir.⁴⁷²

⁴⁶⁸ *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 189; Molina Martínez, *a.g.m.*, (1981), s. 257.

⁴⁶⁹ Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 415.

⁴⁷⁰ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 303.

⁴⁷¹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 304; Özdemir, *a.g.a.m.*, (2003).

⁴⁷² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 171.

El-Mansur 979, 985 ve 998 yıllarında Mağrib'e yönelik seferler düzenlemiş ancak kendisi genellikle Algeciras'a kadar orduya eşlik edip daha sonra geri dönmüştür.⁴⁷³ 979 (H. 369) senesinde yapılan seferin temel sebebi Mağrib'de Zirî Emiri Buluggin bin Zirî'nin Mağrib'in uzak batı bölgelerinde Emevî hâkimiyeti altındaki bölgelere kadar ulaşan saldırıları olmuştur. Bu olaylar sırasında Buluggin'in Emevî taraftarı Zenata kabilesinin kuvvetlerini yenerek Sebte'ye kadar ulaşması üzerine el-Mansur, Kurtuba'dan sefere çıkarak Algeciras'a gitmiş ve buradan sonra sefer için Cafer bin Ali'yi görevlendirmiş ve o da donanmayla karşı kıyıya geçerek Zirîlerle mücadeleye girişmiştir. Donanmanın etkin olduğu sayesinde müdahale sayesinde Sebte, Zirîlerin eline geçmekten kurtulmuştur.⁴⁷⁴

974 yılında Emevîler karşısında mağlup olarak Mısır'a sürgüne gönderilen Hasan bin Kannun'un Fatimî halifesi el-Aziz Billah'ın kendisine verdiği Emevîlerle mücadele görevi için tekrar Mağrib'e geri dönmüştür. Hasan bin Kannun bu görev için Fatimî taraftarı Zirî Emiri Buluggin'le işbirliği yapmıştır. Bunu haber alan el-Mansur amcasının oğlu olan ve Askelace lakabıyla bilinen Muhammed bin Abdullah'ı 985 (H. 375) senesinde Hasan bin Kannun'un üzerine göndermiş ve kısa sürede ele geçirilen Hasan'ın Kurtuba'ya getirilmesiyle ayaklanma girişimi daha başlamadan bitmiştir. Bu başarılı harekâta da donanmanın etkin bir biçimde kullanıldığını düşünmek mümkündür. 998 (H. 388) yılındaki üçüncü Mağrib Seferi de önceki devirlerde Emevîlerin Mağrib'deki sadık müttefiklerinden biri iken daha sonra müstakil hareket etmeye başlayan Zirî bin Atıyye üzerine yapılmıştır. Mansur'un önceki seferlerde olduğu gibi Algeciras'a kadar orduya eşlik ettiği bu seferde donanma ile Mağrib'e geçerek Zirî bin Atıyye üzerine yürüyen komutanlardan biri de Mansur'un oğlu Abdülmelik idi.⁴⁷⁵

4.10. Endülüs Emevî Devletinin Parçalanması ve Donanmanın Tavâif-i Mulûk Devletleri Arasında Paylaşılması

Hacib el-Mansur 1002 senesinde vefat etmiş ve haciblik makamı da iki oğlu tarafından devam ettirilmiştir. Büyük oğlu Abdülmelik el-Muzaffer 1002-1008

⁴⁷³ Molina Martínez, *a.g.m.*, (1981), s. 241, 250, 262.

⁴⁷⁴ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), VII, s. 39; *Mefahir el-Berber*, (2005), s. 106; Ballestín, X. (2004). *Al-Mansur y La Dawla 'amiriya: Una Dinámica de Poder y Legitimidad en el Occidente Musulmán Medieval*, UB 78, Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, 146-147; Molina Martínez, *a.g.m.*, (1981), s. 241.

⁴⁷⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), VII, s. 27, 51; *Mefahir el-Berber*, (2005), s. 108-109, 119-120; Ballestín, *a.g.e.*, (2004), s. 156, 202; Molina Martínez, *a.g.m.*, (1981), s. 250, 262.

seneleri arasında babasının kurduğu dengeleri bozmadan başarılı bir biçimde haciblik görevine devam ettirmiştir. Sadece birkaç ay haciblik makamında kalan küçük oğul Abdurrahman ise Emevî hilafetinin yıkılışına sebep olacak fitne devrinin başlangıcı sırasında Emevî ailesinin iktidarı Mansur'un oğluna bırakmamak için verdiği mücadele sırasında öldürülmüştür (Mart 1009). Ancak Emevî ailesinin iktidara yeniden sahip olması devletin dağılmasına engel olamamış, 22 yıllık bir süre zarfında 14 defa iktidar değişimi olmuş, yönetim bu kısa süre içinde Emevî ailesinin elinden tekrar çıkmış ve son yıllarda aile tekrar iktidara gelmiştir. Bu kargaşanın sonucunda Endülüs Emevî Devleti *taifa* adı verilen bağımsız devletçiklere bölünmeye başlamıştır.⁴⁷⁶

Devletin siyasî olarak bölünmesi kara ordusunun ve donanmasının da taifa adı verilen bu devletler tarafından paylaşılması sonucunu doğurmuştur. Devletin son devirlerinde askerî olarak son derece kuvvetli bir yapıya kavuşmuş olan Endülüs donanması bu dağılma sonucunda eski etkinliğini kaybetmiş ve bilhassa Hristiyan devletler karşısında caydırıcı bir güç olma özelliğini tedricen de olsa yitirmiştir. Muhakkak ki kıyı bölgelerinde kurulan ve buralardaki donanmaya ait tesis, malzeme (teçhizat ve hammadde), personel ve gemilere sahip olan taifalar donanmanın paylaşımında en kazançlı çıkan devletler olmuştur.⁴⁷⁷ Devletin dağılmasından sonra donanmanın en kayda değer kısımlarını elde eden taifalar arasında Sevilla'da Ben-i Abbad, Almería'da Ben-i Sumadih ve bilhassa Daniye (Denia) ve Balear Adalarında Mücahid el-Amirî'yi saymak mümkündür.⁴⁷⁸

Endülüs Emevî Devleti dağıldıktan sonra Almería şehrinin ticarî canlılığını uzun bir süre daha devam ettirmiş olmasında muhakkak devraldığı donanma bakiyesinin önemli bir rolü vardır. İber Yarımadası'nın doğu sahillerindeki donanmayı miras alan ve Endülüs Emevî Devleti hayattayken müstakil hareket etmeye başlayan Daniye Taifasının kurucusu Mücahid el-Amirî bölge sahillerini büyük ölçüde kontrol altına almış, Almería ile rekabete girişmiş, Balear Adalarını fethederek 1015 senesinde Sardinya Adası'na fırtına ve Hristiyanların adanın yardımına koşmasıyla başarıya ulaşmayan bir sefer düzenlemiş ve İtalya'nın batı

⁴⁷⁶ García-Sanjuán, A. (2020). "Replication and fragmentation: the Taifa kingdoms", *The Routledge handbook of Muslim Iberia*, ed. Maribel Fierro, New York: Routledge, s. 64-88, 65-66.

⁴⁷⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 307.

⁴⁷⁸ Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 201. Ayrıca 1031 yılından sonra Endülüs Emevilerinden doğan devletler için bkz. Harita-6.

sahillerindeki Hristiyan devletlerini deniz baskınları ile sık sık rahatsız etmiştir. Murabıtlar ve Muvahhidler devrine kadar İber Yarımadasındaki devletçiklerin donanma faaliyetleri birbirinden ayrı bir biçimde devam etmiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ ed-Dabbî, *a.g.e.*, (1967), s. 472; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 314; el-Humeydî, *a.g.e.*, (1966), s. 353; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), IV, s. 45; Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 136-157; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), 309; Özdemir, M. (2020). “Mücâhid el-Âmirî”, *TDVİA*, Ankara, XXXI, s. 440-441.

5. ENDÜLÜS EMEVÎLERİNDE DONANMA TEŞKİLÂTI

5.1. Donanmanın Komuta ve Personel Yapısı

Endülüs Emevîleri donanma teşkilatı konusunda kendilerinden önceki ya da kendileri ile çağdaş olan İslam devletlerini örnek almış olmaları muhtemeldir. Ancak bilhassa Şam Emevî Devleti ve Abbasî Devletleri'nin deniz savaşları ve fetihleri hakkında birçok bilgiye sahip olmamıza rağmen bu devletlerin donanma teşkilatları hakkında elimizde yeterince bilgi olmayışı bunu belgelendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Bilhassa III. Abdurrahman döneminden itibaren donanma devlet teşkilatında artan bir öneme sahip olmuştur. Kara seferleri gibi deniz seferlerinde merkezinde Halifenin bulunduğu bir merasimin olduğu görülmektedir. Halife, sarayında seferle ilgili merasimde emirleri verirken, komuta tayini yaparken ve seferin başarılı olduğuna dair raporları okurken hep bu merasimin odak noktasındadır. 933 senesinden itibaren, deniz ya da donanmanın bulunduğu limandan ziyade Halifenin taht odası deniz seferlerinin kalbini oluşturmaktaydı. Endülüs limanlarında hazırlanan ve Sebte limanında toplanan donanma halife sarayına giden donanma komutanı/amiral (kaid el-bahr) komutanlık alametlerini ve hediyelerini almadan demir alamazdı. Rum ateşi (Grejuva ateşi) gibi özel silahlar ve diğer teçhizat Kurtuba'da depolanır ve Akdeniz seferleri için Almería ve Atlantik seferleri için de Sevilla limanlarına kadar gidecek olan özel askerlerden müteşekkil merasim kıtası da yine Kurtuba'da bulunurdu. Deniz seferlerindeki başarılar halifenin dinî liderliğinin ve devletinin üstünlüğünün bir işareti olduğundan kaydedilmekte ve donanmanın denize açılması halifeye övgüde bulunmak için bir vesile olarak görülmekteydi.⁴⁸⁰

Endülüs Emevî Devletinin Akdeniz'e uzun bir kıyısının olması ve buralardaki limanların Hristiyan devletlerin kıyılarına yapılan akınlarda kullanılması donanma komutanının, Halife'nin kara ordusunun komutanı ile eşdeğer bir güç ve itibara sahip olmasını sağlamıştır. Her ikisi de donanma komutanı olan Muhammed bin Rumahis ve daha sonra Abdurrahman bin Rumahis, Halifenin ordu komutanı Galib ile eşdeğer bir itibara sahip olmuşlardır. Halifenin bir karar vermeden önce danışacağı üç kişiden biri Almería'daki donanma komutanıydı. Adeta bu donanma komutanı halifenin karada kullandığı yetkileri denizlerde kullanan bir sultandı.⁴⁸¹ Halifenin denizdeki

⁴⁸⁰ Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 158-159.

⁴⁸¹ Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 146.

komutanları bulundukları bölgelerle ilgili bilgileri içeren ve merkeze hemen ulaştırılması gereken mektuplarla halifeyi sık sık bilgilendiriyorlardı. Kıyıların durumu, denizden yapılan takviyeler ve askerlerin gemilerle taşınması ile ilgili ayrıntılar halifelik devrinden itibaren hükümdarın deniz kuvvetlerine olan ilgisinin arttığına işarettir. Donanma komutanlarının seferlerden önce Kurtuba'ya çağırılması halife III. Abdurrahman'ın seferlerin sevk ve idaresini kendisinin düzenlemeye çalıştığına işarettir. Sefere çıkmadan önce deniz komutanları Halife'nin huzurunda seferle ilgili talimatları alırlar ve bir kısım ücretli askerler ve bazı savaş teçhizatı başkent Kurtuba'dan gereken limanlara gönderilirdi.⁴⁸²

İbn Haldun'a göre Endülüs emirleri değer verdiği bir devlet adamını ya da askeri zaman zaman kara ve deniz harekâtının ortak komutanlığına getiriyordu. Donanmalardaki diğer bütün komutanlar sefer boyunca ona bağlı olurdu. Ayrıca her bölgenin kendisine ait gemileri o bölgenin donanma gücünü oluşturuyordu.⁴⁸³

Endülüs Emevîlerinde donanmanın ilk asırdaki askerî yapısı ve yönetimiyle ilgili bilgilerimiz bu deniz gücünün sevk ve idare yapısı hakkında bize çok geniş bilgiler sunmamaktadır. Zira teşkilat yapısından da önce devletin ilk dönemlerinde donanmanın askerî faaliyetleri ya da bağımsız denizci gruplarla devlet yöneticileri arasındaki ilişkiler hakkındaki bilgilerimiz yeterli değildir.

Bir donanmanın insan kaynağı çok çeşitlidir. Gemi üzerinde savaşan askerlerden, gemi inşaatında çalışan ve çok değişik alanlarda uzmanlaşmış ustalardan, liman ve deniz üslerinde görev yapan insanlara kadar donanma birçok değişik meslekten insanların istihdam edildiği bir yerdir.⁴⁸⁴

İbn Haldun'a göre, donanmada coğrafi olarak birbirinden ayrı her bölgede *kaid* ismi verilen komutan gemilerin, deniz askerlerinin, silah ve teçhizatın genel durumundan ve deniz savaşının komutasından sorumlu iken geminin rüzgâr ya da kürekle hareketinden ve geminin belli bir yere demirlemesinden sorumlu kişi ise Arapça baş manasında kullanılan *reis* kelimesiyle ifade edilen kaptandır. *Kaid el-bahr* daha genel bir ifade olarak donanma komutanlığını ifade etmekte ve Abdurrahman bin Rumahis için kullanıldığı görülmektedir. Endülüs Emevîlerinde

⁴⁸² Picard, C. (2010). "La Méditerranée musulmane, un héritage omeyyade", *Umayyad legacies*, ed. A. Borrut, P. M. Cobb, Leiden: Brill, s. 365–402, 392-395.

⁴⁸³ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, s. 314.

⁴⁸⁴ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 311.

gemi kaptanlarının *reis* olarak isimlendirilmesine dair kayıtlar çok fazla değildir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi 915-916 senesinde Beccaneli Bahriyyun tifesinin bölgenin valisi Mesud bin Ali'ye yönelik şikâyetlerini ve valinin değiştirilmesine dair taleplerini emir III. Abdurrahman'a bildirdikleri görülmüştür ve bu olayda İbn Hayyân tarafından Mesud'u şikâyet eden denizciler için *reis* kelimesinin çoğulu olan *rüesa* kelimesi kullanılmıştır. Donanmanın kendi askerleri dışında, gemiler sefer için deniz üslerinde toplandıkları zaman sultanın yüksek tabakadan ve emir unvanlı bir komutanın idaresi altındaki seçme kara askerleri bindirilirdi. İbn Haldun donanmadaki bütün diğer komutanların bu emirin kumandası altında hareket ettiğini ifade eder.⁴⁸⁵ İbn Hayyân gemideki bütün personeli genel bir kavram olarak *rukab* olarak nitelendirmektedir.⁴⁸⁶

Donanma ve denizcilik manasında İbn Haldun *nevatiyye* kelimesini de kullanmaktadır. Bu kelimenin Arapça'ya Yunanca gemi manasındaki *naus* (ναῦς) kelimesinden gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁸⁷ Arapça donanma anlamında en sık kullanılan kelime olan ve çoğul biçimi *esâtîl* (أساطيل) olan *ustul* (الأسطول) kelimesi de Yunanca *stolos* (στόλος) kelimesinin Arapça'ya geçmiş hali olup birçok metinde yer almıştır.⁴⁸⁸ Etimolojik olarak bu kelime Yunan dilinde donanma, takım ve giysi gibi manalara gelmektedir.⁴⁸⁹ *Ustul* kelimesi bir topluluk ismi olarak gemiler grubunu kastettiği gibi bazı durumlarda tek bir gemiyi de kastedebilmektedir.⁴⁹⁰ Mesudî de *ustul* kelimesinin Yunanca olduğunu ve kelimenin bir bütün olarak *savaş gemileri topluluğunu* kastettiğini ifade etmektedir. Kudame bin Cafer'e göre de karada toplanan askerlerin kışladaki durumuna benzer biçimde denizdeki ordu da *ustulde* yani donanmada bir araya gelmektedir.⁴⁹¹

Kaynaklarda *kaid el-bahr* unvanına alternatif bir unvan olarak *kaid el-ustul* ifadesi de Ahmed bin Yala ve Galib bin Abdurrahman için kullanılmıştır. Bu

⁴⁸⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, s. 314; İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 111; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 384.

⁴⁸⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 382.

⁴⁸⁷ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, 314; Beekes, R. S. P., Van Beek, L. (2010). *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden: Brill, II, 999; "Nautical", Online Etymology Dictionary, Erişim tarihi: 16.01.2022, <https://www.etymonline.com/word/nautical>.

⁴⁸⁸ en-Nuhaylî, D. (1974). *es-Sufun el-İslâmiyye*, İskenderiye: Câmîat el-İskenderiyye, s. 2.

⁴⁸⁹ Beekes, Van Beek, *a.g.e.*, (2010), II, 999; "Stolê", LSJ - Ancient Greek dictionaries, Erişim tarihi: 16.01.2022, <https://lsj.gr/wiki/στολή>.

⁴⁹⁰ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 3.

⁴⁹¹ el-Mes'ûdî. (1938). *Kitab et-Tenbih ve'l-İşraf*, thk. Abdullah İsmail es-Savî, Kahire: Mektebetu eş-Şark el-İslamiyye, s. 122; Kudame bin Cafer. (1981). *Kitab el-Harac ve Sinaat el-Kitabe*, nşr. Muhammed Hüseyin ez-Zebîdî, Bağdad: Dar er-Reşîd, s. 188.

komutanlar aynı zamanda *sahib eş-şurta el-ulya* unvanını da kullanmışlardır. Kaid el-ustul ve kaid el-bahr unvanları bazı durumlarda sadece kaid olarak da kullanıldığı gibi *kaid ale'l-bahr* olarak ifade edildiği örnekler mevcuttur. İbn Haldun *kaidu mine'n-nevatiyye* ifadesini de kullanmaktadır.⁴⁹²

İspanyolca *almirante* (amiral) kelimesinin de Arapça *emir el-bahr* ya da *emir el-ma* kelime grubundan ya da sadece *emir* kelimesinden türetilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁹³ Bu da o dönemde Endülüs Emevî Devletinde ya da Akdeniz'deki İslam devletlerinde deniz kuvvetleri komutanı için bu ifadenin kullanıldığını akla getirmektedir.

İbn Hayyân donanma ile sevkedilen kara askerlerinden düzenli orduya mensup olanlara *cund* ve ücretli askerlere ise *haşem* tabirini kullanmaktadır. Donanmanın muharip olmayan asker sınıfı içinse *bahriyyin* ifadesini kullanmaktadır.⁴⁹⁴ İbn Battuta XIV. yüzyılda Çin'e yaptığı seyahatte benzer bir ayırım yapmakta ve bahriyye ve mukatile bölümlerinden bahisle denizci ve muharip ayırımı yapmaktadır.⁴⁹⁵

5.1.1. Donanmada Denizcilerin Menşei ve Sayısı

İbn Haldun çöl ikliminde yaşayan Arapların gemi kullanacak ve deniz harbi icra edecek yetenekte olmamalarının ve buna mukabil Rum ve Frenklerin ise deniz kültürüyle yetiştikleri için donanma konusunda yetenekli ve eğitilmiş olmalarının Muaviye devrine kadar halifelerin donanma kurulmasına ve deniz savaşları yapılmasına soğuk bakmalarına sebep olduğunu ifade eder. Başlangıçta buna izin verilmemesinin sebebi, Arapların bedeviliklerinden dolayı gemi kullanacak ve deniz savaşı yapacak donanım ve maharete sahip olmamaları, Rumların ve Frenklerin ise, bu kültürle yetiştikleri için bu işlerde son derece eğitilmiş ve maharetli olmalarıdır.⁴⁹⁶ İslam öncesi Arapların Hind ve daha doğudaki yerlerle Hint Okyanusu üzerinden deniz ulaşımı ve ticareti ile uğraşmalarına rağmen Akdeniz'de denizcilikten bir süre uzak durmaları rakip Hristiyan devletlerin bu alanda daha ileride oluşuyla açıklanabilir. Tabii Güney Arabistan'da yaşayan Yemenlilerin İslam öncesi Himyerî

⁴⁹² İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 218, 221, 245; İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, s. 314.

⁴⁹³ Barcia, R. (1880). *Un diccionario particular. El Primer diccionario general etimológico de la lengua española (1880-1883)*, Barselona: Seix Editor, I, 253; "Almirante", *Diccionario de la lengua española*, Erişim tarihi: 04.12.2020, <https://dle.rae.es/almirante>.

⁴⁹⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 312-313.

⁴⁹⁵ İbn Battûta. (1997). *Rihletu İbn Battûta*, nşr. Abdülhadî et-Tazî, Rabat: Akademiyetu el-Memleketu el-Mağribiyye, IV, s. 46.

⁴⁹⁶ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, s. 313.

ve Sebe Devletleri zamanında edindikleri tecrübelerle daha sonra Endülüs denizciliğinin gelişmesinde oynadıkları rolün Pechina şehrinin gelişiminde de izah edildiği gibi başka bölgelerden gelen Araplara göre daha fazla olduğu kabul edilmelidir.⁴⁹⁷

Bununla birlikte Endülüs donanmasına personel temininin ne şekilde nasıl yapıldığına dair elimizde çok bilgi yoktur. Ayrıca Endülüs donanmasındaki denizcilerin etnik ve dinî kökenleri da önemli bir tartışma konusudur. Lévi-Provençal, Arap ve Berberiler arasında denizciliğin yaygın bir meslek olmadığı bilgisinden hareketle devletin donanmasındaki personelin çoğunun yarımadanın yerli halkından olup İslam'ı benimseyen müvellidun ve müstağreb denen Araplaşmış ancak Romans lehçesi dışında bir dil konuşmayan Hristiyanlardan oluştuğu düşüncesindedir.⁴⁹⁸ Endülüs Emevî Devleti'nin teşkilinden önce de benzer uygulamalar görülmüştür. İslam Devletlerinin erken dönemlerden ilk donanmasının geliştirmek için Akdeniz etrafında fethettiği Mısır, Suriye, Tunus ve İspanya gibi ülkelerdeki yerli ve gayrimüslim halklardan faydalandığı ve bunları istihdam ettiği bilinmektedir. Endülüs ülkesinin batı sahillerinde bulunan Saltes şehrindeki gemi imalathanesinde müstağreb işçilerin çalışması ve Şam Emevîleri devrinde Tunus tersanelerinde çalıştırılmak üzere Mısır'dan aileleri ile beraber Kıpti ustaların getirilmesi buna güzel bir örnektir.⁴⁹⁹

Gemilerdeki genel personel sayısı ile ilgili olarak İbn Hayyân önemli bilgiler vermektedir. 931 senesinde düzenlenen (H. 319) seferden bahsederken içlerinde nakliye ve devriye gemilerinin de olduğu 120 geminin bulunduğunu, mürettebatın sayısının 5000'i muharip olmayan denizci (Bahriyyun) ve bin tanesi ücretli asker (haşem) olmak üzere 7000'e ulaştığını ayrıca Pechina ve Almería'nın önde gelenlerinden 9 kişinin de sefere katıldığını da ilave etmektedir. Müellife göre 935 yılında Frank kıyılarını vuran donanmada ise 20'si nakliye ve 20'si harraka olmak üzere 40 gemi bulunuyor ve 1000 kara askeri ve 2000 deniz askeri de bu donanma

⁴⁹⁷ Bruce, *a.g.e.*, (2010), s. 26; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1972), s. 25-26.

⁴⁹⁸ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 353.

⁴⁹⁹ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 748; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 344; Bruce, *a.g.e.*, (2010), s. 257; Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 14, 68; Picard, *a.g.e.*, (2007), s. 437-442.

tarafından taşınıyordu. Yine 936 yılında Mağrib'e sefer düzenleyen Endülüs donanması ise 40 parçadan ve 500 ücretli olmak üzere 3000 askerden oluşuyordu.⁵⁰⁰

Tabii ki gemilerin boyut ve fonksiyonlarına göre taşıyabileceği personel sayısı değişebilmektedir. Sadece asker taşımak için kullanılan gemiler olduğu gibi farklı görevler icra eden ve çok fazla personel taşımayan küçük çaplı gemiler de mevcuttur. Şelendi tipi gemilerin 600'e yakın asker taşıyabildiği ifade edilmektedir.⁵⁰¹

Gemilerde mühim bir görev ifa eden bir diğer sınıfsa kürekçilerdir. Gemilerin alt kısmında gemiyi hareket ettirmek için küreklere asılmak bunların göreviydi. Geminin rüzgâra bağımlılığının azaltılmasında kürekçilerin hayati önemi vardı. Gemilerde okçular ve neftçiler de düşmana saldırıya iştirak eden denizci sınıfa mensup askerlerdi.⁵⁰²

5.2. Gemi İnşaatı

Gemi inşaatında İlk Çağlardan Orta Çağlara geçişte teknikler bakımından çok radikal değişiklikler meydana gelişmemiştir. Farklar daha ziyade gemilerin kullanılış amaçlarında ortaya çıkmaktadır. Ticaret gemilerinde kapasite ve güvenlik ihtiyacı ön plana çıkarken savaş gemilerinde ise hız ve manevra kabiliyeti önem kazanmaktadır.⁵⁰³

5.2.1. Gemi İnşaatı ve Kullanılan Malzemeler

Akdeniz'deki rüzgârların büyük yelkenli gemileri hareket ettirmede yetersizliği ve gemilerde bu tür yelkenleri taşıyacak büyüklükte ve uzunlukta direklerin imal edileceği büyük ağaçların elde edilmesindeki zorluklardan dolayı Endülüs gemilerinin tonajlarının küçük ve orta ölçekli olduğunu düşünmek mümkündür.⁵⁰⁴ İbn Haldun birçok yerde ihtiyaç duyulan marangozluk mesleğini, tahtalar ve çivilerden oluşan bir yapı olarak gördüğü geminin inşasında da önemli bir sanat olarak görmektedir. Müellife göre geminin hendese (geometri) sanatı ile balıkların biçimine göre ve yüzgeçleri ve karnı ile yüzme tarzına göre yapılan yapılardır. Geminin şekli suyu yarmayı kolaylaştıracak biçimde yapılır. Balık hayvanının kendi

⁵⁰⁰ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 312-313, 366, 382.

⁵⁰¹ el-Halef, *a.g.e.*, (2003), II, s. 597.

⁵⁰² İbn Memmâtî.(1991). *Kitabu Kavanin ed-Devavîn*, thk. Aziz Suryal Atiya, Kahire: Mektebetu Medbulî, s. 340; el-Halef, *a.g.e.*, (2003), II, s. 598; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 316.

⁵⁰³ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 319.

⁵⁰⁴ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 326.

gücüyle hareket ederken gemi rüzgâr gücüyle hareket eder ve donanmalarda olduğu gibi kürek hareketleriyle de desteklenir.⁵⁰⁵

Gemi inşaatında en temel hammaddenin ahşap olduğu şüphesizdir. Ulaşımın pek de kolay olmadığı çağlarda yakınlarda ahşabın olmadığı yerlerde gemi yapımının pek de kolay olmayacağı ortadadır. Akdeniz İslam dünyasında Suriye-Lübnan bölgesinin Akdeniz kıyısı, Tunus'un kuzeybatısındaki Kroumirie dağlık bölgesi ve Fas'ın Rif kıyıları ve İber Yarımadası dışında ormanlık alanlar yoktur. Hatta Akdeniz'in bu sayılan bölgeleri dışındaki ormansız kıyılarının hinterlandları da ormandan mahrumdur. Yani Büyük Sahra, Mezopotamya, Arabistan ve İran gibi Akdeniz'in arka planını oluşturan yerlerde de ciddi bir orman varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bundan dolayı Anadolu, Dalmaçya, İtalya, İspanya kıyıları ve Sicilya, Kıbrıs, Girit, Korsika, Sardinya, Balear Adaları ve daha uzakta Hint kıyılarının ormanları ahşap için başvurulmuş yerler olmuştur. Bu coğrafyalardan ahşap elde etmeye yönelik ticaret pahalı, insan kaynağı gerektiren ve kırılgan bir yapıya sahipti.⁵⁰⁶ Özellikler Almería gibi önemli gemi inşa bölgelerinde İslam hâkimiyetinden önceki zamanlarda bilhassa Roma döneminde madencilik ve gemi yapımı gibi amaçlarla tüketilen ormanlar sebebiyle ahşap ihtiyacı karşı kıyıda Rif bölgesi, Balear Adaları ve İber Yarımadası'nın doğu ve daha iç kısımlarından karşılanmaya çalışılmıştır. Ahşap elde edilen noktaların daha uzak yerler olmaya başlaması gemi inşasında masrafların artmasına sebep olmuştur.⁵⁰⁷

İber Yarımadası'nın doğu ve iç kısımlarında ahşap kaynağı olarak ön plana çıkan yerler Sierra de Cuenca, Katalan kıyıları ve Balear Adaları, güneybatıda Algarbe ve güneyde Baetica bölgesindeki ormanlardır. Şüphesiz Hristiyan dünyasının güçlenmesi ve İslam devletleri arasındaki mücadeleler Akdeniz'deki deniz hâkimiyetindeki dengenin Müslümanlar aleyhine bozulmasına sebep olmuştur ancak ilave olarak yukarıda bahsi geçen bölgelerdeki ormanların yoğun bir biçimde kullanılması ve ahşap kaynağını oluşturan Sicilya, Girit ve Kıbrıs gibi yerlerin

⁵⁰⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, s. 515.

⁵⁰⁶ Lombard, M. (1959). "Un problème cartographié: Le Bois dans la Méditerranée musulmane (VIIe-XIe siècles)", *Annales ESC*, XIV, (April-June 1959), s. 234-254, 236.

⁵⁰⁷ Lombard, *a.g.e.*, (1959), s. 240.

Müslümanların elinden çıkmasının da İslam denizciliğinin gerilemesinde payı olmuştur.⁵⁰⁸

Gemi yapımı için gereken malzemelerin temin edildiği yerler içinde Las Serranías de Cuenca, La Sierra de Cazorla ve Tortosa Dağları dikkat çekicidir. Bu bölgelerde gemi ve ev inşaatlarında kullanılan iyi kalitede çam ağacı ve buna ek olarak gemi inşasında hayati maddelerden olan zift ve katran gibi maddeler de bu bölgelerden elde ediliyordu. Akdeniz’e dökülen Júcar ve Cabriel Nehirleri kullanılarak Akdeniz kıyısında bulunan ve Valencia’nın hemen güneyinde bulunan Cullera şehrine ulaştırılan malzemeler buradan da Denia götürülüyor ve buradan gemilere yüklenerek gemi inşası için kullanılacağı bölgelere sevk ediliyordu. Yine Teruel Dağlarındaki (Montes Universales) ahşap da Guadalaviar Irmağı ile Valencia kıyılarına getiriliyordu. Yine Tortosa ve Pirene Dağlarına yakın bölgelerde İslam hâkimiyeti devrinde çam ağacı, porsuk ağacı ve şimşir ağacı elde ediliyordu. Gemi yapımında, özellikle direk ve avlularda ve büyük kesonlu tavanların kirişlerinde mükemmel kalitesi, yeterli kalınlığı ve uzunluğu nedeniyle çam ağacı tercih edilmiştir. Bugün bile Tunus ve Kuzey Afrika’nın diğer bölgelerinde 45 ila 70 cm çapında ve 18 ila 25 metre uzunluğundaki çam gövdelerine (Turtuşî) adı verilmektedir.⁵⁰⁹

Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz’deki gemi kalıntılarından her bölgede hangi ağaç gemi inşaatı için en uygunsa o ağacın tercih edildiği anlaşılmaktadır. Doğuda sedir ve selvi ağaçları tercih edilirken batıda ise çam, meşe, şeftali ve zeytin ağaçları ve Atlantik kıyısında ise meşe, dişbudak, huş, kızılâğaç, kayın ve söğüt ağaçları daha çok kullanılıyordu. Ağacın vasıflarına ilave olarak ağacın kesim zamanı ve özsuyunun ağaçtan atılarak kurutulması ve ağaca şekil vermek için kullanılan ısıtma yöntemleri de ahşabın gemi yapımındaki kalitesini etkiliyordu.⁵¹⁰ Gemi inşaatında hayatî önemdeki bir diğer malzeme demirdir. Endülüs ülkesinde Sevilla bölgesindeki Constantina del Hierro, Guadix, Onda, Almería, Montes de Toledo, Saltes ve Huesca bölgeleri demir madeni açısından zengindir.⁵¹¹ Himyerî ve İdrisî’ye göre bu

⁵⁰⁸ Lombard, *a.g.e.*, (1959), s. 253-254; Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 320-321.

⁵⁰⁹ Vallvé Bermejo, J. (1981). “La industria en al-Andalus”, *Al-Qantara*, Madrid, S. 1, s. 209-241, 221-222.

⁵¹⁰ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 322-323.

⁵¹¹ Vallvé Bermejo, *a.g.m.*, (1981), s. 213.

şehirlerden ülkenin güneybatı sahilinde bulunan Saltes’de demir madenlerinden gemiler için çapa imal eden bir demir imalathanesi bulunmaktaydı.⁵¹²

XIII. yüzyılda Málaga’lı muhtesip Ebu Abdullah es-Sakatî, şehrinde bir kadirga inşa edilirken çeşitli tiplerde 40 rub çivi (yaklaşık 460 kg) ve 14000 adet raptiye çivi ve 2000 adet büyük raptiye çivi ve ayrıca 30 rub zift ve 9 rub da keten kullanıldığını ifade eder. Ayrıca geminin halatları ve donanımının da Sebte muhtesibinin zamanında test edildiği standartlara da uygun olması gerektiğini de ekler.⁵¹³ Gemilerin kalafatlanması için gereken zift ve katran Cuenca, Tortosa ve Cazorla’daki ormanlardan temin ediliyordu. Bilhassa Jaén kurasındaki Cazorla şehri katran imalatında çok ilerlemiş bir yerdirdi.⁵¹⁴ 973 senesinde halife II. Hakem, Jaén kurasındaki halkın devletin inşa edilmekte olan gemileri için karşılıksız ahşap, zift ve katran gönderme zorunluluklarından muaf tutmuş ve o ana kadar halkın devlete temin ettiği bu malzemelerin paralarının ödenmesini valiye emretmiştir.⁵¹⁵

İslam’ın ilk asırlarında Müslümanlar Bizanslıların kullandığı gemi tiplerini ve gemi kullanımı konusunda Bizans tekniklerini kullanmışlardır.⁵¹⁶ Juan Vernet Ginés, Endülüs gemi inşaat tarzını 1100 yılı öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmakta ve 1100 yılından önce Endülüs İslam Devletinin savaşmak zorunda kaldıkları Vikinglerin gemi modellerinden ve Akdeniz’de o dönemdeki mevcut gemilerden etkilenecek gemi inşa ettikleri fikrindedir.⁵¹⁷ Fatımîlere bağlı Kelbîlerin adada hüküm sürdüğü 980’li yıllarda Sicilya’da valilik yapan Cafer bin Muhammed bin Ebi’l-Hüseyn bir Endülüs gemisinin satın alınmasını ve Endülüs’te hangi donanım ve aletler kullanılıyorsa bu gemide de aynı özelliklerin bulunmasını istemişti. Bu durum Endülüs Emevî Devleti’nin son yıllarında gemilerinde başka yerlerde ayırt edilebilen kendilerine has bazı nitelikler ortaya koyduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.⁵¹⁸

⁵¹² el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 344; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 542.

⁵¹³ es-Sakatî, Ebu Abdullah Muhammed el-Malekî. (1931). *Kitab fî Âdâb el-Hisbe*, nşr. Évariste Lévi-Provençal, G. S. Colin, Paris: Ernest Loro Yayınevi, 71-72. Arroba: er-Rub’ (الربيع - genellikle 11,502 kg. ağırlığa, Aragon bölgesinde 12,5 kg. ağırlığa denk gelen bir ölçü birimidir. Bkz. Şeyban, L. (2014). “Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-II”, *Doğu Araştırmaları: Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi / A Journal of Oriental Studies*, İstanbul, XIII-XIV, s. 51-110, 57

⁵¹⁴ Vallvé Bermejo, *a.g.m.*, (1981), s. 221, 223.

⁵¹⁵ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 76.

⁵¹⁶ Eger, A. A. (2019). *The Archaeology of Medieval Islamic Frontiers: From the Mediterranean to the Caspian Sea*, Louisville: University Press of Colorado, s. 89.

⁵¹⁷ Vernet Ginés, *a.g.m.*, (1971), s. 419.

⁵¹⁸ İbnü’l-Hatîb, *a.g.e.*, (2003a), II, s. 348.

5.2.2. Endülüs Donanmasındaki Gemilerin Sayısı

III. Abdurrahman devrinden itibaren Almería'nın donanmanın ana üssü olması ve deniz seferlerinin artması ve İbn Hayyân ve Udrî gibi müelliflerin eserlerinde donanmaya dair verdikleri bilgiler donanmadaki gemilerin sayısı hakkında bize bazı ipuçları sunmaktadır.

931 yılında Mağrib'e yapılan Endülüs deniz seferi hakkında İbn Hayyân'ın kullandığı ifadelerden donanmanın sırf bu seferde 120'ye yakın gemiden oluştuğu görülmektedir:

Bu yıl Nasır (Halife) donanmayı tamamen ve mükemmel şekilde teçhiz edilmiş bir şekilde Mağrib'e yolladı. Bu bir emirin donattığı en muhteşem donanmaydı. Çabasını bu işe sarf etti. Bu donanmanın birimleri çok ve iyi ayarlanmış ve teçhizatı ve personeli boldu. Nakliye gemileri (hammale), devriye gemileri (fettaşe) ve hizmet gemileri (merakib el-hıdme) de dahil olmak üzere sayıları 120'ye yaklaşan bu donanmanın haberi bile kıyı insanlarını korkutuyordu... Bölge halkının kendilerini sağlam ve güvende hissedecekleri ve destekledikleri Nasır'ın (halifenin) hükmü altına girmeyi arzu etmesinden dolayı buraya askerler gönderilmesi huzur içinde olmuştur... Halifenin (Şii Fatımîlere karşı) daveti genişlemiş oldu, her iki kıyıda da (Endülüs ve Mağrib) mülkü büyüdü ve hâkimiyetini bu bölgelere yaydı.⁵¹⁹

Bekrî, ertesi sene (932) Raşgun Adasına yapılan sefer için halifenin Pechina ve diğer sahil bölgelerinin sakinlerine 15 savaş gemisi hazırlanmasını emrettiğini ifade etmektedir.⁵²⁰ İbn Haldun III. Abdurrahman devrinde gemi sayısının 200'e yaklaştığını ve bu sayının Ifrikiyye donanmasının da buna yakın bir sayıda olduğunu ifade etmektedir. Burada Ifrikiyye donanmasından kastın Fatımîlerin donanması olduğunu düşünmek gerekir.⁵²¹ 933 senesinde Almería şehrine vali olarak atanan Ahmed bin Ebi Abda'nın halifenin emriyle şehirdeki donanmanın parça sayısını artırdığı ve 10 garbiyye ve 3 ya da 5 şinî gemisini inşa ettirdiğini İbn Hayyân yazmaktadır.⁵²² Aynı müellif 935 yılında Frank kıyılarını vuran donanmada ise 20'si nakliye ve 20'si harraka olmak üzere 40 gemi bulunduğunu⁵²³ ve ertesi yıl da aynı sayıda geminin Mağrib seferine gittiğini yazmaktadır.⁵²⁴

⁵¹⁹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 298-299, 312-313.

⁵²⁰ El-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 748.

⁵²¹ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, s. 314.

⁵²² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323-324.

⁵²³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 366.

⁵²⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 382.

Udrî, Frenk kıyılarına 940 senesinde yapılan seferden bahsederken Almería'dan yola çıkan iki savaş gemisine Tortosa açıklarında 8 savaş gemisi, 2 fettaş ve 4 şinî gemisinin de katıldığını ve 943 senesinde 30 savaş gemisi ve 6 şinî ve 945 senesinde ise 15 savaş gemisi, 2 şinî ve 1 fettaş gemisinin seferlere katıldığından bahsetmektedir.⁵²⁵

Muhakkak bir deniz seferinde donanmayı oluşturan esas gemilere ilaveten yardımcı gemiler ya da dönem tarihçilerinin zikretmediği başka gemiler de mevcuttur. 933 senesinde sefere giden donanmanın bir fırtınaya yakalanmasından sonra seferin başlangıcında bahsi geçmeyen bir *karib* cinsi geminin kaybedildiğine dair ayrıntı sefere çıkan bütün gemilerin tarihî kaynaklarda ifade edilmeyebildiğini bize göstermektedir.⁵²⁶ 955 yılında Almería'ya yapılan Fatimî saldırısına derhal yapılan misillemede başarısız olan Emevîlerin yeni gemiler inşa ederek ertesi yıl Mağrib'deki Fatimî şehirlerine saldırarak başarılar elde etmeleri ve bu sefere yetmiş kadar geminin katılması da Almería tersanesinin kısa sürede çok sayıda gemi inşa etmedeki başarısını ortaya koymaktadır.⁵²⁷ İbnü'l-Hatîb ise iki farklı eserinden birinde⁵²⁸ II. Hakem devrinde halifenin Almería şehrindeki donanmayı teftişi sırasında Endülüs donanmasının 300 parçadan oluştuğunu diğerinde ise yine aynı halifenin zamanında savaş gemilerinin de aralarında olduğu 600 gemiden müteşekkil olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁹

Donanmanın değişik seferlerden değişik sayılarla ifade edilenden daha fazla gemiden oluştuğu muhakkaktır. Her hangi bir sefere bütün gemilerin katılmadığı ve farklı liman ve tersanelerde birçok geminin bilhassa bulundukları noktalardan uzaktaki bölgelere yapılan seferlerde görev almadıklarını düşünmek mümkündür. Yapılan deniz seferinin önemi, gidilen hedefin büyüklüğü ve karşılaşılabilecek düşmanın kuvvetinin Emevî donanmasından sefere katılacak gemilerin sayısını etkilediği kaynaklardan anlaşılmaktadır.

⁵²⁵ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 81-82.

⁵²⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323.

⁵²⁷ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 59; Dozy, *a.g.e.*, (1920), III, s. 74.

⁵²⁸ İbnü'l-Hatîb, *a.g.e.*, (2003b), I, s. 268.

⁵²⁹ İbnü'l-Hatîb, *a.g.e.*, (2003a), II, s. 42.

5.3. Gemi Türleri

Hiç şüphesiz Orta Çağdaki gemiler kullanılma amaçlarına göre değişik özelliklere sahipti. Geminin boyutu, eni, boyu, hareket ettirilme şekli gibi özellikler geminin kullanılış amaçlarına göre değişiyordu. Mesela savaş gemilerinde hız kazanmak için geminin uzunluğunun daha fazla olması avantaj sağlıyor ve yelkenle hareket eden ticaret gemilerinin aksine harp gemilerinde hareket daha ziyade kürekle sağlanıyordu. Gerek Endülüs Emevîleri devrinde gerekse sonraki dönemlerde ve farklı İslam coğrafyalarında kullanılan gemi tipleri hakkında Arapça kaynaklarda yeterli bilgiler mevcuttur. Şüphesiz zaman zaman savaşta kullanılan gemiler ve ticaret gibi farklı amaçlarla kullanılan gemiler aynı isimleri taşıyalar da savaş gemilerinin ayırt edici özellikleri bulunmaktadır.⁵³⁰

Merkeb (مركب):

Arapça çoğulu *merakib* (مراكب) olan bu kelime Arapça *binmek* anlamındaki (ركب) fiilinden türetilmiştir. Her türlü kara ve deniz aracı, hayvanları kasteden bu fiilden türetilen merkeb kelimesi sefine kelimesi ile beraber metinlerde gemi anlamında en sık kullanılan kelimelerin başında gelmektedir.⁵³¹ Kelimenin hem isim hem fiil olarak *binmek*, *binerek gitmek* manası hem de gemi ya da gemi dışındaki binek manalarında karmaşası yaşanmaması ve yolculuğun hangi mekânda yapıldığını belli etmek için bahr (deniz) kelimesi ile beraber *rakib el-bahr*, *rukub el-bahr*, *merkeb el-bahr* şeklinde kullanımı da oldukça yaygındır.⁵³² Aynı biçimde karada kullanılan binekler için de benzer sıfatlandırmalar yapılmıştır.⁵³³

Merkeb tipi gemiler birçok sıfatla nitelendirilmiştir. Örneğin Halife III. Abdurrahman'ın inşa ettirdiği ve Fatımîlerin 955 senesindeki Almería baskınına sebep olan gemiyi tanımlayan tarihi kaynaklar bu gemi için *merkeben kebiran* (büyük gemi) ifadesini kullanmışlardır.⁵³⁴ Yine *merkebu kebir* ya da *merakibu kibar* şeklinde *büyük gemi(ler)* ifadesi başka kaynaklarda başka olaylardaki gemileri tarif

⁵³⁰ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 329.

⁵³¹ Agius, D. A. (2008). *Classic Ships of Islam From Mesopotamia to the Indian Ocean*, Leiden: Brill, s. 272-273; Fahmy, *a.g.e.*, (1966a), s. 125; en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 140.

⁵³² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 87; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 231; İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, s. 313.

⁵³³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 116.

⁵³⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, (1997), VII, s. 213.

etmek için kullanılmıştır.⁵³⁵ İbn Hayyân “güçlendirilmiş hafif gemilerden” bahsetmektedir.⁵³⁶

Gemilerin boyutlarını ayırt etmek için sıfatlar kullanıldığı gibi bazı durumlarda savaş gemilerini diğerlerinden ayırt etmek için de merkeb kelimesine *harbî* ya da çoğul isimler dışıl sayıldığı için *harbiyye* sıfatı eklenmektedir. Bekrî, Raşgun Adasını kuşatmak için 932’de Almería’den yola çıkan 15 *savaş gemisinden* bahsetmektedir. Yine el-Udrî de Mağrib ve Frank kıyılarına yapılan seferlerdeki gemileri savaş gemisi olarak tanımlamaktadır.⁵³⁷ İbn Hayyân 933 senesinde Frank kıyılarına yapılan seferlere katılan gemileri *merakibu garbiye* olarak niteler. Bu niteleme gemilerin Endülüs’ün batı sahillerinden gelerek sefere katıldığına işaret ediyor olmalıdır.⁵³⁸ İbn İzârî de 1072-1073 senesinde Tunus’un doğu sahiline hücum eden donanmayı tarif ederken *merakibu şarkiyye* gemilerin Tunus’a Doğu Akdeniz yönünden geldiğini ifade etmiştir.⁵³⁹

Savaşta at gibi hayvanların da dahil olduğu yükleri taşımak için kullanılan gemi sınıfının genel adı *merkebu hammal*’dır.⁵⁴⁰ Çoğul biçimi *merakibu hammale* olan bu ifade 931 yılında Raşgun Adasına yapılan sefere katılan gemilerden bazılarını tanımlamak için kullanılmıştır.⁵⁴¹

İdrisî, *Lizbon Maceracıları* adı verilen gençlerin Lizbon’dan Atlas Okyanusu’na açılırken kendi inşa ettikleri bir yük gemisini kullandıklarını belirtmektedir.⁵⁴² Ticaret gemileri için de *el-merakib es-seferiyye*⁵⁴³ ya da *es-sufun es-seferiyye*⁵⁴⁴ tabirleri kullanılmaktadır. Bazı durumlarda da gemilerin ticaret ya da savaş gemisi oldukları isimle değil çekimli fiiller kullanılarak ifade edilmektedir.⁵⁴⁵

⁵³⁵ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 197, 257, 391, 462, 567; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), I, s. 252.

⁵³⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 367.

⁵³⁷ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 748; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 81-82; en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 37; Fahmy, *a.g.e.*, (1966a), s. 129; Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 273.

⁵³⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323.

⁵³⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 300.

⁵⁴⁰ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 40-41; Fahmy, *a.g.e.*, (1966a), s. 150; Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 273, 378; Mahir, S. (1967). *el-Bahriyye fî Mısır el-İslamiyye ve Asaruha el-Bakiyye*, Kahire: Dar el-Kitab el-Arabî, 340.

⁵⁴¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 313.

⁵⁴² el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 548.

⁵⁴³ el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 544, 558; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 511.

⁵⁴⁴ el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), I, s. 252.

⁵⁴⁵ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 87.

Sefine (سفينة):

Sefine ifadesi tıpkı merkeb kelimesi genel olarak gemileri tanımlamak için sıkça kullanılan kelimelerden biridir.⁵⁴⁶ Çoğul biçimi sufun (سفن), sefîn (سفین) ya da sefâin (سفائن) olarak ifade edilmektedir.⁵⁴⁷ Sefine kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde geçmektedir.⁵⁴⁸ Sefine kelimesinin sık kullanımından dolayı gemilerin fonksiyonları sık sık sıfatlarla ifade edilmiştir.⁵⁴⁹ *Kazımak, yontmak, sıyırmak, yere sürünmek, sürünerek gitmek* gibi manalara gelen Arapça *sefene* fiilinden, *misfan* (marangoz çakısı) *seffan* (gemi inşaatçısı, gemi süren, gemi sahibi) gibi kelimeler de türetilmiştir. Bu durumda sefine kelimesi sefene fiilinin anlamı da dikkate alınarak geminin suyu yarmasından ve gemi inşaatçıların kullandıkları tahtaları yontmaları ve geminin sığ sularda kumlara sertçe temas etmesi üzerinden türetilmiş bir kelime olabilir. Ayrıca denizlerde ve çöllerde yol bulmaya yarayan parlak güney yıldızına da *sefine* denmesi de ilgi çekici bir ayrıntıdır.⁵⁵⁰

Kârib (قارب):

Arapça çoğul biçimi *kavarib* olarak kullanılan bu kelimenin kökeninin Yunanca'da *hafif gemi* ya da *büyük bir gemiye bağlanarak hareket eden küçük gemi* manasına gelen *kárabos* (κάραβος) kelimesinden geldiği sanılmaktadır.⁵⁵¹ Kelimenin Arapça yaklaşmak manasına gelen (قارب) fiiliyle alakalı olma ihtimali olsa da buna dair kesin bir bilgi yoktur. Kelime günümüz İspanyolcasında *cárabos* biçiminde yaşamaya devam etmektedir.

Bu gemi türünün İslam'ın ilk asrında Sevilla ile İskenderiye arasında yük taşımada kullanıldığına ve Tolunoğulları devrinde Mısır'da yük ve asker taşımada kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁵² Gemiler arasında ya da limanla gemi arasında yük ve insan taşımak için⁵⁵³ pratik amaçla kullanılan bu gemilerin Endülüs Emevîleri

⁵⁴⁶ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 65.

⁵⁴⁷ Fahmy, *a.g.e.*, (1966a), s. 125.

⁵⁴⁸ Bu ayetlerin üçünde Hz. Mûsâ kıssası anlatılırken (el-Kehf 18/71, s. 79, 79) son olarak Hz. Nuh'un kavminden gemiye binenleri grup halinde ifade etmek için *ashâbu's-sefine* biçiminde kullanılmıştır (el-Ankebût 29/15). Bilgi için bkz. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. (2011). çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (12. Basım), s. 323, 324, 437, 438.

⁵⁴⁹ Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 270.

⁵⁵⁰ Lane, E. W. (1984). *Arabic-English Lexicon*, Cambridge: Islamic Texts Society Trust, I, s. 1375-1376.

⁵⁵¹ Beekes, Van Beek, *a.g.e.*, (2010), I, s. 642.

⁵⁵² Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 271-272.

⁵⁵³ Fahmy, *a.g.e.*, (1966a), s. 125; en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 59-62; Mahir, *a.g.e.*, (1967), s. 364.

devrinde kullanımına dair İbn Hayyân'ın verdiği bilgiye göre 931 yılında Raşgun Adasına yapılan sefere katılan gemilerden bazıları karib sınıfındandı ve müellif bunları *hizmet gemileri* (قوارب الخدمة) olarak nitelemiştir.⁵⁵⁴ Aynı müellif iki yıl sonra Frank kıyılarını hedef alan sefere giden gemileri sayarken karib tipi bir gemiden ilk önce bahsetmemesine rağmen donanmanın fırtınaya yakalanarak kaybettiği gemileri sayarken karib cinsi bir gemiyi de zikretmektedir.⁵⁵⁵

Harraka (حراقة):

Genel bir görüş olarak kelimenin Arapça olduğu görüşü yaygındır. Kelimenin çoğulu *harrakat* veya *hararik* (حراقات حرايق) olan bu kelime bu dilde *yakmak* anlamına gelen (حرق) fiilinden türetilmiştir. Eğer kelime (حراق) şeklinde kullanılırsa çoğulu (حرايق) şeklini almaktadır. Ancak kelimenin bu değişik versiyonları Arapça olmayabileceğine dair bazı görüşleri de ortaya çıkarmıştır. Avrupa gemi literatüründe bulunan ve *carraca* olarak tabir edilen geminin ismini Arapça'dan mı alındığı yoksa bu kelimenin Arapça'ya geçerek harraka tipi gemilerin ismine temel oluşturup oluşturmadığı da tespiti zor bir meseledir. Carraca tipi gemiler Avrupa denizcilik literatüründe hem yük gemisi hem de savaş gemisi olarak kullanılmıştır. Harraka tipi geminin ise ilk olarak Basra bölgesinde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Düşman gemilerin Rum ateşi adı verilen karışımla saldırı düzenlemek amacıyla kullanılmaktadır.⁵⁵⁶

İbn Hayyân, 935 yılında Frank kıyılarını vuran donanmada 40 gemiden 20'sinin harraka tipi gemiler olduğunu yazmakta ve Himyerî, Endülüs'ün doğu sahilinde bulunan Alicante (Lakant) şehriden bahsederken buranın küçük bir şehir olmasına rağmen burada harraka tipi gemilerinde inşa edildiğini bize haber vermektedir.⁵⁵⁷

Binbir Gece Masallarında Halife Harun Reşid'in her gece tüccar kılığında harraka tipi bir gemiyle Dicle Nehri'nde gezerek sade halkın durumunu takip ettiği söylenmektedir. Yine XVI. yüzyılda Kahire halkının eğlence zamanlarında Nil Nehri'nde bulunan harrakaların ateş kullanarak yaptıkları gösterileri izlediği bilinmektedir. Bu gemilerde düşmana yanıcı maddeler fırlatmak için mancınık ve

⁵⁵⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 313.

⁵⁵⁵ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323.

⁵⁵⁶ Fahmy, *a.g.e.*, (1966a), s. 134-136; en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 32; Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 346.

⁵⁵⁷ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 366; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 511.

Rum ateşinin depolandığı ağaçtan yapılmış tanklar gibi düzenekler bulunuyordu. Bu silahın sadece Bizanslılar tarafından kullanılmadığı ve Hint Okyanusunda Çinlilerden öğrenilen benzer silahlara sahip gemilerin olduğu IX. yüzyılda var olduğu ve Abbasîlerin bu silahı edinerek Dicle Nehri üzerindeki gemilerde kullandığına dair bilgiler mevcuttur.⁵⁵⁸ İbn Haldun 1362-1363 senesinde (H. 764) Endülüs'e seyahati sırasında Sebte'den Cebelitarık'a geçerken bir harraka gemisi ile geçtiğini ifade etmektedir.⁵⁵⁹

XIV. yüzyılda yaşamış tarihçi Ömerî, Endülüs ülkesinde Algeciras, Málaga ve Almería şehirlerinde harraka gemisi inşa edilen tersaneler bulunduğunu haber vermektedir. Aynı müellif Almería şehrinin savunulmasında harraka gemilerine ihtiyaç duyulduğunu zira bu şehrin Endülüs ülkesinin deniz hududunda bulunduğunu ifade etmektedir (وأما الثغور البحرية كالمريّة فليس لها حاجة بالخیل إلا قليلاً، وحاجتها إلى الحراريق أكد).⁵⁶⁰ Buradan harraka cinsi gemilerin sadece açık denizdeki savaşlarda değil aynı zamanda bir limanı saldırgan bir düşman donanmasından korumak için de kullanıldığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Harraka tipi gemilerde Rum ateşini kullanmak uzmanlık gerektiren bir işti ve bu işi yapan ve genellikle başka ülkelerden gelen gemiciler yüksek ücretler almaktaydı.⁵⁶¹

Gurab (غراب):

Kelime anlamı karga ya da kuzgun olan kelimenin çoğulu ağriba ya da gırban'dır (أُغْرِبَة، غُرْبَان). Geminin ön tarafı bir karga başına benzediği ya da geminin su almaması için tamamen katranla boyanmasından dolayı koyu bir siyah rengi olmasından dolayı karga anlamına gelen kelimeyle isimlendirilmiş olması muhtemeldir.⁵⁶² Bu kanıyı destekler şekilde Arapça bir şiirde bu tür gemiler için "Güvercinin beyazındaki karganın siyahlığı ... suda yüzerek ya da akarak uçar" ifadeleri geçmektedir.⁵⁶³ Ancak bu kelimenin Yunanca karabus kelimesinden

⁵⁵⁸ Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 299-300, 344-345.

⁵⁵⁹ İbn Haldun. (2004). *Et-Tarifu bi-İbni Haldun ve Rihletehu Garben ve Şarken*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, s. 84.

⁵⁶⁰ el-Ömerî, İbn-i Fazlullah Şihabüddin. (2010). *Mesâlik el-ebsâr fî memâliki el-emsâr*, thk. Kamil Selman Ceburî - Mehdî en-Necm, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, IV, s. 123, 124, 126, 127.

⁵⁶¹ Torremocha Silva, A. (2012). "Las atarazanas musulmanes de Algeciras (Siglos X-XIV)", *Estudios sobre patrimonio, cultura y ciencias medievales*, S. 13-14, s. 289-301, 295.

⁵⁶² Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 350-351.

⁵⁶³ el-Halef, *a.g.e.*, (2003), II, s. 594.

geldiğine ve bu dilden de Latince'ye corvetta ya da corvette olarak geçtiğine dair görüşler de vardır. Arapça gurab ve Latince corvus kelimelerinin karga anlamına gelmesi ve bu iki kelimenin birbirine benzemesi bu gemi türünün isminin kökenini anlamayı zorlaştırmaktadır.⁵⁶⁴

Gurab tipi gemilerin özellikle Doğu Akdeniz'de ticaret ve seyahat için de kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Geminin kürekleri sayesinde rüzgâra bağımlı olmadan hızlı hareket etmesi ve böylece düşman saldırılarından kaçmada gösterdiği çeviklik geminin değişik alanlarda ve bilhassa ticarî yük nakli için tercih edilmesine sebep olmuş olmalıdır.⁵⁶⁵ Şinî tipi gemilere benzerliği ile dikkat çeker. Hatta kaynaklar bu gemi tipinin şinî ile aynı olduğu fikrindedir.⁵⁶⁶ Akdeniz'de Kartaca ve Romalılardan beri bilinen ve Osmanlı devrine kadar kullanılan bir gemi olduğuna dair bilgiler vardır.⁵⁶⁷ Hatta bu gemi türünün belki de yaygınlığı sebebiyle donanma kelimesiyle eş tutulduğu durumlar bile olmuştur.⁵⁶⁸

Gurab tipi gemilerin değişik boyutları olabilmekte ve boyutuna göre 10 ila 180 arasında kürekle hareket etmektedir. Esas olarak savaş gemisi olarak kullanılmakla beraber kargo gemisi olarak da kullanılmaktaydı.⁵⁶⁹ İlerleyen asırlarda Haçlı Seferlerinde Hristiyan deniz korsanları tarafından ve devletlerarası görüşmeler gerçekleştiren elçiler tarafından da bu gemi kullanılmıştır.⁵⁷⁰

İbn Kerdebus'un I. Muhammed devrinde (879-880/ H. 266) Galiçya'ya denizden saldırmak için gemiler inşa edilmesini anlatırken, çok yüksek bir sayı olan 700 gurab gemisinden bahsetmesi XIII. yüzyılda yaşayan müellifin kendi zamanında çok yaygın olan bir gemi ismini IX. yüzyıldaki gemiler için de bir genelleme olarak kullandığını düşündürmektedir.⁵⁷¹

Kısr (قشر):

Arapça'da isim olarak *kabuk* ve fiil olarak da *kabuğunu soyamak* anlamına gelen, *kısr* ya da *kaşr* olarak okunan ve çoğul biçimi *kuşur* (قشور) olan bu gemi

⁵⁶⁴ Fahmy, *a.g.e.*, (1966a), s. 134-136.

⁵⁶⁵ Goitein, S. D. (2010). *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden: Brill, s. 307.

⁵⁶⁶ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 115.

⁵⁶⁷ Mahir, *a.g.e.*, (1967), s. 359.

⁵⁶⁸ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 106.

⁵⁶⁹ Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 349-350.

⁵⁷⁰ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 110.

⁵⁷¹ İbnü'l-Kerdebus, *a.g.e.*, (1971), s. 57.

tipinin ismi ile Arapça anlamı arasında ilişki kuran tek kayıt 11. asırda Endülüs'te Mursiye (Murcia) şehrinde yaşamış dil alimi İbn Sîde'nin el-Muhassas isimli kategorik Arapça sözlüğünün gemiye dair bölümünde yazdıklarıdır. Müellif burada gemiler suyu yarararak ve adeta suyun üzerindeki kabuğu soyarcasına hareket ettikleri için kışr kelimesine gemi dendiğini ifade eder. Hatta bunu ifade ederken Arapça gemi anlamına gelen sefine kelimesinin kökü olan (سفن) fiilinin de kaşera (قشر) fiili gibi kabuğunu soymak, yarmak manasına geldiğini ifade etmektedir.⁵⁷² 740'lı yıllarda Belc bin Bişr'in Mağrib'den Endülüs'e geçişi sırasında askerlerini Sebte'den Algeciras'a naklederken bu tip gemileri kullandığı bilinmektedir.⁵⁷³

Kurkur(a) (قرقورة - قرقور):

Arapça çoğulu karâkır (قراقير - قراقير) olan bu gemi tipiyle ilgili en eski kayıt İslam öncesi asırda yaşayan Arap şairi Nabiğa el-Zubyanî'nin (535–604) bir şiiridir. Şiirde kuzeybatı Arabistan'ın İslam öncesi devletlerinden olan Nebatîlerin *karâkır* olarak nitelenen gemilerinin tepelere doğru sürüldüğü (püskürtüldüğü) ifade edilmiştir. Nebatîlerin Kızıldeniz'in kuzeyinde zaman zaman korsanlık faaliyetleri yaptıklarına dair kayıtlar bu şiirde geçen olayın kaynağını oluşturmuş olabilir. Bir diğer ihtimal şiirdeki *nebiyt* ifadesi Arapların Mezopotamya'nın çiftçi halklarına verdikleri isim olmasıdır ve bu insanlar Dicle ve Fırat'ta insanları ve yüklerini küçük gemilerle taşıdıkları için şiirdeki karâkır ifadesi bu çiftçilere de atıf olabilir.⁵⁷⁴

Kelimenin Yunanca *karkouros* (κέρκουρος) kökünden türetildiğine ve Latin dilinde *cercurus* biçiminde kullanıldığına dair görüşler⁵⁷⁵ olduğu gibi Arapça olduğunu düşünen Orta Çağ Arap dil âlimleri de vardır. İtalyanca *yüklemek, taşımak* manasındaki *caricare* fiilinin de kelimeye kaynaklık etmiş olabileceği görüşü de dile getirilmiştir.⁵⁷⁶ Kurkura tipi gemiler büyüklükleri ile dikkat çeken bir yapıya sahiptiler. XIV. yüzyılda ağır tonajları ve büyüklükleri ile ticaret için kullanıldıkları gibi askerî amaçlı yük taşımada da kullanılıyorlardı.⁵⁷⁷ İbn Battuta, seyahatnamesinde Suriye'nin Lazkiye şehrinde Anadolu sahilindeki Alaiye kentine

⁵⁷² İbn Sîde, Ali b. İsmail. (1996). *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffal, Beyrut: Daru İhyau Turas el-Arabî - Müessesetu Tarih el-Arabî, III, s. 17; Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 266.

⁵⁷³ *Ahbar mecmû'a*, (1989), s. 42.

⁵⁷⁴ Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 289-290.

⁵⁷⁵ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 120-125.

⁵⁷⁶ İbn Düreyd. (1987). *Cemheret el-Luğat*, thk. Remzi Münir Baalbekî, Beyrut: Dar el-İlm li'l-Mellayin, II, s. 1195-1196; Fahmy, *a.g.e.*, (1966b), s. 54; Mahir, *a.g.e.*, (1967), s. 362-364.

⁵⁷⁷ İbn Sîde, *a.g.e.*, (1996), III, s. 19; Mahir, *a.g.e.*, (1967), s. 362-364.

ve başka bir seferde de İskenderiye'den Tunus'un Cerbe Adasına kurkura cinsi gemilerle gittiğini anlatmıştır.⁵⁷⁸ Yine XIV. yüzyılda yaşayan ve *Tâc el-mefrik* isimli seyahatnamenin yazarı Halid el-Belevî de İskenderiye'den Tunus'a ve Cezayir'deki Hüneyn kentinden Almería'ya geçişi sırasında kurkura cinsi bir gemi kullanmıştır. Gemi fırtınadan dolayı Almería yerine daha doğudaki bir liman şehri olan Mojácar'a kadar sürüklenmiştir.⁵⁷⁹

Şînî (شيني):

Fransız ve İtalyan deniz literatüründe galera ve galère gibi isimlendirmelerle karşılanan ve şânî, şînî, şevne gibi isimlendirmeleri de olan bu gemi savaş gemisi sınıfında önemli bir yere sahiptir. Akdeniz'e has bir gemi sayılır ve Bizans-Fatımî donanmalarında da bu gemi sınıfı mevcuttur.⁵⁸⁰ Bizans donanmasındaki dromon tipi gemilere karşılık bir gemi olarak kabul edilir.⁵⁸¹ Endülüs donanmasının III. Abdurrahman devrinde 933, 937⁵⁸² ve 943⁵⁸³ senelerindeki seferlerinde bu geminin kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Şini tipi gemilerdeki düşmana alevle saldırmayı sağlayan kuleler olduğuna dair bazı edebî örnekler mevcuttur.⁵⁸⁴

Cariye (جارية):

Arapça birçok manalarının yanı sıra *gemi* manasında da kullanılan *cariye* kelimesinin çoğul versiyonları *cariyat* (جاريات), *cevare* (جوارى), *cevar* (جوار) kelimeleridir. Kelimenin kökeni Arapça'daki *cera* (جرى) fiili olup birçok anlamlarının yanı sıra *akmak*, *geminin denizde ilerlemesi* anlamlarına gelmektedir.⁵⁸⁵ Kur'an-ı Kerîm'de dört yerde *cariye* kelimesi ve çoğul biçimleri *gemi* manasında kullanılmaktadır. Hâkka Suresinin 11. ve 12. ayetinde⁵⁸⁶ Nuh Tufanına göndermede bulunulmakta ve “Şüphesiz, (Nuh zamanında) su bastığı vakit, sizi gemide biz taşıdık ki, bu olayı sizin için bir uyarı yapalım ve belleyecek kulaklar da onu bellesin.”

⁵⁷⁸ İbn Battûta, *a.g.e.*, (1997), II, s. 160-161; IV, s. 184.

⁵⁷⁹ el-Belevî, Hâlid b. İsa. (t.y.), *Tâc el-mefrik fî tahliyeti ulemâ el-meşrik*, nşr. Hasan es-Saih, Muhammediye: İhyâ et-Türâs el-İslamî, II, s. 66, 151.

⁵⁸⁰ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 83-85; Mahir, *a.g.e.*, (1967), s. 352-353; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1972), s. 132-133; Fahmy, *a.g.e.*, (1966a), s. 131-132.

⁵⁸¹ İbn Havkal, *a.g.e.*, (1967), I, s. 197; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 187-188, 302-303, 309; Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 334.

⁵⁸² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323.

⁵⁸³ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 81-82.

⁵⁸⁴ el-Halef, *a.g.e.*, (2003), II, s. 593.

⁵⁸⁵ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 21; Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 288.

⁵⁸⁶ *Kur'an-ı Kerîm Meâli*. (2011), s. 640-641.

denilerek Hz. Nuh'u ve yanındakileri kurtaran gemi *cariye* olarak nitelenmektedir. Şura Suresinin 32. ayetinde⁵⁸⁷ “*Denizde dağlar gibi yüzen gemiler, O'nun varlığının delillerindendir.*” ve Rahman Suresinin 24. ayetinde⁵⁸⁸ “*Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O'nundur.*” Allah'ın gücünün bir kanıtı olarak denizlerde gemiler yüzdürmesi ifade edilmektedir. Hud Suresi 41. ayette de⁵⁸⁹ “(Nuh), “*Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*” dedi.” ifadesinde de *cera* (جرى) kelimesi doğrudan fiil görevinde ve *geminin denizde yüzmesi* manasında kullanılmıştır.

İbn Hayyân, el-Muktebes eserinde III. Abdurrahman devrini anlatırken emirin Málaga, İşbiliyye (Sevilla) ve diğer bölgelerden gemilerin Algeciras ile Tudmir arasındaki güney Endülüs sahilinde devriye gezerek isyancı İbn Hafsun'un ikmal yollarını kesmeyi amaçladığını yazmış ve denizde sadece emire itaat halinde olanların gemilerinin yüzebileceğini ifade ederken de yine gemi ve yüzmek ifadeleri için *cera* (جرى) fiili ve gemi manasında *cariye* (جارية) kelimesini kullanmıştır.⁵⁹⁰

Zevrak (زورق):

Çoğul biçimi zevarık (زوارق) veya zevarîk (زواريق) olan bu kelime günümüzde Arapça'da tekne, sandal, kayık gibi anlamlarla hâlâ kullanılmaktadır. Orta Çağlarda karaya çıkarma yapmak için merkeb tipi gemilerin üzerinde zevrak tipi gemiler bulunuyordu. Ayrıca özellikle Irak bölgesinde ırmak taşımacılığında kullanıldığı da bilinmektedir. Çevik bir yapıya sahip, düşman gemilerinin etrafında dolaşarak saldırı için kullanılan ve hızla aksi yöne dönme kabiliyeti olan bu gemiler savaşlarda da kullanılıyordu.⁵⁹¹

İbn Cübeyr 1184 senesinde Hac seyahatinden dönerken Akka'da gemi değiştirmek zorunda kaldığını ve Endülüs'e dönmek için dört kürekli bir zevrak kiraladığını⁵⁹² ve Sicilya'daki Messina şehrine giderken kendisinin de içinde bulunduğu gemide boğulma tehlikesi geçiren insanları kurtaran ve *kurtarma gemisi* (زورق النجاة) ve *imdat gemileri* (الزوارق المغیثة) olarak nitelediği zevrak gemilerinden

⁵⁸⁷ Kur'ân-ı Kerîm Meâli. (2011), s. 537.

⁵⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm Meâli. (2011), s. 595.

⁵⁸⁹ Kur'ân-ı Kerîm Meâli. (2011), s. 243.

⁵⁹⁰ İbn Hayyân, a.g.e., (1979), s. 87-88.

⁵⁹¹ Fahmy, a.g.e., (1966a), s. 165-167; en-Nuhaylî, a.g.e., (1974), s. 59-62; Agius, a.g.e., (2008), s. 307-308, 322.

⁵⁹² İbn Cübeyr, Ebu el-Hüseyn Muhammed. (t.y.). *Rihletu İbn Cübeyr*, Beyrut: Daru Sadır, s. 284.

bahseder.⁵⁹³ İbn Cübeyr adadaki seyahati sırasında Messina şehrinden Palermo şehrine giderken de zevrak cinsi bir gemi kullandığını ifade etmektedir.⁵⁹⁴

Cefn (جفن):

Arapça çoğul biçimleri *ecfan* (اجفان) ve *cufun* (جفون) olan bu geminin büyük ve ağır hareket eden yapıya sahiptir.⁵⁹⁵ Genel olarak gemileri tarif etmesine rağmen çoğunlukla savaş gemisi manasında kullanılmıştır. Başka gemilerde olduğu gibi *gazviyye* ya da *harbiyye* kelimeleri oluşturulan terkiplerle savaş gemisi olma özelliği daha kesin olarak belirtiliyordu. Arapça'da *cefn* kelimesi göz kapağı manasına gelmekte, *cefnetu* kelimesi ise kelimesi ise *büyük kâse* manasında kullanılmaktadır. Gemiye verilen ismin anlamını *cefnetu* kelimesi ile ilişkilendirmek mümkündür. Geminin yuvarlak bir yapısı olduğu için bu ismin verilmiş olma ihtimali daha yüksektir.⁵⁹⁶

Haseb(e) (حشب - خشبة):

Esasen *odun*, *kereste* gibi manalara gelen bu kelime gemi manasında da kullanılmaktadır. Metinler içinde kullanımına dair çok fazla örnek olmamakla birlikte gemi ya da su üzerinde yüzen gemi dışındaki platformlara da bu isim verilmektedir.⁵⁹⁷

Fettaş (فتاش):

Muhtemelen Arapça teftiş etmek, kontrol etmek ve gözetlemek gibi manalara gelen *feteşe* fiilinden türetilen *fettaş* kelimesi liman girişlerini kontrol eden, kıyıları gözetleyen ve denizde gemiler ve kıyıları arasında haberleşmeyi sağlayan bu gemilerin Endülüs donanmasındaki kullanımına dair III. Abdurrahman devrinde iki örnek mevcuttur. Udrî, 940 senesinde Muhammed bin Rumahis'in Barselona üzerine yaptığı seferden bahsederken iki *fettaş* gemisinin de donanmada bulunduğunu ifade eder. Müellif 945 senesinde Mağrib'e yapılan harekâta da bu tip bir geminin varlığını haber vermektedir. İbn Hayyân ise 931 yılında Cezayir açıklarındaki

⁵⁹³ İbn Cübeyr, *a.g.e.*, (t.y.), s. 294-295.

⁵⁹⁴ İbn Cübeyr, *a.g.e.*, (t.y.), s. 301-302.

⁵⁹⁵ en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 23-27; Mahir, *a.g.e.*, (1967), s. 336-337.

⁵⁹⁶ Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 338-339.

⁵⁹⁷ Agius, *a.g.e.*, (2008), s. 267-268.

Raşgun Adasına yapılan seferde bir fettaş tipi geminin de katıldığını yazar. Müellif burada kelimeyi *fettaşe* biçiminde dişil olarak kullanmıştır.⁵⁹⁸

5.4. Önde Gelen Deniz Üsleri, Limanlar ve Tersaneler

Endülüs ülkesinin donanma gücü ve kapasitesini oluşturan önemli unsurlardan biri de liman ve tersanelerdir. Limanı ifade etmek için Arapça'da mersa, mina, merfa veya furza gibi ifadeler kullanılmıştır. İslam dünyasında liman anlamında genellikle mersa kelimesi kullanılmıştır. Çoğulu merasi'dir. Demir atmak manasındaki *resa* (رسا) fiilinden türetilmiştir. Bu kelime Batı dillerinden doğal liman ve yapay liman ya da deniz kenarındaki liman ve ırmak kenarındaki liman gibi kelimelerin sunduğu ayırım imkânlarını sunmaz. Limanın bölümlerini ifade etme konusunda da batı dillerinde daha fazla kelimeler mevcuttur. Mina ve merfa kelimeleri de aynı şekilde liman kavramı için kullanılır. Ancak merfa kelimesinin kökü olan kelimesinin anlamının gemiyi iskeleye çekmek, kenara yanaştırmak, onarmak, tamir etmek olması bu kelimenin biraz da gemilerin onarıldığı limanlara özellikler verilen bir isim olduğunu düşündürmektedir. Mina kelimesi de kök olarak *mevvene* (مون) fiilinden türetilmiştir ki bu kelime *tedarik sağlamak*, *erzak sağlamak* gibi manalara gelir. Bu kelime de limanların gemiler için ikmal merkezi olma özelliğine vurgu yapmaktadır. Limanlar aynı anda hem askerî hem de ticarî maksatlarla kullanılabilmektedir. Zira limanlar sadece ticarî maksatla kullanılsa bile düşman saldırısı için açık bir hedef oluşturduğu için birçok liman mecburen askerî niteliklere de sahip oluyor ve askerî tesisleri de içeriyordu. Limanlar, dış ticarete ilave olarak balıkçılık faaliyetleri için de kullanılıyordu. Hiç şüphesiz çok fonksiyonlu limanların çok sayıda ve değişik tonajlı gemileri barındırabilecek büyüklükte olması gerekir. Eski devirlerden beri limanların tesisi ve gelişimi coğrafi konumla yakından ilişkili olmuştur. Körfez, koy ve kıvrımlı ırmak güzergâhları gemilere doğal bir sığınak teşkil ettiği için tercih edilmiş, gemilerin giriş ve çıkışlarının kolay olması sağlanmaya çalışılmıştır. Doğal şartları mümkün olduğunca kullanılmıştır. Doğal limanlar hem gemiler için daha fazla emniyet sağlıyor hem de buralarda liman inşaatı için gereken ön çalışmalar daha kolay ifa edilebiliyordu.⁵⁹⁹

⁵⁹⁸ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 81-82; İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 313; en-Nuhaylî, *a.g.e.*, (1974), s. 115.

⁵⁹⁹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 342-343; Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 137.

Barcelona'dan Algeciras'a kadar 1230 km'lik doğu ve güney Endülüs sahilinde 56 adet demirleme yeri ve Algeciras'tan Lizbon'un kuzeyindeki Sintra'ya kadar 800 kilometrelik güneybatı ve batı Endülüs sahilinde ise yirmi beş demirleme noktasından mevcuttur. Bu sayıya Sevilla gibi kara içlerindeki şehirlere ulaşımı sağlayan yedi adet nehir yolu da dahildir. Lizbon'dan doğusundaki denizden 80 mil uzaktaki Şenterin şehrine hem nehir yoluyla hem de karadan gidilebilir.⁶⁰⁰

Muhakkak ki düşük tonajlı gemiler büyük limanlara ihtiyaç duymadan daha küçük liman ve koylara demir atabiliyorlardı. Bilhassa ticarî amaçla kullanılan büyük gemiler gereken fizikî özellikleri taşımayan, rıhtımı olmayan limanlara geldiklerinde daha küçük tipte yardımcı gemiler aracılığıyla limandan insan ya da yük indirme ya da alma işlemlerini yapıyorlardı. Endülüs'te liman inşaatları konusunda elimizdeki bilgiler azdır. Endülüs Müslümanları hiç şüphesiz inşa ettikleri tesisler kadar kendilerinden önceki devirlerde inşa edilen liman tesislerinden de faydalanmıştır. Bir limanın konumu güvenlik açısından önemli olduğu kadar ticarî açıdan da önemlidir. Limanın başka limanlara göre konumu, kara ve deniz ticaret yollarını birbirine bağlama vasfı hem limanın bulunduğu şehrin hem de çevresinin iktisadî gelişimini doğrudan etkilemektedir. Endülüs sahil şehirleri de kara ve deniz şehri olma özelliklerini ön plana çıkarsalar da Almería gibi bazı şehirlerin liman şehri olma vasfı daha fazla öne çıkmıştır. Endülüs şehirlerinden Şark memleketlerine giden gemiler batıdan doğuya doğru hareket eden ve Afrika kıyılarına yakın bir çizgide hareket eden akıntıdan da faydalanmak maksadıyla Kuzey Afrika'daki liman şehirlerini takip etmişlerdir.⁶⁰¹

Bütün limanlarda gemi inşa faaliyeti yürütülmüyordu. Sadece *daru's-sina* (دار الصناعة) ya da bazen sadece *es-sina'e* (الصناعة) olarak vasıflandırılan ve gemi yapımı için gereken tesislere sahip yerlerde gemi yapılıyordu. Bu ifadeler günümüzde İspanyolca'da *dársena*, *arsenal* ve *atarazana* biçiminde kullanılmaya devam etmektedir. Tabii ki *sanea* (صنع) fiili her türlü imalat ve sanayi üretimini kastedecek anlamlara gelse de bir süre sonra bu fiilden türetilen *daru's-sina* kelimesi öncelikle

⁶⁰⁰ el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 549; Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 105.

⁶⁰¹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 343-344. Akdeniz'deki akıntıların genel görünümü için bkz. Pascual, M., Rives, B., - Schunter, C., Macpherson, E. (2007). "Impact of life history traits on gene flow: a multispecies systematic review across oceanographic barriers in the Mediterranean Sea", *Plos One*, 10 Mayıs 2007, XII, s. 1-20, 3. Akdeniz'deki akıntılar haritası için bkz. Harita-7.

gemi inşaatını belirtmek için kullanılmaya başlamıştır.⁶⁰² Tersanesi olan limanlar devlet için kıyı savunması ve düşmana yapılan seferlerin bir aracıydı. Bu tersaneli limanlar idarî sisteme farklı biçimde dahil ediliyor ve gemileri donatma kapasitesi olan ama sadece ticarî amaçla çalışan ya da deniz savaşçılarının üslendiği diğer tali limanlardan ayrılıyordu.⁶⁰³

Alcácer do Sal - Kasru Ebî Dânis/Kasr (قصر أبي دانس):

Şehir ismini Ebi Danis adında bir Berberi ailesinden almıştır. Portekiz'in Atlas Okyanusu kıyısında Lizbon'un 60 km kadar güneydoğusunda bir şehirdir. Okyanustan geniş bir körfezle ayrılır ve Sado (İslam devrindeki ismi Şetuber) Nehri'nin bu körfeze döküldüğü yerden 20 deniz mili (37 km) kadar iç karada kurulmuştur. Bu nehre ticaret gemileri de girebilmekteydi. Bölgedeki çam ağaçlarının çokluğu burada gemi inşaatını ilerletmiş ve şehir çok sayıda gemi üreten bir tersaneye sahip olmuştur. Mansur'un 997 senesindeki Santiago de Compostela Seferi'nde kara ordusuna lojistik destek sağlayan Endülüs donanması bu şehrin limanından yola çıkmıştı. Mansur seferden önce burada büyük bir donanma inşasını ve en iyi biçimde teçhizatlandırılmasını sağlamıştı.⁶⁰⁴ Alcácer do Sal'daki bu tersane XII. yüzyıl ortalarında hala faaldi. Zira Nüzhet el-Müştak isimli eserini 1154'te tamamlayan İdrisî bu tarihlerde tersanenin halâ gemi ürettiğini ifade etmektedir.⁶⁰⁵

Algeciras - El-Ceziretu'l-Hadra (الجزيرة الخضراء):

Müslümanların Cebelitarık kayalığı ile birlikte İber Yarımadasına ilk çıktıkları yerlerden biridir. Kaynaklarda Afrika kıtasına yakınlığına dikkat çekilen bir şehir olan Algeciras tabii olarak Sebte ya da Tanca yoluyla Mağrib'e geçmek için en sık kullanılan liman durumundadır. Bilhassa Sebte'nin Emevîlerin eline geçtiği III. Abdurrahman ve onun halefi II. Hakem dönemlerinde Mağrib'e yapılan seferlerde bu limanın önemi daha da artmıştır. III. Abdurrahman 914 şehri ele geçirdikten sonra yılında buradaki tersaneyi geliştirmek için Malaga ve Sevilla arasındaki limanlardan gemi ve denizcileri buraya getirtmiştir. İbnü'l-Kutiyye'nin, Belc'in Endülüs'e geçtiği 741 gibi erken bir tarihte Algeciras'taki bazı gemileri teçhizatlarıyla birlikte ele

⁶⁰² Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 344.

⁶⁰³ Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 29.

⁶⁰⁴ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 475; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 538, 544; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 295; İnan, *a.g.e.*, (1997), IV, s. 25.

⁶⁰⁵ Torres Balbás, *a.g.m.*, (1946), s. 182.

geçirdiğinden bahsetmesi burada belki İslam devrinden önce bir tersane olduğunu düşündürmektedir. Zira Müslümanların fetihten çok kısa bir süre sonra bu tür bir tersane yapmaları pek muhtemel görünmemektedir ve böyle bir tersane inşaatına dair tarihî bir kayıt da mevcut değildir.⁶⁰⁶ Hamevî bu şehrin bir ada olmamasına rağmen denize doğru çok sokulan konumu sebebiyle Arapların buraya *cezire* (ada) ismini verdiklerini yazmaktadır.⁶⁰⁷ İdrisî şehrin içindeki tersaneden ve şehrin yakınlarında bulunan ve düz olduğu için neredeyse deniz seviyesiyle aynı olan Ümmü Hâkim adasından bahsetmektedir.⁶⁰⁸ Himyerî, taş bir duvarın denizin içine kadar girdiğini ve gemilerin buradan yüklendiğini yazmaktadır. Müellif şehrin hem kara hem de denizin nimetlerinden yararlandığını ve Endülüs sahillerinin merkezî bir yerinde konumlandığını ve Endülüs emirlerinin Mağrib’deki hâkimiyetlerini sağlamak için bu şehri kullandıklarını da ifade etmektedir. Müellif, III. Abdurrahman döneminde inşa edilen ve daha sonra Hammudîler tarafından saray olarak kullanılan Algeciras tersanesi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Algeciras’ta Müminlerin Emiri Abdurrahman bin Muhammed’in donanmaları için inşa ettiği bir tersane vardır. O sağlam yapılmıştır ve yüksek surlarla çevrilidir ve fitne devrinde Algeciras’ın müstakil emirleri bu tersaneyi saraya dönüştürmüşlerdir.”⁶⁰⁹

Gemilerin en kolay demirlediği limanlardan biri olmasından ve Mağrib sahiline yakınlığından dolayı ve ilaveten ve Fatımîlerin Mehdiyye’de kurdukları büyük tersane ile yarışır bir yer olması için burada bir tersane inşa edilmiştir.⁶¹⁰ Algeciras’ın 4 mil kadar batısında Kabale ya da Batne olarak bilinen limanın varlığını da 973 yılında Mağrib’e yapılan sefer sırasında ordu komutanı Galib’in Algeciras’tan yola çıkan gemisinin buraya demir atarak birkaç gün havanın düzelmesini beklemek zorunda kaldığını anlatan İbn Hayyân bize haber vermektedir.⁶¹¹ Muhakkak ki bilinen limanlar dışında birçok gemi demirleme yerleri mevcut olmakla beraber Algeciras gibi büyük limanlar kadar bilinmiyor ya da kullanılmıyordu.

⁶⁰⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 87; İbn Galib, Muhammed bin Eyyub. (1955). *Nass el-Endelusiyyu Cedid: Kut’atun min Kitabi Ferhat el-Enfus*, ed. Lütfî Abdulbedî’, Kahire: Mecelletu el-Ma’hed el-Mahtutat el-Arabiyye, I, I. bölüm, 272-310, s. 294; *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 67-68; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 117-118; İbnü’l-Kutiyye, *a.g.e.*, (1989), s. 40-41; el-Kalkaşendî. (2012). *Subh el-A’şa fi Sinaati’l-İnşa*, ed. Muhammed Hüseyin Şemseddin ve diğerleri, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye, V, s. 213; Torres Balbás, *a.g.m.*, (1946), s. 177.

⁶⁰⁷ el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), II, s. 136.

⁶⁰⁸ el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 539-540.

⁶⁰⁹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 223-224.

⁶¹⁰ el-Halef, *a.g.e.*, (2003), II, s. 576.

⁶¹¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 87.

Algeciras'ı çevreleyen dağlar mantar meşeleri, safra meşeleri, kızılağaçlar ve yabani zeytin ağaçları ile kaplıydı, bu da emirlerin ihtiyaç duyduğu savaş gemilerini inşa etmek için marangozlar ve kalafatçılara yeterli miktarda kereste sağlıyordu.⁶¹²

Alicante - Likant/Lakant (القنت):

İdrisî ve Himyerî, Alicante şehrinde ticaret gemileri ve harraka gemileri inşa edildiği yazarlar. Buradan halfa otu ya da hasır otu olarak bilinen bitkinin başka yerlere satıldığı da verilen bilgiler arasındadır. İdrisî de Lakant şehrinin bütün deniz ülkelerine ip ve halat yapımında kullanılan kandıra otunu ihraç ettiğini beyan etmektedir. Müellif ayrıca Alicante yakınlarındaki Cabo de Santa Pola'nın (Taraf en-Nadur) 1 mil açığında iyi bir liman vazifesi gören *Eblenase* adında bir adadan bahsetmektedir. Düşman gemilerinin de gizlendiğini söylediği bu adanın günümüzde Alicante'nin 18 km kadar güneyinde bulunan Tabarca Adası olması muhtemeldir.⁶¹³

Almería - Elmeriyye (المرية):

Endülüs Emevî tarihinde geç bir tarihte gelişmeye başlamakla birlikte X. yüzyılda önemi hızla artan ve ticarî bir liman olmanın da ötesinde nihaî olarak donanmanın ana üssüne dönüşen Almería şehri Endülüs Emevîlerinden sonra da askerî ve ticarî vasıflarıyla yükselmeye devam etmiş ve 1147-1157 yılları arasındaki 10 yıllık kısa bir ara dönem haricinde 1489 yılına kadar İslam hâkimiyetinde kalmıştır. Gırnata Emirliği'nin ve dolayısıyla İber Yarımadasında İslam'ın siyasî varlığının 1492'de sona erdiği dikkate alınırsa Almería'nın sekiz asra yakın bir zaman Müslümanların elinde kaldığını söylemek mümkündür.⁶¹⁴ Araştırmamızın siyasî tarih bölümünde Almería şehrinin ticaret yoluyla güçlendiğinden ve daha sonra III. Abdurrahman devrinde askerî niteliklere sahip bir deniz üssüne dönüştüğünden bahsetmiştik. Ancak şehir iktisadî özellikleriyle de dikkat çekmeye devam etmiştir. Himyerî şehrin ticaret hayatına olan ihtiyacını eserinde alıntılacağı bir şiirle anlatmıştır:⁶¹⁵

Dediler, Almería'yı anlat

Dedim, yabanî nar ve yavşan otudur

⁶¹² Torremocha Silva., *a.g.m.*, (2012), s. 294.

⁶¹³ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 511; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 558.

⁶¹⁴ Özdemir, M. (2004). "Meriye", *TDVİA*, Ankara, XXIX, s. 199-200; Torres Balbás, *a.g.m.*, (1957), s. 435.

⁶¹⁵ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 537.

Dediler, orada yaşanacak (yenecek) bir şey (var mıdır?)

Dedim, eğer rüzgâr bahşederse (gemiler mal getirip götürürse)

Almería'nın donanma merkezi olarak seçilmesini coğrafi olarak merkezî bir konumda olmasına bağlayan Udrî de bölgedeki tersanenin hem askerî hem de ticarî yönüne vurgu yapmakta ve şehrin tersanesini şu sözlerle tasvir etmektedir:

Buranın tersanesi bilinenlerin en eskisidir ve iki kısama ayrılır: Birinci kısım donanımları ile beraber harp gemilerinin olduğu kısım ve ikinci kısım ise kayseriyye bölümüdür. Buradaki her şey herhangi bir meselenin halli ve tüccarların mallarını güvenle depolayabileceği ve dört bir yandan insanların buraya geleceği biçimde ayarlanmıştır.⁶¹⁶

Endülüs'te askerî limanların ticarî amaçlarla kullanımı Almería dışında başka yerlerde de görülmektedir.⁶¹⁷ Almería limanının güney tarafındaki deniz dışında üç tarafının dağlarla çevrili olması ve bu durumun limanı sert rüzgârlardan koruması da buranın ideal bir liman olmasına katkıda bulunmuştur.⁶¹⁸

Kaynaklar büyük ihtimalle IX. yüzyıldaki saldırıları kastederek Vikinglerin Almería'ya kadar geldiklerinden ve bu yüzden burada ribat ve gözlem yerleri yapıldığından bahsetmektedirler.⁶¹⁹ Şehrin isminin de ribat ve mahras gibi ifadelerle benzer anlamlarda kullanılabilecek olan *meriye* (مرية)⁶²⁰ kelimesinden geldiği tahmin edilmektedir. Bu görüşe bir temel oluşturan bir bilgi olarak Himyerî Arapların Vikingler başta olmak üzere denizden gelecek düşmanları görmek için burada bir gözetleme yeri (مرأى) kurduğundan bahsetmektedir.⁶²¹

Himyerî ve Udrî başta olmak üzere birçok müellif şehrin yeni olduğunu, önceki zamanda mamur bir yer olmadığını ifade etmektedir. Bu ifadeleri kullanan müelliflerin bazılarının şehrin kurulduğu tarihten bile çok sonra yaşadıkları düşünülürse bu ifadeyle Almería'nın Endülüs Emevîleri tarafından kurulduğunu ve önceki dönemlerde şehrin mevcut olmadığını kastettiklerini düşünebiliriz. Bölgeyle

⁶¹⁶ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 86.

⁶¹⁷ Lévi-Provençal, É. (1957). *Historia de España: España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba: 711-1031 de J.C. - Instituciones, sociedad, cultura*, C. V, Yayına haz: Ramón Menéndez Pidal, Leopoldo Torres-Balbás, Fransızca'dan İspanyolca'ya çev. Emilio García Gómez, Madrid: Espasa-Calpe, s. 62-65.

⁶¹⁸ Salim, *a.g.e.*, (1984), s. 14.

⁶¹⁹ *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 77; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 537-538; Munis, H. (1987). *Atlasu Tarih el-İslam*, Kahire: ez-Zehra li'l-İlâmi el-Arabî, s. 289; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 224.

⁶²⁰ Arapça *görme yeri*, *görmek için kullanılan yer* manasındadır.

⁶²¹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1988), s. 183.

ilgili en eski bilgileri sunduğu varsayabileceğimiz olan İbn Havkal (947-951 yılları arasında Mağrib ve Endülüs'e seyahat etmiştir) Almería'nın *Beccane'nin limanı* olduğunu ifade etmektedir. Hakeza Almería'da bir süre yaşayan XI. yüzyılın Endülüslü coğrafyacısı Bekrî de şehri Beccane'nin limanı ve gözetleme noktası (*mersa meriyyetu Beccane*) olarak görmektedir. Bekrî'nin yaşadığı devirde Almería'nın iktisadî ve askerî vasıfları çok temayüz etmiş olmasına rağmen coğrafyacının bu ifadesi ilginçtir. Bu da Beccane'nin isim olarak insanların zihinlerinde uzun süre yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Şehrin Akdeniz limanlarıyla yaptığı ticaret zenginleşmeyi beraberinde getirmiş ve birkaç kilometre ötedeki Pechina'daki nüfusun da zamanla Almería'ya taşınmasına sebep olmuştur. Birçok müellif şehrin sağlam surlarından bahsetmektedir. 955 yılındaki Fatımî saldırısından sonra halife III. Abdurrahman'ın şehrin savunmasını güçlendirmesi ve burayı *medine* statüsüne yükseltmesi tersanesinin büyütülmesi ve yeni bir tersanenin inşası şehrin gelişiminde önemli aşamalardandır. Udrî ve Zikru Biladu'l-Endelüs isimli eserin meçhul müellifi Almería tersanesinde gemiler için ayrı silah ve teçhizatlar için ayrı bir bölüm olduğunu ifade etmektedir. Himyerî'ye göre şehrin yazın çok kullanılan limanı hem doğu hem de batıdan esen rüzgârlara karşı korunaklıdır. Ayrıca şehir, Suriye ve İskenderiye'den gelen ticaret gemilerinin uğrak noktasıdır ve Endülüs diyarının en zengin şehridir. İbn Galib hem Beccane hem de Almería'yı şehir olarak niteleyerek bu ikisinin Endülüs'ün doğuya açılan ticaret kapısı olduğunu ifade etmektedir.⁶²² Ancak hiç şüphesiz uzun vadede Almería'nın gelişimi Beccane'nin sönükleşmesine ve küçülmesine sebep olmuştur.⁶²³

Başta Sevilla ve Algeciras olmak üzere başka yerlerde de gemi inşa edilse de İbn Hayyân, Almería dışındaki yerlerdeki gemi yapım tesisleri için *daru's-sinaa* ifadesini kullanmamıştır ve Zuhri de Endülüs'ten bahsederken şehir için *Endülüs'ün*

⁶²² el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 562-563; Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, s. 162-163; el-Kalkaşendî, *a.g.e.*, (2012), V, s. 210; İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323-324; el-Ruşâtî, *a.g.e.*, (1990), s. 59-60, 164; İbnü'l-Hatîb. (2002-2003). *Mî'yar el-ihîyar fî zikr el-muahed ve'd-diyar*, Kahire: Mektebetu es-Sekafetu ed-Diniyye, 100; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 86; el-Ömerî, *a.g.e.*, (2010), IV, s. 122-123; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), V, s. 119-120; İbn Havkal, *a.g.e.*, (1967), I, s. 116; el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 755; Zuhri, *a.g.e.*, (t.y.), s. 101; İbn Galib, *a.g.e.*, (1955), I, I. bölüm, s. 283; Torres Balbás, *a.g.m.*, (1946), s. 179-181.

⁶²³ Munis, *a.g.e.*, (1987), s. 290.

tersanesi diyerek Almería dışında *daru's-sinaa* olan başka bir yerden bahsetmemiştir.⁶²⁴

Almería aynı zamanda elçilik heyetlerinin de Endülüs'e girdiği limanlardan başında geliyordu. 949 senesinde Bizans elçisi bu limanda karaya çıkmış ve Yahya bin Muhammed el-Leys tarafından karşılanmıştı.⁶²⁵

Kuzeydeki eyaletler bir kara sınırı (sugr) teşkil ederken Almería da bir donanma merkezi ve Mağrib'deki Fatımîlerden deniz yoluyla gelebilecek saldırılara karşı bir *sugr* olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Sugr bölgelerinde yönetimin yapısı daha askerî bir nitelik kazanıyordu. Almería örneğinde olduğu gibi önceden sugr olarak kabul edilmeyen bir şehir ya da bölge yeni gelişmelere ve tehditlere göre sugr kapsamına alınabilirdi.⁶²⁶

Almuñécar - el-Munekkeb (المنكب):

El-Munekkeb Limanı 755 senesinde Endülüs Emevîlerinin kurucusu I. Abdurrahman'ın yarımada ya ilk ayak bastığı liman olarak bilinmektedir. Burası doğudan esen rüzgârlara karşı korunaklı ve yaz mevsiminde kullanılan bir limandır. Bizilyane gibi balıkçılık alanında gelişmiş olan bu şehirde XIV. yüzyıl itibarıyla tersaneler olduğunu Ömerî ve Kalkaşendî bize haber vermektedir.⁶²⁷

Balear Adaları - Cezair eş-Şarkıyye (الجزائر الشرقية):

İber Yarımadası'nın doğusunda bulunan takımadalar Mayorka (جزيرة ميورقة), Minorka (جزيرة منورقة), İbiza (جزيرة يابسة), Formentera ve Cabrera adaları ve daha küçük başka adalardan oluşmaktadır. Tortosa, Valencia ve Denia şehirleri bu adaların karşısında bulunan Endülüs limanlarıdır. Endülüs'te İslam hâkimiyetinin başlamasından sonraki iki asır içinde bu adalara değişik zamanlarda deniz seferleri yapılmışsa da adalarda kesin bir İslam hâkimiyeti tesis edilememiştir. Bunda seferlerin fethi hedeflememesi etkili olabileceği gibi Endülüs Emevî Emirliğinin bu adalarda daimi bir hâkimiyeti sağlamak için deniz gücüne sahip olmaması da etkili

⁶²⁴ Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 27; Zuhri, *a.g.e.*, (t.y.), s. 101.

⁶²⁵ Makkarî, *a.g.e.*, (1968), I, 366; Pérez Martín, I. - Bádenas de la Peña, P. (2004). *Bizancio y la Península ibérica: de la antigüedad tardía a la edad moderna*. Nueva Roma s. 24. Madrid: El Consejo Superior de Investigaciones Científicas, s. 214.

⁶²⁶ Sánchez Martínez, *a.g.e.*, (1975-1976), s. 9.

⁶²⁷ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 92; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1988), s. 44; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 564-565; el-Ömerî, *a.g.e.*, (2010), IV, s. 124; el-Kalkaşendî, *a.g.e.*, (2012), V, s. 211; İbnü'l-Hafîb, *a.g.e.*, (2002-2003), s. 93.

olmuş olabilir. Nihâî olarak 903 (H. 230) senesinde Emir Abdullah devrinde adalar İslam hâkimiyetine geçmiştir.⁶²⁸

Himyerî, Mayorka Adasını Zukak Denizi'nde ve Mağrib'de Becaye şehrinin karşısında bir ada olarak tanımlar. Müellif adanın diğer Balear Adalarına, Barselona'ya, Mağrib'e ve Sardinya Adası'na göre konumuna ve uzaklığına dair bilgiler verir. Minorka ve İbiza Adalarının da *Mayorka'nın kızları ve Mayorka'nın da bu iki adanın annesi* olduğunu ve buraların haraç vergisinin Mayorka'ya gittiğini ifade eder.⁶²⁹ İbn Havkal, Endülüs emirine bağlı olduğunu ifade ettiği Mayorka adasının Frank ülkeleri ile Endülüs arasındaki konumuna dikkat çekmektedir.⁶³⁰ İbn Hayyân 933 ve 935 senelerinde Frank kıyılarına yapılan seferlerde donanmanın ikmal amaçlı olarak Mayorka Adasına geldiğini haber vermiştir.⁶³¹

Balear Adalarının batı tarafında yer alan İbiza Adası, Denia şehrine ve Mayorka birer mecra yakınlıktadır. Himyerî adada akarsular ve 10 tane demir atma yeri bulunduğunu ifade etmektedir. Adada gemi ve gemi dışındaki diğer deniz teçhizatını imal etmek için iyi kalitede ahşap sağlayan çam ağaçlarının bol olduğunu yazar. Hamevî de aynı bilgiyi verir ve burada çok gemi inşa edilmesini bölgedeki ahşabın kalitesine bağlar.⁶³² Ruşatî, İdris bin el-Yeman el-Yabisî'nin künyesinde geçen *şebîn* kelimesinin çam ağacı anlamına geldiğini ve bu ağacın adı geçen şairin memleketi olan İbiza Adasında bol bulunduğunu ifade etmektedir.⁶³³ İbiza Adası'nın en yüksek noktasının *Atalaya* isimli bir tepe olması burada düşman gemilerini gözetlemek için bir nokta olduğu izlenimini vermektedir.⁶³⁴ İbiza adası gemilerin denizdeki muhtemel zararlardan (fırtına vs.) korunmak ve kalafatlama işlemleri için uğradığı yerlerdendi.⁶³⁵

Hüseyin Munis'e göre Endülüs idarî sisteminde Balear Adalarının ayrı bir kuradır ve burada bir deniz komutanlığı mevcuttur.⁶³⁶ İbn Haldun adaların X. yüzyılın ikinci yarısındaki yöneticileri hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre 955

⁶²⁸ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 354-355.

⁶²⁹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 567-568.

⁶³⁰ İbn Havkal, *a.g.e.*, (1967), I, s. 65, 204.

⁶³¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 324, 366-367.

⁶³² el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 616; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 582; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), V, s. 424; El-Kazvinî, *a.g.e.*, (1960), s. 282.

⁶³³ el-Ruşâtî, *a.g.e.*, (1990), s. 82, 190.

⁶³⁴ Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 28.

⁶³⁵ el-Cemaatî, *a.g.e.*, (2012), s. 45.

⁶³⁶ Munis, *a.g.e.*, (1987), s. 289.

yılında Balear Adalarına amil olarak atanan Endülüs donanmasının kumandanlarından olan Muvaffak es-Sıklabî 969 senesindeki vefatına kadar aynı görevde kalarak adalarda Endülüs donanmasını güçlendirmiş ve Frank sahillerine sık sık seferler düzenlemiştir. Muvaffak'tan sonra halife II. Hakem mevalisinden Kevser'i adalara vali olarak görevlendirmiş ve o da 998 senesindeki vefatına kadar uzun süren valiliğinde donanmaya önem vermiş ve Hristiyan kıyılarına yönelik seferleri devam ettirmiştir. Kevser'in vefatından sonra 998-1012 yılları arasında Balear Adalarının valiliğini Mansur'un mevalisinden olan Mukatil'e tevdi edilmiş ve o da aynı biçimde Endülüs donanmasının komutanlarından olup Frank kıyılarına yapılan akınları devam ettirmiştir.⁶³⁷ Bu bilgilerden adalara donanmada görev yapmış komutanların ve bilhassa devlet yöneticilerinin itimadını kazanmış kişilerin vali olarak görevlendirildiği ve çoğu zaman ölünceye kadar görevlerinin başında bırakıldıkları anlaşılmaktadır. İbn Hayyân'ın el-Muktebes isimli eserinde 940'lı yıllardan yüzyılın sonuna kadar Frank kıyılarına yapılan akınlara dair elimize ulaşmayan bilgileri İbn Haldun tamamlamış gibi görünmektedir. Frank kıyılarına devamlı akınlar yapıldığı ve adalarda donanmanın güçlü bir teşkilata sahip olduğu sonucuna ulaşmak da mümkündür.

Balear Adaları 1014 yılında Daniye Taifesinin kurucusu Mücahid el-Amirî'nin eline geçmiştir.⁶³⁸ Mayorka Adası 1231, Minorka Adası ise 1287 yılında Hristiyanların eline geçmiştir.⁶³⁹

Cádiz - Kadis (قádiz):

İspanya'nın güneybatısında kendisiyle aynı ismi taşıyan körfezin kıyısında ve işlenmiş taşların denize döşenmesiyle karayla çok ince bir bağlantısı bulunan⁶⁴⁰ dar bir yarımada'nın üzerinde ilgi çekici bir coğrafi konuma sahiptir. 844 yılında Viking saldırısına uğramıştır.⁶⁴¹ Himyerî burada bol miktarda çam ağacı yetiştirdiğinden ve Hind'den Endülüs'e kadar yerleri fetheden ve en son Cádiz'e kadar gelip burada sütunlar inşa ettiren eski devir Yunan krallarından biri olarak nitelediği Erkuleş'ten (Herkül - Herakles) ve onun şehirde bulunan heykelinden bahseder. Hamevî de Cádiz

⁶³⁷ İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), IV, s. 210-211.

⁶³⁸ Sisalim, *a.g.e.*, (1984), s. 97-98.

⁶³⁹ O'Callaghan, *a.g.e.*, (2003), s. 92.

⁶⁴⁰ *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 66.

⁶⁴¹ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (2003), s. 451.

Körfezi etrafındaki nehir ve yerleşim yerlerini saydığı gibi adı geçen heykelden de bahsetmektedir.⁶⁴²

Denia - Daniye (دانية):

Roma devrinde de önemli bir liman⁶⁴³ olduğu anlaşılan Endülüs'ün doğu sahilindeki bu şehir Valencia'nın güneyinde ve Balear Adaları'na en yakın anakara şehirlerinden biridir. Denia'nın kuruluşu ve bir liman şehri olma özelliğinin III. Abdurrahman devrinden itibaren burada tersaneler inşa edilmesiyle başladığı tahmin edilmekte ise de⁶⁴⁴ bir donanma merkezi olarak gelişimi Endülüs Emevîlerinin büyük bir siyasî kargaşa içine düştüğü XI. yüzyılın başlarından itibaren gerçekleşmiştir. Mücahid el-Amirî ile başlayan Batı Akdeniz Adaları ve İtalya'nın batı sahillerine yapılan deniz akınları şehrin bir deniz üssü olma özelliğini artırmıştır.⁶⁴⁵ İdrisî, doğu limanlarından gelen gemilerin uğrak noktası olduğunu ifade etmiş, gaza amaçlı deniz seferlerinin de çıkış noktası olduğunu ve burada çok sayıda geminin inşa edildiği bir tersanesi olduğunu da sözlerine eklemiştir. Himyerî buradaki tersaneyi tarif ederken *daru inşa* ifadesini kullanmış, Hamevî ise Summan ya Semman diye isimlendirdiği limanın olağanüstü (*mersaha acîb*) olduğunu yazmıştır.⁶⁴⁶

Eşkubiraş (أشكوبرش):

IX. yüzyılda Mağrib'den gelerek Endülüs'e yerleşen Bahriyyun taifesinin Beccane'yi sabit bir merkez haline getirmeden önce yarımada ilk çıktığı yerdir.⁶⁴⁷ Bir isim benzerliğinden dolayı Lévi-Provençal bu limanın Aguilas ile Alicante (Lakant) arasında yer alan Cartagena limanının girişindeki burnun ve adanın ismi olan Escombreras olduğu fikrindedir.⁶⁴⁸ Ancak Bekri Endülüs'ün güneyindeki limanları sayarken batıdan doğu-kuzeydoğuya doğru bir sırayı takip etmiştir. Bu sıralamanın er-Rahib (el Fraile), Eşkubiraş ve Akile (Águilas) şeklinde olması ve Escombreras Burnunun ve Adası daha doğuda (kuzeydoğu) bulunması Lévi-Provençal'ın yanılıyor olabileceğini göstermektedir. Bekrî'nin Almería'da uzun yıllar

⁶⁴² el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 448-449; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), I, s. 263.

⁶⁴³ Bruce, *a.g.e.*, (2010), s. 154.

⁶⁴⁴ Salvatierra Cuenca, V. - Canto, A. (2008). *Al-Andalus, de la invasión al califato de Córdoba*, Madrid: Editorial Síntesis, s. 176; Hinojosa Montalvo, J. R. (2002). *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, Valencia: Biblioteca Valenciana, II (D-L), s. 49.

⁶⁴⁵ Bruce, *a.g.e.*, (2010), s. 120.

⁶⁴⁶ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 231-232; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 557; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), II, s. 434.

⁶⁴⁷ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 755.

⁶⁴⁸ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 223.

yaşadığı düşünülürse Endülüs limanlarını sayarken takip ettiği sırada yanılması küçük bir ihtimaldir.

Kartacene (قرطاجنة الخفاء):

Himyerî, Cartagena ismini taşıyan üç ayrı yer olduğunu ifade ettikten sonra Endülüs'ün doğusundaki bu limanı *Kartacenetu'l-Halfa* olarak tarif eder. Büyük ve küçük gemilerin yanaşabildiği Cartagena, denizden yaklaşık 45 km kadar içerideki Murcia (Mursiyye) şehrinin limanı olarak kabul edilmektedir.⁶⁴⁹

Lizbon - Eşbune/Eleşbune/Leşbune (لشبونة - الاشبونة - اشبونة):

Günümüzde Portekiz'in başşehri olan Lizbon ülkenin batısında bulunan Atlas Okyanusu kıyısında bulunur ve İber Yarımadası'nın iç kısımlarından doğup adı geçen okyanusa dökülen Tajo Nehri'nin ağzında bulunur. Himyerî, şehrin Deniz Kapısı adı verilen güney kapısına Atlas Okyanusu'nun dalgalarının şiddetle çarptığını ve şehirde medcezir etkisinin çok iyi hissedildiğini yazar. Yine Himyerî, *Maceracilar* diye bilinen okyanus kâşifleri de bu şehirden yola çıktığını anlatmakta ve başlarından geçenleri hikaye etmektedir. Her ne kadar İbnü'l-Kutiyye, Vikinglerin doğrudan şehri değil de etrafındaki bölgeleri istila ettiğini yazsa da daha önce de siyasî olayları anlatırken zikrettiğimiz gibi Vikingler saldırılarında hedef olarak seçilen şehirlerden ilki genellikle Lizbon olmaktadır.⁶⁵⁰

Hüseyin Munis'e göre Endülüs donanması iki kısımdan oluşmaktaydı. Akdeniz bölümünün merkezi Almería'da iken ve Atlas Okyanusu bölümünün merkezi de Lizbon'da idi.⁶⁵¹

Mahmele (محملة):

Almería Körfezi'nin doğu ucunu teşkil eden Gata Burnunda bulunan Mahmele Limanı 971 senesinde Mağrib'den Endülüs'e gelen Yahya bin Ali'nin çıkış noktasıydı. Yahya bin Ali Mağrib'de Zirîler karşısında Endülüs Emevîlerinin destekçileri arasında bulunuyordu.⁶⁵² Mahmele limanının bulunduğu Gata Burnuna

⁶⁴⁹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 462; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 558-559; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), IV, s. 323.

⁶⁵⁰ *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 51-52; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 61; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 547; İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), II, s. 87; İbnü'l-Kutiyye, *a.g.e.*, (1989), s. 79; Fontes, J. L. I., Oliveira, L. F. S. D., Tente, C., Farelo, M. S. S., Martins, M. A. G. (2016). *Lisboa Medieval: Gentes, Espaços e Poderes*, Lizbon: Instituto de Estudos Medievais, s. 71.

⁶⁵¹ Munis, *a.g.e.*, (1987), s. 289.

⁶⁵² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), s. 27.

buraya yerleşen Yemenli Arap topluluğundan dolayı *Kabtatu Beni Esved* ismi de verilmiştir.⁶⁵³ Buradaki *kabtatu* kelimesinin İspanyolca deniz kıyısındaki burun anlamına gelen *cabo* kelimesi ile bir ilişkisi olması muhtemeldir. Zira bugün sözü geçen bu burun *Cabo de Gata* olarak bilinmektedir. Yine 933 senesinde fırtınadan dolayı başarılı olunamayan Frank seferinden dönen Endülüs donanması ismi zikredilen burna uğramak zorunda kalmıştı.⁶⁵⁴

Málaga - Maleka (مالقة):

İspanya'nın güney sahilinde Akdeniz'in Alboran Denizi tarafına bakan güney sahilindedir. Algeciras ile Almería arasında bulunur. Himyerî şehri tarif ederken çok eski devirlerden kalma taştan inşa edilmiş iki büyük rıhtımdan ve bunlardan birinin denizin (göl ifadesini kullanmakla şehrin önündeki körfezi kastetmiş olmalıdır) içine kadar uzandığından ve dalgaların bu rıhtıma şiddetle çarptığından, şehrin limanının batı rüzgârlarından korunduğundan ve buraya yazın demirlemenin kolay olduğundan da bahsetmektedir. Ömerî ve Kalkaşendî şehirde bulunan bir tersaneyi bize haber vermektedir. Bu iki müellif Emevî devrinden sonra şehre gelmiş oldukları için tersanenin ne zamandan beri faal olduğu malum değildir. Ömerî'ye göre bu tersanede harraka tipi gemiler inşa edilmektedir.⁶⁵⁵

Málaga, emir III. Abdurrahman'ın İbn Hafsun isyanını bastırma sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur ve asilerin Mağrib'den lojistik destek aldıkları bu önemli liman 913-914 yıllarında yapılan seferlerle Kurtuba'ya bağlanmıştır.⁶⁵⁶ 927 yılında emir Ömer bin Hafsun'dan sonra direnişe devam eden asilerle mücadele için tekrar Málaga şehrine gelindiğinde emir III. Abdurrahman sahilde gemilerine bir çeşit geçit resmi yaptırmıştı.⁶⁵⁷ Emir bunu asilere karşı bir çeşit güç gösterisi ya da teftiş amacıyla yaptırmış olmalıdır.

Saltes - Şeltiş (شلتيش):

Burası İspanya'nın güneybatısında Tinto ve Odiel Nehirlerinin Cádiz Körfezi'ne ve dolayısıyla Atlas Okyanusu'na döküldüğü noktada bir adadır. Cádiz

⁶⁵³ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 755.

⁶⁵⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 323-324.

⁶⁵⁵ el-Ömerî, *a.g.e.*, (2010), IV, s. 124; *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 68; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 517-518; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 570; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), V, s. 43; el-Kalkaşendî, *a.g.e.*, (2012), V, s. 211-212.

⁶⁵⁶ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 65; Fierro, *a.g.e.*, (2005), s. 44-45.

⁶⁵⁷ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 210-211.

Limanı'nın yaklaşık 100 km kuzeybatısındadır. İdrisî burada birçok insanın zorluğundan dolayı çalışmaktan kaçındığı gemi demirleri (*merasî*) yapımı için bir imalathane bulunduğunu yazmaktadır. Burası iki defa Viking saldırısına uğramıştır. Himyerî bu bilgilere ek olarak buranın bütün rüzgârlara karşı korunaklı bir yer olduğu için gemiler için önemli bir sığınak olduğunu eklemektedir. Adadaki demir imalathanesine ek olarak Hristiyan işçilerin çalıştığı bir tersane mevcuttu.⁶⁵⁸

Santa Maria do Algarve - Şent(e) Meriye/Şentemariye el-garb (شنتمرية)
(الغرب):

Endülüs ülkesinde Şentemariyye isminde iki farklı yer olduğundan, ülkenin kuzeydoğusunda aynı ismi taşıyan şehirle karışmaması için buraya Şentemariyetülgarp da denir. Burası Ukşûnube bölgesinin limanıdır. İber Yarımadası'nın güneybatı köşesinde bulunan ve günümüzde Portekiz'de bulunan bu liman Endülüs devrinde gemi trafiğinin yoğun olduğu bir diğer noktadır. Burada bir tersane mevcuttur. Tersanede inşa edilen gemilerden bahsedilirken *esatil* ifadesinin kullanılması büyük ihtimalle bunların harp gemileri olduğunu akla getirmektedir. Ancak bu tersanenin tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Himyerî, Şentemariyye'nin karşısında bazı adalar bulunduğunu ve buralarda çam ağacı yetiştiğini ifade eder.⁶⁵⁹

Ceuta - Sebte (سبتة):

İber Yarımadasına en yakın Mağrib şehridir. Cebelitarık Boğazı'nın Mağrib tarafında yer alır. Algeciras ile arasındaki mesafe 18 mildir (30 km). Algeciras ile Sebte iki kıtayı ve iki denizi birbirinden ayırmakta ve aynı zamanda birleştirmektedir. Bu şehir doğuya doğru uzanan bir yarımadanın üzerinde bulunmaktadır. Sebte şehrinin kendi limanı dışında yakın çevresinde de birçok limanlar mevcuttur.⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 343-344; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 543.

⁶⁵⁹ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 347; İbnü'l-Ebbar, *a.g.e.*, (1985), II, s. 18; Özdemir, M. (2010). "Şentemariye", *TDVİA*, İstanbul, XXXVIII, s. 538-539.

⁶⁶⁰ el-Ensârî, Muhammed b. Kasım. (1983). *İhtisar el-ahbar amma kane bisugri Sebte min seneyi'l-asar*, thk. Abdulvahhab bin Mansur, Rabat, s. 50-51; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 303; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 528-529; el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 779-781; İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 168 ve sonraki muhtelif sayfalar; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), III, s. 182-183; *Kitabü el-İstibsar*, (1986), s. 137-138; İnan, *a.g.e.*, (1997), I, s. 425.

Sebte, VII. yüzyıl sonlarındaki İslam fetihlerinden hemen önce Bizans kontrolünden çıkmaya başlamış ve Vizigot egemenliğine geçmiştir.⁶⁶¹ Halife III. Abdurrahman karşı kıyıdaki bu şehri 931 senesinde fethederek Endülüs hükümrancılığını Afrika'ya taşımış ve şehri surlarla çevirmiştir.⁶⁶²

Sevilla - İşbiliyye (إشبيلية):

Bu şehir Guadalquivir Irmağı üzerinde bulunmaktadır. Atlas Okyanusu'na dökülen bu ırmak Sevilla ile Kurtuba ve onun ötesinde bulunan daha da içerideki şehirler arasında ulaşım sağlamaya elverişli bir su yoludur. Sevilla şehri okyanusa 60 mil kadar mesafededir ve gelgit etkisini hissetmektedir. Irmağın genişliği sebebiyle büyük gemiler bile denizden şehre kadar gelebilmektedir. Emir II. Abdurrahman ilk Viking saldırılarından sonra burada büyük bir tersane inşa ettirmiş ve yetenekli denizcileri ve gemi ustalarını burada çalışmaya teşvik etmişti. Şehirde üretilen zeytin ve pamuk birçok yere gönderilmektedir.⁶⁶³

Silves - Şilb (شلب):

Portekiz'in güneyindeki Algarbe bölgesinde yer alan bu şehir Arade Nehri'nin okyanusa dökülmeden hemen önceki kısmında iç karada adı geçen nehrin kuzeyinde bulunmaktadır. Bir limanı ve tersanesi mevcuttur. Bol ağaçlı bir memleket olup bu ağaçlar dört bir yana satılır. Ahalisinin Yemen'den gelme olduğu ve Arapça'yı sarih bir biçimde konuştuklarını İdrisî ve Himyerî ifade etmektedir.⁶⁶⁴

Tanca (طنجة):

Fas'ın Atlas Okyanusu kıyısındaki bu şehir İber Yarımadası'nın en güney ucu sayılan Tarifa'ya 30 km, Sebte'ye de yaklaşık 44 km mesafe uzaklıkta bulunur. Himyerî şehrin Zukak Denizi'nin kıyısında bulunduğunu ifade etmektedir. Zukak Denizi'nin Akdeniz'in bir parçası olarak ifade edildiği düşünülürse müellifin bu konuda bir hataya düşmüş olması ihtimali vardır.⁶⁶⁵ Bekrî, Tanca'yı *Yeşil Tanca*

⁶⁶¹ Kaegi, *a.g.e.*, (2010), s. 256.

⁶⁶² İbn İzârî, *a.g.e.*, (1983), I, s. 222; Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 311-312.

⁶⁶³ *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 60-63; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 58-60, 319; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 541; el-Ruşâtî, *a.g.e.*, (1990), s. 102; el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 95-96; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), I, 195; İbnü'l-Kutiyye, *a.g.e.*, (1989), s. 82-83; Merrakuşî, *a.g.e.*, (2006), s. 268; el-Kalkaşendî, *a.g.e.*, (2012), V, s. 227; İnan, *a.g.e.*, (1997), I, s. 687; Torres Balbás, *a.g.m.*, (1946), s. 177.

⁶⁶⁴ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 342; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 543; *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 53-54; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), III, s. 357-358.

⁶⁶⁵ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 395-396.

olarak nitelemekte ve Mağrib'in en uzak ucu olarak görmektedir.⁶⁶⁶ İdrisî şehirde bir tersane bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁷ İslam fetihlerinden iki yüz yıl önce Tanca'dan Endülüs'e uzanan bir köprü olduğuna ve köprünün Atlas Okyanusu'ndan Akdeniz'e doğru hücum eden suların altında kalarak yıkıldığına dair efsane de uzun asırlar önce Avrupa ile Afrika'nın bitişik olduğunu düşündürmektedir.⁶⁶⁸

Endülüs ordusunun Mağrib seferlerinde ya da buradaki müttefiklerine destek amaçlı sevkیاتlarında donanmanın Sebte ile beraber en çok kullandığı yerlerden biri olan bu liman 951 yılında Endülüs topraklarına katılmıştır.⁶⁶⁹ Önceden alınan Melilla ve Sebte'ye ilave olarak Tanca'nın da Kurtuba hâkimiyetine girmesiyle beraber Endülüs halifeleri hem Cebelitarık Boğazı'nda daha sıkı bir hâkimiyet tesis etmişler hem de Mağrib meselelerine daha hızlı müdahale imkânı bulmuşlardır.⁶⁷⁰ Tanca ve Melilla gibi şehirler Endülüs Emevîleri için Mağrib'de toprak genişletmek amacından ziyade Endülüs'e saldırı için kullanılabilecek noktaların düşman eline geçmesini engelleme amacını taşımaktadır.⁶⁷¹

Tortosa - Turtuşe (طرتوشة):

Endülüs ülkesinin Akdeniz sahillerinde en kuzeydeki sınır şehridir. Ebro Nehri kenarında kurulmuş olan şehir nehrin Akdeniz'e döküldüğü yerden 12 mil kadar içeride bulunmaktadır. İdrisî'ye göre büyük gemilerin inşa edildiği bir tersaneye sahiptir. Frank sınırına yakın olmasından dolayı Endülüs donanmasının buralara yaptığı seferlerde ikmal amacıyla sık sık uğradığı limanlardan biridir. Bu özelliğinden dolayı çok önemli bir deniz üssü olarak kabul edilmektedir. Şehrin yakınlarındaki çam ormanlarından gelen -Himyerî'ye göre eşi bulunmaz- ahşap kaliteli, kızıl renkli, yüzeyi temiz, reçineli, ağaç kurduna karşı dayanıklı ve hemen biçim değiştirmeyen bir yapıya sahiptir. Ayrıca kalınlığı ve uzunluğundan dolayı bu çam ağaçları gemi direği yapımında çok avantajlıdır.⁶⁷²

⁶⁶⁶ el-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), I, s. 101.

⁶⁶⁷ el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 529-530.

⁶⁶⁸ *Kitab el-İstibsar*, (1986), s. 138-139.

⁶⁶⁹ Lévi-Provençal, *a.g.e.*, (1957), IV, s. 317.

⁶⁷⁰ Yıldız, H. D. (1988). "Abdurrahman III", *TDVİA*, İstanbul, I, s. 152-155.

⁶⁷¹ O'Callaghan, J. F. (1975). *A History of Medieval Spain*, Ithaca: Cornell University Press, s. 119.

⁶⁷² *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 74-75; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 391-392; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 555; el-Ruşâtî, *a.g.e.*, (1990), s. 149; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), IV, s. 30-31; İbn Galib, *a.g.e.*, (1955), I, I. bölüm, s. 285-286; El-Kazvinî, *a.g.e.*, (1960), s. 544-545.

939-940 senesinde şehre vali olarak atanan Abdurrahman bin Muhammed bin en-Nazzam, halife III. Abdurrahman'ın desteğiyle Tortosa'da sağlam surlarla çevrili bir tersane inşa ettirmiştir.⁶⁷³ Frank sahillerine yapılacak seferlerde bir üs olmasının yanı sıra ülkenin doğu sahillerini ve Balear Adalarını korumada etkin bir deniz gücü oluşturma amaçlı olarak kurulan bu tersaneye ait elimizdeki tek tarihî kanıt yapının bulunduğu yerde tespit edilen bir kitabedir ve burada yapının inşa tarihi olarak H. 333 (M. 944-945) senesi görülmektedir.⁶⁷⁴

944 yılında inşa edilen Tortosa Tersanesi'ndeki kitabede şu ifadeler yer almaktadır: “Müminlerin emiri, Allah'ın kulu Abdurrahman, bu yapının gemilerin ve deniz teçhizatında bir imalathane olarak kullanılması için inşasını emretti, Allah ona yardım etsin ve yapının tamamlanması da Allah'ın yardımı ile 333 senesinde halifenin komutanı ve kölesi Abdurrahman bin Muhammed tarafından gerçekleştirildi.”⁶⁷⁵

Valencia - Belensiyye (بلنسية):

Müelliflerin hem kara hem de deniz şehri olarak tanımladığı Valencia şehri Endülüs devrinde deniz sahilinden üç mil uzakta bulunuyordu. Turia Nehri (el-Vadiu'l-Ebyez) şehrin içinden geçtikten sonra sahilde Akdeniz'e dökülmekte ve bu nehre gemiler girebilmekteydi.⁶⁷⁶

Ventas de Bezmiliana - Bizilyane (بزليانة):

Málaga'nın 12 km kadar doğusunda Bezmiliana Kalesi olarak bilinen yer olma ihtimali yüksektir. İslam kaynaklarında ise Málaga'ya 8 mil mesafede olduğu belirtilen Bizilyane'nin balıkçılık açısından zengin bölge olduğu ve ürünlerini civar bölgelere sattığı anlaşılmaktadır.⁶⁷⁷ İbn Hayyân 971 yılı ortalarında Mağrib'den Endülüs'e geçen Emevî taraftarlarının karaya çıktığı noktaları ifade ederken Bizilyane'yi de zikretmektedir.⁶⁷⁸

⁶⁷³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 363; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 391; Arslan, *a.g.e.*, (2014), III, s. 28.

⁶⁷⁴ Torres Balbás, *a.g.m.*, (1946), s. 179-181.

⁶⁷⁵ Arslan, *a.g.e.*, (2014), III, s. 14, 28.

⁶⁷⁶ *Zikru Bilâd el-Endelüs*, (1983), s. 73-74; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 97-101; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 556; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), I, s. 490-491; İbn Galib, *a.g.e.*, (1955), I, I. bölüm, s. 285; İnan, *a.g.e.*, (1997), IV, s. 448.

⁶⁷⁷ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), 92; el-Himyerî, *a.g.e.*, (1988), 44; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, 565; el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), I, 410.

⁶⁷⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1965), 27-28.

5.5. Denizcilik Bilgisi

Gemilerin ve limanların fizikî yapısı kadar gemicilerin deniz, coğrafya, rüzgârlar ve akıntılar gibi konularda sahip oldukları bilgiler de Endülüs Emevî devrinde donanmanın en önemli özelliklerinden birini teşkil ediyordu.

5.5.1. Teknik Bilgiler ve Gemi Seyir Sistemi

Batı dillerinde Yunanca'da gemi manasında kullanılan *naus* kelimesinden türetilen Latince *navigare* fiili *denizde gemi ile hareket etmek ve gemi ile bir yerden bir yere gitmek* manalarında kullanılır. Arapça'da *milahat* kelimesi denizde geminin seyri manasının yanı sıra aynı zamanda gemiyi idare eden kişinin geminin duruşu, konumu ve ulaşacağı hedefe giderken kullanacağı güzergâhı tayin etmesi manasında kullanılmaktadır. İslam medeniyetinin deniz seyrüseferine kazandırdığı önemli araçların başında usturlab gelir. Yıldızların konumlarını tespit etmek için kullanılan bu aletle beraber Çin'de kullanılan pusulanın da Avrupa'ya geçişi Müslümanlar sayesinde olmuştur. Bu cihaz X. yüzyıldan önce bile Hint Okyanusu çevresindeki Müslümanlar tarafından bilinmektedir. Ancak pusulanın Akdeniz'deki kullanımına dair XIII. yüzyıldan önce kayıt yoktur. Müslüman denizcilerin enlem ve boylam hesaplamada, rüzgârların özellikleri, limanlar, adalar ve deniz yolları, denizlerdeki riskli yerler (sığ yerler vs.), zaman hesaplamaları gibi konularda bilgili olmaları bilinmektedir.⁶⁷⁹ Gemi demiri manasında *mirsat* ve *encer* kelimeleri kullanılmıştır. *Mersa* kelimesi ise *demirlemek*, *demir atmak*, *bir yerde sabitlenmek* manasındaki Arapça *resa* fiilinden türetilmiş ve gemilerin demirlediği yer ve liman manasında kullanılmıştır.⁶⁸⁰

Akdeniz'in Okyanuslara göre daha küçük olması, hava şartlarının daha müsait olması birçok adayı bünyesinde barındırması ve denizin etrafında rota belirlemeyi kolaylaştıran dağlık bölgeler olması bu denizde gemi seyrini daha kolaylaştırmıştır. Gelgit etkisinin çok az olmasından dolayı su seviyesinin sık sık değişmemesi gemilerin limanlara giriş ve çıkışını kolaylaştırıyordu. Okyanuslara göre fırtınaların şiddetinin daha az olması da yine Akdeniz'i seyrüsefer için daha müsait hale getiriyordu. Denizin bu istikrarlı ve kolaylaştırıcı vasıfları Akdeniz'de gemi

⁶⁷⁹ Khalileh, H. (2006). "Navy", *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia II*, ed. Meri, Josef - Bacharach, Jere L., Londra - New York: Routledge, 555-557; Agius, a.g.e., (2008), 196.

⁶⁸⁰ "Mersa", Almaany, Erişim tarihi: 16.01.2022, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/مرسى/>; "Encer", Almaany, Erişim tarihi: 16.01.2022, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أنجر/>.

seyrüseferinde uzun süre radikal değişimler yaşanmasını geciktirmiştir. Bilhassa rüzgâr etkisinin en aza indiği aylarda geminin hareket kaynağı yelkenden ziyade kürek gücüydü. Geri kalan zamanlarda da rüzgârların öngörülmesinde zorluklar da küreği yelkenden daha hayati kılıyordu. Limana girişlerde daha dengeli bir manevra gücü sağlaması da küreklerin avantajları arasındaydı.⁶⁸¹

Rüzgârlar hakkındaki bilgi ve yelkenleri istenen hedefe gitmek için uygun eğime getirmek de önemli denizcilik yeteneklerinden sayılmaktadır. İbn Haldun, Atlas Okyanusu'ndaki adalara ulaşmanın zorluğunu ifade ederken rüzgâr bilgisinin önemine şu sözlerle işaret etmiştir:

Bu adalara bizzat oralara gitmek niyetiyle değil, ancak tesadüfen ulaşılabilir. Çünkü gemilerin denizde yol alması rüzgârla olmakta ve bu nedenle rüzgârların estiği yönü, o yöne doğru gidildiğinde nerelerden geçileceğini, rüzgârın yönü değiştiğinde yeni istikametın nereye götüreceğini ve yelkenlerin durumunu buna göre ayarlamayı bilmek gerekir. İşte bütün bunlar usta gemicilerin bildikleri belli kurallara göre olur. Yine bu denizcilerin elinde, Rum Denizi'nin (Akdeniz) durumunu, özelliklerini ve sahillerindeki bölgeleri, gerçeğindeki gibi gösteren, rüzgârların esiş yönlerini ve farklı yönde esen bu rüzgârların nerelere götürdüklerini anlatan “Kanbas” adını verdikleri sayfeler (haritalar) vardır. İşte denizciler yolculuklarında bu haritalara dayanırlar. Ancak bütün bunlar Okyanus için söz konusu değildir. Onun için gemiler Okyanus'a açılmazlar. Çünkü sahil gözlerden kaybolduğunda, oradan akseden güneş ışınları görülemeyeceğinden geriye dönüş yolunu bulma imkânları azalır. Sonra bu denizin üzerindeki havada ve suyun yüzeyinde gemilerin seyrini engelleyecek buharlar oluşur. Bütün bunlardan dolayı o adalara ulaşmak ve oraları bilmek oldukça zordur.⁶⁸²

Orta Çağda Müslüman savaş gemilerinin saatteki ortalama hızı yaklaşık 4 knot'a yakındır.⁶⁸³ Başka bir tahmine göre ise 4 ila 5 knot'tur. Bu hesaba göre bir gemi bir günde ortalama 180 ila 200 km yol kat edebiliyordu.⁶⁸⁴ Akdeniz'de gemilerin bu ortalama hızlarının Roma İmparatorluğu öncesindeki zamanlardan beri pek değişmediği bilinmektedir. Tabii ki bu ortalama hızları artıran ya da azaltan birçok faktörler mevcuttu.⁶⁸⁵

⁶⁸¹ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 359-360.

⁶⁸² İbn Haldun, *a.g.e.*, (1988), I, s. 69.

⁶⁸³ Knot (Türkçesi “düğüm”) denizcilikte ve havacılıkta kullanılan bir hız birimi. 1 knot 1 saatte kaydedilen 1 deniz miline yani 1852 metreye eşittir.

⁶⁸⁴ Vernet Ginés, *a.g.m.*, (1971), s. 421-422.

⁶⁸⁵ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 362.

5.5.2. Hava Şartları ve Gemi Trafîği

Coğrafyacı Ebu'l-Fida bir geminin uygun bir rüzgârın olduğu vakitte bir gece ve gündüz boyunca kat ettiği yolu *mecra* olarak tanımlamaktadır.⁶⁸⁶ Himyerî ve İdrisî, Balear Adalarının en batıdaki parçası olan İbiza Adası ile Endülüs'ün doğu sahilindeki Denia şehri arasında 1 mecranlık mesafe bulunduğunu ifade etmektedirler.⁶⁸⁷ Bu iki nokta arasındaki güncel olarak ölçülen mesafe ise yaklaşık 100 km'dir. Bu durumda seyyahların bu iki yer arasında bindiği ya da hakkında bilgi edindiği gemilerin bir günde yaklaşık 100 km yol kat ettiğini düşünebiliriz. Halid el-Belevî 1335 yılında Endülüs'ün Almería limanından Cezayir'deki Hüneyn kentine yaptığı yolculuğun müsait bir rüzgârla iki gün sürdüğünü ifade etmiş ve İdrisî'nin bu nokta arasındaki seyahatin iki *mecra* sürdüğüne dair verdiği bilgiyi böylece teyit etmiştir.⁶⁸⁸ Ancak yaklaşık 5 yıl sonra (H. Zilkade 740) seyahatinden dönerken aynı müsait havayı bulamamış ve bu sefer Hüneyn limanından Almería'ya geçmek isterken fırtına sebebiyle içinde bulunduğu gemi Almería'dan daha kuzeydeki bir liman olan Mojácar'a yanaşmak zorunda kalmıştır.⁶⁸⁹

Birkaç kilometrelik kısa bir mesafe olmasına rağmen Sebte ile Algeciras arasındaki Cebelitarık Boğazı da havanın kötü olduğu zamanlarda geçit vermiyordu. Hacib Mansur'un oğlu Abdülmelik babası tarafından Mağrib'den Kurtuba'ya çağırılması üzerine 999 senesinin Mart ayı sonlarında (H. 27 Rebiülevvel-7 Rebiülahir 389) elverişsiz hava durumu sebebiyle Sebte'den Algeciras'a doğru boğazı geçmek için yaklaşık 10 gün beklemek zorunda kalmış ve boğazı birkaç saatte geçebilmişti. Hatta kendisi geçtikten sonra havanın kötüleşmesi sebebiyle Abdülmelik'in geride kalan maiyyeti bir süre daha Sebte'de beklemek zorunda kalmışlardı.⁶⁹⁰

Mesudî de Cebelitarık Boğazında Sebte'den karşıdaki Endülüs sahiline geçmek için (sabahtan) öğleye kadar bir vakit gerektiğini ve Atlas Okyanusu ve Akdeniz arasındaki bu geçiş noktasında hiç rüzgâr olmadan bile büyük dalgalar oluştuğunu

⁶⁸⁶ Ebu el-Fida, İmaduddin İsmail. (2007). *Takvim el-Büldan*, Kahire: Mektebetu es-Sekafetu ed-Diniyye, s. 27.

⁶⁸⁷ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 616; el-İdrisî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 582.

⁶⁸⁸ el-Belevî, *a.g.e.*, (t.y.), s. 146-148.

⁶⁸⁹ el-Belevî, *a.g.e.*, (t.y.), s. 151.

⁶⁹⁰ *Mefahir el-Berber*, (2005), s. 124.

ifade etmektedir.⁶⁹¹ 772 senesinde Algeciras valisi er-Rumahis bin Abdülaziz de emir I. Abdurrahman'a isyan ettikten sonra Algeciras'tan Sebte'ye kaçmak zorunda kalmış ve Udrî'nin ifadesine göre kaçmak için güneş doğarken bindiği geminin karşı kıyıya geçmesi için güneşin *iki mızrak boyu* yükselmesi gerekmişti.⁶⁹²

Hava şartları ticarî gemi trafiğini engellediği gibi donanmanın askerî faaliyetlerini de zaman zaman yavaşlatıyor ve hatta durduruyordu. Roma İmparatorluğu devrinde Ekim ayından Nisan ayına kadarki dönem Akdeniz'de deniz trafiği *kış uykusu dönemi* olarak adlandırılıyor ve hatta Akdeniz'de bazı bölgelerde denize çıkmak kanunla yasaklanıyordu.⁶⁹³ Bu minvalde IV. yüzyılda yaşamış Romalı yazar Publius Flavius Vegetius Renatus 11 Kasım ile 10 Mart arasında deniz trafiğinin yasaklandığını ve 22 Eylül ile 27 Mayıs tarihleri arasındaki dönemin de trafik açısından tehlikeli olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁴ Pusula ve diğer yardımcı aletlerin kullanılmadığı devirlerde kış mevsimi sadece fırtınaları ile değil yoğun bulutların gündüz güneşi ve gece de ay ve yıldızları gizleyerek denizde görüşü azaltması ve yön tayininde işe yarayan etraftaki karalardaki dağ ve tepelerin görünmesini engellemesi itibarıyla da deniz trafiğine engel oluyordu.⁶⁹⁵

Pusulanın kullanılmaya başladığı Orta Çağ sonlarında kışın sebep olduğu görüş kısıtlamaları denizcilere daha az engel olacak ve yıl içinde deniz trafiğinin gerçekleştiği zaman dilimini artıracaktır.⁶⁹⁶ Hava şartları ile ilgili olarak Endülüs devrinde tabip ve tarihçi olarak bilinen ve H. 369 senesinde (M. 979-980) vefat eden Arîb bin Sa'd kısaca *Kitâb el-Envâ'* olarak bilinen *Takvîm el-Kurtuba, Kitâbü 'Arîb fî tafsîli'l-izmân ve mesâlih el-ebdân* isimli eserinde mevsimlerden bahsetmiş ve yılın belli dönemlerinin deniz trafiği üzerindeki etkisine dair bilgiler de vermiştir. Bu eser 1873 yılında şarkiyatçı Reinhart Dozy tarafından Arapça metin ve Latince çevirisiyle birlikte Fransızca *Le Calendrier de Cordoue de l'année 961* başlığı

⁶⁹¹ el-Mes'ûdî. (2005). *Murûc ez-Zeheb ve Maâdin el-Cevher*, Beyrut: Mektebet el-Asriyye, I, s. 94.

⁶⁹² el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 118.

⁶⁹³ Braudel, F. (1989-1990). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Türkçe'ye çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Eren Yayıncılık, I, s. 159.

⁶⁹⁴ Jones, A. H. M. (1964). *The Later Roman Empire 284-602: A Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford: Basil Blackwell, II, s. 843.

⁶⁹⁵ Casson, L. (1986). *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton: Princeton University Press, s. 271-272.

⁶⁹⁶ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 366.

altında neşredilmiştir.⁶⁹⁷ María Ángeles Navarro tarafından 1990 yılında neşredilen müellifi meçhul *Risale fi evkātu's-sene* (*Risāla fī awqāt al-sana: un calendario anónimo andalusí*) isimli eser de benzer biçimde Endülüs ülkesinde mevsimlerden bahsetmektedir ve bu eser de *Kitâb el-Envâ'* isimli eseri kaynak olarak kullanmıştır.⁶⁹⁸

Müellifi meçhul *Risale fi evkātu's-sene* ve Arîb bin Sa'd'ın *Kitâb el-Envâ'* isimli eserlerinde *magnitas* ve *becanis* olarak nitelendirdiği günlerde denize çıkmanın tehlikeli olduğu zira en şiddetli rüzgârların bu günlerde bir araya geldiği ve Allah'ın yardımını olmadan bu rüzgârların yol açacağı zarardan kurtulmanın mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Bu günler 7 hafta yani 49 günden oluşmaktadır ve 1 Mart ile 18 Nisan arasındaki bu 49 günde denize girilmemelidir.⁶⁹⁹ Magnetis günlerinin son haftasında ve Nisan ayının 11, 12 ya da 13. günlerine ya da 13 ila 16. günler arasına denk gelen günlerinde ve elma ağaçlarına zarar verdiği için *şarkî et-tuffah ya da şarkî et-nuffah* olarak nitelenen günlerde ise gemileri batırabilecek rüzgârlar çıkmasından korkuluyordu.⁷⁰⁰

Risale fi evkatu's-sene isimli esere göre deniz mevsimi 11 Mayıs'ta açılmakta ve dört gün sonra da deniz seyrüseferi başlamaktadır.⁷⁰¹ Yine aynı eser 31 Ekim gününü *denizin şiddetle hareketlenmeye başladığı ve hiçbir geminin denize açılmayacağı* bir tarih olarak ifade eder.⁷⁰² Esere göre denizde 12 ile 16 Kasım arasında fırtınalar çoğalır ve 17 Kasım'da deniz trafiği durur ve gemiler açık denizden çekilir⁷⁰³ ve 3-15 Aralık tarihleri arasında deniz havası tekrar şiddetlenir.⁷⁰⁴ Bu tarihler muhakkak ki Akdeniz'in farklı bölgelerine göre değişiklikler gösterse de asırlardan beri aşağı yukarı aynı kalarak denizcilerin dikkate aldığı zaman dilimleri olmalıdır.

⁶⁹⁷ Aykaç, M. (1991). "Arîb b. Sa'd", *TDVİA*, İstanbul, III, s. 359-360; Dozy, R. P. A. (1873). *Le Calendrier de Cordoue de l'année 961*, Leiden: Brill.

⁶⁹⁸ Navarro, M. A. (1990). "Risāla fī awqāt al-sana: un calendario anónimo andalusí", Granada: *Escuela de Estudios Árabes*.

⁶⁹⁹ Dozy, a.g.e., (1873), s. 36; Navarro, a.g.e., (1990), s. 176; Dozy, R. P. A. (1927). *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden: Brill, II, s. 607.

⁷⁰⁰ Dozy, a.g.e., (1873), s. 45; Navarro, a.g.e., (1990), s. 188; Dozy, a.g.e., (1927), I, s. 148.

⁷⁰¹ Navarro, a.g.e., (1990), s. 195-196.

⁷⁰² Navarro, a.g.e., (1990), s. 230.

⁷⁰³ Navarro, a.g.e., (1990), s. 233-234.

⁷⁰⁴ Navarro, a.g.e., (1990), s. 239-240.

Musa bin Nusayr'ın Endülüs'ün fethinden önce Tarık bin Ziyad'a adamlarının içinde Süryani aylarının isimlerini bilen biri varsa bulmasını ve Mayıs ayına denk gelen (Süryani aylarından) Eyyar (أيار) ayının 21. gününü tespit ederek Mağrib'den Endülüs kıyılarına bu vakitte çıkmasını istemişti.⁷⁰⁵ İbn Kuteybe ise aynı olayda Musa bin Nusayr'ın Tarık bin Ziyad'a Mart ayına denk gelen Süryani ayı 21 Azar (آذار) günü (21 Mart) Endülüs'e çıkılmasını ve Süryani aylarını bilen bir asker bulamazsa Süryanî aylarına uyumlu olan Acem aylarından Mars (Mart) ayını tespit etmesini emrettiğini yazar.⁷⁰⁶ Bu günün ilkbaharın başlangıcı olması da dikkat çekicidir. Musa bin Nusayr'ın deniz trafiği için kışın bitmesi gerektiğini düşündüğünü var saymak mümkündür.

X. yüzyılda İbn Hayyân'ın Halife III. Abdurrahman devrine ait verdiği bilgilerden donanmanın hava olaylarından etkilendiğine dair örnekler görülmektedir. 931 senesinde Mağrib açıklarındaki Raşgun Adasına giden Endülüs donanması korkutucu bir fırtınaya yakalanmıştı.⁷⁰⁷ Donanmanın Endülüs-Mağrib arasındaki Akdeniz'in geri kalan yerlerine göre dar sayılabilecek ve muhtemelen kıyıya yakın bir noktada yaz aylarında fırtınaya yakalanmaları Akdeniz'in sıcak mevsimde de her zaman sakin bir yer olmadığına işaret etmektedir. Sefere çıkılan adanın Endülüs sahillerine çok uzak olmamasına rağmen kışın yaklaşmasının seferin bitmesine sebep olması da mevsimin deniz harekâtları üzerindeki etkisine bir örnektir.

933 senesinde bu defa Frank kıyılarına giden bir Endülüs donanması fırtınaya yakalanarak seferi tamamlayamamıştır. Aynı yıl donanmanın bir diğer kısmına bağlı gemiler de Balear Adaları civarında gözetleme görevi yapmaktayken kışın yaklaşması üzerine Almería'daki üslerine geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁷⁰⁸

1342-1344 seneleri arasında Algeciras'ı ele geçirmek isteyen Portekiz-Kastilya ittifakının donanması 1343 senesinin ilkbahar aylarında şehir açıklarında yakalandığı fırtınadan dolayı ciddi bir zarar görmüştür.⁷⁰⁹ Yine aynı şekilde 1415 yılının Ağustos ayında Sebte'yi Merinîlerin elinden almak için yola çıkan Portekiz donanması şehri

⁷⁰⁵ İbn Habib, *a.g.e.*, (2008), s. 143.

⁷⁰⁶ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, (1990), II, s. 85.

⁷⁰⁷ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 312-313.

⁷⁰⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 322-324.

⁷⁰⁹ O'Callaghan, J. F. (2011). *The Gibraltar Crusade: Castile and the Battle for the Strait*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 197.

ele geçirmeden önce Boğazdaki bir fırtınadan ve akıntılardan dolayı ciddi zorluklar yaşamıştır.⁷¹⁰

5.5.3 Denizler İçin Kullanılan Coğrafi İsimlendirmeler

Müslümanlar Akdeniz için Bahr el-Mutavassıt (İç deniz, Orta Deniz) ya da Bahr er-Rum (Roma Denizi) ifadesini kullanırlar. Atlas Okyanusu içinse Bahr-i Ukyanus ismi de kullanılmakla beraber başka isimlendirmeler yapılmıştır. Bütün karaları çevreleyen deniz manasında Bahr el-Muhit ve bazen de Yeşil Deniz manasında Bahr el-Hadra ve genişliğinden dolayı da Büyük Deniz manasında Bahr el-Azam ve Bahr el-Kebir gibi isimler de almıştır. Gemiciler için yollarını bulmak zor olduğu ve sonu bilinmeyen bir denizin korkutuculuğuna binaen da Bahr el-Muzlim (Karanlık Deniz) ismi de verilmiştir. Bir başka deniz sahası ise Zukak Denizi'dir. Arapça zukak (زقاق) kelimesi *sokak*, *dar geçit* manasındadır. Cebelitarık Boğazı'nın doğusuna doğru İspanya'nın güney kıyısı ile Fas'ın kuzey kıyısı arasındaki denize denir. Araplar Cebelitarık Boğazı'nın kendisi için de bu ifadeyi kullanırdı. Orta Çağ'ın sonlarına doğru buraya Alboran Denizi denmeye başlamıştır. Bekri'ye göre, Alboran Denizi'nin sonu sayılabilecek en doğusunda Cezayir'deki Ténès limanının karşısındaki Endülüs'teki Santa Pola Burnu (Alicante-Lakant şehrinin güneyinde bir burun) beş günlük bir deniz mesafesi (250 km) vardır.⁷¹¹ Endülüs kaynaklarında Arapça *idve* (kıyı) kelimesi Endülüs ülkesinin kendi sahilleri için kullanılmamakta ve Mağrib ve bazen de kuzeydeki Frank kıyılarını ifade etmekteydi. Aynı kelime Mağrib'e işaret etmek babında denizaşırı manasında da kullanılmıştır.⁷¹²

5.5.4. Bir Coğrafi Keşif Teşebbüsü: Maceracılar

IX. yüzyılda Eski Dünya olarak nitelenen Asya, Avrupa ve Afrika'da yaşayan insanlar için Endülüs ve Mağrib'in batı sahillerinin bilinen dünyanın batıdaki en uç noktası olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar Vikinglerin de söz konusu zamanlarda Amerika kıtasına ayak bastıklarına dair düşünceler olsa da⁷¹³ bunu kesin

⁷¹⁰ Abulafia, D. (2019). *The Boundless Sea: A Human History of the Oceans*, New York: Oxford University Press, s. 477-478.

⁷¹¹ el-Bekrî, a.g.e., (1992), II, s. 756; Picard, a.g.e., (1997), s. 99-100.

⁷¹² Gurriarán Daza, P. (2018). "La fortificación de la frontera sur de al-andalus en tiempos del califato de Córdoba". *Almoraima. Revista de Estudios Campogibaltareños*, S. 48, Algeciras: Instituto de Estudios Campogibaltareños, s. 53-73, 56.

⁷¹³ Pörtner, a.g.e., (1990), s. 7, 74.

olarak ortaya koyan belgeler mevcut değildir. Dolayısıyla Atlas Okyanusu sadece Endülüs'ün batı sahili değil aynı zamanda bilinen dünyanın da -en azından karada-sonudur.

Okyanusun geçilmesi zor bir su kütlesi olması, karanlık oluşu, kuvvetli dalgaları, sık sık görülen fırtınaları ve denizin içinde büyük hayvanların bulunması ve rüzgârlarının şiddetli oluşu, Müslüman denizcileri bu denizin uzak noktalarına gitmekten alıkoymuştur.⁷¹⁴ Sebteli coğrafyacı Himyerî, *Ravz el-Mi'tar* isimli eserinde *Okyanus* başlığı altında şunları yazmaktadır:

Okyanus, Karanlık Denizi'nin (Bahr ez-Zulümat) isimlerinden biridir. Bu denize aynı zamanda yeşil deniz (Bahr el-Ahdar), bu denize aynı zamanda Çevreleyen Deniz (Bahr el-Muhit) de denir. Çünkü hududu ve genişliği bilinmez ve içinde hayvan yoktur. Aynı zamanda Şam'ın (Suriye), Mısır'ın, Mağrib'in ve Endülüs'ün denizi olan Akdeniz'in (Bahr er-Rumî) de içinden çıktığı denizdir. Akdeniz, bu denizden (okyanustan) çıkan bir körfezdır. Kurtuba'nın gençlerinden biri olan Haşhaş aynı şehirden arkadaşlarıyla beraber hayatını tehlikeye attı. Hazırladıkları bir gemiye bindiler ve bu denize açıldılar ve bir süreliğine kayboldular. Sonra geniş ganimetlerle ve meşhur haberlerle geri döndüler. Bu denizde ancak Mağrib'i takiben batıya ve kuzeye doğru seyahat edilir. Yani Biladu's-Sudan'ın en uzak ucundan Britanya'ya kadar... Britanya uzak kuzeyde büyük bir adadır. Bu denizde Biladu's-Sudan'ın karşısında Halidat (Sonsuzlar) adında altı ada vardır ve buranın ötesinde ne olduğunu kimse bilmez.⁷¹⁵

Endülüs Emevîleri zamanında Atlas Okyanusu'nu keşfetmek için yapılan iki seferden ilki Haşhaş'ın yaptığı seferdir. Kaynaklarda Haşhaş'ın kimliğine, nerede yaşayıp öldüğüne dair farklı bilgiler vardır. Bu farklı bilgilerin aynı kişiye dair olup olmadığını söylemek zordur ancak kaynakların bahsettiği Haşhaş'ın denizci olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Mesudî, *Mürûcu'z-Zeheb* isimli eserinde bu seferden bahsetmiş ve Haşhaş'ın Kurtubalı bir genç olduğunu ve arkadaşlarıyla hazırladıkları gemilerle yola çıktıktan sonra okyanusta bir süre gözden kaybolduklarını ve sonra zengin ganimetlerle ve acayip haberlerle geri döndüğünü ve bu olayın Endülüs'te iyi bilindiğini ifade etmiştir.⁷¹⁶ Udrî ise Haşhaş'ın IX. yüzyılda Endülüs'e yapılan ikinci Viking saldırısında düşmana karşı gönderilen Müslüman donanmasında bulunduğunu ve bu sırada şehit düştüğünü yazmaktadır.⁷¹⁷ İbn Hayyân, Haşhaş'ı 889 senesinde

⁷¹⁴ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 509; el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 525.

⁷¹⁵ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 52. Zikredilen adaların Fas açıklarındaki Kanarya Adaları ya da Senegal açıklarındaki Yeşilburun Adaları (Ilhas de Cabo Verde) olması muhtemeldir.

⁷¹⁶ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, (2005), I, s. 93.

⁷¹⁷ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 119.

Gırnatalı Sevvar'ın Beccane'ye saldırısını engellemek için gönderilen heyette yer alan Said bin Esved'in oğlu olarak sunmaktadır.⁷¹⁸ Tabii ki buradaki Haşhaş'ın 858-859 senesinde Vikinglerle mücadele ederken şehit düşen Haşhaş olması mümkün değildir. Ancak Atlas Okyanusu'na keşif seferi yapan Haşhaş'ın bu ikisinden biri olması mümkündür.

Atlas Okyanusu'na yapılan ikinci seferi isimleri Endülüs kaynaklarında *Maceracılar* (Muğarrirun) olarak geçen bir grup denizci düzenlemiştir. Muğarrir kelimesinin buradaki anlamı *kendisini tehlikeye atan kişi* demektir. Bu da okyanusa karşı duyulan korkuyu ifade etmektedir. İdrisî ve Himyerî bu seferden bahsetmişlerdir. İdrisî'nin anlatımı şu şekildedir:

Daha önce de söylendiği gibi Karanlık Denizde neler olduğunu ve bu denizin nerede bittiğini öğrenmek için gemilere binen Maceracılar Lizbon şehrinde yola çıktılar. Lizbon'da hamamların olduğu bölgenin yakınlarında bu Maceracıların ismini taşıyan bir yer vardır. Olay şu şekilde oldu. Hepsi de birbirinin amcaoğlu olan sekiz adam bir araya geldi. Bir nakliye (ticaret) gemisi inşa ettiler ve kendilerine birkaç ay yetecek su ve erzak yüklediler. Doğudan esen ilk uygun rüzgârla denize açıldılar. On bir gün bu rüzgârın etkisiyle denizde ilerlediler. Kesif bulutların, çok sayıda kayalıkların bulunduğu ve dalgaların çok büyük olduğu az ışıklı bir yere geldiler. Burada zarar göreceklarını anladılar ve dümenlerinin yönünü kırarak on iki gün boyunca güneye doğru yol aldılar. Koyun Adası'na vardılar, burada sayılmayacak kadar çok koyunlar vardı. Bu hayvanlarla ilgilenen biri ya da bir çoban yoktu ve serbestçe dolaşıyorlardı. Adaya çıktıklarında bir su kaynağı buldular ve bu kaynağın üzerinde bir yabani incir ağacı vardı. Bu koyunlardan bazılarını tuttular ve kestiler. Ancak etleri o kadar acıydı ki hiçbiri yiyemedi. Hayvanların derilerini alıp -adadan ayrılarak- yeni bir adaya rastlayıncaya kadar on iki gün daha güneye gittiler. Bu ada meskûn ve ziraat yapılan bir yerdi. Adayı daha yakından tanımak için yaklaştılar ve bunu yaptıklarında etrafları gemilerle (zevarık) çevrildi. Maceracılar ele geçirildi ve adanın kıyısında bulunan şehre götürüldüler. Burada bir eve getirildiler. Burada neredeyse kıızıla yakın sarı ve düz saçlı ve iri yapılı adamlar ve son derece güzel kadınlar gördüler. Bu evde üç gün tutuklu kaldılar ve dördüncü gün odalarına Arapça konuşan bir adam geldi, durumlarını, ne için geldiklerini ve hangi memleketten geldiklerini sordu. Maceracılar tüm olayı anlattılar ve bu adam onlara umut telkin etti ve tercüman olduğunu bildirdi. Ertesi günü kralın huzuruna çıktılar ve kral onlara tercümanın sorduğu şeyleri sordu. Onlar da önceki gün tercümana anlattıkları şeylerin aynısını anlattılar. Denizin ötesindeki acayip şeyleri görmek ve denizin nerede bittiğini öğrenmek için bu işe giriştiklerini söylediler. Kral bunu duyunca güldü ve tercümanına şöyle dedi: Bu insanlara de ki babam önceden kölelerinden bir kısmına bu denize açılmalarını emretti ve onlar bir ay bu denizde seyahat ettiler. Nihayet önlerindeki ışık yok oldu ve hiçbir netice elde edemediklerinden pes ettiler.

⁷¹⁸ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1937), s. 88.

Sonra kral maceracılar için hayır diledi. Hapis tutuldukları odaya geri döndüler ve bir batı rüzgârı çıkıncaya kadar burada kaldılar. Bu rüzgâr çıkınca kral onlar için bir gemi inşa ettirdi. Gözlerini bağlattı ve onları gemiye bindirdi ve onlar bu gemiyle denizde bir süre gittiler. Maceracılar şöyle dediler: Bu gemiyle bir kara parçasına gelinceye kadar üç gün ve üç gece gittik ve karaya çıkınca ellerimiz arkamızdan bağlı bir şekilde bizi sahilde bırakıp gittiler. Güneş yükselinceye kadar bağlı olmanın verdiği sıkıntıyla burada kaldık. Sonra bazı insanların seslerini ve gürültülerini duyduk. Sonra buradaki bazı insanlar geldiler ve bizi gördüler, kötü halimizi görüp bizi çözdüler ve bize sorular sordular. Olanları onlara anlattık ve bu insanlar Berberi idiler. Onlardan biri bize sordu: Sizin ülkenizle bizimkinin arası ne kadardır? Hayır dedik. Bunun üzerine o adam cevaben iki aylık yürüyüş mesafesi dedi. Bunun üzerine maceracıların lideri Va esefi (Vah bana) dedi ve bu yerin adı hala Esefi'dir ve burası daha önce bahsettiğimiz Mağrib-i Aksa'da bir limandır.⁷¹⁹

Himyerî'nin de buna benzer bir anlatımı vardır.⁷²⁰

Maceracıların gittiği adaların Azor Adaları -ya da Madeira- ve daha sonra da maceracıların Mağrib kıyılarına ulaşmadan önce gönderildikleri yerin ise Kanarya Adaları olabileceğine dair görüşler vardır.⁷²¹ Bu esrarengiz seyahatin tam olarak ne zaman yaşandığına dair dönem kaynakları kesin bir bilgi vermemekle birlikte X. yüzyılda ya da XI. yüzyıl başlarında yaşandığı düşünülmektedir. Abdülaziz Salim, bu tür bir seyahatin Endülüs devletinin siyasî, askerî ve iktisadî açıdan yükselişte olduğu ve hilafetin ilan edildiği 10. asırda gerçekleştiğini düşünür.⁷²² Juan Vernet ise bu olayın XI. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiği kanısındadır ve olayın tam vuku bulduğu zaman olarak 1013 yılını kabul etmektedir.⁷²³

Bu tür teşebbüslerin devam etmemesi ya da İslam devletlerinin himayesinde yapılmaması uzun vadede Müslümanların denizcilikte ilerlemesine mani olmuştur. İslam Devletlerinin Avrupa'daki Hristiyan devletlerin aksine denizcilik faaliyetlerinde düzenleyici ve koordine edici rolde bulunmaması ve sahillerindeki denizcilik yeteneğiyle donanmış nüfusundan yeterince yararlanmaması ve deniz ticaretini teşvik edici ve bunu coğrafi olarak yayıcı bir siyaset izlememesi şu iki sonucu doğurmuştur: İlk olarak denizcilik faaliyetleri devamlı ve akıcı bir biçimde icra edilmemiş ve şartlara göre şekillenmiştir. Bu da bu alanda istenen sonuçların

⁷¹⁹ el-İdrîsî, *a.g.e.*, (1989), II, s. 548-549.

⁷²⁰ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 61.

⁷²¹ Kraçkovskiy, İ. Y. (1963). *Tarih el-edeb el-coğrafiyye el-Arabî*, Rusça'dan Arapça'ya çev. Selâhaddin Osman Hâşim, Kahire, I, s. 137.; Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 191.

⁷²² Salim - el-Abbadî, *a.g.e.*, (1969), s. 189.

⁷²³ Vernet Ginés, *a.g.m.*, (1971), s. 407; Vernet Ginés, J. (1953). "La cartografía náutica, ¿tiene un origen hispano-árabe?", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, S. 1, s. 66-91, 84.

alınmasını engellemiş ve hicrî V. yüzyıldan itibaren -tam tersi bir durumun oluşması için birçok sebep varken- Akdeniz’de İslam hâkimiyetinin kaybedilmesinde etkili olmuştur. İkinci olarak İslam devletlerinde denizcilik ilmi -bu alanda yetenekli insanların varlığına rağmen- konusundaki seviyenin yükselmesi için gayret edilmemiş ve Batı ülkelerinin bu konuda yaptığı atılımlara benzer bir ilerleme sağlanamamıştır. Yetenekli denizcilerin Müslüman devletler tarafından yeterince himaye edilmediği için başarısız olmasına en iyi örnek güney Fransa kıyılarında teşkil edilmiş olan Fraxinetum’da kurulan deniz üssüdür.⁷²⁴

5.6. Denizde Savaş Taktikleri

İslam denizcilik tarihinde deniz harplerine dair bilinenler kara harpleriyle ilgili bilinenlere göre daha azdır. Muhakkak ki aynı devirde Akdeniz’deki en büyük deniz güçlerinden birine sahip olan ve karalardaki yenilgilerine rağmen denizde her daim kayda değer bir güç olan Bizans İmparatorluğu’nun deniz ordusuna dair bilgiler de o devirdeki deniz savaşları konusunda bize fikir verebilir.⁷²⁵

Deniz savaşlarında amaç düşman savaş gemisini batırmak veya bu gemiye çıkarak gemiyi ele geçirmektir.⁷²⁶ Orta Çağ deniz çatışmalarında gece savaşları manevrayı zorlaştırdığı ve savaşın sonucunu belirsiz kıldığı için nadiren tercih ediliyordu.⁷²⁷ Orta Çağ gemilerinde taşınan silahların hacim ve ağırlık olarak fazla olması pek mümkün görünmemektedir. Zira geminin hareketi ve gemideki personel hareket kabiliyetini engelleyecek derecede fazla yer kaplayan ağır silahlar amaca hizmet etmeyebilirdi. Mesela mancınık gibi silahlar yer ve ağırlık bakımından dezavantaj yarattığı gibi bu silahları kullanacak fazladan personel gerektirmesi sebebiyle de gemilerde kullanılması -tamamen imkânsız olmasa da- nadir görülen bir durumdu.⁷²⁸

VII. yüzyılın sonlarından itibaren deniz çatışmalarında en sık kullanılan silahlardan olan *Rum ateşi* çok yüksek bir tahrip gücüne sahipti. Arap kaynaklarında *neft* olarak nitelenen bu silahın 670’li yıllarda Suriyeli bir Hristiyan olan Kallinikos tarafından icat edildiği tahmin edilmektedir. Silahın ilk kullanımı ise 671-672

⁷²⁴ Munis, *a.g.e.*, (1987), s. 290.

⁷²⁵ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 371.

⁷²⁶ Pryor, J. H. (1992). *Geography, Technology, and War Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 59.

⁷²⁷ Pryor, J. H., Jeffreys, E. M., *a.g.e.*, (2006), s. 66.

⁷²⁸ Avn, A. (1961). *el-Fenn el-Harbî fi Sadr el-İslam*, Kahire: Dar el-Maarif, s. 264.

senesinde Likya açıklarında (Antalya-Muğla açıkları) Arap ve Bizans donanması arasındaki deniz çatışmasında⁷²⁹ ya da İstanbul'un Araplar tarafından ilk kuşatılması sırasında olduğuna dair değişik bilgiler mevcuttur.⁷³⁰

Endülüs Emevî donanmasında bu silahın kullanımına dair elimizde bilgiler vardır. İbnü'l-Kutiyye, II. Abdurrahman zamanında Vikinglerin ilk saldırısı (844) atlatıldıktan sonra tekrar gelme ihtimallerine karşı emirin *neft* ve diğer savaş aletlerine sahip gemiler hazırlanmasını emrettiği ve Vikingler Emir Muhammed zamanında tekrar geldikleri vakit (858) kuzeyli kavmin gemilerinin İşbiliyye Nehri (Guadalquivir Nehri) ağzında yakılarak imha edildiğini ifade etmektedir.⁷³¹ III. Abdurrahman'ın emirliğinin ilk yıllarında İbn Hafsun'u yenilgiye uğratmak için inşa ettirdiği gemilere birçok teçhizatla beraber Rum ateşi de yerleştirdiği⁷³² ve 935 yılında Frank kıyılarını vurmak için gönderdiği donanmada 20 adet *harraka* tipi gemi bulunduğu ve bu tip gemilerin asıl silahının Rum ateşi olduğu bilinmektedir.⁷³³

Savaş sırasında gemilerde okçular da bulunmaktaydı ve taraflar arasındaki mesafenin yakın olduğu ve isabet ihtimalinin çok yüksek olduğu deniz savaşlarında düşman savaşçılarına zarar vermenin yanında yanıcı maddeleri düşmana atmakta görev almış olmalıydılar.⁷³⁴ Düşman gemisine ve personeline hayatî zararlar verebilme kapasitesi okçuları önemli kılmaktaydı.⁷³⁵

Ancak Yeni ve Yakın Çağ'daki örneklerle benzer biçimde düşman gemileri ile karşı karşıya gelerek savaşılan durumlar Orta Çağ'da daha azdır. En azından Endülüs Emevî denizcilik tarihinde bu husustaki örnekler fazla değildir. Vikinglerin Endülüs topraklarına düzenledikleri ikinci saldırının gerçekleştiği Emir Muhammed devrinde Endülüs gemilerine komuta eden komutan Haşhaş'ın Sidonia açıklarında düşmanla mücadele ederken şehit düştüğüne dair Udrî'nin eserindeki bilgi buna verilebilecek bir nadir örneklerden biridir.⁷³⁶

⁷²⁹ Pryor, J. H., Jeffreys, E. M., *a.g.e.*, (2006), s. 26; Luttwak, E.N. (2009). *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, s. 324.

⁷³⁰ Fahmy, *a.g.e.*, (1966b), 153; Luttwak, *a.g.e.*, (2009), s. 324.

⁷³¹ İbnü'l-Kutiyye, *a.g.e.*, (1989), s. 82-83.

⁷³² İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 87.

⁷³³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 366.

⁷³⁴ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1979), s. 329; es-Sufî, *a.g.e.*, (2013), s. 211; Avn, *a.g.e.*, (1961), s. 264

⁷³⁵ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 372.

⁷³⁶ el-Udrî, *a.g.e.*, (1965), s. 119.

Endülüs donanmasının daha ziyade görülen savaş biçimi ise düşman kıyılarına baskın yapmak ya da kıyılardaki şehir ve kaleleri ele geçirmektir. Özellikle Frank kıyılarına yapılan seferler bu çerçevede cereyan etmiştir. Mağrib sahillerinde X. yüzyılda Endülüs Emevîlerinin topraklarına dahil edilen yerler de -başta Sebte olmak üzere- aynı şekilde donanmanın deniz aşırı yerlere fetih amacıyla da gönderildiğine işarettir. Viking saldırıları dışında Endülüs ülkesine dışarıdan gelen nadir deniz saldırılarından biri de 955 yılındaki Almería baskınıdır. Fatımîlerin limanı çok zorlanmadan tahrip ederek ve yağmalayarak geri çekilebilmesi böyle bir saldırının hiç beklenmediğini düşündürmektedir. Halife III. Abdurrahman'ın derhal bir misilleme emretmesi ancak Fatımîlerin saldırıya hemen cevap vererek akim bırakması ve amacına ulaşmayan saldırının sonraki yıla ertelenmesi de Fatımîlerin bu şekilde bir karşı saldırıyı beklediklerini göstermektedir. İki saldırı arasındaki bu fark deniz savaşlarında ve donanma üslerinin korunmasında istihbaratın önemine işaret etmektedir.⁷³⁷

Deniz savaşları ile kara savaşları arasındaki hareket tarzının farklılığına dair XIII. ve XIV. yüzyılda yaşamış müellif Hasen bin Abdullah el-Abbasî şu ifadeleri kullanmıştır:

Kara savaşları bir satranç oyunu gibi akıl ve düşünmeye dayalıdır, bunun aksine deniz savaşları talih bakımından tavla oyununa benzer ve taşları iyi yerlere koysanız ve temkinli olsanız bile işinize yarayan zarlar gelmediğinde bu temkin işe yaramaz. Tıpkı denizdeki rüzgârlar ve diğer sıkıntılarda olduğu gibi denizin bazı özellikleri alınan tedbirleri boşa çıkarabilir.⁷³⁸

Deniz savaşlarında kamuflaj önemli bir ayrıntıyı oluşturmaktaydı. Bu sebeple gemilerde ateş yakılması yasaktı. Ayrıca geminin açık denizde fark edilmesini zorlaştırmak için mavi yelkenler kullanılmaktaydı.⁷³⁹

5.7. Sahil Güvenlik Sistemi

Endülüs sahillerini tehdit eden dış tehlikelere karşı sahillerde gözetleme ve istihbarat amacıyla gözetleme kuleleri oluşturulmuştur. Yüksek yerlere kurulan bu yapılar çok uzakta beliren yabancı gemileri tespit ederek savunma tertibatı alma ve

⁷³⁷ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 373.

⁷³⁸ el-Abbasî, H. A. (1989). *Âsâr el-evvel fî tertîb ed-düvel*, Beyrut: Dar el-Ceyl, II, s. 371; Avn, *a.g.e.*, (1961), s. 264.

⁷³⁹ el-Halef, *a.g.e.*, (2003), II, s. 606.

başkente ya da en yakın idarî merkeze bu durumu bildirme vazifesini ifa etmişlerdir.⁷⁴⁰

Bu tür yapıları ifade etmek için kullanılan kelimelerden biri gözetleme yeri anlamındaki *mahras* (محرس) ifadesidir ve çoğul biçimi meharis (محارس) şeklindedir. Arapça *gözetlemek*, *kontrol etmek* manasındaki (حرس) fiilinden türetilmiştir. İkinci bir ifade olarak kullanılan ve günümüzde İspanyolca'da da *atalaya* biçiminde kullanılmaya devam eden ve *yüksek (gözetleme) yeri* manasındaki (طلعة ya da طليعة) kelimesi olup çoğul biçimi (طوائع ya da طوائع) olarak ifade edilmektedir. Talea fiili (طلع) Arap dilinde *yükselmek*, *yükseğe çıkmak*, *ay ve güneş için doğmak* manalarında kullanılmaktadır. Buralarda ateşli uyarı sistemleri bulunur⁷⁴¹ ve denizde bir düşman gemisi belirdiğinde vakit gece ise bir diğer uyarı merkezine haber bu şekilde ulaştırılırdı. Eğer gündüz ise dumanla haber verilirdi. Davul ve borazan da yakınlardaki yerleşim yerlerini uyarmak için kullanılan araçlardandı.⁷⁴² 850-851 senesinde Tortosa Valisi Ubeydullah bin Yahya'nın kendi adamlarından olan 130 atlı vasıtasıyla kıyıları gözetlemesi sahile yakın yüksek yerlerdeki gözetleme yerleri dışında da görevlilerin denizi gözetlemekle görevlendirilebildiklerini göstermektedir.⁷⁴³

Sahili gözetlemek için inşa edilen yapıları tanımlamada kullanılan bir diğer önemli ifade de ribat'tır (رباط). Çoğul biçimleri ise (رِبَاط، رِبَاط، رِبَاط) şeklindedir. Kelime Arapça *bağlamak* anlamında kullanılan *rabeta* (ربط) fiilinden türetilmiştir ve ribatlar sahil şeridinde belli aralıklarla birbirine bağlı savunma mevzileri olarak teşkil edildiği için bu ismi almış olması muhtemeldir. Ribatlar askerî ve sosyal fonksiyonları kendinde birleştirmiş yapılarıdır. Cihad ve inziva amacını taşıyan Müslümanlar burada aynı zamanda İslam yurdunu denizden ya da karadan gelecek tehlikelere karşı gözetleme ve koruma görevi de üstlenmişlerdir. Bazı durumlarda da sınırlarda bulunan ribatlar sınırların değişip yakınlarda düşman güçlerinin kalmaması sebebiyle sadece dinî bir inzivanın yaşandığı yerlere

⁷⁴⁰ Lirola Delgado, *a.g.e.*, (1991), s. 373.

⁷⁴¹ Bu ateşli uyarı sistemlerine Türkçe'de de kullanılan minare (المنارة) ismi verilmiş olup günümüzde İspanyolca'da *almenare* biçiminde *kulelerin üzerinde yakılan ateş* manasında kullanılmaktadır. Arapça'da ise kelime günümüzde *deniz feneri*, *işaret kulesi* manalarında kullanılmaktadır.

⁷⁴² el-Abbadî, A. M. (2000). *Suver min hayati'l-harb ve'l-cihad*, İskenderiye: Menşeeu el-Mearif, s. 31-33.

⁷⁴³ İbn Hayyân, *a.g.e.*, (1973), s. 6.

dönüşmüştür.⁷⁴⁴ Endülüs ülkesinin güneybatı sahilinde bulunan Huelva şehri yakınlarındaki Tevbe Ribatı'nın ismi ribatların dinî bir arınma ve ibadet mekânı olarak görüldüğüne işaretir.⁷⁴⁵ Ribatlar İslam'ın ilk yıllarından itibaren deniz kıyılarında yükselmeye başlamış ve hem düşmana karşı sahilleri savunmanın ve cihad ibadetinin icra edildiği yerler olagelmıştır.⁷⁴⁶ Bir ribatta nöbet tutmanın ne kadar faziletli olduğuna dair birçok hadisler zikredilmiştir. Bu hadislerde ribatta geçirilen sürenin ne kadar kıymetli olduğu, buralarda cihat edenlerin ecirlerinin çokluğu ve kabir azabından korunmuş oldukları ifade edilmektedir.⁷⁴⁷

Endülüs ülkesinde 80'den fazla yerin rábida/rábita ismini taşıdığı tahmin edilmektedir.⁷⁴⁸ Ribatlar bilhassa Endülüs topraklarına yapılan Viking saldırılarından sonra sayıca fazlalaşmıştır. İlaveten Mağrib'e kadar ulaşan Viking saldırıları buralarda da yeni ribatlar inşasına sebep olmuştur.⁷⁴⁹ X. yüzyıldan itibaren stratejik noktalarda, burunlarda, nehir ağızlarında ve büyük şehirlerin çevrelerinde daha sık görülen ribatlar denizden gelen düşman saldırılarını durdurmak, ticareti takip etmek gibi amaçlarla kıyıların dikkatli bir biçimde takip edilmesi siyasetini ortaya koymaktadır.⁷⁵⁰

Özellikle ırmakların denize döküldükleri yerlerde ya da tam sahilde olmayıp denizle arasında kısa bir mesafe olan Endülüs şehirlerinin bulunduğu yerlerde de ribatlar inşa edildiği görülmüştür. Zira Endülüs coğrafyası ırmaklar yoluyla kara içlerine saldırmaya müsaitti. Sevilla gibi şehirler tam deniz kıyısında olmamakla beraber gel-git etkisini hissedebilecek kadar denize yakın bir konumda bulunuyordu. Yakut el-Hamevî, Sevilla'yı denize bağlayan Guadalquivir Irmağı üzerinde ağır yük taşıyan gemilerin (el-merakibu'l-müsakkale) bulunduğunu ifade etmektedir.⁷⁵¹ Yine Atlas Okyanusu'na dökülen Guadiana Nehri'nin Roma Devrinden önceki zamanlardan beri gemi geçişine müsait oluşu da dönem yazarları tarafından ifade

⁷⁴⁴ el-Abbadî, *a.g.e.*, (2000), s. 25.

⁷⁴⁵ el-Himyerî, *a.g.e.*, (1980), s. 145.

⁷⁴⁶ Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 125.

⁷⁴⁷ İbn Merzuk, el-Telemsanî. (1981). *El-Müsned es-sahih el-hasen fi maasir ve mehasin Mevlana Ebi'l-Hasan*, thk. María Jesús Viguera, Cezayir: Mektebetu eş-Şeriketu el-Vataniyye li'n-neşr ve't-tevzi, s. 397.

⁷⁴⁸ Munis, *a.g.e.*, (1987), s. 292.

⁷⁴⁹ El-Bekrî, *a.g.e.*, (1992), II, s. 791; El-Abbadî, *a.g.e.*, (1968), s. 296.

⁷⁵⁰ Picard, *a.g.e.*, (1997), s. 23.

⁷⁵¹ el-Hamevî, *a.g.e.*, (1995), I, s. 195.

edilmektedir.⁷⁵² Ebro Nehri üzerindeki San Carlos de la Râpita, Segura Nehri'nin ağzındaki Dunas de Guardamar Ribatı, Guadalquivir Nehri ağzındaki Rota Ribatı, Odiel ve Tinto Nehirlerinin aynı noktada denize karıştığı noktada bulunan La Rábida, Sado Nehrinin ağzındaki Arrábida gibi örnekler ırmak ağızlarının korunmasına ehemmiyet verildiğini göstermektedir. Doğu Endülüs sahilindeki en önemli ribatlardan biri olan Guardamar Ribatı'nın hem kıyıdan 25 km kadar içeride bulunan Orihuela şehrinin deniz kıyısındaki ilk savunma hattı olduğu hem de Akdeniz'e dökülen Segura Nehri'nin ağzını kontrol eden bir noktada olması buna bir örnektir.⁷⁵³ Bu ribatın tahkim edilmemiş olması bu yönden bir saldırının beklenmediğine işaret etmektedir. Guardamar Ribatı IX. yüzyılın sonlarında ilk başlarda cihad etmek niyetiyle devlete bağlı olmayan gönüllü şahıslar tarafından kurulmuşken daha sonra 933-941 yılları arasında ribata eklenen camideki kitabelere göre halife adına sahiplenilmiştir. Portekiz'in güneyindeki Setúbal Yarımadasındaki ribat da yine benzer biçimde stratejik konumu itibarıyla kara ve bilhassa deniz yollarının takibi açısından önemli bir mevkide idi. Beni Matar Berberileri bölgedeki varlıklarını halife adına gözetleme ve askeri koruma amacıyla açıklıyorlar ve bunu da bir ribat görevi ile ifa ediyorlardı.⁷⁵⁴

XIV. yüzyılda Mağrib'de yaşamış müellif İbn Merzuk, Merinî sultanı Ebu'l-Hasan döneminde, Atlas Okyanusu sahilindeki Safi şehrinden Mağrib'in Akdeniz sahilindeki Cezayir şehrine kadar sahilde bir gecede hatta daha kısa bir sürede gözetleme kuleleri aracılığıyla haber ulaştırılabildiğini ve denizden gelecek tehlikelerin haber alınabildiğini ve Safi ile Cezayir arasındaki mesafeyi kervanların karadan iki ayda alabildiğini ifade etmektedir.⁷⁵⁵

⁷⁵² Alvar Ezquerro, J. (1981). *La navegación prerromana en la Península Ibérica: Colonizadores e indígenas*, Madrid: Universidad Complutense, s. 273.

⁷⁵³ Picard, *a.g.e.*, (1997), 151; Azuar Ruiz, R. (2004). "El ribât en al-Andalus: espacio y función", *Ilu. Revista de ciencias de las religiones. Anejos*, sy. 10, 23-38. Ribatın bulunduğ yeri günümüzdeki isminin "Denize bakan, denizi gözetleyen" manasındaki Guardamar olması da dikkat çekicidir.

⁷⁵⁴ Picard, *a.g.e.*, (2015), s. 149.

⁷⁵⁵ İbn Merzuk, *a.g.e.*, (1981), s. 398.

6. SONUÇ

İslam'ın ilk asrında Müslümanların Akdeniz kıyılarındaki ülkelerde büyük fetihler yapması onları karada üst üste yenilgiler alan ama denizde daha inatçı bir direniş gösteren Bizans İmparatorluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. Akdeniz'in en batısında kurulan Endülüs Emevî Devleti ilk yüzyılında hem Bizans'ın tesir sahasının dışında kalmış hem de merkezi Bağdat'ta olan ve Mağrib'den çok uzakta İran-Irak eksenli bir siyasî dünyada yaşayan Abbasîlerin -Endülüs'te bazı isyan çıkarma girişimleri hariç olmak üzere- düşmanlığından uzak kalmıştır. Aynı dönemde kuzey İspanya, Fransa ve İtalya bölgesindeki Hristiyan devletlerin de Kurtuba emirleri ile mücadelelerini daha ziyade karada yürütmeleri Endülüs Emevîlerini donanma kurma konusunda yavaş davranmaya iten sebeplerin başında gelmiştir. Bu konuda Anadolu'da kurulan Müslüman Türk devletleri ile ilginç bir paralellik akla gelmektedir. Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra kurulan kısa ömürlü Çaka Beyliği hariç tutulursa Türklerin Akdeniz ve Karadeniz sahillerindeki önemli bazı liman şehirlerini XIII. yüzyılın başına kadar ele geçirmemesi -Haçlı Seferleri'nin engelleyici etkisi de dikkate alınmakla beraber- Endülüs Emevîlerinin donanma faaliyetlerinin geç başlamasına benzer bir durumu yansıtmakta ve yine denizden gelen ciddi bir düşman olmayışı da ortak bir gecikme sebebi olarak görünmektedir.

Öte yandan ülke içindeki ayaklanmalar, devlet otoritesinin yerleşmesindeki gecikmeler ve İber Yarımadasının nispî büyüklüğü de ilk yıllarda donanmanın gelişmesine olumsuz etki yapmıştır.

Endülüs Emevî Devleti tarihi boyunca İber Yarımadası etrafında beliren ve denizi kullanarak bu devleti tehdit eden tehlikelere karşı donanma bulundurma ihtiyacı hissetmiştir. Nasıl ki tarihte İngiltere ve Japonya gibi ülkeler ada devleti olmanın avantaj ve dezavantajlarına sahip olmuşlarsa Endülüs ülkesi için de deniz bazen tehlikelerden koruyan bir duvar bazen de uzun kıyıların gözetlenmesinin zorluğundan dolayı ülkeye sızmak isteyen düşman devletler için bir araç olmuştur. Bu minvalde Kurtuba emirleri denizden saldırılara maruz kaldıkça donanmalarını güçlendirmeye çalışmışlar ve devletin gücünün zirvesinde olduğu zamanlarda donanma savunmanın dışında rakip devletlere saldırmak maksadıyla da kullanılmıştır. III. Abdurrahman ve II. Hakem devirlerinde en güçlü dönemlerini yaşayan donanma Hacib Mansur döneminde de önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Ancak Abdurrahman bin Rumahis gibi yetenekli bir donanma komutanının suikastla öldürülmesi ve sonrasında Mansur'un etkili idaresinin sona ermesiyle beraber donanma da gerileme sürecine girmiştir. Esasen donanmanın yetkin emir ve komutanlar altında etkili çalışmalar yapabilmesi mümkün olabileceksen Endülüs Emevî Devleti'nin çok hızlı sayılabilecek kısa bir zamanda parçalanması bunu engellemiştir. Zira Endülüs hilafeti dağıldıktan sonra Daniye Taifesinin Batı Akdeniz'de yaptığı faaliyetler önceki dönemden kalan donanmanın iyi bir miras bıraktığının göstergesidir.

III. Abdurrahman'ın hilafeti sırasında donanmayla özel olarak ilgilenmesi, deniz seferlerinin planlanması ile özel olarak meşgul olması, II. Hakem'in hilafeti devrinde donanmayı teftiş etmek üzere Kurtuba'dan Almería'ya kadar gitmesi deniz gücünün büyümesinde merkezî iktidarın bu konunun önemine vakıf olmasının ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. İber Yarımadası'nın birçok doğal limana sahip olması donanmayı geliştiren mühim unsurlardan biri olmuştur. Mağrib'e yakın olması da deniz ticareti ve korsanlıkla meşgul olan toplulukların tabii olarak fazla olmasını sağlamıştır. Bu durum Endülüs emirlerinin donanma için insan kaynağını bulmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca gemi yapımı ile ilgili olan hammadde kaynaklarının bulunması Endülüs'te tersaneler tesis edilmesini kolaylaştırmıştır.

Endülüs Emevî Devleti'nin donanması Batı Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda faaliyet göstermiştir. Daha uzak bölgelere gidilememesini değişik sebeplerle açıklamak mümkündür. Muhtemelen lojistik destek kaynaklarının yetersizliği önde gelen bir sebeptir. Başta demir ve kereste olmak üzere gemilerde ihtiyaç duyulan değişik malzemeler ana üsten uzaklaştıkça bulunması zorlaşan şeylerdi. Bilhassa düşman sahillерinde bunlara ulaşmak daha da zordu. Sıcak havalarda gemilerde gıdaların uzun süre muhafaza edilememesi ve gidilen yerlerde bunlara ulaşmanın zorluğu da bir diğer lojistik meselesini teşkil etmekteydi.

Orta Çağın sonlarında gemicilikte ve coğrafi bilgilerde yaşanan gelişmeler Coğrafi Keşiflere zemin hazırlamaktaydı. Oysa Endülüs Emevîleri devrinde kullanılan gemilerin büyük yolculukları uygun olduğu çok şüphelidir. Zira bahsi geçen devirlerde Akdeniz gibi kapalı bir denizde bile kış şartlarının ve fırtınaların askerî ve ticarî denizcilik faaliyetlerini haftalarca hatta aylarca sekteye uğratabildiği bilinmektedir. Okyanustaki şartların çok daha sert ve caydırıcı olduğu bilinmektedir.

Bu sebeple *Maceracılar* olarak bilinen denizcilerin teşebbüsleri dışında Atlas Okyanusu'nun bilinmeyen noktalarına veya daha somut ifadeyle bugünkü Amerika kıtasının bulunduğu yerlere ulaşma gayretleri görülmemiştir. Bir diğer ilginç nokta Endülüs ülkesinin güneybatı sahillerinden başlayarak Afrika'nın batı sahillerini takip ederek günümüzdeki Ümit Burnu'na ulaşma girişimlerinin olmayışıdır. Zira bahsi geçen güzergâhtaki yolculuklar Atlas Okyanusu'nun uçsuz bucaksız korkutuculuğuna nazaran çok daha risksiz olabilecekti. Hem tüccar denizcilerin hem de Endülüs Emevî Devleti'nin Afrika'nın batı sahillerinde ne kadar güneye indikleri, daha ötesine neden gitmedikleri ve gitmişlerse de bu teşebbüslerin neden başarısız olduğu önemli bir soru işaretidir. Zira XV. yüzyılda İber Yarımadasının iki Hristiyan gücü İspanya ve Portekiz hem Hindistan'a giden Ümit Burnu'nu, hem yeni dünya Amerika'yı keşfetmişler hem de dünyanın yuvarlaklığını ispatlamışlardır. Tabii ki Endülüs Emevîlerinin tehdit odaklı bir biçimde donanmalarını geliştirmeleri ve kullanmalarının bu keşif teşebbüslerini engellediği düşünülebilir. Ancak yine de Girit ve Fraxinetum'da Endülüslü denizcilerin kurdukları siyasî ve askerî yapılar aslında bu denizcilerin müteşebbis bir ruha ve denizcilik yeteneklerine sahip olduklarına ve devletin de desteği olması durumunda Atlas Okyanusu'nda da benzer ve uzun mesafeli deniz seyahatlerinin mümkün olabileceğine işaret etmektedir.

Endülüs tarihine ilişkin bazı yazılı eserlerin kısmen ya da tamamen kaybolması hiç şüphesiz donanma tarihi ile ilgili bilgilerimizi azaltmıştır. Dönem tarihçilerinin denizlerle ilgili olaylara karadaki olaylara gösterdikleri ilgiyi gösterdiklerini söylemek zordur. Hatta Endülüs kaynaklarında 798-813 yılları arasında Frank kıyılarını ve Batı Akdeniz adalarını hedef alan Müslüman deniz akınlarının neredeyse tamamen suskunlukla bu konuyla ilgili olarak Hristiyan kaynakları dışında bilgi bulmayı zorlaştırmıştır.

Muhakkak ki arkeoloji ve deniz arkeolojisi alanlarında ilerleyen zamanlarda yapılacak çalışmalar liman ve tersaneler konusunda yeni bilgileri sunabileceği gibi - her ne kadar aradan geçen uzun zamanın ahşap üzerindeki aşındırıcı etkisi olsa da- araştırdığımız dönemden kalma batık gemilere ulaşılması ihtimali bazı yeni bilgilere ışık tutabilecektir.

Çalışmamızın sadece askerî denizcilik faaliyetlerini incelediğini ve ticaret amaçlı denizciliğin konumuzun dışında kaldığını ifade etmiştik. Ticarî denizcilik

farklı bir alan olmakla beraber bizim görüşümüze göre Endülüs tarihinde bilhassa donanmanın oluşumunda tüccar denizci grupların büyük payı olmuş ve donanmanın personel yapısını oluşturmuşlardır. Dolayısıyla zannımızca ileriki zamanda yapılacak ticarî denizciliğe dair araştırmalar yapan çalışmacılar da donanmaya da değinmeden geçemeyeceklerdir.

KAYNAKLAR

- el-Abbadî, A. M. (1968). *Dirasat fî Tarihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiye: Muessesetu eş-Şebab el-Camia.
- el-Abbadî, A. M. (2000). *Suver min hayati'l-harb ve'l-cihad*, İskenderiye: Menşetu el-Mearif.
- Abbas, İ. (1970). "İttihad el-Bahriyyin fî Beccane bi'l-Endelüs", *el-Ebhas*, Beyrut, S. 23, s. 3-14.
- el-Abbasî, H. A. (1989). *Âsâr el-evvel fî tertîb ed-düvel*, Beyrut: Dar el-Ceyl.
- Abulafia, D. (2019). *The Boundless Sea: A Human History of the Oceans*, New York: Oxford University Press.
- Ahbar mecmû'a*. (1989). müellifi yok, nşr. İbrahim el-Ebyarî, Kahire-Beyrut: Dar el-kitab el-Mısırî - Dar el-kitab el-Lübnanî.
- Ahmed, N. Ş. (2009). *Dirasat fî Tarihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- Agius, D. A. (2008). *Classic Ships of Islam From Mesopotamia to the Indian Ocean*, Leiden: Brill.
- Ahrweiler, H. (1966). *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Alvar Ezquerro, J. (1981). *La navegación prerromana en la Península Ibérica: Colonizadores e indígenas*, Madrid: Universidad Complutense.
- el-Amareî, M. (2013). *El-Endelüs Bi Ru'ye İsti'rabiyye*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- Amari, M. (1854). *Storia dei Musulmani di Sicilia*, Firenze (Floransa): Felice Le Monnier.
- Anderson, G. D., Fenwick, C., Rosser-Owen, M., Lamine, S. (2018). *The Aghlabids and Their Neighbors: Art and Material Culture in Ninth-Century North Africa*. Handbook of Oriental Studies = Handbuch Der Orientalistik. Section One, the Near and Middle East, C. 122, Leiden: Brill.
- Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*. (1895). ed. Friedrich Kurze, Hannover.
- el-Antakî. (1990). *Tarih el-Antakî*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Trablus (Lübnan): Jarrou Press.
- Antoine Borrut A., Donner F. M. (ed). (2016). *Christians and Others in the Umayyad State*, Chicago: The Oriental Institute, Late Antique and Medieval Islamic Near East 1.
- Arslan, Ş. (2014). *el-Hulelü es-Sündüsiyye fî ahbar ve'l-asar el-Endelüsiyye*, Kahire: Hindawi Publishing Corporation.
- Arslan, Ş. (2012). *Tarihu Gazavat el-Arab fî Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezair el-Bahr el-Mutavassıt*, Kahire: Hindawi Publishing Corporation.
- el-Aselî, B. (1988). *Fenn el-Harb el-İslamî*, Beyrut: Dar el-Fikr.
- A'lâmu Mâlika*. (1999). haz. Ebu Abdullah b. el-Asker - Ebu Bekr b. Hamîs, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî.
- Avis, A. (1995). *İhraku Tarık bin Ziyad li's-sufun - Usture.. La Tarih!!*, Kahire: Dar es-Sahve.
- Avn, A. (1961). *el-Fenn el-Harbî fî Sadr el-İslam*, Kahire: Dar el-Maarif.
- Aykaç, M. (1991). "Arîb b. Sa'd", *TDVİA*, İstanbul, III, s. 359-360.

- Azuar Ruiz, R. (2004). "El ribât en al-Andalus: espacio y función", *Ilu. Revista de ciencias de las religiones. Anejos*, S. 10, s. 23-38.
- Ballan, M. (2010). "Fraxinetum: An Islamic Frontier State in Tenth-Century Provence", *Comitatus: A Journal of Medieval and Renaissance Studies*, Los Angeles, S. 41, s. 23-76.
- Ballestín, X. (2004). *Al-Mansur y La Dawla 'amiriya: Una Dinámica de Poder y Legitimidad en el Occidente Musulmán Medieval*, UB 78, Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.
- Barbour, N. (1970). "L'influence de la géographie et de la puissance navale sur le destin de l'Espagne musulmane et du Maroc", *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, S. 8, s. 45-54.
- Barceló, M. (1970). "Some commentaries on the earliest Muslim invasion of Spain", *Islamic Studies*, Paris, S. 9, s. 183-190.
- Barcia, R. (1880). *Un diccionario particular. El Primer diccionario general etimológico de la lengua española (1880-1883)*, Barselona: Seix Editor.
- Baylee Toumi, A. (2009). *Albert Camus, précurseur: Méditerranée d'hier et d'aujourd'hui*. New York: Peter Lang.
- Beekes, R. S. P., Van Beek, L. (2010). *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden: Brill.
- el-Bekrî, Ebu Ubeyd. (1992). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî.
- Belazurî, Ahmed b. Yahyâ. (2013). *Fütuh el-Büldan*, Türkçe'ye çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları.
- el-Belevî, Hâlid b. İsa. (t.y.), *Tâc el-mefrik fî tahliyeti ulemâ el-meşrik*, nşr. Hasan es-Saih, Muhammediye: İhyâ et-Türâs el-İslamî.
- Braudel, F. (1989-1990). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Türkçe'ye çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Brett, M. (2017). *The Fatimid Empire*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brøndsted, J. (1976). *The Vikings*, Harmondsworth - Middlesex: Penguin Books.
- Bruce, T. (2010). *The Taifa of Denia and the Medieval Mediterranean*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Kalamazoo - Michigan: Western Michigan University.
- Butler, A. J. (1902). *Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford: Clarendon Press.
- Calleya, S. C. (2010). "Bridging History and Future Security Policy", *Naval Policy and Strategy in the Mediterranean: Past, Present and Future*, ed. John B. Hattendorf, Londra: Frank Cass Publishers, s. 261-300.
- Cardoso, E. R. F. (2015). *Diplomacy and Oriental Influence in the court of Cordoba (9th -10th Centuries)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lizbon: University of Lisbon.
- Carozzi, C. (2002). "La vie de saint Bobon: Un modèle clunisien de sainteté laïque", *Guerriers et moines: Conversion et sainteté aristocratiques dans l'Occident médiéval (IXe-XIIe siècle)*, ed. Michel Lauwers, Antibes: APDCA (Association pour la promotion et la diffusion des connaissances archéologiques), s. 467-491.
- Casson, L. (1986). *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton: Princeton University Press.

- Cau Ontiveros, M. À., Mas Florit, C. (2013). "The Early Byzantine Period in the Balearic Islands", ed. E. Zanini, P. Pergola & D. Michaelidis, *The Insular System of Byzantine Mediterranean. Archaeology and History*, Oxford: Archeopress, 31-46.
- el-Cemaatî, A. (2012). *Dirasat fi Tarihi el-Milahat el-Bahriyye ve Ulumu el-Behhar bi'l-Garb el-İslamî*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- Chejne, A. G. (1993). *Historia de la España musulmana*, Madrid: Ediciones Cátedra.
- Chronicle of Alphonse III. Manuscript, c. 910.* (1918). ed. Zacarías García Villada, *Crónica de Alfonso III*, Madrid: Centro de Estudios Históricos.
- Christides, V. (1984). *The Conquest of Crete by the Arabs (ca. 824): A Turning Point in the Struggle Between Byzantium and Islam*, Atina: Akademia Athenon.
- Christys, A. (2015). *Vikings in the South: Voyages to Iberia and the Mediterranean*, Londra: Bloomsbury Publishing.
- Christys, A. R. (2002). *Christians in Al-Andalus 711-1000*, Londra-New York: Routledge.
- Clarke, N. (2012). *The Muslim Conquest of Iberia: Medieval Arabic Narratives (Culture and Civilization in the Middle East)*. New York: Routledge.
- Collins, R. (1995). *Early Medieval Spain Unity in Diversity, 400-1000*, Londra: Macmillan International Higher Education.
- Conde, J. A. (1844). *Historia de la dominación de los árabes en España: sacada de varios manuscritos y memorias arábicas*, Barcelona.
- Constable, O. R. (1994). *Trade and Traders in Muslim Spain: The Commercial Realignment of the Iberian Peninsula, 900-1500*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crónica Najerense*, (Clásicos Latinos Medievales y Renacentistas, 12). (2003). İspanyolca'ya çev. Juan A. Estévez Sola, Madrid: Ediciones Akal, Tres Cantos.
- ed-Dabbî, Ahmed b. Yahyâ. (1967). *Buğyet el-Mültemis fi Tarihi Ricali Ehli el-Endelüs*, nşr. F. Codera - J. Ribera, Madrid 1884-85, Kahire: Dar el-Katib el-Arabî.
- Daryaei, T. (2009). *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, London-New York: I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Deanesly, M. (1969). *A History of Early Medieval Europe from 476 to 911*. Londra: Methuen & Company.
- Deşravî, F. (1994). *El-Hilafetu el-Fatımîyye bi'l-Mağrib H. 296-365 - M. 909-975*, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî.
- Deşravî, F. (1959). "La Crète dans le conflit entre Byzance et al-Mu'izz", *Cahiers de Tunisie*, Tunus, S. 7, s. 307-318.
- Dozy, R. P. A. (1920). *Historia de los musulmanes de España hasta la conquista de los Almorávides*, Fransızca'dan İspanyolca'ya çev. Magdalena Fuentes, Madrid: Calpe.
- Dozy, R. P. A. (1873). *Le Calendrier de Cordoue de l'année 961*, Leiden: Brill
- Dozy, R. P. A. (1849-1860). *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen age*, Leiden: Brill.
- Dozy, R. P. A. (1927). *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden: Brill.
- Ebu el-Fazl, M. A. (1996). *Tarihi Medinetu el-Merîyyetu el-Endülüsiyye fi Asr el-İslamî*, İskenderiye: Dar el-Marifet el-Camiyye.
- Ebu el-Fida, İmaduddin İsmail. (2007). *Takvim el-Büldan*, Kahire: Mektebetu es-Sekafetu ed-Diniyye.

- Eger, A. A. (2019). *The Archaeology of Medieval Islamic Frontiers: From the Mediterranean to the Caspian Sea*, Louisville: University Press of Colorado.
- el-Ensârî, Muhammed b. Kasım. (1983). *İhtisar el-ahbar amma kane bisugri Sebte min seneyi 'l-asar*, thk. Abdulvahhab bin Mansur, Rabat.
- Epalza, M. (1987). "Los cristianos en las Baleares musulmanas", *Les Illes Orientals d'Al-Andalus*, Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, s. 133-143.
- Fahmy, A. M. (1966a). *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D.*, Kahire: National Publication & Printing House.
- Fahmy, A. M. (1966b). *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D.*, Kahire: National Publication & Printing House.
- Fırlalı, E. R. (1994). "Ebû Yezîd en-Nükkârî", *TDVİA*, İstanbul, X, s. 259-260.
- Fierro, M. (2005). *'Abd al-Rahman III: The First Cordoban Caliph - Makers of the Muslim World*, Oxford: Oneworld Publications.
- Fierro, M. (1987). *La heterodoxia en al-Andalus durante el período omeya*, Madrid: Instituto Hispano-Árabe de Cultura.
- Fierro, M. (1989). "Sobre la adopción del título califal por 'Abd al-Rahman III", *Sharq Al-Andalus, Estudios mudejares y moriscos*, S. 6, s. 33-42.
- Fita, F. (1916). "Ceuta visigoda y bizantina durante el reinado de Teudis", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, S. 68, s. 622-628.
- Fletcher, R. (2006). *Moorish Spain*, Los Angeles - Berkeley: University of California Press.
- Fontes, J. L. I, Oliveira, L. F. S. D, Tente, C., Farelo, M. S. S., Martins, M. A. G. (2016). *Lisboa Medieval: Gentes, Espaços e Poderes*, Lizbon: Instituto de Estudos Medievais.
- Franco Sánchez, F. (1993-1994). "Al-Andalus como isla del Mediterráneo: presupuestos mentales e islamológicos en las primeras representaciones árabes de la Península Ibérica", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, Madrid, S. 26, s. 187-241.
- García-Sanjuán, A. (2020). "Replication and fragmentation: the Taifa kingdoms", *The Routledge handbook of Muslim Iberia*, ed. Maribel Fierro, New York: Routledge, s. 64-88.
- Goitein, S. D. (2010). *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden: Brill.
- Guichard, P. (1979). "Animation maritime et développement urbain des côtes de l'Europe orientale et du Languedoc au Xe siècle, en Occident et Orient au Xe siècle", *Actes du IXe Congrès de la Société des historiens médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public*, Dijon, 2-4 Haziran 1978, Paris: Société Les Belles Lettres, s. 187-201.
- Guichard, P. (1969). "Le peuplement de la région de Valence aux deux premiers siècles de la domination musulmane", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, S. 5, s. 103-158.
- Guichard, P. (1983). "Les débuts de la piraterie andalouse en Méditerranée occidentale (798-813)", *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, S. 35, s. 55-76.
- Guichard, P. (1998). "The population of the region of Valencia during the first two centuries of Muslim domination", *The Formation of al-Andalus - Part 1: History and Society*, ed. Manuel Marín, Londra-New York: Routledge, s. 129-181.

- Gurriarán Daza, P. (2018). "La fortificación de la frontera sur de al-andalus en tiempos del califato de Córdoba". *Almoraima. Revista de Estudios Campogibraltareños*, S. 48, Algeciras: Instituto de Estudios Campogibraltareños, s. 53-73.
- Gutiérrez Lloret, S. (2011). "Histoire et archéologie de la transition en al-Andalus: les indices matériels de l'islamisation à Tudmîr", *Islamisation et arabisation de l'Occident musulman médiéval: (VIIe-XIIe siècle)*, ed. Dominique Valérian; Cyrille Aillet, Paris: Publications de la Sorbonne.
- el-Haccî, A. A. (2004). *El-Alakat el-Diblumasiyye el-Endelüsiyye ma Evrube el-Garbiyye Hilal el-Müddet el-Emeviyye (H. 138-366 - M. 755-976)*, Abu Dabi: El-Mucemmiu es-Sekafi.
- el-Halef, S. A. (2003). *Nüzumu Hükm el-Emeviyyin ve Rüsümuhum fî'l-Endelüs*, Medine: Medine İslam Üniversitesi.
- Hamdanî, S. A. (2006). *Between Revolution and State: The Path to Fatimid Statehood Qadi Al-Nu'man and the Construction of Fatimid Legitimacy*, Londra: I. B. Tauris.
- el-Hamevî, Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah. (1995). *Mu'cem el-büldan*, Beyrut: Daru Sadır.
- Hassen, M. (2008). "L'espace maritime ifriqiyyen à l'époque Fatimide", *Alifbâ - Studi arabo islamici mediterranei* 22 (2008), *I Fatimidi e il Mediterraneo*, Atti del Convegno (3-6 dicembre 2008), Palermo: Accademia Libica in Italia-Università degli Studi di Palermo, s. 9-27.
- Hawting, G. R. (2000). *The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661-750*, Londra - New York: Routledge.
- Hichem, D. (1973). "L'Afrique arabe au VIIIe siècle (86-184 H./705-800)". *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 28e année, S. 3, s. 601-621.
- el-Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed. (1980). *er-Ravz el-Mi'tar fî Haber el-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Müessesetu Nasır li's-Sekafe.
- el-Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed. (1988). *Sıfatu Ceziret el-Endelüs*, Beyrut: Dar el-Ceyl.
- Hinojosa Montalvo, J. R. (2002). *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, Valencia: Biblioteca Valenciana.
- Hitchcock, R. (2014). *Muslim Spain Reconsidered: From 711 to 1502*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- el-Humeydî, Ebî Abdullah Muhammed b. Fetûh. (1966). *Cezvetu el-muktebes fî zikri vulât el-Endelüs*, Kâhire: ed-Dar el-Mısıriyye.
- İbn Abdülhakem, Ebu el-Kasım Abdurrahman. (1995). *Fütuhu Mısır ve'l-Mağrib*, Kahire: Mektebetu es-Sekafetu ed-Diniyye.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali. (1995). *Tarihu Medineti Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amravî, Beyrut: Dar el-Fikr.
- İbn Battûta. (1997). *Rihletu İbn Battûta*, nşr. Abdülhadî et-Tazî, Rabat: Akademiyyetu el-Memleketu el-Mağribiyye.
- İbn Beşküval, Ebû'l-Kasım Halef. (1955). *es-Sıla: Kitâb es-Sıla fî Tarihi Eimmetu el-Endelüs*, Kahire: Mektebetu el-Hancî.
- İbn Cübeyr, Ebu el-Hüseyn Muhammed. (t.y.). *Rihletu İbn Cübeyr*, Beyrut: Daru Sadır.
- İbn Dihye, Ebu'l-Hattab Ömer b. Hasan. (1955). *el-Mutrib min Eş'âr Ehl el-Mağrib*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Hamid Abdülmecid, Ahmed Bedevî, Beyrut: Dar el-İlm li'l-Cemî'.

- İbn Düreyd. (1987). *Cemheret el-Luğat*, thk. Remzi Münir Baalbekî, Beyrut: Dar el-İlm li'l-Mellayin.
- İbn Galib, Muhammed bin Eyyub. (1955). *Nass el-Endelusiyyu Cedid: Kıt'atun min Kitabi Ferhatu'l-Enfus*, ed. Lütfî Abdulbedî', Kahire: Mecelletu el-Ma'had el-Mahtutat el-Arabiyye, C. 1, 1. bölüm, s. 272-310.
- İbn Habib, Ebû Mervân Abdülmelik. (2008). *Kitab et-Tarih*, Beyrut: Mektebetu el-Asriyye.
- İbn Haldun. (1988). *Kitab el-İber ve Dîvan el-Mübtede ve'l-Haber fî Tarih el-Arab ve'l-Berber ve Men Âsaruhum min Zev eş-Şe'n el-Ekber*, thk. Halil Şehhade, Beyrut: Dar el-Fikr.
- İbn Haldun. (2004). *Et-Tarifu bi-İbni Haldun ve Rihletehu Garben ve Şarken*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- İbn Hânî el-Endelüsî. (1980). *Divanu İbn Hanî el-Endelüsî*, Beyrut: Daru Beyrut.
- İbnü'l-Hatîb. (2003a). *Amâl el-alâm fîmen bûyia kabl el-ihtilâm min mülûk el-İslam*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- İbnü'l-Hatîb. (2003b). *el-İhâta fî Ahbari Gırnata*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- İbnü'l-Hatîb. (2002-2003). *Mi'yar el-ihtiyar fî zikr el-muahed ve'd-diyar*, Kahire: Mektebetu es-Sekafetu ed-Diniyye.
- İbn Havkal. (1967). *Suret el-Arz*, nşr. J. H. Kramers, Leiden: Brill.
- İbn Hayyân. (2003). *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs*, thk. Mahmud Ali Mekkî, Riyad: Merkez el-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirasat el-İslamiyye.
- İbn Hayyân. (1973). *el-Muktebes min enbai ehli'l-Endelüs*, thk. Mahmud Ali Mekkî, Beyrut: Dar el-Kitab el-Arabî.
- İbn Hayyân. (1937). *el-Muktebis fî tarihi ricalü'l-Endelüs*, thk. Martínez Antuña, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- İbn Hayyân. (1979). *Al-Muqtabas V*, thk. P. Chalmeta, F. Corriente, M. Sohb, Madrid: Instituto Hispano-Árabe de Cultura.
- İbn Hayyân. (1965). *el-Muktebes fî Ahbari beledi'l-Endelüs*, thk. Abdurrahman Ali el-Haccî, Beyrut: Dar es-Sekafe.
- İbn Hurdazbih. (1889). *Kitâb el-Mesâlik ve'l-memâlik*, ed. Michael Jan de Goeje, Leiden: Brill.
- İbn İzârî. (1983). *el-Beyân el-Muğrib fî Ahbari el-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. G. S. Colin - É. Lévi-Provençal, Beyrut: Dar es-Sekafe.
- İbn Kuteybe, Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. (1990). *el-İmame ve's-Siyase*, thk. Ali Şîrî, Beyrut: Dar el-Ezva.
- İbn Memmâtî. (1991). *Kitabu Kavanin ed-Devavîn*, thk. Aziz Suryal Atiya, Kahire: Mektebetu Medbulî.
- İbn Merzuk, el-Telemsanî. (1981). *El-Müsned es-sahih el-hasen fî maasir ve mehasin Mevlana Ebi'l-Hasan*, thk. María Jesús Viguera, Cezayir: Mektebetu eş-Şeriketu el-Vataniyye li'n-neşr ve't-tevzi.
- İbn Rüste. (1892). *el-Alak en-nefise*. C. VII, nşr. M. J. de Goeje, Leiden: Bibliotheca Geographicorum Arabicorum.
- İbn Saîd el-Mağribî. (1955). *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, Kahire: Dar el-Mearif.
- İbn Semmâk, Ebu'l-Kasım Muhammed. (1979-1980-1981-1982). “ez-Zehrat el-Mensure Fî Nuketi el-Ahbar el-Me'sure”, ed. Mahmud Ali Mekkî, Madrid: *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, C. XX (1979-1980), s. 1-76; C. XXI (1981-1982), s. 1-79, 45 (Arapça kısım).
- İbn Sîde, Ali b. İsmail. (1996). *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffal, Beyrut: Daru İhyau Turas el-Arabî - Müessesetu Tarih el-Arabî.

- İbnü'l-Ebbar. (1985). *el-Hulletü's-Siyera*, nşr. Hüseyin Munis, Kahire: Dar el-Mearif.
- İbnü'l-Esîr. (1997). *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Kerdebus. (1971). *Tarih el-Endelüs li-İbni'l-Kerdebus ve vasfuhu li-İbni's-Şubat*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbadî, Madrid: Ma'hed ed-Dirasat el-İslamiyye.
- İbnü'l-Kutiyye. (1989). *Tarihu İftitah el-Endelüs*, Kahire - Beyrut: Dar el-kitab el-Misrî - Dar el-kitab el-Lübnanî.
- İbnü'l-Kutiyye. (1926). *Historia de la conquista de España por Abenalcotía el Cordobés*, çev. Julián Ribera, Madrid: Real Academia de la Historia, (Colección de Obras Arábicas, C. 2).
- el-İdrîsî. (1989). *Nüzhet el-müşâtâk fi ihtirâk el-âfâk*, Beyrut: Alem el-Kutub.
- İdrîs, İmâdüddin. (1985). *Tarih el-hulefâ el-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib, el-Kısm el-hâs min Kitabi Uyûn el-Ahbar*, nşr. Muhammed el-Yalavî, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî.
- İnan, M. A. (1997). *Devlet el-İslâm fi'l-Endelüs*, 4. Baskı, Kahire: Mektebetu el-Hancî.
- İnan, M. A. (1943). *Decisive Moments in the History of Islam*, Lahore.
- el-İstahrî. (2004). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut: Daru Sadır.
- Jamieson, A. G. (2006). *Faith and Sword: A Short History of Christian-Muslim Conflict*, London: Reaktion Books.
- Jarrett, J. (2019). "Nests of Pirates? 'Islandness' in the Balearic Islands and La Garde-Freinet", *Al-Masâq*, S. 31, no. 2 (4 Mayıs 2019), s. 196–222.
- Jones, A. H. M. (1964). *The Later Roman Empire 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford: Basil Blackwell.
- Kadı Numan. (1986). *Kitabu İftitahu'd-da' ve ve ibtida ed-devle*, thk. Ferhat Deşravî, Tunus-Cezayir: eş-Şerike et-Tunusiyye - Divan el-Matbuat.
- Kadı Numan. (1996). *el-Mecalis ve'l-Müsayerat*, thk. el-Habib el-Fakî, İbrahim Şebbeh, Muhammed el-Ya'lâvî, Beyrut: Dar el-Muntazar.
- el-Kalkaşendî. (2012). *Subh el-A'sa fi Sinaati'l-İnşa*, ed. Muhammed Hüseyin Şemseddin ve diğerleri, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- Kaegi, W. E. (2010). *Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa*, Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- el-Kazvinî, Zekerîya. (1960). *Asar el-Bilad ve Ahbar el-İbad*, Beyrut: Daru Sadır.
- Kennedy, H. (2006). *The Byzantine and Early Islamic Near East* (Variorum Collected Studies Series, 860.), Aldershot ve Burlington: Ashgate.
- Kennedy, H. (2007). *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*, Philadelphia: Da Capo Press.
- Khalileh, H. (2006). "Navy", *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia II*, ed. Meri, Josef - Bacharach, Jere L., Londra - New York: Routledge, 555-557.
- el-Kindî. (2003). *Kitab el-Vülât ve Kitab el-Guzât*, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- Kitab el-İstibsar fi Acaib el-Emsar*. (1986). müellifi yok, Bağdad: Dar eş-Şuun es-Sekafiyye.
- Kraçkovskiy, İ. Y. (1963). *Tarih el-edeb el-coğrafiyye el-Arabî*, Rusça'dan Arapça'ya çev. Selâhaddin Osman Hâşim, Kahire.
- Kreutz, B. M. (1996). *Before the Normans: Southern Italy in the Ninth and Tenth Centuries*, University of Philadelphia: Pennsylvania Press.
- Kudame bin Cafer. (1981). *Kitab el-Harac ve Sinaat el-Kitabe*, nşr. Muhammed Hüseyin ez-Zebîdî, Bağdad: Dar er-Reşîd.

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. (2011). çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım.
- Küçüksipahioğlu, B. (2019). “Muhammed b. Abdîrahmân el-Ümevî”, *TDVİA*, gözden geçirilmiş 3. basım, Ankara, C. EK-2, s. 291-292.
- Küçüksipahioğlu, B. (2007). “Ömer b. Hafsûn”, *TDVİA*, İstanbul, XXXIV, 64-65.
- Lane, E. W. (1984). *Arabic-English Lexicon*, Cambridge: Islamic Texts Society Trust.
- Lankila, T. P. (2013). “The Saracen Raid of Rome in 846: An Example of Maritime Ghazw”, ed. Sylvia Akar; Jaakko Hämeen-Anttila; Inka Nokso-Koivisto, *Travelling Through Time: Essays in honour of Kaj Öhrnberg*, *Studia Orientalia*, CXIV, Helsinki: Societas Orientalis Fennica, s. 93-120.
- Laroui, A. (2015). *The History of the Maghrib: An Interpretive Essay*, Princeton: Princeton University Press.
- Lévi-Provençal, É. (1957). *Historia de España: España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba: 711-1031 de J.C.*, C. IV, Yayına haz: Ramón Menéndez Pidal, Leopoldo Torres-Balbás, Fransızca'dan İspanyolca'ya çev. Emilio García Gómez, Madrid: Espasa-Calpe.
- Lévi-Provençal, É. (1957). *Historia de España: España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba: 711-1031 de J.C. - Instituciones, sociedad, cultura*, C. V, Yayına haz: Ramón Menéndez Pidal, Leopoldo Torres-Balbás, Fransızca'dan İspanyolca'ya çev. Emilio García Gómez, Madrid: Espasa-Calpe.
- Lewis, A. R. (1960), *El-Kuva el-Bahriyye ve't-Ticariyye fî havz el-Bahr el-Mutavassıt (M. 500-1100)*, Arapça'ya çev. Ahmed Muhammed İsa, Kahire: Mektebetu el-Nühzet el-Mısriyye.
- Lirola Delgado, J. (1991). *El poder naval de Al-Andalus en la época del califato omeya (siglo IV / X era cristiana)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Departamento de estudios semíticos, Facultad de filosofía y letras, Granada: Universidad de Granada.
- Liudprand. (1930). *The Works of Liudprand of Cremona*, Latince'den İngilizce'ye çev. F. A. Wright, Londra - New York.
- Logan, F. D. (1991). *The Vikings in History*, Londra - New York: Routledge.
- Lombard, M. (1959). “Un problème cartographié: Le Bois dans la Méditerranée musulmane (VIIe-XIe siècles)”, *Annales ESC*, C. XIV, (April-June 1959), 234–254.
- Luttwak, E.N. (2009). *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Mahir, S. (1967). *el-Bahriyye fî Mısır el-İslamiyye ve Asaruha el-Bakiyye*, Kahire: Dar el-Kitab el-Arabî.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed. (1991). *Ahsen et-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, Beyrut: Daru Sadır.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed. (1968). *Nefh et-tîb min gusn el-Endülüs er-râtîb*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut: Daru Sadır.
- el-Malikî, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed. (1994). *Riyaz en-Nüfus*, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî.
- Manzano Moreno, E. (1998). “Byzantium and al-Andalus in the ninth century”, *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive? Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham March, 1996*, ed. Eduardo Manzano Moreno, Society for the Promotion of Byzantine Studies, Publication 5, Aldershot: Ashgate, s. 215-227.

- Marín-Guzmán, R. (1993). "Social and Ethnic Tensions in al-Andalus: Cases of Ishbīliyah (Sevilla) 276/889–302/914 and Ilbīrah (Elvira) 276/889–284/897 - the Role of 'Umar ibn Ḥafṣūn", *Islamic Studies*, C. XXXII/3 (Sonbahar 1993), s. 279-318.
- Marín-Guzmán, R. (1995). "The End of the Revolt of Umar ibn Hafsūn in Al-Andalus: The Period of Abd Al-Rahman III (912-928)", *Islamic Studies*, C. XXXIV, No. 2 (Yaz 1995), s. 153-205.
- Mefahir el-Berber. (2005). Müellifi yok, thk. Abdülkadir Bubaye, Rabat: Dar Ebi Rekrak.
- Merrakuṣî, Abdulvahid. (2006). *El-Mucib fî Telhîsi Ahbar el-Mağrib*, thk. Selahaddin el-Hevarî, Sayda-Beyrut: Mektebet el-Asriyye.
- el-Mes'ûdî. (1938). *Kitab et-Tenbih ve'l-İşraf*, thk. Abdullah İsmail es-Savî, Kahire: Mektebetu eş-Şark el-İslamiyye.
- el-Mes'ûdî. (2005). *Murûc ez-Zeheb ve Maâdin el-Cevher*, Beyrut: Mektebet el-Asriyye.
- Metcalfe, A. (2009). *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mínguez, J. M. (2004). *La España de los siglos VI al XIII - Guerra, expansión y transformaciones. En busca de una frágil unidad*, San Sebastián: Editorial Nerea.
- Mirbagheri, F. (2010). *Historical Dictionary of Cyprus*, Lanham (Maryland) - Toronto - Plymouth: Scarecrow Press.
- Molina López, E. (1987). "Noticias sobre Baḡyāna (Pechina-Almería) en el "Iqtibās Al-Anwar" de Al-Rusati. Algunos datos historiográficos", Granada: *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino*, S. 1, s. 117-132.
- Molina Martínez, L. (1981). "Las campañas de Almanzor a la luz de un nuevo texto", *Al-Qantara*, Madrid, S. 2, s. 209-263.
- Munis, H. (1961-1962). "Abd al-Rahman III y su papel en la historia de España", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, S. 9-10, s. 233-252.
- Munis, H. (1987). *Atlasu Tarih el-İslam*, Kahire: ez-Zehra li'l-İlâmi el-Arabî.
- Munis, H. (1949). "Garat en-Nurmaniyyin ale'l-Endelüs beyne senetey H. 229 ve 245 - M. 844 ve 859 ve Sefaretu Yahya el-Azzal ila Melik en-Nurmand H. 230/M. 845", Kahire: *el-Mecelletu et-Tarihiyyetü el-Mısriyye*, C. 2, S. 1, s. 19-76.
- Navarro, M. A. (1990). "Risāla fî awqāt al-sana: un calendario anónimo andalusí", Granada: Escuela de Estudios Árabes.
- Nieto Soria, J. M., Sanz Sancho, I. (2002). *La época medieval: iglesia y cultura*, Madrid: Istmo.
- Nuh, F. M. A. (1985). *el-Bahriyyetü el-İslamiyye fî bilad el-Mağrib fî ahd el-Eğalibe - 800-908*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke: Câmiat el-Ümm el-Kura.
- en-Nuhaylî, D. (1974). *es-Sufun el-İslâmiyye*, İskenderiye: Câmiat el-İskenderiyye.
- Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab. (2002). *Nihâyet el-ereb fî fûnûn el-edeb*, Kahire: Dar el-Vesâik el-Kavmiyye.
- O'Callaghan, J. F. (1975). *A History of Medieval Spain*, Ithaca: Cornell University Press.
- O'Callaghan, J. F. (2003). *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- O'Callaghan, J. F. (2011). *The Gibraltar Crusade: Castile and the Battle for the Strait*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ocaña Torres, M. L. (2001). *Historia de Algeciras - De los orígenes a la época medieval*, Cádiz: Diputación de Cádiz.
- el-Ömerî, İbn-i Fazlullah Şihabüddin. (2010). *Mesâlik el-ebsâr fî memâliki el-emsâr*, thk. Kamil Selman Ceburî - Mehdî en-Necm, Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- Özdemir, M. (1992). "Berşelûne", *TDVİA*, İstanbul, V, s. 521-522.
- Özdemir, M. (1997). "Hakem I", *TDVİA*, İstanbul, XV, s. 173-174.
- Özdemir, M. (1997). "Hakem II", *TDVİA*, İstanbul, XV, s. 174-175.
- Özdemir, M. (2003). "Mansûr, İbn Ebû Âmir", *TDVİA*, Ankara, XXVIII, s. 6-8.
- Özdemir, M. (2004). "Meriye", *TDVİA*, Ankara, XXIX, s. 199-200.
- Özdemir, M. (2020). "Mücâhid el-Âmirî", *TDVİA*, Ankara, XXXI, s. 440-441.
- Özdemir, M. (2010). "Şentemeriye", *TDVİA*, İstanbul, XXXVIII, s. 538-539.
- Özkuyumcu, N. (2008). "Rüstemîler", *TDVİA*, İstanbul, XXXV, s. 295-296.
- Paine, L. (2013). *The Sea and Civilization: A Maritime History of the World*, New York: Knopf Doubleday Publishing Group.
- Pascual, M., Rives, B., - Schunter, C., Macpherson, E. (2007). "Impact of life history traits on gene flow: a multispecies systematic review across oceanographic barriers in the Mediterranean Sea", *Plos One*, 10 Mayıs 2007, XXII, s. 1-20.
- Pérez Martín, I. - Bádenas de la Peña, P. (2004). *Bizancio y la Península ibérica: de la antigüedad tardía a la edad moderna*. Nueva Roma 24. Madrid: El Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Picard, C. (2007). "Baḥriyyūn, émirs et califes: l'origine des équipages des flottes musulmanes en Méditerranée occidentale (VIIIe-Xe siècle)", *Medieval Encounters*, S. 13, s. 413-451.
- Picard, C. (2010). "La Méditerranée musulmane, un héritage omeyyade," *Umayyad legacies*, ed. A. Borrut, P. M. Cobb, Leiden: Brill, s. 365-402.
- Picard, C. (2015). *La mer des califes. Une histoire de la Méditerranée musulmane*, Paris: Seuil (Univers historique).
- Picard, C. (1997). *La mer et les musulmans d'Occident au Moyen Âge - VIIIe-XIIIe siècle*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Picard, C. (2017). "Les Omeyyades d'al-Andalus (711-1021): Une puissance navale de la Méditerranée médiévale?", *The Sea in History - The Medieval World / La mer dans l'histoire - Le Moyen Âge*, ed. Michel Balard, Woodbridge: The Boydell Press, s. 266-280.
- Pirenne, H. (2006). *Hız. Muhammed ve Şarlman*, Fransızca'dan çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- Pirenne, H. (2014). *Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade*, Princeton: Princeton University Press.
- Pörtner, R. (1990). *La saga de los vikingos*, Almanca'dan İspanyolca'ya çev. Mariano Orta Manzano, Barcelona: Juventud.
- Pryor, J. H. (1992). *Geography, Technology, and War Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pryor, J. H., Jeffreys, E. M. (2006). *The Age of the Dromōn: The Byzantine Navy Ca 500-1204*, Leiden: Brill.
- al-Qāḍī, Wadād. (2016). "Non-Muslims in the Muslim Conquest Army in Early Islam", *Christians and Others in the Umayyad State*, ed. A. Antoine Borrut, F. M. Donner, Chicago: The Oriental Institute, Late Antique and Medieval Islamic Near East 1.

- Razûk, M. (2000). "İdrisîler", *TDVİA*, İstanbul, XXI, s. 495-497.
- Roldán Castro, F. (1992). "El oriente de Al-Andalus en el Ātār al-bilād de Al-Qazwīnī", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudéjares y moriscos*, sy. 9, Teruel-Alicante, s. 29-46.
- Romey, C. (1839). *Histoire d'Espagne depuis les premiers temps jusqu'à nos jours*, Paris: Furne et cie.
- Ruiz, T. F. (2017). *The Western Mediterranean and the World: 400 CE to the Present*, Malden: John Wiley & Sons.
- el-Ruşâtî, Ebu Muhammed - İbnü'l-Harrat, el-İşbilî. (1990). *el-Endelüs fî İktibâsi'l-envâr ve fî İhtisâri İktibâsi'l-envâr*, nşr. Emilio Molina López, Jacinto Bosch Vilá, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Safran, J. M. (2000). *The Second Umayyad Caliphate: The Articulation of Caliphal Legitimacy in al-Andalus*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- es-Sakatî, Ebu Abdullah Muhammed el-Malekî. (1931). *Kitab fî Âdâb el-Hisbe*, nşr. Évariste Lévi-Provençal, G. S. Colin, Paris: Ernest Loro Yayınevi.
- Salim, A. - el-Abbadî, A. M. (1969). *Tarih el-bahriyyetu el-İslam fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut: Dar en-Nahda el-Arabiyye.
- Salim, A. - el-Abbadî, A. M. (1972). *Tarih el-bahriyyetu el-İslam fî Mısır ve's-Şam*, Beyrut: Beyrut Arap Üniversitesi.
- Salim, A. (1984). *Tarihu medinetu el-Meriyyetu el-İslamiyye Kaidetu Ustul el-Endelüs*, İskenderiye: Dar en-Nahda el-Arabiyye.
- Salvatierra Cuenca, V. - Canto, A. (2008). *Al-Andalus, de la invasión al califato de Córdoba*, Madrid: Editorial Síntesis.
- Sánchez Martínez, M. (1975-1976). "La cora de Ilbīra (Granada y Almería) en los siglos X y XI, según al-'Udri (1003-1085)", *Cuadernos de Historia del Islam*, sy. 7, 5-82.
- Sénac, P. (2001). "Le califat de Cordoue et la Méditerranée occidentale au xe siècle: le Fraxinet des Maures", *Castrum 7, Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: Défense, peuplement, mise en valeur*. Roma, 23-26 Ekim 1996, Roma: École française de Rome, s. 113-126.
- Sercânî, R. (2011). *Kıssatu el-Endelüs mine'l-Feth ile's-Sukût*. Kahire: Müessesetu Ikra.
- Simonet, F. J. (1903). *Historia de los mozárabes de España*, Madrid: Establecimiento Tipográfico de la Viuda e Hijos de M. Tello.
- Sisalim, İ. S. (1984). *Cüzur el-Endelüs el-mensiyye et-Tarih el-İslamî li-cüzur el-Balyar H. 89-685 - M. 708-1287*, Beyrut: Dar el-İlm li'l-Melayin.
- Stanton, C. D. (2015). *Medieval Maritime Warfare*, South Yorkshire: Pen & Sword Books/Leo Cooper.
- Stratos, A. N. (1968). *Byzantium in the Seventh Century I: 602 - 634*, İngilizce'ye çev. Marc Ogilvie-Grant, Londra: Zeno Booksellers & Publishers.
- Stratos, A. N. (1972). *Byzantium in the Seventh Century II: 634-641*, İngilizce'ye çev. Harry T Hionides, Amsterdam: Hakkert.
- es-Suffî, F. H. A. O. (2013). *Et-Tehaddiyat el-Hariciyye li'l-Endelüs fî Asri'l-İmaretî H. 138-316/M. 755-928*, Amman: Daru Zehran.
- Sullivan, D. (çev. ve thk.). (2018). *The Rise and Fall of Nikephoros II Phokas: Five Contemporary Texts in Annotated Translations*, Byzantina Australiensia, C. XXIII, Leiden: Brill.
- Şeşen, R. (1993). "Cevher es-Sıkkî", *TDVİA*, İstanbul, VII, s. 456-457.

- Şeyban, L. (2014). “Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-II”, *Doğu Araştırmaları: Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi / A Journal of Oriental Studies*, İstanbul, XIII-XIV, 51-110.
- Taberî. (1967). *Tarih er-Rusûl ve'l-Mulûk*, Beyrut: Dar et-Turas.
- et-Talibî, M. (1995). *ed-Devlet el-Ağlebîyye et-Tarih es-siyasî*, Fransızca'dan Arapça'ya çev. el-Müncî es-Sayyâdî, Beyrut: Dar el-Garb el-İslamî.
- Taha, A. Z. (2004). *el-Feth ve'l-İstikrar el-Arabiyye el-İslamî fi Şemal-i Afrikiyye ve'l-Endelüs*, Beyrut: Dar el-Medar el-İslamî.
- Terpstra, T. (2019). *Trade in the Ancient Mediterranean: Private Order and Public Institutions*, Princeton: Princeton University Press.
- Torremocha Silva, A. (2012). “Las atarazanas musulmanes de Algeciras (Siglos X-XIV)”, *Estudios sobre patrimonio, cultura y ciencias medievales*, S. 13-14, s. 289-301.
- Torres Balbás, L. (1957). “Almería islámica”, *al-Andalus*, S. 22/2, s. 411-453.
- Torres Balbás, L. (1946). “Atarazanas hispanomusulmanas”, *al-Andalus*, S. 11/1, s. 175-209.
- Tsougarakis, D. (1988). *Byzantine Crete From the 5th Century to the Venetian Conquest*, Atina: Historical Publications St. D. Basilopoulos.
- el-Udrî. (1965). *Tersi' el-Ahbar, Nusus ani'l-Endelüs min kitab tersi' el-ahbar ve tenvi' el-asar ve'l-bustan fi garaib el-büldan ve'l-mesalik ila cemi el-memalik*, ed. Abdülaziz el-Ehvanî, Madrid: El Instituto de Estudios Islámicos.
- Valérien, D. (2016). “Les ports d'Ifrîqiya et les stratégies des califes Fatimides dans le Maghreb central” *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, CXXXIX, s. 93–106, 102.
- Vallvé Bermejo, J. (1981). “La industria en al-Andalus”, *Al-Qantara*, Madrid, sy. 1, 209-241.
- Vernet Ginés, J. (1969-1970). “El nombre de Cataluña”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, S. 33, s. 133-136.
- Vernet Ginés, J. (1953). “La cartografía náutica, ¿tiene un origen hispano-árabe?”, *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, S. 1, s. 66-91.
- Vernet Ginés, J. (1971). “Textos árabes de viajes por el Atlántico”, *Anuario de Estudios Atlánticos*, Las Palmas de Gran Canaria, S. 17, s. 401-427.
- Vernet Ginés, J. (1965-1966). “Un texto nuevo e importante para la Historia de la España Musulmana hasta el siglo XI”, *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos*, S. 13, s. 17-24.
- Versteegh, K. (1990). “The Arab Presence in France and Switzerland in the Tenth Century”, *Arabica*, Leiden: Brill, XXXVII, s. 359-388.
- Vizcaíno Sánchez, J. (2007). *La presencia bizantina en Hispania (siglos VI-VII). La documentación arqueológica* (Antigüedad y cristianismo: Monografías históricas sobre la Antigüedad tardía, 24), Murcia: Universidad de Murcia.
- Wurtzel, C. (2015). *Khalifa ibn Khayyat's History on the Umayyad Dynasty (660-750)*, Liverpool: Liverpool University Press.
- el-Yakubî, Ahmed b. Ebu Yakub. (1960). *Tarih el-Yakubî*, Beyrut: Daru Sadır.
- Yıldız, H. D. (1988). “Abdurrahman III”, *TDVİA*, İstanbul, I, s. 152-155.
- Zavagno, L. (2017). *Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle Ages (ca. 600-800): An island in transition*, New York: Routledge.

Zikru Bilâd el-Endelüs. (1983). Müellifi yok, nşr. ve İspanyolca'ya çev. Luis Molina, Una Descripción Anónima de al-Andalus, Madrid: El Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Zuhrî, Muhammed bin Ebi Bekr. (t.y.). Kitab el-Cuğrafiyye, thk. Muhammed Hac Sadık, Mektebetu's-Sekafetu'd-Diniyye, Kahire: Mektebetu es-Sekafetu ed-Diniyye.

İnternet Kaynakları

“Almirante”, Diccionario de la lengua española, Erişim tarihi: 04.12.2020, <https://dle.rae.es/almirante>.

“Encer”, Almaany, Erişim tarihi: 16.01.2022, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أنجر/>

“Mersa”, Almaany, Erişim tarihi: 16.01.2022, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/مرسی/>

“MGH Epp. 5, (Monumenta Germaniae Historica, Epistolae Karolini aevi - III)”, Erişim tarihi: 16.01.2022, https://www.dmgh.de/mgh_epp_5/index.htm#page/98/mode/1up.

“Nautical”, Online Etymology Dictionary, Erişim tarihi: 16.01.2022, <https://www.etymonline.com/word/nautical>.

“Norman”, Online Etymology Dictionary, Erişim tarihi: 24.01.2022, <https://www.etymonline.com/word/norman>.

“Stolé”, LSJ - Ancient Greek dictionaries, Erişim tarihi: 16.01.2022, <https://lsj.gr/wiki/στολή>.

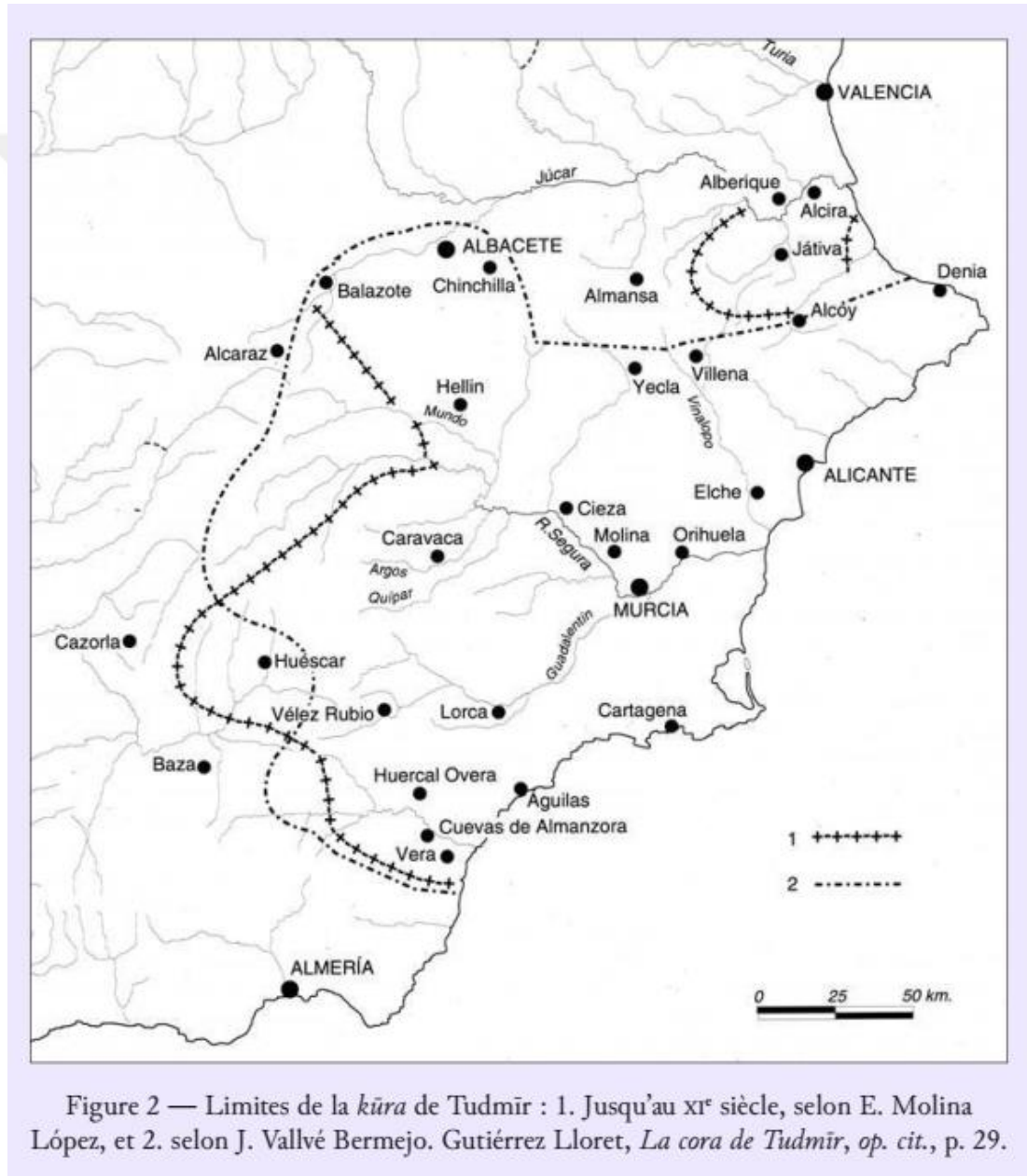

EKLER

EK-1. Harita-1

Tudmir kurası ve çevresindeki önemli limanlar, Gutiérrez Lloret, S. (2011). “Histoire et archéologie de la transition en al-Andalus: les indices matériels de l’islamisation à Tudmīr”, *Islamisation et arabisation de l’Occident musulman médiéval: (VIIe-XIIe siècle)*, ed. Dominique Valérian; Cyrille Aillet, Paris: Publications de la Sorbonne, 205'dan alınmıştır.

EK-2. Harita-2

Cezayir limanı ve Cebelitarık Boğazı arasındaki limanların, ribatların, tersanelerin ve demirleme yerlerinin ayrıntılı haritası, Picard, C. (2017). “Les Omeyyades d’al-Andalus (711–1021): Une puissance navale de la Méditerranée médiévale?”, *The Sea in History - The Medieval World / La mer dans l’histoire - Le Moyen Âge*, ed. Michel Balard, Woodbridge: The Boydell Press, 266-280’dan alınmıştır.

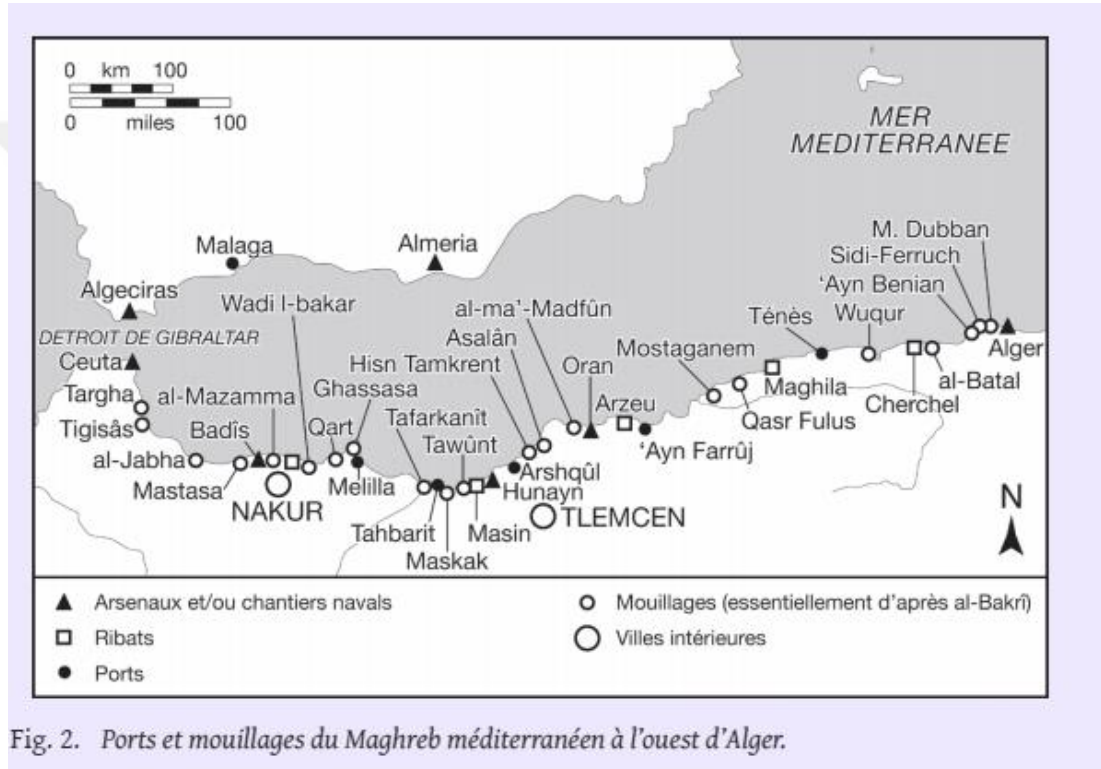
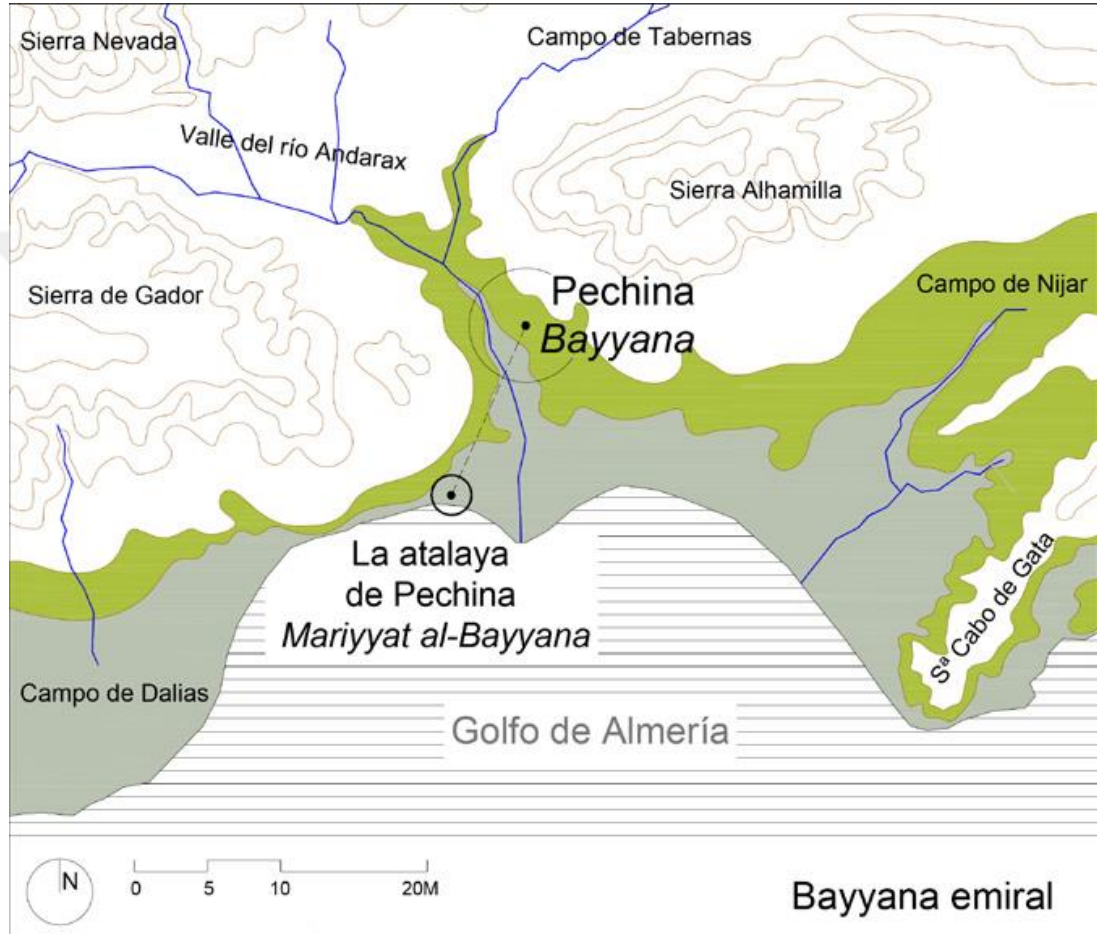

Fig. 2. Ports et mouillages du Maghreb méditerranéen à l'ouest d'Alger.

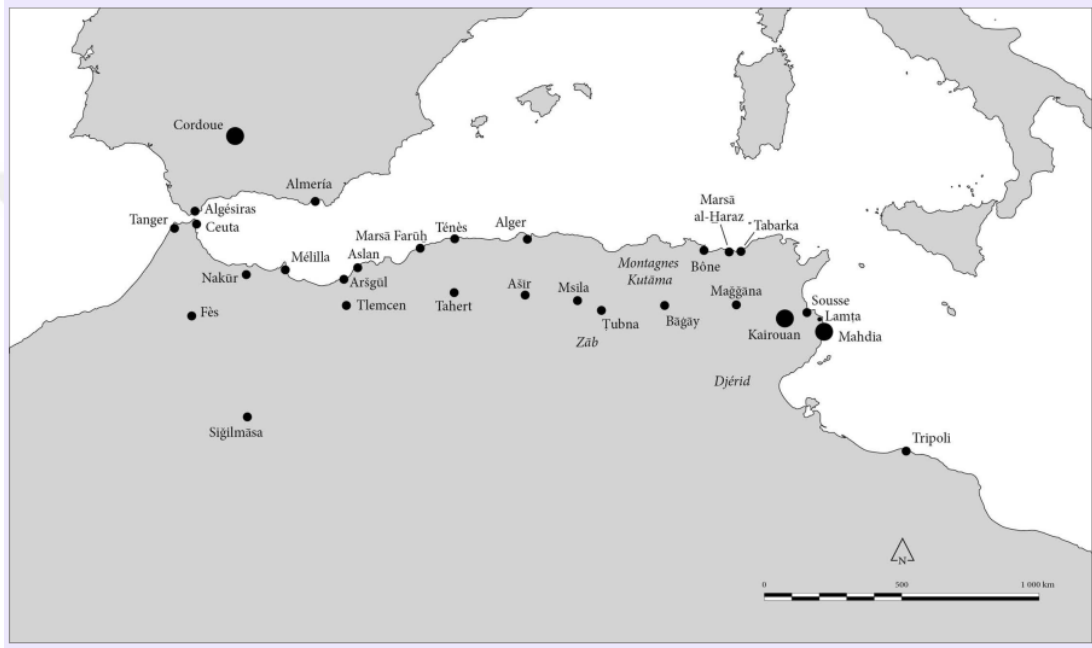
EK-3. Harita-3

Almería Körfezi, Pechina'nın (Beccane) coğrafi konumu ve ribat görevi gören El-Meriyetü Beccane'nin yeri, <https://eblancooliva.files.wordpress.com/2016/09/Almeria-s-ixa.jpg>, Erişim tarihi: 08.08.2018'dan alınmıştır.

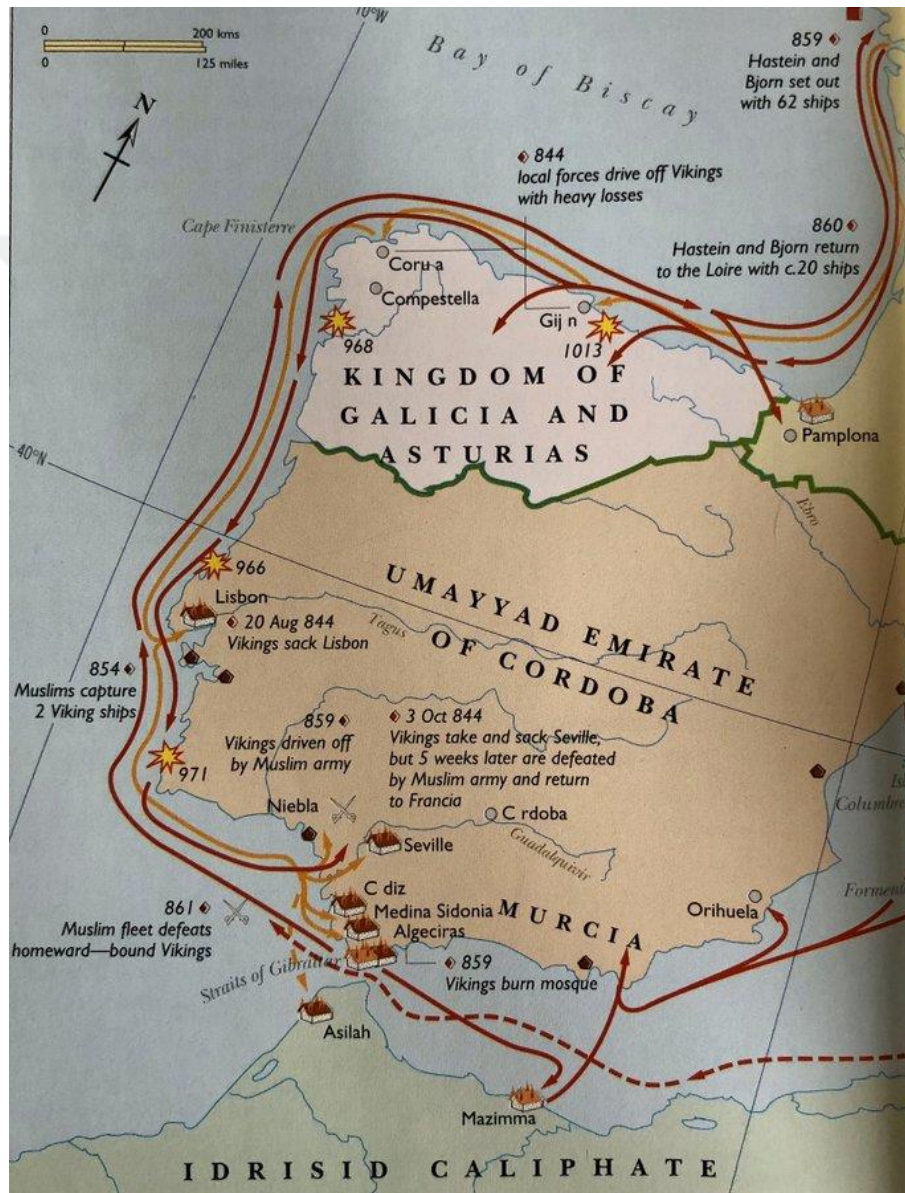

EK-4. Harita-4

Endülüs Emevileri ve Fatımiler çağında önde gelen Mağrib limanları, Valérian, D. (2016). “Les ports d’Ifriqiya et les stratégies des califes Fatimides dans le Maghreb central” *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, CXXXIX, 93–106, 102.

IX. ve X. yüzyıllarda Endülüs ve yakın çevresine yapılan Viking saldırıları,
<https://pbs.twimg.com/media/EQmSlS6UYAATLn7?format=jpg&name=900x900>,
 Erişim tarihi: 16.08.2020 adresinden alınmıştır.

EK-6. Harita-6

1031 yılından sonra Endülüs Emevilerinden doğan devletler (Mülûk et-tavâif), García-Sanjuán, A. (2020). “Replication and fragmentation: the Taifa kingdoms”, *The Routledge handbook of Muslim Iberia*, ed. Maribel Fierro, New York: Routledge, 64-88'den alınmıştır.

EK-7. Harita-7

Akdeniz'deki akıntılarının genel görünümü, M. Pascual, Borja Rives, C. Schunter, E. Macpherson, "Impact of life history traits on gene flow: a multispecies systematic review across oceanographic barriers in the Mediterranean Sea", *Plos One*, XXII, 10 Mayıs 2007, s. 1-20'den alınmıştır.

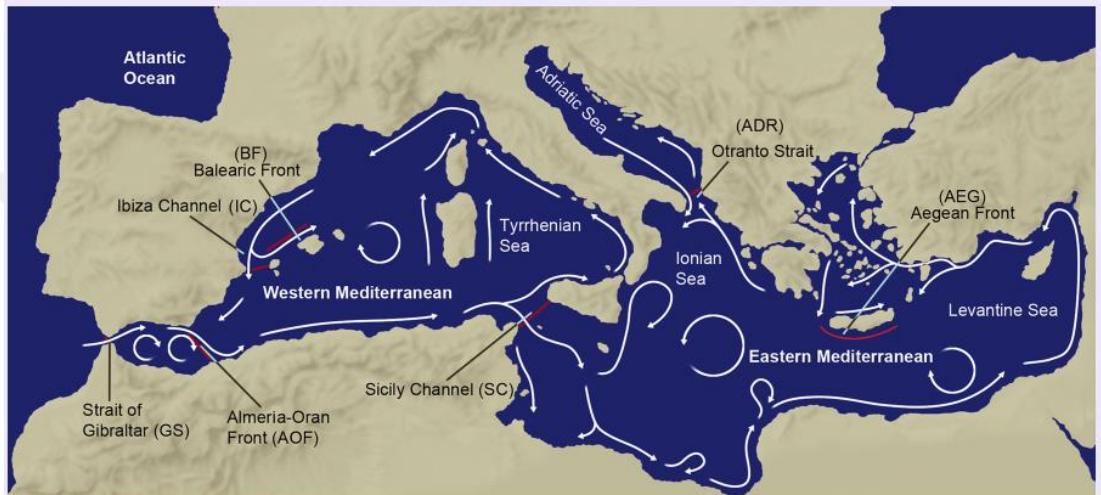

Fig 1. Map of the Mediterranean Sea with the name of the sub-basins, main currents (white lines) and oceanographic fronts analysed (red lines). The name of the fronts and the acronym used (in black) is as follows: GS (Gibraltar Strait), AOF (Almeria-Oran Front), IC (Ibiza Channel), BF (Balearic Front), SC (Sicily Channel), ADR (Otranto Channel), AEG (southern margin of the Aegean Sea).

EK-8. Tablo-1

Endülüs Emevî donanmasında komuta hiyerarşisi.

Kaid el-bahr / kaid / kaid ale'l-bahr / kaid el-ustul / kaid mine'n-nevatiyye	Donanma Komutanı ya da o sırada yapılan deniz hareketinin komutanı. Bazı durumlarda genel komutan denizci olmayıp kara ordusunun komutanı olabilmekte ancak hem kara hem de deniz ordusunun ortak komutanlığını yürütebilmekteydi
Kaid	Sugur şehirlerinde (kara ve deniz hudutlarında bulunan şehirler) görevlendirilen askerî ve idarî yetkilere sahip idareci
Reis	Geminin rüzgar ya da kürekle hareketinden ve geminin belli bir yere demirlemesinden sorumlu kişi
Rükkab	Gemi personelinin tamamı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Çiftci, Mehmet
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	HBVÜ/Lisansüstü Eğt. Ens./Orta Çağ Tarihi	Devam Ediyor
Yüksek Lisans	Gaziosmanpaşa Üni./SBE/Orta Çağ Tarihi	2015
Lisans	Selçuk Üni./Eğitim Fak./Tarih Öğr. Böl.	2004
Lise	Kadınhanı Ata İçil Lisesi	1999

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2006-2009	Erciş/VAN	Tarih Öğretmeni
2009-2014	Şahinbey/GAZİANTEP	Tarih Öğretmeni
2014-	Cihanbeyli/KONYA	Tarih Öğretmeni

Yabancı Dil

İngilizce, Arapça, İspanyolca

Yayınlar ve Faaliyetler

Tez konusuyla ilgili makale

Çiftci, M. (2021). “Akdeniz’den Alp Dağlarına Fraxinetum: IX. ve X. Asırlarda Güney Fransa’da Bir Müslüman Deniz Üssü”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. VII, sy. 1, 383-400. (<https://doi.org/10.21551/jhf.896318>)

Kitap Bölümü/Çeviri

Çiftci, M. (2016). “XIX. Asır Başlarında Konya ve Çevresine Dair Bazı Seyyahların İzlenimleri”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, (M. Ç. Özdemir, Y. E. Tekinsoy (Ed.), Ankara: Türk Yurdu.

